

ილია ჭავჭავაძე

ნაწერების სრული კრებული

შედარებული პირველ-წყაროებთან
და შევსებული ახალი ტექსტებით

პავლე ინგოროშვას და ალ. აბაშელის
რედაქციით

—
ც ხ რ ა ტ მ ი

ძირითადი სერია

გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა
„ქართული წიგნი“

ილია ჭავჭავაძე

ტომი VIII

ცხოვრება და კანონი

ტფილისი — 1928 წ.

ს. ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფტრესტის 1-ლი სტამბა. პლენი, პრ. № 91.

23/XI—27. შუკ. № 212. მთავარ. № 455. დაიბ. 5000

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. ცხოვრება და კანონი.	83.
წერილი პირველი	3
წერილი მეორე	11
წერილი მესამე	18
წერილი მეოთხე	35
წერილი მეხუთე	47
წერილი მეექვსე (მომრიგებელი მოსამართლობა ჩვენში).	77
წერილი მეშვიდე და უკანასკნელი	99
2. პოლემიკური წერილები „ცხოვრება და კანონის“ გამო.	
წერილი პირველი	113
წერილი მეორე	116
3. ხიზნების საქმე. ნარკვევი პირველი	129
4. ხიზნების საქმე. ნარკვევი მეორე	151
5. კერძო და სათემო მიწათ-მფლობელობა	207
6. საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკო- ნომიური მიზეზები	229
7. დედათა საქმე.	
წერილი პირველი	277
წერილი მეორე	281
წერილი მესამე	285

8. უკანონოდ-შობილთა უფლება	295
9. ებრაელთა საკითხზე	307
10. პედაგოგიის საფუძვლები	313
11. ქართველი ერი და ღვაწლი წმინდა ნინოსი . . .	347
12. შობა მაცხოვრისა	353
13. სააღდგომო	358
14. საზოგადოება და ზნეობა	361

ილიას ნაწარმოებთა ტექსტი და ქრონოლოგია (წერილი პ. ი.)	367

ՅԵՂՅԵՐՅԵ ԴՆ ԿՆԵՂՆՈ

(1877—1881)

ცხოვრება და კანონი

წერილი პირველი

ბუნებამ, რაც უნდა სიმდიდრით მორთოს რომელიმე მხარე, ანუ ქვეყანა, რაც უნდა მრთელი ჰავა მისცეს ადამიანს საცხოვრებლად და ნაყოფიერი მიწა საზრდოებისათვის, მაინც-და-მაინც ხალხთა კეთილდღეობას სხვა მხრითაც ხელის შეწყობა სდომებია. კაცს მაგოდენად ვერა შველის თურმე ვერც სიკეთე ჰაერისა, ვერც სიმსუქნე მიწისა, ვერც შეძლება ყოველ-გვარის წარმოებისა, თუკი კაცთა შორის კეთილად დადგენილი და ცხადად განსაზღვრული არ არის ურთიერთშორისი უფლება და მოვალეობა. კაცთა კმაყოფილებისათვის, ხალხთა კეთილდღეობისათვის, ეს უკანასკნელი უფრო აუცილებლად საჭიროა, ვიდრე სხვა რამე ქვეყნიერობაზედ. მთიულსა შოტლანდიისას გარს ახვევია გულდახურული, ღარიბი ბუნება. იგი დიდის შრომითა და ღვაწლით ართმევს ბუნებას იმ თითო ლუკმა პურს, რომელსაც აწვდის თვის ჯალაბს საზრდოებისათვის. იგი თავგადადებით, თავგამომეტებით დღე-და-ღამ ებრძვის ბუნებას და ყოველი ესრეთ მოპოებული ლუკმა პური ძღვევამოსილობაა მისის მხნეობისა, შრომის მოყვარეობისა. თუმცა ესრეთ ალამებს იგი დღეს და ათენებს ღამეს, მაგრამ იგი უფრო ბედნიერია და კმაყოფილი, ვიდრე სპარსელი, რომლისათვისაც ბედს შემოუფარგლავს უკეთესი ქვეყანა კაცთა

საცხოვრებლად და საზრდოებისათვის. ერთი არის თავ-
მომწონე, გამბედავი, თავისუფალი, მედგარი და გულ-
დაგული კაცი, მეორე არის გულჩათუთქვილი, ილაჯ-გაწ-
ყვეტილი, ფრთხალი და გათელილი. ერთი—იმედით აღ-
სავსე სულ წინ იყურება და ყოველი მისი ფეხის წინ
წადგმა ძლევამოსილობაა ხვალისათვის, მეორე—სასოწარ-
კვეთილია, შიშით. სულ უკან იყურება და გუშინდელს
მშვიდობით გატარებულს დღეს ნატრულობს და არა
სწამს ხვალე. ერთი—სულით თუ ხორციით ყოველ-დღე წარ-
მატებაშია, თუმცა ღარიბი პუნება ახვევია, მეორე—სუ-
ლითაც და ხორციტაც დაღვეაშია, თუმცა მის გარე ბუ-
ნება უხვია და მდიდარი. რა არის ამისი მიზეზი? ის არის,
რომ ბედნიერმა შოტლანდიელმა იცის „ჩემი აქ თავდე-
ბაო და სხვისა აქ იწყებაო“, უბედურს სპარსელს კი არც
თავისი გაეგება და არც სხვისა.

რაც სხვისაა,—ჩემი მოვალეობაა, რაც ჩემია,—ეგ
ჩემი უფლებაა.

უფლება და მოვალეობა, რომელნიც არიან პირ-
ველნი და უკანასკნელნი საგანნი ურთიერთშორის გან-
წყობილებისა, დაიდგინება და განისაზღვრება მხოლოდ
ხალხის კანონმდებლობის ძალითა და ნიჭითა. ამ მხრით,
რასაკვირველია, საბუთი აქვსთ მათ, ვინც ამბობენ, რომ
მომქმედთა კანონთა უვარგისობა, თუ სიკეთე, თითონ
ხალხის ბრალიაო, იმიტომ რომ თავი დაბოლო კანონე-
ბისა თვით ხალხიაო. რამოდენად მისაღებია ეს საბუთი,
ჩვენ მაგის გამოძიებას არ შევუდგებით; ჩვენ მარტო ის
გვინდოდა გვეთქვა, რომ რაც უნდა მდიდარი ქვეყანა
იყოს ბუნებით, თუ იქ ჩემი და შენი, ესე იგი კაცთა უფ-
ლება და მოვალეობა, ძნელად გასარჩევია და არ არის
საყოველთაოდ განსაზღვრული ცხადად და უცილოდ, იქ

ხალხის წარმატება და კეთილდღეობა, თუ ყოველ-დღე უკან არ იწევს, შეფერხებული ხომ არის და არის. ამისი მაგალითი თვით ჩვენი ქვეყანაა. ერთი მითხარით, რა არ მოუცია ღმერთს ჩვენის ბედნიერებისათვის? ყოველის-ფერი უხვადა გვაქვს, მხოლოდ არა გვაქვს ურთიერთ-შორისი განწყობილება. მაგრამ ამ უკანასკნელს ათს წელიწადში, სახელდობრ 1864 წლიდან, ჩვენში ბევრ-გვარი ცვლილება მოხდა, რომელთა აზრად ჰქონდათ და აქვთ საზოგადო ურთიერთშორისი წყობილება უკეთესს და უფრო უმართლესს ნიადაგზედ დაედგინა. ამ ცვლილებას ჩვენში ყოველი გონიერი და მიხვედრილი ჯაცი ღიდის სიხარულით და თითქმის აღტაცებით მიეგება. ხოლო გამართლდა ჩვენი სახარული და აღტაცება თუ არა? ჩვენ ვეცდებით, ამის პასუხი მივცეთ მკითხველსა.

1864 წ. მოხდა ჩვენში ყმების განთავისუფლება. მოისპო ჩვენში ერთისაგან მეორის ადამიანობის გაქელვის მიზეზი, კაცი კაცად აღიარეს. ეს ერთი ღიდი და უკეთესი მხარეა ამ სახელოვანის ცვლილებისა. აქ ყოველივე დამოკიდებულების კავშირი სამუდამოდ გაწყდა; ერთს ჩამოაცალეს ის, რაც სიმართლის შეურაცხყოფა იყო, მეორეს დაუბრუნეს ის, რაც უმართლოდ წართმეულ ჰქონდა. ამ მხრით ორთა-შუა ხელის მოსაკიდებელი და სადავიდარაბო არა დარჩენილა რა, ჩემსას და შენსას ამ მხრით მათ შორის ადგილი აღარა ჰქონდა. მაშასადამე, აქ საჭირო არ იყო განსაზღვრა უფლებისა და მოვალეობისა. ხოლო ბატონ-ყმობის საქმეში არის მეორე მხარეც, რომელსაც ქვეყნის კეთილდღეობისათვის ღიდი მნიშვნელობა აქვს. განთავისუფლებულს გლეხს დაბინავება უნდოდა. უამისოდ გლეხის განთავისუფლება იმას ეგვანებოდა, რომ კაცისათვის გეთქვათ: წადი, ეხლა თა-

ვისუფალი ხარ, რომ შიმშილით მოკვდეო. ჩვენდა საკეთილოდ, ეს ასე არ მოხდა. გლეხს ბინა მიეცა, მიწა მიეცა. რადგანაც გლეხის აღრინდელი ბინა და მიწა საბატონოდ აღიარეს და გლეხს სახმარისად დაუტევეს, მაშასადამე, აუცილებელი საჭიროება მოითხოვდა განესაზღვრათ უფლება და მოვალეობა გლეხისა და ნაბატონარის შორის. აი, ჩვენის ფიქრით, ამ განსაზღვრაში მოხდა ის, რამაც ჩვენი თავდაპირველი სიხარული არ გაამართლა იმოდენად, რამოდენადაც იმედი გვქონდა. რასაკვირველია, ვიდრე ეგ საქმე გადაწყდებოდა, დიდი ლაპარაკი და ყაყანი იყო მასზედ, თუ როგორ უნდა გააშველონ ბატონი ყმასა, ყმა ბატონსა. მცირემ, მაგრამ უკეთესმა, ნაწილმა ჩვენის საზოგადოებისამ მაშინვე აღიარა, რომ თუ საქმე იმაზე მიდგაო, რომ უსათუოდ უნდა გავშველდეთო, ისა სჯობიაო, ეხლავე ისე გავშველდეთო, რომ ურთიერთშორის სამდურავისა და დავიდარაბის მიზეზი ჩვენში აღარა დარჩეს რაო. რაკი გლეხი მისის ნაქერის მიწების მეპატრონედ არ იცნეს, რასაკვირველია, ეს აზრი ფრიად მოსაწონი და სამჯობინარი იყო ყველასათვისა. ამ-გვარად გაშველებისათვის ორი გზა იყო: ერთი ის, რომ მეპატონეს მაშინვე მიეყიდნა გლეხისათვის მამული და მთავრობას გლეხისათვის ამაში ხელი გაემართა, ან არა და გადასახადი მოქრით განესაზღვრათ, გადაეკვეთათ. რასაკვირველია, პირველი გზა უმჯობესი იყო, თუ არჩევაზედ მივარდნილიყო საქმე. მაგრამ არამც თუ არც ერთი ეს გზა არ მიიღო ჩვენმა საზოგადოებამ, არამედ მაგ გზების დედა-აზრიც სრულად უარჰყო.

ჩვენის საზოგადოების მეორე ნაწილმა, უფრო უმრავლესმა, განდევნა სრულად პირველთა დედა აზრი და ირჩივა საქმის გათავება ისე, რომ გლეხსა და ნაბატო-

ნარს შორის ცოტა კლანჭ-გამოსადები რამ დარჩენილ-
იყო. ჩამოვარდა მეოთხედობა—ეს განუსაზღვრელი მიზე-
ზიანი მოვალეობა ერთისა და მეორისაც. მოჰყვა ამას,
ვითარცა აუცილებელი შედეგი, სხვადასხვა კანონები სა-
დავიდარაბო და ორივე მხრისათვის თავში საცემი. რომ
მებატონესთან გლეხი პირნათლად გამოსულიყო, რასა-
კვირველია, მებატონის კაცი უნდა დასწრობოდა ნამუ-
შევარის შინ შემოტანის დროს, რომ მეოთხედი მიეთვა-
ლა, თუ აეწყო. დაიდვა ეს კანონიცა. ყველამ იცის, რომ
ნამუშევარი თითქმის ერთსა და იმავე დროს შემოიდის,
მთელ საქართველოში თუ არა, ერთ და იმავე სოფელში
მაინც. აბა, ეხლა იფიქრეთ, რა უნდა ექმნა ამ შემთხვე-
ვაში იმ მებატონეს, რომელსაც ათი და ოცი კომლი
ნაყმევი ეყოლებოდა? როგორ უნდა გასწვდენოდა ათსა
და ოცს კომლსა? სადა ჰყვანდა ათი [და ოცი კაცი მაგ
მეოთხედების უკან სადევნებელად ერთ და იმავე დროს?
არ გაგზავნიდა—ექვში უნდა ჩავარდნილიყო, გლეხი
მომპარავსო, და გაგზავნიდა კიდევ—იმ მეოთხედიდამ
კაცების დაჭერის ხარჯს კაი წილი მიჰქონდა. იყო ორ
ჭირ შუა. ამ შემთხვევაში ან გლეხის კეთილსინიდიისა-
ნობას უნდა დამყარებოდა, ან არა და ერთი თუ ორი
კაცი უნდა ეტარებინა მეოთხედების ასაკრეფადა, რად-
განაც მეტს მძიმე ხარჯი მოსდევდა. გლეხი უფრო ცუდს
დღეში იყო. თუ მოუცდიდა ნაბატონარის კაცს, ვინ
იცის, როდის მოვიდოდა, და ბატონის კაცის ლოდინში
შიშით სული ელეოდა, ავდარმა ნამუშევარი არ წამიხ-
დინოსო; არ მოუცდიდა კიდევ—შიში ჰკლავდა, მეტს
წამომედავებიანო.

ამ ყოფაში ან ერთს რა გამორჩომა ექმნებოდა თა-
ვისის მამულიდამ, ან მეორეს თავის ნამუშევარიდამა. ამ

მდგომარეობაში ან ერთის გაკეთება რა საფიქრებელია, ან მეორისა. აქ ბევრსაც რომ ცდილიყვნენ, ვერც მებატონე და ვერც გლეხი ვერ შესძლებდნენ საქმე ისე მოემართათ, რომ ურთიერთის უფლება და მოვალეობა არ დაერღვიათ. ჩვენ ამისი მოწამეც ვყოფილვართ, რომ გლეხს გარეთ დალპობოდეს ნამუშევარი ბატონის კაცის ლოდინშია. ხანდისხან ჯაბრი ამაზედ უარესს საქმესაც მოახდენდა ხოლმე. ამისი მაგალითები ორივეს მხრით ბევრია. ესე იყო თუ არა, მაინც-და-მაინც მაგ განუსაზღვრელს მეოთხედობის გამო ბატონსაც და გლეხსაც საქმე იმაზედ შეუდგათ, რომ ნებით თუ უნებლიეთ ურთიერთის კეთილსინდისიანობაზედ უნდა დამყარებულიყვნენ. ვინ არ იცის კიდევ, რომ კეთილსინდისიანობა გაჭიმული თოკია, რომელსაც ღიდნი ზედ გადააბოტებენ და ისე გადადიან, პატარები კი ქვეშ გაუძვრებიან ხოლმე: რადგანაც ამ-გვარს ვარჯიშობას არც ღიდნი თაკილობდნენ და არც პატარები, ამიტომაც ატყდა ბატონსა და გლეხს შორის აუარებელი საჩივარი და დავიდარაბა. პირველ ხანებში ამ საჩივრებს ვერ ასდიოდნენ მოსამართლენი.

ამ მეოთხედობას ამას გარდა სხვა აუცილებელი კანონიც დაერთო, საშუოთო და სადავიდარაბო. რაკი მეოთხედი უნდა ეძლია გლეხს, ისიც უნდა დაეწესათ, თუ რამოდენა უნდა ეხნა გლეხს ყოველ-წლივ. უამისოდ გლეხს რომ ათის ღდის მიწა სჭერებოდა და მარტო ერთისა ეხნა, მებატონეს თავისის საკუთრებიდამ ბევრი არა შემოუფიდოდა რა. ამისათვის გლეხს კანონმა კისრად დასდვა, რომ უსათუოდ რგებულის მიწების ნახევარი ყოველ-წლივ მოხნული უნდა გქონდესო. ამ კანონმაც მრავალი შფოთი ჩამოაგდო ორთა შუა და მრავალი სა-

ჩივარი გამართა. შფოთებმა ამ ორ წოდებათა შორის უსიამოვნობა დათესა და საჩივრებმა კიდევ თავი მობეზრა მებატონეს და გლეხსაცა. ახლა ამას ისიც ზედ დაართეთ, რომ მაგ საჩივრების გამო ჩვეულებრივი მიწერმოწერა გაიმართებოდა ხოლმე, დაბარება, გამოძიება, და ამის გამო საჩივარის თავი თუმცა იყო, მაგრამ ბოლო კი არა სჩნდა. რადგანაც აქ საქმე თითქმის დღიურს საზრდოებაზედ იყო შემდგარი, ამისათვის ვერც მებატონე ითმენდა და ვერც გლეხი იმ დრომდე, ვიდრე სამართალი თავისას იტყოდა. გაიმართებოდა ხოლმე ძალმომრეობითი ტაცება, დარბევა და სხვა ამ-გვარი. ამ დანაშაულობას შეუდგებოდა ხოლმე ახალი საჩივრები და დავიდარაბები. ამაების გამო ცხოვრების ილაჯი გლეხსაცა და მებატონესაც გაწყვეტილი ჰქონდა. რასაკვირველია, გლეხს უფრო, ვიდრე მებატონესა, იმიტომ რომ გლეხი დღიური მუშა-კაცია და იმისათვის საჩივრებისა გამო აქა-იქ თრევა და ტანტალი ლუკმა-პურის დაკარგვაა მართალია, ზოგან რომ არაქათი გაუწყდათ ბატონსა და გლეხსაც, აიღეს და ეგ საშფოთო და განუსაზღვრელი მეოთხედი გადაკვეთილ და გადაჭრილ გადასახადად გაიხადეს, ერთის სიტყვით, შინაურულად მორიგდნენ. მაგრამ, საუბედუროდ, ყველგან არა. ეგ მარტო იქ მოხდა, სადაც გლეხს უფრო კაცმოყვარე და მშვიდობიანი მამულის პატრონი შეხვდა და საცა მაგისთანა მამულის პატრონს—გულმართალი გლეხი. უფრო ბევრგან კი, ჯაბრისა გამო თუ დავიდარაბის სიყვარულისა გამო, ისევ ის განუსაზღვრელი, სახათაბალო, მიზეზიანი მეოთხედობა დარჩა. ამის გამო დღესაც, თუ არ წეწვა და გლეჯაა, უსიამოვნება მაინც არის და არის.

მთავრობას, რომლის თაოსნობითაც გაუქმდა ჩვენ-
ში ბატონ-ყმობა, წინათვე დანახული აქვს ეგ უსიამოვნო
შედგენი განუსაზღვრელის ყოფა-ცხოვრებისა და ბატონისა
და გლეხის საკეთილოდ წამალიც ცნობილი და ნაპოვნი
აქვს. თუმცა მეოთხედობა გლეხთა განთავისუფლების
წესდებაში შევიდა, მაგრამ მთავრობის შორმხედველო-
ბითმა მსჯელობამ ყურადღება მიაქცია იმ უმცირესთა
დედა-აზრსაც, რომელიც წინ მოვიხსენიეთ. იმავე წესდება-
ში ორი გზა არის ნაჩვენები ბატონ-ყმობის საქმის უკეთ
დაბოლოებისათვის. პირველი და უკეთესი ის, რომ
გლეხს ღონისძიება აქვს—მთავრობისაგან დანიშნული მა-
მული შეისყიდოს, და მეორე ის—რომ ვიდრე ეს მოხდე-
ბა, ეგ მეოთხედი ერთს განსაზღვრულ და გადაკვეთით გა-
დაჭრილ გადასახადად უნდა იქცეს.

ამ ორს საგანზედ შემდეგში გვექნება ლაპარაკი.

წერილი მეორე

წინა წერილში ჩვენ თვალი გადავავლეთ მეოთხედობას იმ მხრით, რა მხრითაც იგი შეეხებოდა ადამიანის შინაურს მშვიდობიანად ცხოვრებასა. რომ ცნობიერად და რიგიანად მივმართოთ ეხლა იმ საგანთა, რომლის ვითარების ახსნაც ჩვენ პირველს წერილში დავპირდით მკითხველს, საჭიროა, ჩვენის ფიქრით, გამოკვლევა მის, თუ რა ნერგზედ არის აღმოცენებული ეგ მეოთხედობა და რა ეკონომიური ზედმოქმედება აქვს ქვეყნის ნივთიერს კეთილდღეობაზედ. რაკი ამ მხრითაც ეგ მეოთხედობა განიხილება, მაშინ ჩვენ ხელთ გვექნება მისი ავკარგიანობის სასწორი.

რასაც ევროპაში მიწის რენტას ეძახიან, იმას ჩვენში ლალა ჰქვია. ლალა არის ის სასყიდელი, ანუ, უკეთესტყვათ, ის მიწის ქირა, რომელსაც მიწის-მომქმედი იხდის მიწის-პატრონის სასარგებლოდ. ყოველს გვარს ეკონომიურს მოღვაწეობაში ცილებას * ცოტად თუ ბევრად ზედმოქმედება აქვს სასყიდლისა, ანუ ფასის აწევ-დაწევაზედ. მაგრამ არის მეორე ძალაც, რომლის მეოხებითაც ფასი, თუ სასყიდელი, განისაზღვრება ხოლმე. მაგისტანა ძალა ჩვეულებაა. ლალის ზომიერებაზედ და როდენობაზედ ამ უკანასკნელს ძალას უფრო დიდი ზედ-

*) Соперничество.

მოქმედება აქვს, ვიდრე ცილებასა. აქ ჩვეულება სწორედ რჯულთ უმტკიცესია.

ჯონ სტუარტ მილლი ამბობს, რომ ამ შემთხვევაში ცილებას თითქმის ადგილიც არა აქვსო, მარტო ჩვეულება მოქმედობსო. ეს, საზოგადოდ ცნობილი და აღიარებული ქეშმარიტება, ჩვენში ბევრს ცხადსა და უცილო მაგალითებს წარმოგვიდგენს.

ქვეყნიერობაზედ ორ-გვარი ღალა ყოფილა და არის ჩვეულებაზედ დამყარებული. ერთი ის სასყიდელი (სულადით, თუ ფულით), რომლის რაოდენობაც და ზომაც წინათვე განსაზღვრული და ცნობილია, მაგალითებრ: დღიურზედ კოდი, დღიურზედ მანეთი, ანუ მეტ-ნაკლები; მეორე — ის სასყიდელი (უსათუოდ კი სულადით და არა ფულით), რომლის რაოდენობასაც ნამუშევრის წილი შეადგენს და რომლის ზომაც წინათვე არ არის ცნობილი, მაგალითებრ — მეექვსედი, მეხუთედი, მეოთხედი და სანახევრო. იმ-გვარს ადგილ-მამულის ქერას, რომლის გამოც მამულის პატრონი მიწის-მომქმედს წილში უდგას, ევროპაში, თუ რუსეთში „მონახევრობას“ ეძახიან *, ჩვენში კი „წილზედ-ქერას“ იტყვიან. სიტყვა „მონახევრობა“ ევროპაში წარმოსდგა იქიდგან, რომ უფრო ბევრგან პატრონის წილად — ღალა ნამუშევრის ნახევარი იყო. ეხლა კი ეგ სახელი საზოგადოდ „წილზედ-ქერას“ ჰქვია, ნახევარი იქნება, მესამედი, თუ მეოთხედი — სულ ერთია. რადგანაც ჩვენი სიტყვა „წილზედ-ქერა“ უფრო მართლად გამოჰქმეღია, ამისათვის ჩვენ ყველგან, საცა ამ საგანზედ საუბარი ჩამოგვივარდება, ამ სიტყვას ვიხმარებთ.

*) Половничество. (métauage).

წილზედ-ჭერა ადგილ-მამულისა დიდის ხნის ამბავია, დიდი ხანია შეოვისებოლია ჩვეულებისაგან და მისგანვე ყოველის მხრით განვითარებული. ინდოეთის ძველს კანონებში მოხსენებულია მეექვსედი და მეოთხედი ნამუშევრისა მიწის ღალად. ევროპაში „წილზედ-ჭერა“ რომაელთაგან არის შემოღებული და მათგან მომდინარეობს. ჯერ კიდევ კატონი და პლინი იხსენიებენ გლეხობას, რომელთაც ადგილ-მამულები წილზედ სჭერებიათ. ევროპის ეხლანდელმა ხალხებმა ეგ ჩვეულება რომაელთაგან მიიღეს მე-XIII საუკუნეს. ვენეციაში წილზედ-მჭერელნი ადგილ-მამულისა აძლევდნენ პატრონს მესამედს, მეოთხედს ნამუშევრისას, და ნამჯას კი სრულიად. რომის კამპანიაში დღესაც მეხუთედია, ტოსკანაში—ნახევარი, ლუკაში—ორი-მესამედია. ერთობ იტალიაში დღესაც წილზედ-ჭერა ადგილ-მამულისა ძალიან გახშირებულია. 1861 წელსა იტალიაში წილზედ-მჭერელნი 1.284.286 კაცი ყოფილა.

ადგილ-მამულის მაგ-გვარი ჭერა იტალიაში სამუდამოა. თუმცა ზოგან თითო წლობით შეიკვრიან ხოლმე მიწის-პატრონი და მიწის-მომქმედი ხელწერილითა, მაგრამ ეგ ხელწერილი ყოველ-წლივ ახლდება მარტო ჩვეულების თვითრჯულობისა და სიმტკიცისა გამო. ჩვეულებას ამ შემთხვევაში ისეთი ძალა აქვს იტალიელთ შორის, რომ ვერც მიწის-პატრონი ჰბედავს მის ღალატსა, ვერც მიწის მომქმედი. ერთხელ დადგინებული ნამუშევრის წილი არც იკლებს, არც მატულობს. აქ, იტალიაში, ამ ჩვეულების მფარველობითა მიწის-მომქმედი წილზედ-აღებულს მამულზედ დგას, მასზედ აქვს ბინა მოკიდებული. ვიდრე მამულის პატრონს თავისას აძლევს, იმას ადგილ-მამულიდამ ვერ დაითხოვს მიწის-პატრონი, ბინას ვერ მოუშლის, მას ადგილ-მამული საშვილიშვილოდ

უჭირავს. ეს უფლება გლეხისა კანონზედ კი არ არის დაფუძნებული, დამყარებულია მხოლოდ ჩვეულებაზედა. გარდა ამისა, იმავე ჩვეულების ძალით, მიწის-პატრონი მოვალეა მიწის-მომქმედს წარმოების ხარჯში მიუღდეს. ზოგან საწარმოებელს თანხას მამულის პატრონი სრულად თითონ აძლევს მიწის-მომქმედს, ზოგან ნახევარს აძლევს, ზოგან აძლევს მარტო საქონელს და იარაღს, ზოგან—თესლსა და სხვა ამ-გვარსა. ერთმა რომ საღმე რაიმე ცვლილების შემოღება გაბედოს, მთელი ქვეყანა, დიდი და პატარა, ყაყანს და ალიაქოთს შეიქმს თურმე. საფრანგეთშიაც ასეა. აქაც ძალიან გახშირებულია „წილზედ-ჭერა“ ადგილ-მამულებისა. 1859 წ. 1.356.909 წილზედ-მჭერელი მამულისა ყოფილა საფრანგეთში. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ საფრანგეთში მოკლე ხნობით იღებენ წილზედ ადგილ-მამულებსა. ხშირად ვადა სამს წელიწადზედ მეტი არ არის.

ჩვენშიაც, როგორც სხვაგან, ორ-გვარი ღალა იყო. წილზედ-ჭერა ჩვენში თუმცა ყოფილა და არის კიდევ, მაგრამ ძალიან იშვიათად მოხდება, რომ მაგ-გვარად სახნავი მიწა გაიცეს ან აიღებოდეს ერთს წელიწადზედ მეტის ხნითა. ეგ ჩვეულებაში არცა ყოფილა და არცდღეს არის. ამიტომაც თითქმის ვერსად ვერ ნახავთ, რომ წილზედ აღებულს ადგილ-მამულზედ ჩვენებურს გლეხს ბინა მოეკიდებინოს, ჩვენებური გლეხი დასახლებულიყოს. ეს ერთი შესანიშნავი მხარეა, რომლითაც ჩვენი ჩვეულება იტალიის ჩვეულებას არა ჰგავს. სხვათრივ კი ეგ ჩვეულება ბევრით ემსგავსება. ჩვენშიაც, თუ გლეხი წილზედ სახნავ-მიწებს იღებდა, უსათუოდ იმ პირობით, რომ მამულის პატრონს მიწის წარმოების ხარჯში ცოტა თუ ბევრი მონაწილეობა მიეღო. თუ მეტს წილს ჩაიდებდა მამულის

პატრონი, მეტი მონაწილეობაც უნდა მიეღო ხარჯში; თუ მამულის პატრონის წილად ნახევარი, იყო ნამუშევრისა, მაშინ თესლი სრულად მამულის პატრონისა უნდა ყოფილიყო, ხშირად მკის ხარჯიცა, ნამუშევრის ზიდვა და ლეწვა კი თავ-თავისი. წილზედ-ჭერაში ჩვენს ჩვეულებას ამაზედ წინ ფეხი არ წაუდგამს, მაგრამ მაინცა-და-მაინც წილზედ-ჭერა საზოგადოდ ხშირი არ იყო და დღესაც არ არის. ხშირად, და ძალიან ხშირადაც, ჩვენში გადაკვეთილი ღალა წარმოებდა, დღიურზედ ერთი კოდი; ამაზედ მეტი იშვიათად თუ სადმე მოიძეებოდა. ჩვეულების ძალმომრეობა ასეთი მტკიცე და ძლიერი იყო ამ შემთხვევაში, რომ არა რაიმე სხვა ეკონომიურმა ძალამ ამ ღალას აწვედაწვეაზედ ვერ იმოქმედა. თვით ყოვლად-შემძლე ბატონყმობამ მაგ ღალის ზომას ვერა გადაამატა რა, და ერთხელ გადაკვეთილი ღალა ნამუშევრის წილზედ ვერ შესცვალა. პირიქით, ჩვენ იმისთანა მაგალითებიც ვიცით, რომ ახალ შემოღებული მეოთხედობა მაგ ჩვეულების ძალმა დაიმორჩილა და ისევ დღიურზედ ერთს კოდად შესცვალა.

ერთის სიტყვით, ჩვენში წილზედ-ჭერას ხალხი და ხალხის ჩვეულება ეურჩებოდა, და, თუ სადმე სუფევდა, იმ აუცილებელის ნიშნით სუფევდა, რომ გლეხი, თუ წილზედ მამულს აიღებდა, არამც თუ სამუდამოდ მასზედ ბინას მოიკიდებდა, არამედ ხანგრძლივობასაც ერიდებოდა და, ამას გარდა, რამოდენ წილშიაც მამულის პატრონი ჩაუდგებოდა, იმოდენად მეტ-ნაკლები მონაწილეობა უნდა მიეღო ხარჯშიცა. აქედამა სჩანს, რომ იმისთანა საჩუდამოდ წილზედ-ჭერა, რომელიც ამ ჟამად განხორციელებულია მეოთხედობაში, ჩვენის ცხოვრების ნერვზედ არ არის აღმოცენებული, რადგანაც, ჩვენის ჩვეულების წინააღმდეგ, მეოთხედობა წილია და არა გადაკვეთილი ღა-

ლა, და მერე იმისთანა წილია, რომლის მოპოებაშიაც ხარჯი სრულად ერთის მხრისაა და არა ორივე მონაწილისა მაინც.

ხოლო ეს კი უნდა აღვიაროთ, რომ საიღამაც უნდა იყოს ეგ მეოთხედობა წარმომდგარი, მაინც-და-მაინც იგი ცხოვრების წინ წადგომაა, ნამეტნავად მაშინ; როცა ბატონ-ყმობას წარმოვიდგენთ. რაც უნდა იყოს, გლეხი სხვის ნების ანაბარად არ არის დარჩომილი. მძიმეა თუ სუბუქია ეგ მეოთხედობა, გლეხმა იცის, რომ მას ბინას ვერავინ შეუშლის, და რაც მეოთხედს გადურჩება, ის უცილოდ და ხელშეუხებელად მისია. მაგრამ, ეკონომიურის მხრით, წილზედ-ჭერას საერთოდ და მეოთხედობას საკუთრივ— მაინც-და-მაინც მავნებელი შედეგი მოსდევს. რადგანაც აქ ნაშრომის ნაყოფში, ცოტად თუ ბევრად, სხვასაც წილი უდევს, გლეხს არ ექნება ისეთი ხალისი, ისეთი თავგაძომეტებითი მხნეობა შრომისათვის, როგორც იმას, რომელიც თვის საკუთრებაზედ მუშაობს, მაშასადამე, შრომა გლეხისა იმოდენად ნაყოფიერი არ უნდა იყოს, რამოდენადაც ეგ შესაძლოა. ეს ერთი. მეორე,—მიწის განოყიერებისათვის, მიწის გაკეთებისათვის გლეხი ხარჯს ვერ გაიმეტებს, იმიტომ რომ ამ ხარჯში მონაწილე არ უდგება და წილი კი სრულად მიაქვს. ადამ სმიტი ამბობს: „მხვენელ-მთესველს (რომელსაც წილზედ უჭირავს მიწა) არავითარი სარფა არა აქვს, მამულის კარგა შემუშავებისათვის ხარჯი რამ გასწიოს, იმიტომ რომ მიწის პატრონი იმ დანახარჯის მოგებაში წილს იღებსო და ხარჯში კი არაო. მეათედი წილი ხომ ცოტაა, მაგრამ ყველასაგან მიღებულია, რომ ეგეც ამ მხრით სოფლის-მეურნეობის წარმატებას დიდად აბრკოლებსო“. რომ ეს მართალია, აი ამის დასამტკიცებლად რა მაგალითებია შენიშ-

ნული. არტურ იუნგი მოგვითხრობს: „საცა კი წილზედ-
 ჰერა არის, შეიძლება კაცმა გულდაჯერებით სთქვასო, რომ
 იქ მცხოვრებნი უხეირონი და საცოდავად ილაჯ-გაწყვე-
 ტილები არიანო. საცა, მილანის მაზრაში, უხეირო, ლა-
 რიბი, მოურწყავი მიწა შემხვედრიანო, ყველგან ისე გამო-
 სულა, რომ მიწები წილზედ უჭირავთო“. მაკ-კულოხი ამ-
 ბობს: „წილზედ-ჰერა ყველგან წარმატების დამაბრკოლე-
 ლებელიანო, ასე რომ წილზედ-ჰერამ ყველგან მხვნელ-მთე-
 სველნი უქიდურესს სიღარიბეში ჩააგდო“. ჯონ სტუარტ
 მილლი ამბობს, რომ თუმცა წილად-ჰერას ბევრი მაქება-
 რიცა ჰყავსო, მაგრამ ეს წესი არც ერთის მხრით ისეთი
 სახარბიელი არ არის, რომ საცა მას ფესვი არა აქვს, იქ
 ხელ-ახლად შეიტანონო. ამის სიტყვით, გადაკვეთილს ლა-
 ლას კი ის სიკეთე მაინც მოსდევს, რომ, ბევრია თუ ცო-
 ტაა, გლეხს ხელს არ უშლის მამულის გაკეთებისათვის ხა-
 რჯი გასწიოს, უფრო მედგრად იმუშაოს, უფრო დიდი
 მხნეობა და მეცადინეობა იხმაროს, იმიტომ რომ ამ შემ-
 თხვევაში მომატებულის ხარჯისა და შრომის მონაგები
 სრულად მისია. აქ ლალას მიწის ქირის მნიშვნელობა
 აქვს მხოლოდ და არა შრომის ნაყოფის გაწილადებისა.
 აქ შრომა, ცოტად თუ ბევრად, თავისუფალია, და რამო-
 დენადაც თავისუფალია, იმოდენად ყოვლად-შემძლებელიც
 არის.

ეს წერილი ძალაუნებურად გაგვიგრძელდა და ამის
 გამო პირველ წერილში მოხსენებული საგნები ამ-ჟამად
 გაურჩევლად დაგვრჩა. ეგ შემდეგისათვის იყოს.

წერილი მესამე

ჩვენ წინა წერილებით ვცდილობდით დაგვემტკიცებინა, რომ წილზედ-ჭერა მამულისა: 1. მიზეზიანი და სადავიდარაბო უფლება-მოვალეობაა ორთა წოდებათა შორის; 2. ჩვენის ხალხის ჩვეულებაზედ არ არის აღმოცენილი, იმ სახით მაინც, რა სახითაც იგი გლეხთა განთავისუფლების დებულებამ ჩვენში შემოიტანა; 3. ეკონომიურის მხრით, თუმცა ყმობაზედ ბევრად უკეთესია, მაგრამ მაინც მავნებელია; 4. მიწის-ჭერაში ჩვეულება ყველა სხვა ძალაზედ მტკიცეა, თვით-რჯულია, და 5. ამის გამო პირველი და უპირატესი ყურადღება მიქცეულ უნდა იქმნას ჩვეულებაზედ, როცა მიწის-ჭერის შესახებ რაიმე ცვლილება საჭიროდ დანახულია.

რომ ნაყმევის მიწის-ჭერის შესახებ ცვლილება საჭიროდ დანახულია თვით მთავრობისაგანაც,—ამას ცხადად გვიმტკიცებს 172 მუხლი გლეხთა განთავისუფლების დებულებისა*. მაგ მუხლშია გამოცხადებული მტკიცე გან-

*) აი ნამდვილი სიტყვები 172 მუხლისა: „კავკასიის ნამესტნიკსა მიენდობა დასდესა კანონნი მოყვანისათვის ცნობაში გარდასახადთა რაოდენობისა მიწისა მოსავლითა გლეხთა მინდვრისა მიწათაგან და ძალთაგან; გარდასახადნი ესენი დაფასდეს ფულად შეთანასწორებით ადგილობრივთა მოთხოვნილებათა ნამდვილისა მოსავალთა ღირებულობისა და დაწესდეს ამ დაფასებით გარდასახადი მოხსენებულითა მინდვრისა მიწათა და ბალთათვისა“.

ზრახვა მთავრობისა მიქცეული მასზედ, რომ წილზედ-ჰე-რა მამულისა—ეგ სადავიდარაბო, წინათვე განუსაზღვრე-ლი ღალა, ერთს გარდაკვეთილ გარდასახადად იქცეს. ეს განზრახვა ამ მხრით და მხოლოდ ამ მხრით ეთანხმება ჩვენის ხალხის ჩვეულებასა, რადგანაც წინა წერილიდან ვიცით, რომ ჩვენში თითქმის ყველგან ღალა გარდაკვე-თილი სწარმოებდა და არა საწილო. როგორ უნდა მოვი-დეს ეს აღსრულებაში? დებულებაში მოხსენებულია, რომ 1. ჯერ უნდა წესი დაიდოსო მასზედ, თუ როგორ მოი-ყვანონ ცნობაში აწინდელის წილადობილის ღალის რაო-დენობაო; 2. მერე, ადგილობრივის გარემოების მიხედვით, ეგ რაოდენობა ღალისა ფულად დაფასდესო და 3. მას შემდეგ ნაყმევის გარდასახადი ღალა ერთობ ფულად განისაზღვროსო, ესე იგი ჩვეულებრივი მიწის მოსავლით გარდასახადი მახტად გადიქცესო.

ამ კანონმდებლობას რომ თვალი დავაკვიროვთ, ერთს განსაკუთრებითს ღირსებას ვიპოვით. აქ ცხადად გამოხა-ტულია მთავრობის გულითადი მეცადინეობა, რომ ეს აუ-ცილებელი ცვლილება ორივე მხრისათვის სამართლიანად მოახდინოს. ამაში მთავრობას ყოველივე ჩვენი თანაგრძ-ნობა ეკუთვნის. მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მთავრობი-საგან აღნიშნულის გზით, განზრახული მისგან ცვლილება აუსრულებელია. ამას ამტკიცებს ის თვალსაჩინო მაგალი-თი, რომ აი მეცამეტე წელიწადი მიდის და ამ მხრით საქმის წინ წაწევისათვის არავის არც ხელი გაუწდრევია, არც ერთი ბიჯიც არ გადუდგამს. ჩვენის ფიქრით, თუ-ნდა მოეწადინებინა ვისმე, აუარებელი დაბრკოლება წინ დახვდებოდა და პირველის ბიჯის გადადგმაზედვე გულს დააჯერებდა, რომ აღნიშნულს გზაზედ სვლა ყოველად შეუ-ძლებელია. ჩვენ ვერ მოგვიფიქრებია, რა წესი უნდა იყოს

იმისთანა, რომ სახნავ მიწისა და ვენახის მეოთხედი, ანუ სათიბის მიწის მესამედი ცნობაში მოიყვანოს და ეს მოყვანილი ცნობა მართალი და უტყუარი იყოს. აქ, ჩვენის ფიქრით, ერთს რასმე შეეძლო შეეღა: მას, რომ ცნობილი იყოს, ვის ვისგან რამდენი რგებია მეოთხედობიდან ამ ცამეტ წელიწადში და მერე რიცხვთა შუა ანგარიშით კაცს გამოეყვანა თვითოეულის მებატონისათვის და თვითოეულის ნაყმევისათვის მაგ წილადობილის ღალის რაოდენობა. განა ეს შესაძლებელია? ან ერთმა მებატონემ, ან ერთმა ნაყმევმა იცის ეგა? თუნდ იცოდნენ კიდევ,—რამოდენა ხანი უნდა, რამოდენა კაცი, რომ თვითოეულის მებატონისა და თვითოეულის გლეხისაგან ეგ ცნობა მოეკრიფათ და საბუთიც მოეთხოვათ. უამისოდ ხომ არა რაიმე ცნობა დასაჯერი არ არის და არც იქნება. [თუ ეგრეა, განა ამ-გვარად ცნობის შეკრეტას ბოლო მოელეზოდა-ლა როდისმე? არა გვგონია.

ვსთქვათ, რომ შეუძლებელი შესაძლოა, ვსთქვათ, რომ რაოდენობა ცნობაში ასე თუ ისე მოყვანილ იქმნას, მას შემდეგ ერთი სადავიდარაბო—იმ რაოდენობის დაფასება იქნებოდა. ნუთუ ეს ვისმე ადვილი ჰგონია? ფასის აწევ-დაწევაზედ ათასი მიზეზი მოქმედობს; ეგ მიზეზნი ღლეს ერთია, ხვალე სხვა. ადგილობრივის გარემოების მიხედვით ეგ უნდა მოხდესო, ამბობს კანონი. რა-რიგად ზედმიწევნით უნდა აღინუსხოს გარემოება, რომელიც მრავალ-გვარია, რა-რიგად ზედმიწევნით უნდა დაიდვას სასწორზედ ყოველი იგი, რომ ამ შემთხვევაში არც მწვადი დაიწვას და არც შამფური. სად არის ამის ღონისძიება? მერე ღლეს დადგენილი ფასი, ღლეწანდელს გარემოებაზედ დაფუძნებული, ხვალაც ისე იქნება? ვის შეუძლიან ამისი თქმა? ვის შეუძლიან სთქვას, რომ ამ შემ-

თხვევაში ან მებატონე არ დაჰკარგავს და ან გლეხი? თუ ესეა, მაშ მან დაფასებაში სამართლიანობაზე იმედს უნდა გამოვეთხოვით. თუ სამართლიანობა არ იქნება, მაშ ან გლეხს რა გაუმთელებს ნატკენს გულს, ან მებატონესა? სამართლით მოჭრილი ხელი არ მეტკინებაო, ამბობს ჩვენი ქართველი კაცი. ყურადღების ღირსია ამისთანა რწმენა ხალხისა. თვით ღალის ფულად ქცევა, ესე იგი მახტის დადგენა მიწის-ქერაში, დიდად გაუძნელებს გლეხს თავისის მოვალეობის აღსრულებას და ნაბატონარსაც არას შემატებს. პირველი, იმიტომ—რომ ღალის ხდა ფულად ჩვენს ჩვეულებაში თითქმის არა ყოფილა, გარდა ორიოდ მაგალითისა, რომელიც მხედველობაში არ მიიღება, და მეორე, იმიტომ—რომ ფული ძნელად ჩაუვარდება ხელში გლეხსა, რომლის სიმდიდრე დღესაც ფულიანობით კი არ იზომება, არამედ პურისა და ღვინის მეტ-ნაკლებობითა, ესე იგი მიწის მოსავლითა. თუნდ ვგეც არ იყოს, ჩვენ ვერ მიმხვდარვართ—რა საჭიროება მოითხოვს, რომ სულადით გარდასახადი ფულად იქცეს? საქმე მან გარდასახადის განსაზღვრაა. რაკი ეგ განისაზღვრება, მაშინ ყოველივე წილადობილის ღალის შავნებელნი შედეგნი მოი-სპობიან ცოტად თუ ბევრად, და ამაში სულადით გარდასახადს თუ ფულად გარდასახადს არავითარი ზედმოქმედება არა აქვს. თუ ესეა, რათ უნდა ტყუილ-უბრალოდ შეირყეს ჩვეულება, რომლის მეოხებითაც გლეხი დღეს-აქამომდე ღალას თუ კულუხს მიწის მოსავლით იხდიდა და ფულით გარდასახადს ერიდებოდა. ჭირი ხომ ჭირია, მაგრამ ჩვენი ხალხი ამაზედაც ამბობს, რომ შეჩვეული სჯობია შეუჩვევარსაო.

ერთის სიტყვით, იმ გზით და სახით, რა გზითაც და სახით ნაჩვენებია დებულებაში, გლეხის აწინდელის

გარდასახადის გადაკვეთა ჯერ შეუძლებელია და მერე, თუნდაც შესაძლო იყოს, ერთს მხარეს მოვალეობას უმძიმებს და მეორეს ამით არას მატებს. ჩვენ ამით იმის თქმა კი არ გვიწდა, რომ წილზედ-ჭერას შევლა არა აქვს, არსაი-დამ მოევლება. შევლა აქვს და ძალიან ადვილიცა, ოღონდ კი მივმართოთ ჩვეულებას და იგი დაგვანახვებს ხსნის გზასა. თუ არ მხარე და მხარე, მაზრა და მაზრა მაინცა ამ შემთხვევაში დიდს ერთ-ფერობას და ერთ-გვარობას წარმოგვიდგენს. არ არის მხარე, არ არის მაზრა, საცა დღიურზედ გადაწყვეტილის ზომისა და დადგენილის სახის ღალა არ სწარმოებდეს. სად როგორი ჩვეულებაა, სად რა სახის და რა ზომის ღალაა,—ეგ ადვილად საცნობია, იმიტომ რომ ეგ ადგილობრივ დიდმა და პატარამ შეუცდომელად იცის. გამოიძიონ ეს, ცნობაში მოიყვანონ ჩვეულებით დადგენილი ღალის რაოდენობა და სახე, და ყოველ ამის კვალად გადაკვეთონ აწინდელი წილადობილი ღალა თავ-თავისის ადგილის მიხედვითა. არც გლეხი იწყენს ამასა და არც ნაბატონარი, იმიტომ რომ მათს გარეშემო მწარმოებელს ჩვეულებაზედ იქნება ყოველივე ეს დამყარებული და ამით არც მწვადი დაიწვის და არც შამფური.

ესე ყოველი, რაცა ვსთქვით, მხოლოდ მინდვრის მიწებს შეეხება და, ჩვენის ფიქრით, ვენახების თაობაზედ უფრო ადვილად შეიძლება საქმის გათავება. აქ ჩვეულებამ თავისი ჰქმნა კიდევ და, ამ ჩვეულებას თუ გარედამაც ხელი შეეწყო, არ გავა ხუთი, ექვსი წელიწადი, რომ ნაყმევნი ვენახების პატრონად შეიქმნებიან. ჩვენში ჩვეულება იყო, რომ ვინც სხვის მიწაზედ ვენახს გააშენებდა, ნახევარი გამშენებელისა იყო და ნახევარი—მიწის პატრონისა. აქაც ჩვეულებამ დაგვიმტკიცა, რომ მიწის-ჭერაში უძლეველია. თითქმის მთელი კახეთი მოურტიგდა გლეხობას ვე-

ნახების თაობაზედ მაგ ჩვეულების წინამძღომელობითა და ძალითა. თუმცა აქაც მეოთხედი იყო კულუხად დაწესებული მთავრობისაგან, მაგრამ არც ნაბატონარმა ინდომამ და არც ნაყმევმა. აიღეს მათ და უდრტენველად, უდავიდარაბოდ, მშვიდობიანად ვენახები შუაზედ დაიყვეს, და ამ-რიგად გლეხი ვენახის პატრონად შეიქმნა. ამ-გვარი მორიგება წყნარ წყნარად გადადის ტფილისის გუბერნიის სხვა ადგილებშიაც. ამაში შესანიშნავი ის არის, რომ გლეხი უფრო ეტანებოდა ამ-გვარად საქმის გათავებას, ვიდრე ნაბატონარი; დღესაც გლეხს უფრო უნდა მაგ-გვარად საქმის გათავება, ვიდრე ნაბატონარსა. ნაბატონარი ამ შემთხვევაში უკან იწევს იმიტომ კი არა, რომ ეგ საზარალო ეგონოს. არა, ნაბატონარმა კარგად იცის, რომ აქ არა ეკარგება რა, რადგანაც იმ ნახევარს ვენახისას ყველა სანახევროდ აიღებს და ნახევრიდამ ნახევარი ისევ იმ მეოთხედს შეადგენს მთელიდამ. ამაში მოგებასაც ხედავს მით რომ თავის წილს ვენახს თვით უვლის და საშფოთველი გლეხთან არა აქვს რა. მაგრამ ერთი რამ აბრკოლებს, სახელდობრ ისა, რომ წვრილ-წვრილი ნაჭრები შეხვდება, სხვადასხვა ადგილას გაფანტული. ამით მოვლა და თვალყურის ჭერა უძნელდება.

მაშასადამე, რომ ამ საქმეს ნაბატონარისაგან დაბრკოლება არ მიეცეს, საჭიროა—ნაბატონარს ღონისძიება მიეცეს, რგებული ვენახების ნახევრები ერთს ადგილს შეაგროვოს. ამისათვის გაცვლა-გამოცვლა ვენახებისა უნდა გაადვილებულ იქმნას. იშვიათად არის, რომ ნაყმევთა ვენახები სახასო და საეკლესიო გლეხთა ვენახებში ჩაჩხირებულ არ იყვნენ და, რადგანაც სახასო და საეკლესიო გლეხთა ნება არ აქვსთ ვენახების გაცვლისა, ამის გამო ერთს ადგილას მოგროვება ვენახებისა თითქმის შე-

უძლებელი ხდება. რომ ამ-გვარს მორიგებას ფეხი ააჩქარებინონ იქ, საცა ფეხი აღმშული აქვს კიდევ, როგორც კახეთში, და ფეხი ააღმეფინონ იქ, საცა ჯერ ფეხიც არ აუდგამს, საჭიროა მთავრობამ ნება მიანიჭოს სახასო გლეხს, რომ საცა ხელს მისცემს, დაუბრკოლებრივ შეუცვალოს ნაბატონარს და ნაყმევს ვენახები ურთიერთ-შორის მორიგებითა. ამისათვის მთავრობამ ერთი საერთო განკარგულება რომ მოახდინოს, დიდს შემწეობას მისცემს ნაყმევსაცა და ნაბატონარსაცა.

გამოიცვლება 172 მუხლის ძალითა აწინდელი წილადობილი ღალა და კულუხი თუ არა, მაინც-და-მაინც ამას ვიტყვი, რომ ეს არ არის გვირგვინი ბატონ-ყმობის საქმისა. ეგ შუა გზაა, უკეთესი მასზედ, რაც არის, და უარესი მასზედ, რაც სანატრელია. მაგაზედ გაჩერება ყოვლად შეუძლებელია. დღეს თუ ხვალე საჭიროება მოითხოვს, რომ გლეხი მიწის-პატრონად შეიქმნას. მთავრობას წინათვე უგრძნია ეს აუცილებელი საჭიროება და მის აცილებისათვის ღონისძიებად მამულების შესყიდვა დაუნიშნავს.

მთელი კანონმდებლობა ამ საგანზედ იმავე საფუძველზედ არის დამყარებული, როგორც საერთოდ რუსეთში. როგორც რუსეთში, ისე ჩვენშიაც, მაგ კანონებს ეტყობა, რომ კანონმდებელთა ორის რამის ფიქრი ჰქონიათ. ერთი იმის ფიქრი, რომ გლეხობა არ ინდომებს მამულის შესყიდვასაო. ამის გამო გლეხს ვალად დაადევს, რომ თუ მებატონე მოითხოვსო, უსათუოდ სახნავ-სათიბი მიწები და სასახლის ადგილი უნდა შეისყიდოო. რადგანაც საფიქრებელი იყო, რომ ამ-გვარად ძალად შესყიდვისათვის გლეხს ფულის სახსარი არ ექმნებოდა, ამიტომაც მთავრობამ დააწესა, გლეხს ფულს ვასესხებო 49 წლითა და წელიწადში

თავნსა და სარგებელში ათს თუმანზედ გამოვართმევო ექვს მანეთსა, რომლიდამაც ხუთი სარგებელში წავაო და ერთი თავნშიო. მეორე იმის ფიქრი ჰქონიათ, რომ გლეხობა თავ-თავის ვადაზედ ფულს ვერ შემოიტანსო და ამით სახელმწიფო ხაზინა იზარალებსო; ამისათვის 49 წელიწადი დანიშნეს სესხის ვადად, თუმცა ასზედ ერთი მანეთი თავნს 37 წელიწადს ასწორებს და იშორებს. აქ თორმეტი წელიწადი მეტია დანიშნული, იმიტომ რომ ხაზინას რაც 37 წელიწადში დააკლდება, ამ თორმეტის წლის შემოსატანის ფულით შეისრულოს.

იქნება ამ ორს კუთაში მოსასვლელს საგანს რაიმე საბუთი ჰქონდეს რუსეთში, მაგრამ ჩვენში კი—არა მგონია. ჩვენი ხალხი თავისის ბრნადრობის დიდი და მკვიდრი მოყვარეა. იგი სოფელი, საცა მის მამა-პაპას უცხოვრია, საცა მამა-პაპის ძეგლები უმარხია, საცა მამა-პაპის სალოცავია, ჩვენის გლეხისათვის მეტად ძვირფასი რამ არის. დღესაც თუ ბედის ბრუნვას ერთის ადგილიდამ მეორეში გადმოუსახლებია ვინმე, იმის შვილიშვილნი და უფრო შორეული შთამომავლობა თითქმის ყოველ-წლივ უწინდელის ბინის დასახედად მიდის, მამა-პაპის ხატისა და სალოცავის თაყვანის-საცემლად დაიარება. ამისთვის არც ხარჯს, არც დროს და არც გზაზედ სიარულის შრომას არა ზოგავს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ყველასაგან და ყველგან ცნობილია, რომ მუშა-კაცი ყოველთვის იმის ნატვრაშია, სადმე ბრნა მოიკიდოს, სადმე თავისი საკუთრება იქონიოს, და მიწის-მომქმედი მუშა ისე არა ქონებას არ ეტანება, როგორც უძრავსა, ესე იგი მიწასა, ადგილ-მამულსა. ამგვარებში ნაშეტნავად ჩვენი გლეხია ღირს-შესანიშნავი. თუკი თავის ახლო-მახლო მამულს როგორმე შეიგულებს, თავს დაიგირავებს, ცოლ-შვილს დაატყვევებს ხოლმე, ვალ-

ში, ვახშში ჩავარდება და მამულის სყიდვის შემთხვევას კი არ დაჰკარგავს. ჩვენებური გლეხი წელს გაიმაგრებს თუ არა, მარტო იმის ნატვრაშია, რომ მამული იყიდოს.

რომ ჩვენის გლეხის მიდრეკილება მამულის სყიდვისადმი ძლიერი და დაუძინებელია,— ამის დასამტკიცებლად მოვიყვანოთ სამს თვალთსაჩინოს, უცილოს მაგალითსა:

1. ჩვენებური გლეხი რაკი მამულის სასყიდლად გაიწევს, მას არა ფასი არ აშინებს, უკან არ დაახევინებს, და ამის გამო რასაც გლეხი იმეტებს მამულის სასყიდლად, იმოდენას თავის-ღლეში სხვა კაცი ვერ გაიმეტებს. ფასის აღმატებაში გლეხს სხვა კაცი წინ ვერ წაუჟა და ვერც შეეცილება. ეს ყველასაგან ცნობილია. ჩვენ იმისთანა მაგალითიც ვიცით, რომ ასს საჟენს სოფლის ცარიელს მიწაში გლეხს ოცი თუმანი მიეცეს. ესთქვათ, რომ ეს მხოლოობითი შემთხვევაა, მაგრამ მაინც ყველამ იცის, რომ ჩვენებური გლეხი, რაკი ღონისძიებას ხელთ იგდებს, გიჟურის ფასის მძლეველია. ცხადია, რომ ესე გულუხვად ფასის გამომეტება განსაკუთრებით გლეხის მიდრეკილებისაგან არის წარმომდგარი, და აქ სხვა რაიმე ეკონომიური მოსაზრება და ანგარიში არ მოქმედობს.

2. აუარებელი ნასყიდობის ქალაღდები წარმოადგინა ჩვენმა ნაყმევ გლეხოზამა საგლეხო სასამართლოში დასამტკიცებლად იმ მამულების თაობაზედ, რომელნიც ჯერ კიდევ ბატონ-ყმობის გადავარდნის უწინ ეყიდნათ; ესე იგი მაშინ, როცა გლეხების საკუთარი და ამ-გვარად შეძენილი მამულიც ბატონის ნებაზედ იყო მინებებული და ბატონის საკუთრებად ითვლებოდა, ჩვეულებით თუ არა, კანონით მაინცა, და როცა კანონი გლეხს საკუთრების სიმტკიცისათვის მჟარველობას არც ჰპირდებოდა და არც უწევდა. რა ძლიერი მიდრე-

კილება უნდა ჰქონოდა, რომ ამ-გვარის წყობილების წინაშე გლეხი მამულის სყიდვაში მაინც უკან არ იხევდა და მაინც მამულს ყიდულობდა.

3. მარტო ქუთაისის გუბერნიაში, საცა გლეხობა ყველას უფრო ღარიბად მიგვაჩნია, ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ რვა ათას სამოც-და-ხუთმეტმა (8.075) ნაყმევთა კომლმა შეისყიდა თვისი ნაჭერი ადგილ მამულები ნაბატონართაგან და ერთი მილიონი ას ითხი ათას რვაას სამოც-და-ათი (1.104.870) მანეთი თავისი საკუთარის ჯიბიდან მისცა, ასე რომ მთავრობის შემწეობაც არ ითხოვა. გერმანიაში ოც-და-შვიდს წელიწადში ნაყმევთაგან მარტო მეოთხედმა ნაწილმა ძლივს დაიხსნა თავისი ადგილ-მამულები, ისიც მთავრობის შეწვევითა, და იმერეთში კი (გარდა სამეგრელოსი) ერთმა მესამედმა 10 წელიწადში გამოიხსნა თავისი მამულები, ისიც მთავრობის დაუხმარებლად. ნუთუ ეს მაგალითები არ ამტკიცებენ მას, რომ ჩვენებურს გლეხში დიდი მიღრეკილებაა მამულის შეძენისადმი.

აქედამ სჩანს, რომ ის კი არ უნდა ეფიქრათ, გლეხი მამულის სყიდვას არ ინდომებსო, ფიქრი მებატონისა უნდა ჰქონოდათ, რომ იგი მამულს არ გაჰყიდდა. ამის წამალი უნდა მოეპოვებინათ. ყველგან ყოველის ხალხის კანონებში ის კი თქმულაო, ამბობს ერთი რუსის მწერალი, რომ სახელმწიფო საჭიროებისათვის, საყოველთაო სიკეთისათვის ძალად გააყიდვინონ ადგილ-მამულიო და ძალად აყიდვინონ კი — ეგ არსად გაგონილაო.

ჩვენის ფიქრით, მეორე შიშიც — რომ გლეხი პირნათლად ვერ გამოვაო მთავრობისაგან ნასესხის ფულის გადახდაშიაო, ჩვენის გლეხკაცის ავ-კარგიანობაზედ არ არის დამყარებული. ოღონდ გაუადვილდეს გლეხს მამულის სყიდ-

ვა, ოღონდ კისერზედ ნუ მოეხვევა უხეირო, უხმარი მამულები, და ამითი გული ნუ გაუტყდება, და იგი ნასესხის ფულის გადახდის თაობაზედ პირშავად არ გამოვა. სასოფლო ბანკები, თითო-ოროლა მაგალითი საადგილშამულო ბანკისა, ცხადად გვიმტკიცებენ, რომ გლეხნი ვალის მოშორებაში უტყუარნი არიან. ეგ იციან არამც თუ მათ, ვისაც გლეხთან გულშემატკივრად საქმე დაუჭერიათ, არამედ იმათაც, ვისაც მათთვის მამასისხლად ფული უსესხებიან. ამიტომაც სესხის ჯეროვანს ვადას გარდამეტებული თორმეტი წელიწადი, რომელიც წინ მოვიხსენიეთ, მეტის-მეტი სიფრთხილეა, მით უფრო, რომ ეგ სიფრთხილე გლეხს აწვება კისერზედ, მაშინ როდესაც იგი მაგის მიზეზი არ არის. დიდი შეღავათი იქნებოდა გლეხისათვის, რომ ერთისა და იგივე გარდასახადით ვალი ოც-და-ჩვიდმეტს წელიწადს მოეშორებინა და არა ორმოც-და-ცხრასა, როგორც ამჟამად არის დაწესებული.

თუ გლეხს მაგისთანა წყურვილი აქვს მამულის სყიდვისაო, თუ მთავრობისაგანაც მამულისათვის საჭირო ფულს ეგრე იაფად შოულობსო (თუმანზე სამი აბაზი თავნში და სარგებელში 49 წლის ვადით), მაშ ნაყმევთაგან მამულეების დახსნა ეგრე ტაატიტ რათ მიდისო, გვეტყვიან ჩვენ. ამისი მიზეზი ზევრია, და მათში არც ერთი იმისთანა არ არის, რომ გლეხის ბრალი იყოს. ჩვენ ამჟამად მარტო უმთავრესს მიზეზებს მოვიხსენიებთ.

კანონით, ნაყმევსა ორის გზით შეუძლიან მამულის სყიდვა: ერთი—თავისის ფულით, მთავრობის შეუწევნელად, და მეორე—მთავრობისაგან ნასესხის ფულითა. გლეხი ერიდება თავისის მამულის დახსნას საკუთარის ფულით, იმიტომ რომ ბევრს მაგალითებს ხედავს, რომ ამ-რიგადაც მამულის შეძენისათვის კანონიერის სიგელის გამო-

ტანა უძნელდებათ და უგვიანდებათ, რადგანაც ამ-გვარად სყიდვაშიაც მომრიგებელი შუამდგომელი * და ერთობ სა-გლებო გამგეობა, არ ვიცით რისთვის, ერევა ** და უა-მისოდაც რთულს საქმეს სიგელის დამტკიცებისას საზო-გადო კანონისამებრ უფრო აძნელებს. მაგალითებრ, თვით მთავრობას ცნობილი აქვს, რომ ქუთაისის საგლებო გამ-გეობას თითქმის 1877 წლამდე არც ერთი ამ-გვარი სიგე-ლი არამც თუ დაუმტკიცებია, არც კი განუხილავს. ნუ დავივიწყებთ, რომ 8.075 კომლის სიგელი მაინც უნდა იყოს ქუთაისის გუბერნიაში ამ-ჟამად. რასაკვირველია, გლებეცაცობას ამ-გვარი საქმის გაძნელება და დაგვიანება ყოველს ხალისს თუ არ მოუკლავდა, სყიდვის სურვილს მაინც-და-მაინც დიდად შეუწყენებდა.

საკვირველია, რომ მთავრობის შემწეობით სყიდვას გლები უფრო ერიდება, თუმცა, ადგილობრივის მიხედვი-სა კვალად, მთავრობა ბევრით იაფად აძლევს გლებს სეს-ხსა. ამისი მიზეზი ის არის, რომ სესხის გადასახდელად ურთიერთის თავდებობაა კანონად დადგენილი. ეგ ჩვენე-ბურის გლების ჩვეულების პირდაპირ წინააღმდეგია. წინააღ-მდეგია მისის მეურნეობის გამართულობისა, მისის ეკონომი-ურის მდგომარეობისა და მოწყობილებისა. რუსეთში მაგას თავისი ადგილი აქვს და თავისი ჯეროვანი საბუთიცა. იქ მამულების საერთოდ-სასოფლოდ *** მფლობელობა არის და საერთოდ-სასოფლოდ მფლობელობას საერთო მოვა-ლეობაც მოსდევს. კარგია თუ ავია საერთოდ-სასოფლოდ მფლობელობა მიწისა, ჩვენ ამის გამოძიებაში არ შევალთ.

*) Мировой посредник.

**) об. Приложение к § 17 (примеч. 2) наказа по выкуп-ной операции в Тифлисской и Кутаисской губерниях, мუხლნი 8, 9.

***) Мирское.

ჩვენ მხოლოდ ამას ვიტყვით, რომ ურთიერთის თავდებობა უსაბუთოა იქ, საცა საერთო, თანასწორი მიწის მფლობელობა არ არის. ლაველე ამბობს, რომ ურთიერთის თავდებობას მაშინ აქვს ადგილი და საბუთიო, როცა მიწის საერთოდ-მფლობელობიდან არის წარმომდგარიო. ჩვენში მფლობელობა ადგილ-მამულისა, მეურნეობის გამართულობა, ეკონომიური მოწყობილება — კომლექსურია, განსაკუთრებით საოჯახოა და არა საერთო-სასოფლო. ამის გამო ჩვენში ურთიერთის თავდებობას მარტო მოვალეობის თვისება აქვს გლეხისათვის, და რაც მაგ მოვალეობას უფლება მოსდევს, იმ უფლებას კი ჩვენებური გლეხი მოკლებულია. რადგანაც ჩვენს დებულებაში ისევ ის ჩვეულებრივი კომლექსური მიწის-მფლობელობაა ჩვენის გლეხის მდგომარეობის დედა-ბოძად მიღებული, ამის გამო არავითარი საბუთი არ იყო, რომ ურთიერთი თავდებობა შემოეღოთ და ვალის ხდა კომლექსულობით არ მოესაზრათ. ჩვენებურს გლეხს არ ესმის და, სწორედ გითხრათ, ვერც გაიგებს, რისთვის უნდა იხადოს სხვის მაგიერი ვალი, მაშინ როდესაც იმ სხვას თავისი საკუთარი ბინა აქვს, თავისი მიწა და ქონება; იმ მიწასა და ქონებაზედ თვით არავითარი უფლება არ მიუძღვის, არც საზოგადოებრივი, არც კერძობრივი. ერთობ, ეგ ურთიერთის თავდებობა დიდად აშინებს გლეხსა და მთავრობის კეთილ-განზრახულს შემწეობაზედ ხელს ალებინებს. გლეხს, ამას გარდა, კიდევ ის აფრთხობს, რომ ხაზინასთან საქმის დაჭერა ეძნელება. მრავალის მაგალითით გული დაუჯერებია, რომ, მოთანაჰდე პირთა გულმოდგინებისა გამო, ხაზინის გადასახადი ერთი აბაზი ხშირად მანეთად დასჯდომია.

თუ ეს არ იყოს, რათ უნდა ერიდებოდეს გლეხი მთავრობისაგან ვალის აღებას? რომ ერიდება, ამის მაგა-

ლითად იმას მოვიყვანთ, რომ იმერეთში გლეხკაცობამ ერთ მილიონზედ მეტი ფული მისცა თავის მამულების დასახსნელად ისე, რომ მთავრობას ერთი გროშიც არ ესესხა. თუმცა ტფილისის გუბერნიაში ათას ორას ოცმა (1220) კომლმა გამოისყიდა მამულები და ამისათვის მთავრობისაგან სამას თოთხმეტი ათას ცხრაას ოთხმოც-და-ხუთი (314.985) მანეთი ისესხა, მაგრამ ამათაც კი გამოუცხადებიათ სურვილი, რომ ეგ ფული სულ ერთბამად შეიტანონ ხაზინაში*. გულდაჯერებულნი უნდა ვიყვნეთ, რომ ამ ორს ზემოხსენებულს შემთხვევაში გლეხი ვალის აღებას არ გადურჩებოდა და იმაზედ იაფად, როგორც მთავრობას განუზრახავს, სად იშოვის გლეხი მაგ ვალსა? არსად, და მაინც, როგორც ეტყობა, გლეხკაცობა მამასისხლად ვალის აღებას უფრო რჩეობს, ვიდრე ხაზინისაგან დიდის შეღავათით ხელის გაპართვასა.

ყველაზედ უმთავრესი მიზეზი, რომელიც ნაყმევთა მამულების დახსნას ხელს უშლის და დიდად აბრკოლებს, ის არის, რომ ნაყმევი მამულს ვერ იყიდის, თუ მებატონე ამას არ მოიწადინებს. ამ საგანზედ ჩვენ ჩვენი აზრი ზემოთ გამოვსთქვით. აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, თუ რა აბრკოლებს, რომ აქამომდე ეგ წადილი იმოდენად ფეხ ადგმული არ არის, რამოდენადაც სასურველია. აი, ჩვენის ფიქრით, რა აბრკოლებს: ზოგი მებატონეა დღესაც, რომ მისი დღეობაა, როცა გლეხი მასთან სახვეწრად მოვა და მძიმედ თავს დაუკრავს. აწინდელი მიზეზით სავსე კავშირი მათ შორის ამ თავმოყვარეობას, ცოტად თუ ბევრად, ხელს უშარბავს და მებატონე ამით კმაყოფილია. ბატონ-ყმოზაში დაბადებულს, ბატონ-ყმოზაში გამოზრდილს

*) იხილე Донесение губернского по крестьянским делам присутствия от 15 июня 1876 г., № 471.

მებატონეს, რასაკვირველია, ეძნელება, გული ეთანადრება, რომ მის გარეშე მო ბატონობას ავალა აღარა აქვს და ფიქრობს, რაკი წყალს მიეყვებარო, ხავსს მაინც მოვეჭიდოო. ხავსად კიდევ მიზეზიანი მეოთხედობა გაუხდია და ამას მაგრად ეჭიდება. ჩვენდა სასახელოდ, ამისთანანი ბევრნი არ არიან. ზოგი მებატონეა, რომ, თუმცა დებულების ოქმში მეოთხედობა მოუხსენებია, მაგრამ ამ მიზეზიანის მოვალეობის შემწეობით გლეხი იქამდე მიუყვანია, რომ იგი ძალაუვნებურად მორიგებია მებატონეს შინაურულად, სიტყვით, და უწინდებულად გაუბეგრავს თავი, ესე იგი გარდა გადაკვეთილის ღალისა და კულუხისა, გლეხს მებატონისათვის მუშაობაც უკისრია. რასაკვირველია, ამ-გვარის მებატონისათვის მამულის გასყიდვა, რომელიც გლეხის სრულს განთავისუფლებას მოასწავებს, სანატრელი არ იქნება, რადგანაც ამით მოისპობა ის მიზეზი, რა მიზეზითაც ღლეს გლეხი ძალაუვნებურად ბეგარასა უწევს. ზოგი მებატონეა და, ჩვენდა სანუგეშოდ, მომეტებული ნაწილიც, რომ მამულის გასყიდვა უნდა და მარტო იმისთვის არ აცხადებს სურვილს, რომ ეშინიან, დავიწყებ საქმესო, ტყუილ-უბრალოდ გავებმიო, თრევას და ხარჯს ველარ გაუვალო და ბოლო კი არ მოეღებო. ორს პირველს მიზეზს კბილს მოსჭრის ის, რომ, ზემოხსენებული 172 მუხლის ძალით, აწინდელი წილადობილი გლეხის გარდასახადი ყოველგან მალე გადიკვეთოს და განისაზღვროს ადგილობრივის ჩვეულების მიხედვითა, — და მესამეს კი ის, რომ ერთობ უსაბუთოდ რთული და დაუბოლოებელი წარმოება მამულის დახსნის თაობაზედ გამარტივდეს და სწრაფად აღსრულებაში მოდიოდეს.

ამ უკანასკნელის მიზეზის მოსასპობლად, ამ ახლო ხანებში ჩვენის მთავრობის წინაშე წარდგენილა ახალი

წინადადება. ამ წინადადების ქვაკუთხედი და დედა-აზრი იგია, რომ მთავრობამ ნაყმევთა მამულების დახსნისათვის იმისთანა რამ ადგილობრივ გამართოს, როგორც საადგილ-მამულო ბანკია, საიდანაც გლებთა მამულის დახსნისათვის ფულის სესხად აღება შეეძლოთ იმავე წესით და პირობით, როგორც ეგე ყოველი საადგილ-მამულო ბანკშია მიღებული. ეს ქვეყნიერებაზედ ახალი ამბავი არ არის. მაგ-გვარი წყობილება ევროპაში, სახელდობრ გერმანიაში, დიდი ხანია შემოღებული იყო ნაყმევთა მამულების დახსნისათვის და იქ, საცა იყო შემოღებული, ამგვარმა წყობილებამ მეტად ააჩქარა ბატონ-ყმობის საქმის დაბოლოვება საყოველთაო საკეთილოდ. დანიაში 1806 წ. დაწესდა მაგ-გვარი ბანკი, ჰესენ-კასელში 1832, ჰანოვერში 1841 წ., ნასსაუში 1849 და სხვა.

რადგანაც ჰანოვერის ბანკს მოქმედობას მეტად უქებდნენ, ამის გამო მის აგებულებაზედ და განწყობილებაზედ ზოგიერთს უმთავრესს ცნობას მოვიყვანთ. ჯერ კიდევ 1830 წლიდამ, ჰანოვერში გამოთქმულ იქმნა ის აზრი, რომ ნაყმევთა სრულიად განთავისუფლებისათვის ბანკი რამ გაიმართოს მთავრობის დახმარებითა. ნემეცთა, ჩვეულებისამებრ, ეგ აზრი სინჯეს, გაზომ-გამოზომეს, აიღეს-დაიღეს და ბოლოს 1841 წ. აღსრულებაშიაც მოიყვანეს. ბანკი დააწესეს და საგნად მარტო გლებთა მამულების გარდასახადის დახსნა დაუნიშნეს. მაგრამ თითქმის იმავე დროს მთავრობამ გამოაცხადა სურვილი და აღსრულებაშიაც მოიყვანა, რომ ეგ ბანკი მარტო გლებთა მამულების გამოხსნას არ მიჰყვეს და თვისი მოქმედება განავრცოს, ესე იგი სესხი აძლიოს ყოველს უძრავს ქონებაზედაც—ნაყმევისა იქნება, თუ სხვა პირისა. პირველს და მეორეს შემთხვევაშიაც გირაოდ მიიღებოდა უძრავი ქონება. მთავრობამ ნახუვარ მილიონი

ტალერი (91¹/₄ კაპეკია) დაუნიშნა, რომ თუ ვინიცობაა გაჭირვებამ მოითხოვოს, ბანკმა ხელი გაიმართოს. ამ ფულიდან ბანკს ნება ჰქონდა მოეთხოვნა სახელმწიფო ხაზინისაგან ერთ ხანად 100.000 ტალერი; ხაზინას სარგებლად უნდა ერთმია ათს თუმანზედ სამი მანეთი წელიწადში. ამას გარდა,* ყოველივე პასუხისგება ბანკის მოვალეთა წინაშე თვით მთავრობამ იკისრა. ჰანოვერის ბანკი შინაგანის საქმეთა მინისტრის გამგეობით სწარმოებდა. თითონ ბანკსა მართავდა მთავრობისაგან დანიშნული სამი კაცი, რომელნიც ბანკის მართველობას შეადგენდნენ. მსესხებელთა შორის ურთიერთის თავდებობა მიღებულ არ იყო. ამ ბანკში შესანიშნავი ორი რამ არის. ერთი ის, რომ სესხის მოსაშორებლად ერთი ვადა კი არ იყო დაწესებული, არამედ რამდენიმე; მსესხებელის ნებაზედ იყო მიგდებული, ან ერთს ვადაზედ დამდგარიყო, ან მეორეზედ. მეორე ისა, რომ, რაკი ბანკში მამული გირაოდ შევიდოდა, არა რაიმეს კერძოობითს, მთავრობისა ან სასამართლოს განკარგულებას არავითარი ძალა არ ჰქონდა იმ მამულის თაობაზედ, თუ რომ იმ განკარგულებას ბანკისათვის რაიმე ზარალი და ენება მოსდევდა. 1841 წლიდან 1850 წლამდე, ესე იგი ათის წლის განმავლობაში, ამ ბანკმა შვიდ მილიონზედ მეტის ფასის (7.249.779 ტალერი) მამულები დაახსნევინა ნაყმევებსა.

ჩვენი პარდაპირი საგანი, რომელსაც, ცოტად თუ ბევრად, ამ წერილების სათაური აცნადებს, სულ სხვა არის. ამიტომაც ზემოხსენებულს წინადადებას ამჟამად ჯეროვანად და ვრცლად ვერ გამოვიძიებთ.

ბატონ-ყმობის გაუქმებას ჩვენში ზედ მოჰყვა სასოფლო მმართველობის ახალი წესდებულებაცა. ამაზედ ლაპარაკი შემდეგ გვექნება.

წერილი მეოთხე

1865 წელსა დამტკიცებულ იქმნა და აღსრულება-
შიაც მოვიდა სასოფლო მმართველობის წესდებულება.
ვიდრე გავარჩევთ მას, თუ რამოდენად მოუხდა იგი ჩვენს
ცხოვრებასა, რამოდენად აღგვისრულა მასზედ დანდობილი
იმედი, არ იქნება მეტი, რაც შეიძლება მოკლედ, გა-
მოვსტქვათ ზოგიერთი აზრი შინაგანს მმართველო-
ბაზედ* საზოგადოდ.

• ყოველი სახელმწიფო, რიგიანს წესზედ ცოტად თუ
ბევრად დამდგარი, ნაწილ ნაწილად არის დაყოფილი,
რომ მოვლა და პატრონობა ადვილი იყოს. მაგალითებრ,
რუსის იმპერია დაყოფილია გუბერნიებად, გუბერნიები
მაზრებად, მაზრები სოფლის საზოგადოებად. ყოველს სა-
ხელმწიფოში ორი დიდი მდინარებაა: ერთი მთელის სა-
ხელმწიფოის საჭიროებისა და მეორე — საზოგადოებისა. ეს
ორივე-გვარი საჭიროება ყოველს ნაწილში მომდინარე-
ობს იმდენად მეტ-ნაკლებად, რამდენადაც თვით ნაწილი
მეტ-ნაკლებია; განსხვავება თითქმის ამ მეტ-ნაკლებობა-
შია და სხვა არაფერში. ამიტომაც მთელს სახელმწიფო-
ში, თუ თვითთველს მის ნაწილში, ამ ორ-გვარის საჭი-
როების მზრუნველობა და გამგეობა საჭირო არის. ეგ
მზრუნველობა და გამგეობა არის აუცილებელი და უსა-
თუო საგანი ყოველის მმართველობისა.

*) Внутреннее управление.

ქვეყნიერობაზედ მმართველობას ორ-გვარი წყობა და აგებულება ჰქონია და აქვს. თუ სადმე რაიმე ცვლილება არის, მაინც არ შეიძლება, რომ მმართველობა ან ერთისაჲც არ იყოს მიდრეკილი, ან მეორისაჲც. ერთ-გვარი მმართველობა იგია, საცა სახელმწიფო საჭიროების საქმესაც თვით მთავრობა განაგებს და საზოგადოებისასაც, ყველგან და ყოველს ნაწილში. ამ შემთხვევაში მთავრობა ყოველ-გვარის საქმის დამწყები და მოთავეა, ყოველ-გვარის საქმის მწარმოებელია, — ყოველის მზრუნველი და გამგეა, ასე რომ ყოველივე მისგან წარმოსდგება და ყოველივე მასვე ერთვის. ამ-გვარად გამგეობისათვის მას თავისი საკუთარი მოხელე-კაცნი ჰყვანან, რომელთაც თვით ირჩევს, თვით ნიშნავს, თვით გადააყენებს და რომელნიც მხოლოდ მის წინაშე არიან პასუხისმგებელნი. ამ-გვარს მმართველობას ცენტრალიზაციას ეძახიან.

მეორე-გვარი მმართველობა იგია, საცა მთავრობას ხელთ უპყრია მარტო მთელის სახელმწიფოს საჭიროების საქმენი და ყოველივე სხვა კი საზოგადოებას გაუსაკუთრებია, მერე ასე, რომ ყოველს ნაწილს თვისნი ადგილობრივი საქმენი აქვს ხელშეუვალად მინდობილნი. ეს საზოგადოების საჭიროების საქმენი, ადგილობრივად განაწილებულნი, განიგებიან უსათუოდ ადგილობრივთა მოხელეთა შემწეობით, რომელთაც ირჩევს თვით ადგილობრივთა მცხოვრებთა საზოგადოება და რომელნიც ამავე საზოგადოების წინაშე პასუხისმგებელნი არიან. ამ-გვარს გამგეობას თვითმმართველობას * უწოდებენ, რადგანაც ამ შემთხვევაში თვითოეული ნაწილი ერთისა და

*) Самоуправление, децентрализация.

იგივე სახელმწიფოთა თავის საკუთარს საქმეს თვით ჰპატრონობს, თვით უვლის და თვით ჰმართავს. ერთის სიტყვით, ამ-გვარის მმართველობის დედა-აზრი იგია, რომ ადგილობრივნი საქმენი თვით ადგილობრივთა მცხოვრებთაგან განიგებოდეს.

ამ-გვარი მმართველობა მეტად ხელს უმართავს ქვეყნის კეთილდღეობასა: ხალხს აფხიზლებს, ხალხს ჭკუასა და გონებას უხსნის, რადგანაც საზოგადო მზრუნველობისათვის ხალისს უღვიძებს და საზოგადო საქმისათვის სწურთნის და ავარჯიშებს. ამ-გვარი მმართველობა ისეთის თვისებისაა, რომ, საცა კი სურს ადამიანს, ყველგან და ყოველს ხალხში იხეირებს და ჩვეულებრივს ნაყოფს მოიტანს. იქ, საცა მაგას გზა და ადგილი ჰქონია, ყველგან ცხოვრება ადამიანისა აუყვავებია და მთავრობისათვისაც მძიმე ტვირთი ქვეყნის გამგეობისა შეუმსუბუქებია, აუხსნია.

ერთი მწერალი ამბობს: „ისტორია ამტკიცებს, რომ თვითმმართველობა უკეთესი წამალია ხალხის ყოველ-გვარის საჭიროებისა. საცა უნდა დარგათ იგი ყველგან ხეირობს: ინგლისშიაც, საცა დიდკაცობაა * ყოველის წყობის საფუძველი, ამერიკაშიაც, საცა განუსაზღვრელი თანასწორობაა მიღებული სახელმწიფოს ქვაკუთხედადა. ერთნაირის სიკეთით და მაღლით მოქმედებს და თავსდება იქაც, საცა იმისთანა პატარა ქვეყანაა, როგორც შვეიცარია (739 ოთხ-კუთ. მილია) და იქაცა, საცა იმისთანა უზარმაზარი უდაბნო მინდვრებია, როგორც ჩრდილო-ამერიკაში. იქაც კეთილად-განწყობილი და შეთვისებულია, საცა იმისთანა სახელოვანი განათ-

*) Аристократия.

ლებაა, როგორც ლონდონში და იქაცა, საცა იმისთანა ველური ხალხია, როგორც კანადაში, ავსტრალიაში და სხვა ინგლისის კოლონიებში“.

თუმცა ესეა, მაგრამ მაგ თვითმმართველობას ქვეყანაზედ ბევრი მტერი ჰყავს; ბევრს უფროსობს ტყუილ-უბრალოდ ძილსა და მოსვენებასა. ამბობენ, რომ საშიშარიო—საზოგადოებას ეგ უფლება მიენიჭოს: აურზაურს მოჰყვება, თავს გაიზვიადებს და მორჩილებილამ გა-მოვაო.

როცა პრუსიამ წაართვა საფრანგეთს ელზასი და ლოტარინგია და პარლამენტში ჩამოვარდა საუბარი მასზედ, თუ რა-გვარი მმართველობა მიეცეთო ამ ახლად დაჭერილს ქვეყნებს, ბისმარკმა აი რა სთქვა: „ჩვენი საქმე ელზასსა და ლოტარინგიაში თვითმმართველობის განძლიერება უნდა იყოსო. ადგილობრივი საზოგადოების კრებანი უნდა დავაწყოთო ადგილობრივის მმართველობისათვისო. ამ კრებათაგან უფრო უკეთ გვეცოდინება იმ ქვეყნების საჭიროება, ვიდრე პრუსიის მოხელეთაგანა*.

ადგილობრივთა მცხოვრებთაგან ამორჩეულნი და დაყენებულნი მოხელენი ჩვენთვის არავითარს შიშს არ მოასწავებენ. ჩვენგან დანიშნული მოხელე კი მათთვის უცხო კაცი იქნება და ერთი ურიგო რამ ქცევა უცხო კაცისა უკმაყოფილებას ჩამოაგდებს, და ეგ მთავრობის განზრახვასა და სურვილს არ ეთანხმება. მე უფრო ისა მგონია, რომ მათგან ამორჩეულნი მოხელენი უფრო ცოტას გვავენებენ, ვიდრე ჩვენივე პრუსიის მოხელენი.“

თუ იმისთანა კაცი, როგორც ბისმარკი, რომელიც თავისუფლების დიდი მომხრე მაინცა-და-მაინც არ არის,

*) Чиновник.

ისე იღვწოდა თვითმმართველობისათვის, მერე იმ ქვეყნების შესახებ, რომელთაც გერმანიის მორჩილება არამც თუ უნდოდათ, არამედ ეთაკილებოდათ, თუ ამისთანა რკინის გულისა და მარჯვენის კაცი, როგორც ბისმარკი, სხვა გზით ვერ ახერხებდა ურჩის წაღების გულის მოგებას, თუ არ თვითმმართველობის მინიჭებითა, სხვას რაღა ეთქმის.

ამ თვითმმართველობის დადგენისათვის ყველაზედ ძნელი იმ ზომის პოვნაა, რომლითაც საერთო სახელმწიფო საჭიროების საქმენი მიეზომება ხოლმე სახელმწიფოს მთავრობასა, და საზოგადოებრივი კი—ადგილობრივ საზოგადოებასა. ამ ორთა შუა ნამდვილის საზღვარის პოვნაც ძნელია, იმიტომ—რომ თვით ბუნებითად ამ ორივე საჭიროების ძაფები ერთი-ერთმანეთში ჩართულ და გადაბმულ არიან, თუ ყოველსფერში არა, ბევრში მაინცა. მაგრამ თვითმმართველობის საქებარად ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ აქ გადამეტებულსა, თუ არ სარგებლობა, ისეთი ვნება მაინც არ მოსდევს, როგორც მას, როცა სახელმწიფოს —მთავრობას გადამეტებულის ზომით დაუჭერია ცხოვრებაში ადგილი. ღირსება და სიკეთე შინაგანის მმართველობისა ჯერ იმაზედ არის დამოკიდებული, რომ განაწილებულია თუ არა სახელმწიფოსა და საზოგადოების შორის მათდამი კუთვნილთა საქმეთა გამგეობა, და თუ განაწილებულია—როგორ და რამოდენის სიმართლით არის ეგ მომხდარი. ყოველივე შინაგანის მმართველობის ღირსება და სიკეთე ამ სასწორით უნდა აწონილ იქმნას.

ადგილობრივი თვითმმართველობა* და უმაღლესი მთავრობა** არც ერთი და იგივეა, არც ურთიერთის მო-

*) Местное самоуправление.

**) Верховное правление.

კამათე და მოცილენი არიან. ერთსა და იმავე ქვეყანაში, ერთსა და იმავე სახელმწიფოში ორნივე მშვიდობიანად თავსდებიან და ურთიერთის სახეიროდ მოქმედობენ. ზემოთ მოვიხსენეთ, რომ ძნელია ამათ შუა ნამდვილის საზღვარის დადება, თუ ყველაფერში არა, ზოგიერთში მაინცა. თუმცა ეს ასეა, მაგრამ საზოგადოდ ერთსაც და მეორესაც ისეთი თვალსაჩინო თვისებების კუთვნილება აქვს, რომ მის მეოხებით კაცს შეუძლიან, თითქმის ყოველს შემთხვევაში, გაარჩიოს, ან ერთი რის მოღვაწე და პატრონი უნდა იყოს, ან მეორე. ჩვენ თვისება თვითოეულისა ზემოთ გაკვრით მოვიხსენიეთ. მაგრამ ვხედავთ, რომ იგი ჩვენის უმთავრესის საგნის უკეთ ცნობისათვისა ცოტაა, ამისათვის გვსურს ამ-ჟამად, ეგ თვისება ცოტაოდნად დაწვრილებით აღვნიშნოთ.

ყოველი სახელმწიფო, თუნდ გვარ-ტომობით ერთისა და იგივე ხალხით იყოს შემდგარი, მაინც, ადგილობრივის სხვადასხვაობისა გამო, ბევრს სხვადასხვა თვისების მხარესა და მხარეს წარმოგვიდგენს. ყოველს მხარეს, ყოველს ნაწილს ერთისა და იგივე სახელმწიფოსას, თავისი საკუთარი ჭირი და ლხინი აქვს, თავისი საკუთარი გაჭირვება ადგია, თავისი საკუთარი მზრუნველობა და ფიქრი უმძიმესს გულსა, თავისი საკუთარი ნეტარება აფხიზლებს და იბირებს. უმაღლესის მთავრობის პირდაპირი დანიშნულება იგია, რომ ყოველს ქვეშევრდომს მისი სატკივარი გაუგოს, მისი წამალი დასდოს, ყოველს სიკეთისა და კეთილდღეობის გზა გაუხსნას. ამისათვის საჭიროა უმაღლესმა მთავრობამ უტყუარად, პირუთვნელად, ზედმიწევნით იცოდეს ყოველის კუთხის ნამდვილი ვითარება, მისი ავკარგიანობა, რომ საცა შესაძლოა შველა, უშველოს, შემწეობა მიაწვდინოს. ცხადია, რომ უმაღლესს მთავრობას

თითონ, სხვის დაუხმარებლად, ვერ შეუძლიან ვერც თვალი მიაწვდინოს დასანახავად ყველგან, ვერც ყური სასმენლად და ვერც ხელი საშველად. ცხადია, რომ მან უნდა იყოლიოს ამისათვის ანუ საკუთარი მოხელენი, ყოველგან მოუპოვებელი და მორიგებულნი, ანუ ეგ მოხელეობა თვით ადგილობრივ მცხოვრებთა უნდა ჩააბაროს, მიანდოს. პირველმა საშუალებამ თავი ვერსად ვერ გაიმართლა, იმიტომ რომ სხვის ხელით საქმის გაკეთება არსად და არასფერში არც თავს მოსულა და არც მოვა. სხვას, ტყუილია, ჩემთვის - ისე გული არ შესტიკვა, როგორც მე თითონ; სხვა ჩემს ავ-კარგიანობას ჩემსავით ვერ შეიტყობს, ჩემს ტკივილს ჩემსავით ვერ მოუვლის, ჩემს ჩივილს ჩემსავით ვერ იტყვის; რაც მე ვიცი ჩემი, სხვას თავის-დღეში არ ეცოდინება. ეს ყველგან ესე სცნეს და ამიტომაც ეგ საშუალება თითქმის ყველგან დაწუნებულ იქმნა და უარყოფილი.

სულ სხვა არის, როცა უმაღლეს მთავრობას თვის მეთვალყურედ, მოხელედ და ადგილობრივთა საქმეთა გაგედ თვით ადგილობრივი მცხოვრებნი ჰყვანან. მათ უკეთ იციან თავისი ვითარება, უკეთ იციან თვისი საჭიროება, უკეთ იციან თვისის თავის მოვლა, თვისთა საქმეთა პატრონობა. ამ შემთხვევაში ერთის მხრით ყოველის კუთხის ჭეშმარიტი საჭიროება, უტყუარი ტკივილი, გულწრფელი და მართალი წადილი მთავრობამდე მიღწეულია, მეორეს მხრით--უმაღლესის მთავრობის საერთო მზრუნველობა ერთნაირის გულის-ტკივილით, ერთნაირის მაღლით ყოველს კუთხემდე მიწვდენილია, მორიგებული და მოფენილი.

აქედამ ცხადია, სად უნდა დაიდვას საზღვარი უმაღლესის მთავრობისა და თვითმმართველობის შუა. უმაღ-

ლესი მთავრობა, რა სახისაც უნდა იყოს, საყოველთაო საქმეთა მზრუნველი და მოღვაწეა, ესე იგი იმა საქმეთა, რომელნიც არამც თუ ყოველს ნაწილს, არამედ ყოველს ქვეშევრდომს ერთ-ნაირად და ერთ-გვარად შეეხება და რომელნიც საერთო, საყოველთაო კეთილდღეობისათვის ცნობილია. მაგ-გვარნი საქმენი ეკუთვნიან საყოველთაო კანონმდებლობის წარმოებასა, საყოველთაო ფინანსთა (შემოსავალ-გასავალის) მოძრაობასა და საყოველთაო მხედრობის განწყობილებასა. ესე ყოველი ხელშეუვალი კუთვნილებაა უმაღლესის მთავრობისა, და თვითმმართველობას, როგორც კერძო სამმართველოს, ამ საქმეებში ზმა არა აქვს: იგი ემორჩილება ყოველს მას, რაც უმაღლესის მთავრობისაგან განგებულია, დაწყობილი და განწყობილი. თვითმმართველობა ხელქვეითია ამ შემთხვევაში უმაღლესის მთავრობისა და საერთო კანონის ადგილობრივი მცველია და აღმასრულებელი.

რაც სახელმწიფოს საერთოს ვითარებას არ შეადგენს, იგი თვითმმართველობის უცილო კუთვნილებაა. თვითმმართველობა თავის ადგილას ყოველის შინაურის საქმის გამგებელია და მეოხე; ყოველივე საერთო სახელმწიფო ხარჯის და სამსახურის ადგილობრივთა მცხოვრებთა შორის განმაწილებელია, ადგილობრივის საზოგადოების რიგისა და წესის დამწყობია, მისის ზნეობის, პატივის, ქონების, განათლების და ერთობ კეთილდღეობის მზრუნველია. ყოველივე ამის მომქმედია იმოდენად, რამოდენადაც ყოველივე ეს მის სამმართველოს წრეში მცხოვრებთა განკერძოებით შეეხება და არ ეწინააღმდეგება საერთო სახელმწიფო კანონსა და განკარგულებასა. აქედამ სჩანს, რომ თვითმმართველობა ერთის მხრით ადგილობრივ საქმეთა

დამწყობია და გამრიგებელი, მეორეს მხრით უმაღლესის მთავრობის ხელისუფალი* ორღანოა.

ამ სახით, იგი ერთსა და იმავე დროს ადგილობრივის საზოგადოების ორღანოც არის უმაღლესის მთავრობის წინაშე, და უმაღლესის მთავრობის ორღანოცა წინაშე ადგილობრივის საზოგადოებისა.

ცხადია, რომ როგორც უნდა იყოს უმაღლესი მთავრობა — თვითმპყრობელობითი, მონარქიული წარმომადგენელობითი, თუ რესპუბლიკის სახისა, — ერთშიაც, მეორეშიაც და მესამეშიაც თვითმმართველობა მშვიდობიანად მოეწყობა, საზოგადო წყობილებას არამც თუ ხელს შეუშლის, არამედ ხელს მოუმართავს, რადგანაც თვით ადგილობრივის საზოგადოების მოჭირნახულეა და ამასთანავე უმაღლესის მთავრობის უკეთესი თვალი და ხელია, ყოველ კუთხემდე მიწვდენილი.

რუსეთშია მაგ თვითმმართველობას დიდი ფართო გზა გაეხსნა უმაღლესის მთავრობისაგან და თითქმის მთელი რუსეთი ამას სიხარულით მიეგება. იქ ჯერ სოფლის, გლეხთა საზოგადოებას მიენიჭა თვითმმართველობის უფლება, მერე მაზრასა და გუბერნიასა ერთად** და ამ სახით ყოველს განყოფილებაში დაიდგინა თვითმმართველობითი გამგეობა ადგილობრივთა საქმეთა. იგი დიდხანია მოქმედებს ინგლისშიაც, საცა მონარქიული წარმომადგენელობითის სახის მთავრობაა, და ჩრდილო-ამერიკაშიაც,

*) Исполнительный. „ხელისუფლება“ სწორედ ამ აზრით არის ხმარებული ჩვენს დასტულამაში. აქედამ არის წარმომდგარი სიტყვა „მოხელე“. თითონ დასტულამაში მეფის და მდივანბეგის განჩინების აღმასრულებელნი კაცნი საერთოდ „ხელისუფალად“ წოდებულ არიან.

**) Земство.

საცა რესპუბლიკაა. ეს მაგალითები ცხადად გვიჩვენებს ჩვენ, რომ თვითმმართველობა უმაღლესის მთავრობის სხვადასხვა-გვარობაზედ არ არის დამოკიდებული, რომ იგი ყოველ-გვარს უმაღლეს მთავრობას უხდება.

თვითმმართველობამ რომ თავისი ჩვეულებრივი ნაყოფი მოიტანოს და თავის თავს არ უმტყუნოს, მისდა შესაფერად უნდა იყოს მოწყობილი და დარგული. ამ მოწყობაში არც ერთი მისი არსებითი კუთვნილება დავიწყებული არ უნდა იქმნას, არც ერთი ძირითადი აზრი არ უნდა დაირღვეს. თუ ეს სიფრთხილე არ იხმარა ადამიანმა, თვითმმართველობა უფრო უქმი სიტყვა იქნება, უფრო სახელი იქნება, ვიდრე სახრავი.

უმთავრესნი კუთვნილებანი თვითმმართველობისანი არიან:

1. ადგილობრივთა საქმეთა ადგილობრივის განსამართლების უფლება. ამაზედ არის დამყარებული მცხოვრებთა პატივის, ღირსების და ქონების ნამდვილი მფარველობა და ხელშეუხებლობა;

2. უმაღლესის მთავრობისაგან განწესებულის ხარჯისა, ბეგარისა და სამსახურისა ადგილობრივთა მცხოვრებთა შორის განაწილება. ეს უკეთესი ღონისძიებაა, რომ ყოველმა სამართლიანად და უმეტ-ნაკლოდ გადაუხადოს სახელმწიფოს თავისი შესახვედრი მოვალეობა;

3. ადგილობრივის საჭიროებისათვის გარდასახადის დადგენა, გაწერა და აქედამ შემოსულის ფულის თავისუფლად გამგეობა;

4. სხვადასხვა წესისა და რიგის დადგენის უფლება ადგილობრივის საზოგადოების კანონად, მაგრამ ისე კი, რომ იგი წესი და რიგი საყოველთაო კანონს არ ეწინააღმდეგებოდეს;

5. ადგილობრივის საზოგადოების პირველ-დაწყებითის სწავლის მოწყობა და თავისუფალი გამგეობა;

6. ადგილობრივის საზოგადოებისათვის მზრუნველობა და ღონისძიების მოხმარება;

7. ადგილობრივის საზოგადოების საზრდოებისათვის თავდარიგის დაჭერა და ღონისძიების მოპოება;

8. ადგილობრივის გზებისა, ხიდებისა კეთება, მოვლა და თავისუფალი გამგეობა;

9. უმაღლესის მთავრობის წინაშე შუამდგომელობა ყოველს მასზედ, რაც ადგილობრივის საზოგადოების საჭიროებას და მოთხოვნილებას შეადგენს.

უმთავრესნი საფუძველნი თვითმმართველობისანი არიან:

1. ხმა და არჩევის უფლება მინიჭებული უნდა ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებსა, რაკი სრულიწლოვანია; მაშასადამე ყოველს მოვალეობაშიაც ყოველს მცხოვრებს წილი უნდა ედვას;

2. ადგილობრივის სამმართველოს ხელქვევით უნდა იყვნენ ყოველნი, ვინც კი სამმართველოს წრეში სცხოვრობს; აქ, როგორც პირველს შემთხვევაში, წოდებათა შორის განყოფილება და ხარისხების გაღება მავნებელია და თვითმმართველობის ბუნების წინააღმდეგია;

3. ადგილობრივი მოსამართლენი, აგრეთვე მოხელენიცა, უნდა ამოირჩიონ ადგილობრივთა მცხოვრებთა;

4. ყოველივე ადგილობრივის თანამდებობის მექონი კაცი პასუხისმგებელი უნდა იყოს წინაშე საზოგადო სამართლისა და სამსჯავროსა და არა თვისთა უფროსთა წინაშე.

ჩვენის სასოფლო მმართველობის წესდებულებას ვინც თვალს გადაავლებს, დაინახავს, რომ იგი, ცოტად თუ

ბევრად, თვითმმართველობის საფუძველზედ არის ამოყვანილი. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საბუთი აქვს ადამიანს იკითხოს: თუ თვითმმართველობა ეგ არის, მაშ, ყოველის მხრით და ყოველგან რათ ისმის სამდურავი სოფლის მმართველობაზედ? რატომ მაგ თვითმმართველობამ არ ააყვავა სოფელი, თვით გლეხობა ეგრე ერთხმად რათ უჩივისო?

ჩვენ ვეცდებით ამ საბუთიანს სიტყვას შესაფერი პასუხი მივცეთ შემდეგს წერილში.

წერილი მეხუთე

ჩვენ წინა წერილში ვაჩვენეთ, რამოდენადაც ჩვენ თითონ შევძელით და შეგვაძლებინეს,—რომ ჩვენის სოფლის მმართველობა, ცოტად თუ ბევრად, თვითმმართველობის საფუძველზეა ამოყვანილი. ამის გამო, ჩვენი ქება თვითმმართველობისა მეოთხე წერილში ამით დავაბოლოვეთ: „ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საბუთი აქვს ადამიანს, იკითხოს: თუ თვითმმართველობა ეგ არის, მაშ ყოველის მხრით რათ ისმის სამდურავი სოფლის მმართველობაზედ? რატომ მაგ თვითმმართველობამ არ ააყვავა სოფელი? თითონ გლახობა აგრე ერთხმად რათ უჩივის?“

მაშინ დავპირდით მკითხველს, რომ ამ საბუთიანს სიტყვას შესაფერს პასუხს მივცემდით შემდეგს წერილში. ის შემდეგი წერილი,—ზოგი ჩვენის მიზეზით, ზოგი სხვისით,—აქამომდე დაგვიანდა. ეხლა, როცა ზარბაზნის ქექა-ქუხილის ხმა მისწყდა, როცა მშვიდობიანობამ სხვადასხვა ფათერაკის მოლოდინი გააქრო, როცა სხვა სიომ დაუბერა ჩვენს გარეშემო, როცა.... როცა...., ერთის სიტყვით,—ეხლა შესაძლოდ გავვიხდა შრომის განგრძობა იმოდენად, რომ ჩვენი ნაღველი,—თუ სხვა გზით არა,—უნაღვლოდ მაინც გამოვფინოთ. ძნელია ნაღვლის უნაღვლოდ თქმა, მაგრამ ზოგან ცარიელი, უფერული თქმაც ნეტარებაა.

ვიდრე ჩვენს საგანს შევუდგებოდეთ, მკითხველს ვსთხოვთ გაიხსენოს, რაც მეოთხე წერილში მოგვიხსენე-

ბია. იმ წერილშია აღნიშნული,—შეძლებისამებრ ფრთხილად და ენის კენჭით,—ის საწყაო, რომლითაც უნდა ავწყათ ჩვენებურის სოფლის თვითმმართველობის ავ-კარგიანობა.

—

ვისაც ცნობილი ჰქონდა თვითმმართველობის არსებითი თვისებანი და კუთვნილებანი, დიდი ნიჭი არ დასჭირდებოდა წინასწარმეტყველობისა, რომ გამოეცნო, რა შედეგიც მოელოდა იმ წყობილებას, რომელიც დადგინებულია ჩვენში 1865 წ. 11 აპრილის წესდებითა შესახებ ჩვენებურ სოფლების მმართველობისა.

პირველი და უდიდესი ნაკლი ამ წესდებისა ის არის, რომ თვითმმართველობის არსებითი საფუძველნი არ არიან მისგან აღიარებულნი და, რაკი თვითმმართველობას ეგ ნაკლი თან შეჰყვა, იქ თვითმმართველობას ნურავინ დაემდურება, იმიტომ რომ იქ თვითმმართველობა არ გახლავთ და არაფერს შუაშია. ეს ნაკლი თითონ შიდა-იმპერიის წესდებაც თან შეჰყვა და, რადგანაც ერთსა და იმავე მიზეზს ერთი და იგივე შედეგი თან მოსდევს, ამიტომაც იქაც, როგორც ჩვენში, სოფლის მმართველობაზედ დიდი ჩივილი და დრტვინვა ისმის. თუ რომ კეთილი კიდევ სჭირს,—ძალიან ცოტა-კი,—შიდა-იმპერიის წესდებას, ეგ კეთილი იმაში მდგომარეობს, რომ იქაურს სოფლის ვითარებას, ეკონომიურს, ოჯახობრივს და საზოგადოებრივს წყობას, ცოტად თუ ბევრად, ყურადღება მიუქცევია კანონმდებლისა. ჩვენდა სამწუხაროდ, ამასვე ვერ ვიტყვით ჩვენს წესდებაზედ: იგი მთლად გადმოღებულია რუსეთიდან. რასაკვირველია, თვითმმართველობას იმისთანა ზოგადი თვისებანიცა აქვს, რომელნიც ყველასათვის ერთნაირად სახეიროა, მაშასადამე ყველგან გამო-

სადეგია, და იმისთანანიც,—რომელნიც ადგილობრივს მოთხოვნილებას და სხვადასხვაობას უნდა შეეფერებოდეს.

ჩამოაცალეთ სოფლის მმართველობას თვითმმართველობის სიკეთენი, ზედ დაუმატეთ, რომ ის მმართველობა სულ სხვა ნიადაგიდამ არის ამოღებული და გადმორგული, მაშინ ცხადად დაინახავთ, რატომ ჩვენს სოფელს არ მოუხდა ეგრეთ-წოდებული თვითმმართველობა. ამ სახით, მეორე, უდიდესი მიზეზი ჩვენებურის მმართველობის უფარგისობისა ის გახლავთ, რომ იგი არ არის აღმოცენილი და დამყარებული ჩვენის სოფლის შინაურს მოწყობილობაზედ, მის ეკონომიურს, ოჯახობრივს და საზოგადოებრივს ვითარებაზედ. სხვა მიზეზიც არის, მაგრამ ამაზედ ბოლოს ვიტყვი. ეხლა კი შევუდგებით ამ ორის მიზეზის დაწვრილებითს გამოკვლევას.

ჩვენ წინა წერილში ჩამოვთვალეთ ის ოთხი ურთავრესნი დედა-აზრნი, ურომელთოდაც თვითმმართველობა თვითმმართველობად არ უნდა იხსენიებოდეს. ერთი იმათგანი ის არის, რომ ხმა და არჩევის უფლება მინიჭებული უნდა ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებსა, რაკი სრული-წლოვანია. მაშასადამე, ყოველს მცხოვრებს ყოველს მოვალეობაშიაც ხვედრი წილი უნდა ჰქონდეს. წესდების 7 მუხ. ძალით კი, ხმა და არჩევის უფლება ეკუთვნით მარტო იმ სახლში უფროსთ გლეხთ, რომელნიც კამერალიის აღწერაში ცალკე კომლად არიან ხსენებულნი. ამრიგად, სოფლის მმართველობის წრეში მცხოვრებნი ყველანი კი არ არიან წევრნი ერთისა და იმავე საზოგადოებისა, არამედ—ზოგნი, თუმცა მთელის საზოგადოების ავკარგიანობა, ავად თუ კარგად გამგეობა, მოღვაწეობა, ყოველთათვის ერთნაირად საწყენია და საამური. თავდაზნაურნი, ვაჭარნი მოქალაქენი, სამღვდელო პირნი, სო-

ფელში ბინადრად მცხოვრებნი, და თითონ გლეხნიც, კამერალიის აღწერის შემდეგ ცალკე კომლად გასულნი, ამ უფლებას გამოკლებულნი არიან და ამის გამო არც ერთს სასოფლო მოვალეობაშიაც არც ერთს მათგანს წილი არ უდევს, რასაკვირველია იმ გლეხთა გარდა, რომელნიც კამერალიის აღწერის შემდეგ ცალკე კომლად გამოსულან. ამათ, თუმცა არავითარი უფლება არა აქვთ სასოფლო საქმეთა გამგეობაში, მაგრამ სასოფლო მოვალეობის ტვირთი კი კისრად აწევთ ისე, როგორც სხვას. წარმოიდგინეთ, რომ ერთის კამერალიის აღწერის დროდამ მეორემდი ათს წელიწადზედ ნაკლებ დრო არ გადის და მაშინ ცხადი იქნება, რამოდენა ძალი ხალხი უფლებას მოკლებულია ხოლმე, მაშინ როდესაც ყოველი ტვირთი კი სოფლისა ზურგად ჰკიდია.

ჩვენი აზრი ის არის, რომ თვითმმართველობისათვის ყველა წოდების კაცი ერთ გვარად უნდა იყოს მიჩნეული. თვითმმართველობა ერთი იმ ძალთაგანია, რომელიც აბია წარმატების უღელში და ეწევა სხვებთან ერთად. მაშასადამე, გამოკლება ვისიმე თვითმმართველობიდან — დაუძლურებაა ღონისა, წარმატებისათვის მიმართულისა. წარმატებისათვის, კეთილდღეობისათვის საჭიროა, რომ ყოველნი ძალნი ერობისანი ერთად, ერთ-გვარად იყვნენ მიდრეკილნი და მიწვეულნი. თვით წარმატებაც, განვითარებაც მაშინ არის ჭეშმარიტი და ნაყოფიერი, როცა ყველანი ერთ-გვარად და ერთ-სახით სწვდებიან საერთო სიკეთეს, ერთ-გვარად და ერთ-სახით გაჭირვების უღელს ეწევიან და თანასწორად ინაწილებენ უფლებას და მოვალეობას. საცა ეს არ არის, მაშინ ერთის ამაღლება, ერთის კეთილდღეობა, — მეორის დამდაბლებაზედ, მეორის გაღარიბებაზედ არის ხოლმე ხშირად დამოკიდებული. უსწორ-

მასწორობა ერთმანეთ-შორის, სხვათა შორის, უჯრა-უჯრად დაყოფის შედეგია; ვისაც კეთილი უნდა, ამ უჯრებს კი არ უნდა წაუმატოს; რაც არის, ისიც უნდა დაშალოს, დაარღვიოს და ქარს მისცეს.

სოფელი, მის ბინადართა კვალობაზედ, ერთი დაურღვეველი აგებულებაა, ნამეტნავად ჩვენში. როგორც გაუქმება ერთის რომელისამე ასოსი ადამიანის აგებულებაში ადამიანს აუძლურებს, ასუსტებს, ისეც სოფელს ასუსტებს და უღონოდ ჰქმნის, როცა მის კეთილდღეობის მზრუნველობაში ერთნი არიან და მეორენი არა. მაშასადამე, თვითმმართველობა სოფლისა, როგორც ჭეშმარიტი ორღანო სოფლის გამგეობისა და მზრუნველობისა, ღონემოკლებული უნდა იყოს, საცა სოფლის ერთობაზედ არ არის დამყარებული. რუსეთში რომ სოფელი უჯრა-უჯრად დაჰყვეს, ერთს წყობას მიანიჭეს შვება და აჰკიდეს ტვირთი თვითმმართველობისა და მეორე გამოაკლეს ერთსაც და მეორესაც, იქ ამას ხელ-მოსაჭიდებელი მიზეზი მაინც ჰქონდა*.

სოფელი, სოფლის საზოგადოება რუსეთში სულ სხვა ნიადაგზეა დანდობილი და სხვა ნიადაგზე ამოსული. იქ გლეხობა კომლეულობით, მემკვიდრეობით არა ჰფლობს ერთსა და იმავე მიწას; იქ მიწა სახასოა, ესე იგი საერთოა და არავის არა აქვს ისე დაჩემებული სამუდამოდ, როგორც ჩვენში. ამის გამო იქ სოფელი წარმოადგენს მიწის შესახებ ორნაირს მფლობელობას: ერთის მხრით—სოფლეულად სახასო, საერთო მფლობელობას გლეხთა მიერ, მეორეს მხრით—კერძოობით და განსაკუთრებულს

*) ვთხოვთ, არ დაივიწყოთ, რომ ჩვენ აქ მარტო სასოფლო მმართველობაზედ ვლაპარაკობთ.

მუღობელობას თავად-აზნაურთა მიერ. სოფლის გამგეობა რომელიც თვითმმართველობის შინაგანი არსებაა, ამ ორს, ვითომ ურთიერთის წინააღმდეგს მოპირდაპირე მუღობელობას და მათგან მომდინარეს მოთხოვნილებას ვერ მოითავსებდა, — კანონმდებელთა აზრით, — და მათს ინტერესებს ერთს კვალში ვერ ჩააყენებდა. ამის გამო, საჭიროდ დაინახეს განცალკევება, განთვითქულება გლეხისა და თავად-აზნაურობისა სასოფლო მმართველობაში. ეს დარღვევა სოფლისა, სოფლის ერთობისა, მიბაძვის ბრალიც იყო. თვალ-წინ ჰყვანდათ სამაგალითოდ ინგლისი კი არა, რომელიც პირველ-სახეა თვითმმართველობისა და რომელსაც უარყოფილი აქვს სოფლის მცხოვრებთა შორის განთვითქულება, როგორც მომაკვდინებელი სენი თვითმმართველობისა, არამედ ერთი სხვა სახელმწიფო, რომელიც ამ-გვარებში ყველა სხვა სახელმწიფოებს უკან ჩამორჩა და რომელიც ამ-გვარებში დღესაც იმ აზრებით სულდგმულობს და მოქმედობს, როგორც ნეტარ-ხსენებულ ბატონყმობის დროს.

ეს სახელმწიფო გახლავთ გერმანია და უფრო განათლებული პრუსია. იქ საზოგადოებრივის წყობის პირველ წერტილიდამევი მცხოვრებნი სამს უჯრად დაყოფილნი არიან: Gutsherren — მიწათ-მფლობელნი, Bürger — მოქალაქენი, Bauern — გლეხნი, და ეს განთვითქულება პრუსიის მონარქიას ფეხიდან თავამდე მთელს აგებულებაში გატარებული აქვსო, ამბობს ერთი მწერალი. უკანასკნელი საპროვინციოლო წესდება პრუსიისა, მის გამო გაცხარებული ბაასი პარლამენტში, ცხადად ამტკიცებს, — იქაური „გუტსველტმარკ“ — ობა, ესე იგი მიწათ-მფლობელი თავად-აზნაურობა, სადა სცემდა: ყველა ტვირთი გლეხსაო, ყველა შვება ჩვენაო. დაწინაურებული

თაობა-კი ეუბნებოდა, შვებაც მიიღე გლეხთან ერთად
და ტვირთიცაო.

თუმცა რუსეთში ასეთი განსხვავებული ეკონომიური
მდგომარეობაა სოფლად მცხოვრებთა წოდებათა შორის,
მაგრამ იქაც არ მოსწონთ ერთის ჩაბმა სოფლის საქ-
მეთა გამგეობაში და მეორის ამოშვება. იქაც ხმა ის-
მის, რომ ეგ სხვადასხვაობა მიწის-მფლობელობისა ტყუი-
ლი შიშიაო და სოფლის ერთობას არას დაუშლის და
წინ არ აღუდგებაო. ერთი მწერალი ამის თაობაზედ ამ-
ბობს, რომ რუსეთში მეტად აზვიადებენ სასოფლოდ
მფლობელობის მნიშვნელობასაო; სხვადასხვა მოსაზრებისა
გამო შესდგა იმისთანა აზრიო, ვითომ საერთოდ-მფლო-
ბელობა უარჰყოფდეს დედა-აზრს კერძოობითის საკუთ-
რებისასაო; ვითომ ამ ორ-გვართა მფლობელობათა შორის
მოურიგებელი უთანხმოება იყვესო, მტრობა და ერთმა-
ნეთის დევნაო, ეს სულ ტყუილიაო. სოფლად მცხოვრები
მამულის მოსაკუთრე ძალიან მშვიდობიანად სცხოვრობსო
სახასოდ მფლობელთა გლეხთა გვერდითაო; თუ რამე
უფრობობს მშვიდობიანობასაო, ცუდ-უბრალო ყვირილი
უფრობობსო, რომელიც გაიძახისო, რომ გლეხნი, სახასოდ
მფლობელნი, კერძო საკუთრების მტერნი არიანო. მარ-
თალია, გლეხნი-მეზობელნი ნამუსზედ ხელალებით ჰპარა-
ვენ ტყესაო, უხდენენ მოსავალსაო, უძოვებენ ყორულებსაო,
მაგრამ ამას განა იმისაგან სჩადიანო, რომ კერძოობითს
საკუთრებას უფრო ნაკლებ პატივსა სცემდნენ, ვიდრე სა-
სოფლოს, სახასოს, არამედ იმისგანაო, რომ არავითარი
საკუთრების პატივისცემა არა აქვთო, არც თავისისა და
არც სხვისა, და, სლავიანურ ფართო ბუნების მიდრეკი-
ლებისა გამო, არც თავისას ზოგვენ, არც სხვისასაო.
„ჩვენის აზრითაო,—ამბობს იგივე მწერალი,—გლეხნი სა-

ხასო, სოფლეურად მფლობელნი მიწისა, და სხვა სოფ-
ლელნი, კერძოდ მფლობელნი, ძალიან ადვილად მოთავს-
დებიან ერთმანეთთანაო ერთსა და იმავე სოფლის საზო-
გადოების თვითმმართველობაშიო.“

თუ სოფლის საზოგადოების დაურღვეველობაზედ
ამას ამბობენ რუსეთში, საცა,—რაც უნდა იყოს,—სოფე-
ლი, ანუ უკეთ ვსთქვათ, სოფლობა, ორ-გვარ ეკონომი-
ურს წყობას წარმოადგენს, ჩვენ რალა გვეთქმის, ჩვენ,
რომელთა შორის ეგ ორ-გვარობა არ სუფევს!

ჩვენში გლახთა მიერ მიწის-მფლობელობას ისეთივე
კერძოობითის საკუთრების მნიშვნელობა აქვს, როგორც
თავად-აზნაურისას, მღვდლისას, თუ სხვისას. ჩვენში მფლო-
ბელობა კომლუელია, მემკვიდრეობითი და სამუდამო
ყველა წოდებათა შორის. მაშასადამე, ამ მხრით განაწი-
ლება სოფლად მცხოვრებთა და დარღვევა სოფლის ერთო-
ბისა, უსაბუთოა, უმიზეზოა. განსხვავება არის მამულის
მეტ-ნაკლებობაში, როგორც თითონ თავად-აზნაურთა შო-
რის, ისეც გლახთა შორის. მამულის მეტ-ნაკლებობა სა-
კუთრივ და ქონების მეტ-ნაკლებობა საერთოდ სოფლის
მმართველობის საგანს არ შეადგენს და არც მისგან წარი-
მართება. ამიტომაც ეგ მეტ-ნაკლებობა სოფლის მმართვე-
ლობის მსგელოებაში შუღლის მიზეზად ვერ შეიქნება.
სოფლის მშვიდობიანი და წესიერი ცხოვრება, სარჩო-
საბადებელის, ქონების, საკუთრების საერთოდ გაფრთხი-
ლება მტაცებლობისა, ქურდობისა და ავაზაკობისაგან,
მინდვრების, ვენახების რიგიანი დაცვა წანახედისაგან,
კარგის გზების, ხიდების, რუების ქონვა და გამგეობა,
კარგი რიგიანი და იაფი სამართალი იქავ თვალ-წინ მრავალ-
გვარ წვრილმან საქმეებისათვის, საერთო მზრუნვე-
ლობა სკოლისათვის, საჰყართა და უძლურთა პატრონო-

ბისათვის, საერთო შველა და ხელის გამართვა შიმშილობის დროს და სხვა უბედურობის დღეს, თანასწორი განაწილება სახელმწიფო სამსახურისა, ხარჯისა, ბეგარისა, საერთო საჭიროებისათვის შუამდგომელობა უმაღლეს მთავრობასთან, ერთის სიტყვით—ყოველ შინაურ სოფლის საქმისა კეთილად დაწყობა ღ სამართლის გამგეობა, ეს იმისთანა საგნები არიან თვითმმართველობისა, რომელნიც ერთნაირად შეეხებიან სოფელში მცხოვრებთ თავდაზნაურთა და გლეხთა, ერთნაირად სანატრელია და საზრუნველი ყველასათვის, ვინც-კი სოფლის საზოგადოებაში სცხოვრებს. ყოველს ამაში საშუალო, სამტრო რა არის? აბა, რა არის აქ იმისთანა, რომ ერთმა წოდებამ სულ თავისკენ მიიზიდოს და მეორე ცარიელზედ დააგდოს? იტყვიან, ხარჯის გაწერაში, ბეგარის განაწილებაში—სოფლობაში * აირევ-დაირევიანო. განა ეგ მიზეზი თითონ გლეხთა შორის დღეს არ მოქმედებს? განა მეტნაკლებობა ხარჯის, ბეგარის გაწერაში დღესაც არ არის მიზეზად ცხარის ბაასისა მდიდართ და ღარიბთ გლეხთა შორის? აბა, ერთი მიჩვენეთ მაგალითი, რომ მაგ მიზეზს განხეთქილება რამ ჩამოეგდოს სადმე ისეთი, რომ მთავრობის მიშველება დასჭირებოდეს?

ამ-სახით, არც ჩვენის სოფლის ეკონომიურს მდგომარეობაში და არც თვითმმართველობის საგანთა შორის არ არის მიზეზი კაცმა იფიქროს, რომ თავდაზნაურობა და გლეხობა ერთმანეთში ვერ მოთავსდებიან განუყოფელად. ახლა ვნახოთ, იქნება ეგ მიზეზი იმაში იყოს, რუსები რომ ეძახიან „сословные предразсудки“.

*) Сход.

ჯერ დავიწყოთ იქიდან, რომ ჩვენს ენაში სიტყვაც არ მოიპოვება იმ აზრის გამოსახატავად, რასაც რუსული სიტყვა „сочловие“ ნიშნავს. ეხლანდელი ჩვენი სიტყვა „წოდება“ გუშინდელი სიტყვაა; ეხლა შემოგვყავს ვაინაჩ რობით და ისიც ვინ იცის—ვარგა სახმარად თუ არა. არამც თუ ხალხში არ არის ეგ სიტყვა, ან მაგის მსგავსი რამ აზრითა და მნიშვნელობითა, ძველს კანონებშიაც და წერილებშიაც არსად არ შევხვედრივართ. ეჲ იქნება იმის მიზეზითაც იყოს, რომ ჩვენს ძველს ცხოვრებაში დასდასად დაყოფა ერობისა არ არსებობდა. არ არსებობდა იმ მხრით, რომ ერთს წოდებას რაიმე წარმომადგენელობა ჰქონოდა უპირატესობით ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში და მეორეს—არა, და ერთს ამით ეჩაგრა მეორე. ჩვენში ყველანი ერთნაირად უხმონი და უფლებას მოკლებულნი იყვნენ წინაშე უმაღლესის მთავრობისა. თუ რაიმე მაგალითებია ჩვენს ისტორიაში, რომ ჩვენს ხელმწიფეებს კრება მოუხდენიათ და მოუწვევიათ სამღვდელონი და დიდკაცნი რჩევისათვის, ეგ ამ წოდებათა განსაკუთრებითს უფლებას კი არ მოასწავებდა, არამედ უფლებას თვით ხელმწიფისას, რომელიც, თავისის სურვილისამებრ, თუნდა მოიწვევდა და თუნდა არა. ამის გამო, იმ ბრძოლას და შეხეტქებას წოდებათა შორის უფლების დასაპყრობად, გასაგრცობად, რომელიც ევროპაში იყო და ეხლაც არ გათავებულა, და რომელიც უპირველესი მიზეზი იყო ერის წყობა-წყობად დაყოფისა, ჩვენში ადგილი არა ჰქონია.

ჩვენ ამით იმის თქმა-კი არ გვინდა, რომ ჩვენ ცხოვრებაში სრულიად არ ყოფილა ელემენტები, რომელთა მოძრაობა და განვითარება საქმეს ბრძოლამდე და შეხეტქებამდე მიიყვანდა, თუ დასცალდებოდა. ჩვენ

იმას ვამბობთ, რომ რაკი ბრძოლა არ იყო, ბანაკებად დაყოფაც ერისა არ იქნებოდა, არ იყო წყობ-წყობად განცალკევების მიზეზიც ჩვენს ერობაში, რომელიც, თუ თვის ცხოვრებაში უნუგეშობას რასმეს ჰგრძნობდა, საერთოდ ჰგრძნობდა, რადგანაც ყველანი, როგორც ზევითა ვსთქვი, ერთნაირად იყვნენ უფლებას მოკლებულნი, ერთნაირად უხმონი და უტყუნი ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში. თუ ევროპას მივხედავთ, იქ სულ სხვა ამბავი იყო.

შუა საუკუნოებში ერთი განსაკუთრებითი ხელმ.-მოქმედება* იყო ევროპაში. ეს ხელთ-მოქმედება მიწის შემუშავება იყო და მის გამო მიწა შეიქმნა ცილების საგნად, რადგანაც იგი იყო პირველი და მხოლოდებითი წყარო ქონებისა. ამიტომაც იქ ერობის ორი უპირველესი წოდება—თავად-აზნაურობა და სამღვდელოება—იმის ბრძოლაში დასრულდა, რომ მიწა მარტოდ ხელში ჩაეგდო და, როცა ჩაიგდო, საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი უფლებაც განმარტოებით დაიპყრა. პირველი გამოისახა ფეოდალობაში და მეორე მასში, რომ მარტო მიწათ მფლობელობა შეიქმნა წარმომადგენელად სახელმწიფო საქმეთა გამგეობასა და წარმართვაში. მერე, როცა ერი წარმატებაში შევიდა, როცა ვაჭრობა გახშირდა, გახშირდა საფაბრიკო და საქარხანო ხელთ-მოქმედება, მაშინ ქონებითა ძალამ სხვა სახე მიიღო. მაშინ მოძრავმა ქონებამ ფესვი გაიდგა და უპირატესი ადგილი დაიკირა ერის ცხოვრებაში. მაშინ მოძრავთა სიმდიდრის პატრონნი შეეცილნენ საზოგადოებრივს და სახელმწიფოებრივს უფლებას მიწის-მფლობელთა თავად-აზნაურობას და სამღვდელოებას. ეს შეცილება გათავდა საფრანგეთის დიდ რევოლიუციით. ამ რევოლიუციამ წამოაყენა

*) Промышленность, производство.

მესამე წოდება „ბურჟუაზია“, რომელმაც მიწათ-მფლობელობას ჩამოაყალა უპირატესობა სახელმწიფო წყობაში და მის მაგიერად დაადგინა მფლობელობა მოძრავის ქონებისა.

ამ ბურჟუაზიამ კიდევ ისე წარმართა საზოგადო და სახელმწიფო საქმე, რომ ეჩოსავით სულ თავისკენ მოითალა და ის კი, რამაც საკუთრივ შეჰქმნა იგი მოძრავი სიმდიდრე, წრეს გარეთ დარჩა. ის წრეს გარეთ დარჩომილი—შრომა არის და მისი წარმომადგენელი კიდევ მუშა-კაცია. დღეს ეს მუშა-კაცი იბრძვის ევროპაში, რომ უპირატესობა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წყობაში არავის არა ჰქონდეს განსაკუთრებული და ამისათვის ყოველ-გვარის წყობის ქვაკუთხედად სდებს შრომასა, რომელიც ბუნებითად ყველას განმათნასწორებელია, რადგანაც ყველა უნდა მშრომელი იყოს. ამ სახით, დღეს ევროპაში წარმომდგარია მეოთხე წოდებაცა, სახელდობრ მუშაკთა, რომელიც სიმრავლით ყოველს წოდებაზედ უდიდესია. დღეს ეგ წოდება იბრძვის, იბრძვის სასტიკად და მედგრად თავისის დედა-აზრისათვის და იმედიცა აქვს გამარჯვებისა. ჩვენ ეს მცირელი შენიშვნა იმის საჩვენებლად მოვიყვანეთ, რომ ევროპაში მიხეზია—და დიდ საბუთიანიც,—წოდებათა შორის დაჯახებისა, ერთმანეთთან შეხეთქებისა, ერთმანეთის ცილობისა.

ჩვენში რა არის, აბა, მაგის მსგავსი? ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეად იხსენიებოდა და გლეხი კი არა. „მამულის-შვილს (гражданин),—ამბობს ერთი მწერალი,—საქმე არა აქვს მასთან, რომ თავად-აზნაურობა ჰზის თავის ოთახში და შეჰხარის თავის მამა-პაპებს და თავის მამულ-დედულსაო. ხოლო როცა

თავადი ან აზნაური მოიწადინებსო, რომ ჩემს მამულ-დე-
დულს და ჩემს მამა-პაპას უპირატესი, განსაკუთრებით
მნიშვნელობა მიეცეო საზოგადოებაში, მაშინ მამულის-
შვილი უნდა გულზედ მოვიდეს და უთხრას იმ თავად-
აზნაურსა: შენ ფეოდალი ხარო“.

ეკონომიური ძალი კი, რომელიც დღეს ჩვენში მარ-
ტო მიწის-მფლობელობიდან წარმოდგება, და ყოველი-
ვე, რაც ამ ძალის შედეგი ოდესმე იქნება, ჩვენში ვერც
ერთმა წოდებამ, ღვთის მადლით, ვერ გაისაკუთრა და
დღეს ჩვენში გლეხიც იმისთანა მფლობელია მიწისა, რო-
გორც თავადი, აზნაური, ეკლესია; დღეს ჩვენში გლეხი
მემკვიდრეობით ბინადარია იმ მანუღზედ, რომელიც ყო-
ველს გლეხს მამა-პაპით დაჩემებული აქვს. თითონ ბა-
ტონ-ყმობის უფლებაც კი არ ყოფილა ჩვენში კუთვნი-
ლებად ერთისა და იმავე წოდებისა: გლეხთაც, როგორც
თავად-აზნაურთა და ეკლესიას, შეეძლოთ ყმების ყოლა.
ამის მაგალითი ხშირია იმერეთში.

რაკი ესენი იყო, რაკი უფლება ქვეყნის გამგეობი-
სა მარტო ხელმწიფესა ჰქონდა და არავის სხვას,—ერთსა
რა უნდა შეჰშურებოდა მეორეში, ერთი იმისთანას რას
დაეხარბებოდა მეორეს, რომ ამით ერ წყობა მეორეს
განზედ გასდგომოდა და ჩაენერგა ის განთვითნულების,
განცალკევების გრძნობა წოდებათა შორის, რომელიც
ეხლანდელის ევროპის მწვავეს ტკივილს შეადგენს. აქ, რა-
საკვირველია, ბევრი ჰოც ითქმის და ბევრი არაც, მაგ-
რამ ჩვენ იმაზედა ვართ დამყარებული, რომ წოდებათა
შორის უფლების ცილება ეკონომიურის თუ პოლიტიკუ-
რისა, ცილება—რომელიც უაღრესი მიზეზი იყო დაუძი-
ნებელის განხეთქილებისა სხვა ქვეყნებში, ჩვენში არ არ-
სებობდა. ამიტომაც არც ზნეობით, არც აზრით, არც

გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით ჩვენი თავად-აზნაურობა არ დაჰშორებია გლეხობას, არ შეუკეტნია თავი, თავისი საკუთარი ინტერესები არ შემოუხაზავს ისე, როგორც სხვაგან. ერთის სიტყვით, არ განსაკუთრებულა ერთს წყობად, ერთს დასად. განა ჩვენში თავადი, აზნაური, ისე მიუკარებელია გლეხისათვის, როგორც სხვაგან? ბევრი მაგალითებია გლეხთა და თავად-აზნაურთა შორის ნათელ მირონობისა და დამოყვრებისა; ათასი მაგალითია ერთმანეთთან ნადიმობისა, შექცევისა, ლხინისა, ტირილისა და ყოველ-გვარ ერთობისა; ბევრი მაგალითია, რომ სოფლის მმართველობის წესდების წინათაც და მას მერმეთაც თავადი, აზნაური, სიამოვნებით დაჰშორჩილებოდეს გლეხთა სასოფლო გამგეობას და სოფელს კიდევ თავის ნებით შინაურულად ჩაებარებინოს სასოფლო საქმეების გამგეობა თავადისთვის, აზნაურისათვის. თითონ ამის დამწერი მოწამეა, რომ სოფლის შეყრის დღეს თითონ გლეხთ უთხოვნიათ თავად-აზნაურებისათვის, მღვდლებისათვის, თქვენც მონაწილეობა მიიღეთო ჩვენს სასოფლო საქმეებში, თქვენც და ესწარით ჩვენს სოფლობაშიო* და კისრად იდეთ, რასაც განვაჩინებთო, ~~და~~ ამაზედ თავად-აზნაურობას უარი არ ეთქვას. თითონ ამის დამწერი მოწამეა იმისიც, რომ ორმა საზოგადოებამ სახელმწიფო გლეხთაგან მოინდომა აზნაურშვილი მამასახლისად ამოერჩივა, მაგრამ კანონმა ნება არ მისცა; ბევრი მაგალითია, რომ გლეხნი თავს ანებებენ თავის სასამართლოს და განსამართებლად ან თავადთან, ან აზნაურთან და ან მღვდელთან გარბიან. ეს მაგალითები გვაუწყებენ, რომ ჩვენში გლეხთა და სხვა წოდებათა შორის კეთილი მიდრეკილება სუფევს; რომ

*) Сход.

ერთმანეთს არამც თუ ეუცხოებიან, არამედ ერთმანეთისკენ მიიზიდებიან. ერთის სიტყვით, ჩვენს ცხოვრებაში არის იმისთანა ფესვნი, რომელთა ზედაც შეიძლება ამოვიდეს სიკეთე ერთობისა და ყველასათვის სახეიროდ გაიშალოს. ამას უნდა დავტოვოდეთ და შევხაროდეთ და არა ვთაკილობდეთ და ვმტრობდეთ. ამას ხელის შეწყობა ჰმართებს და არა ხელის შეშლავა. ამით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ ჩვენში გლეხი, თავადი, აზნაური, თუ მღვდელი ყველგან ეგრე ძმურად სცხოვრებენ. არა,—ძალიან ბევრგან სუფევს განხეთქილება, ხოლო დიდი შეცდომა იქნება, ამისი მიზეზი თითონ წოდებათა წყობას, მის შინაგანს არსებას, თვისებას, ზნეს და ჩვეულებას და აქედამ წარმომდგარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამისი მიზეზი იგივეა, რაც თვითოეულ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გრძელი ხელი და ნამუსის ქუდის ახდა.

„ისტორიო,—ამბობს ერთი მწერალი,—ბრძოლა ბუნებასთან, სიღარიბესთან, გონების სიბნელესთან, ღონე-მიხდილობასთან, მაშასადამე ყოველ-გვარ შევიწროებასთან, რომელსაც ადამიანი პირისპირ შეემთხვევა ხოლმე, როცა ისტორიის ასპარეზზედ გამოდისო. ერთს ბიჯსაც წინ ვერ წავდგამთ ამ ბრძოლაში, თუ ყველამ ცალკე გავიწიეთო, ყველამ ცალკე ვიბრძოლეთო“. თუ ესეა, ნუთუ ყველა საზოგადოებრივ ძალთა ერთს კვალში ჩაყენება სანატრელი არ უნდა იყოს ყველასათვის. ნუთუ ყოველი ჩვენგანი არ უნდა ცდილობდეს სრულად აღმოიფხვრას ჩვენთა წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზნი, რომ ჩვენი ცხოვრება წარმოადგენდეს ერთს დიდებულს დენას შეერთებულის ძალისას. ამიტომაც დიდად სცოდვენ ქვეყანას და ხალხსაც, ნამეტნავად ჩვენში,—ისინი, ვისაც გულში ჩაუდვია, გინდა თუ არა, განხეთქი-

ლება უნდა იყვესო წოდებათა შორის, რადგანაც ევროპაში ეგ განხეთქილება სუფევსო. განა ევროპა ცოტა დროსა და ღონესა ჰკარგავს, ცოტა სისხლსა ჰღვრის, რომ ეგ განხეთქილება მოსპოს?

მაშ, საცა ეგ არ არის, რად გვინდა რომ იყოს? ეგ იმას ეგვანება, რომ კაცმა ნაგავი შეიტანოს სახლში მართო იმისათვის, რომ მერე საბუთი ჰქონდეს სთქვას: სახლს დაგვა უნდაო. რად გვინდა ჩვენ აქ ბაძი, ან რა სასარგებლოა? მაგრამ რა? ტვინთხელობა, რომელიც, საკუთარ ტვინ მოკლებული, სხვისით სცხოვრებს და მარტო ბაძით სულდგმულობს, ამ შემთხვევაში, წინათვე ვიცით, კედელი იქნება და, რამდენიც გინდათ ცერცვი შეაყარეთ, არ დაიჭერს.

ეგრეთი ყოველ-მხრით უსაფუძვლო და უმიზეზო გამოკლება ზოგიერთ წოდებისა საზოგადო საქმეებიდამ საზოგადო ტვირთს უმძიმებს გლეხსა მით, რომ მარტო გლეხი-ლა იხდის საზოგადოების სამსახურს, ეწევა ბეგარას, აკეთებს გზებს, ჰყარაულობს, იცავს საზოგადო მშვიდობიანობას, იცავს ყველას საკუთრებას მტაცებლობისა თუ წანახედისაგან და ამ სიკეთეში ძალაუვნებურად წილხდომილნი არიან ყველანი, ვინც კი სოფლის წრეში სცხოვრობს, ხოლო ხარჯში, უღლის-წევაში კი—არა. ამის გამო გლეხი უყურებს თვის მმართველობას ისე კი არა, როგორც უფლებას, არამედ როგორც ტვირთს, გარდასახადს რასმეს და ყოვლის ღონისძიებითა ცდილობს, შორს იყოს სოფლობაზედაც და მმართველობაზედაც, რომელიც სიკეთეს ყველას უნაწილებს და ტვირთს-კი ერთსა ჰკიდებს ზურგზედ. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ამ-გვარი უფლება დღესვე ჩამოართვან გლეხს, გლეხი წარბსაც არ შეიხრის; და თითონ თავად-აზნაურობა-

ცა და სხვა წოდების კაცნიც უნდა ჰგონობდნენ, ჩვენის ფიქრით, დიდს დანაკლისს, რომ სოფლის გამგეობა, როგორც სოფელში მცხოვრებთ, იმათაც, ნებით თუ უნებლათ, შეეხება და ამ გამგეობაში არც ხმა აქვთ და არც არჩევანის უფლება.

რაკი წესდებამ გამოაკლო სოფლის თვითმმართველობიდან ზოგიერთი წოდებანი, სოფლადვე მცხოვრებნი, რაკი არ მიაჩნია მათ არადაიმე ხმა და უფლება სოფლის გამგეობასა და წარმომადგენელობაში,—ამას, რასაკვირველია, ისიც ზედ უნდა დაჰყოლოდა, რომ ისინი სოფლის მმართველობის ქვემდებარეობიდანაც განეთავისუფლებინა. ასეც მოახდინა. 23, 36, 39 მუხლთა ძალითა ყველანი, ვინც-კი გლეხკაცობას არ ეკუთვნის—თავადნი, ახნაურნი, მღვდელნი, დიაკვნები, მოქალაქენი, სოფლად მოვაჭრენი, მებატონეების შინა-მოსამსახურენიც კი,—თავისუფალნი არიან სოფლის სამმართველოს გამგეობისაგან; ვერც სოფლის უფროსი მოხელე-მამასახლისი, ვერც სოფლის სასამართლო მათ ვერ შეეხებიან. ამით წესდებამ ხელ-ფეხი შეუკრა სოფლის მმართველობას; ამით უარ-ჰყო მეორე ძირეული კანონი თვითმმართველობისა, სახელდობრ იგი, რომ ადგილის სამმართველოს ხელქვეით უნდა იყვნენ ყველანი, ვინც კი სამმართველოს წრეში სცხოვრებენ; ამით უარ-ჰყო პირადი თანასწორობა კანონის წინაშე, თანასწორობა, რომელიც სულია და გული ყოველის წყობისა და ნამეტნავად თვითმმართველობისა. უამისოდ თვითმმართველობა უქმი სიტყვაა, უნაყოფო ხეა; უამისოდ სოფლის სამმართველო თავის-დღეში ვერ მოიპოვებს მცხოვრებთა თვალში იმ პატივს, რომელიც სანატრელია და ურომლისოდაც მისი წარმატება და სიკეთე შეუძლებელია.

24 მუხლი წესდებისა—მამასახლისს, ესე იგი უფროსს სოფლის მოხელეს, ვალად სდებს წესიერება და მშვიდობიანობა არავის არ დაარღვევინოს, ადამიანი და იმისი ქონება ავ-კაცობისაგან დაცულ ჰყოს. თუ ამ-გვარებში დამნაშავეა გლეხკაცი, მამასახლისს გზა აქვს გახსნილი მშვიდობიანობის და წესის აღდგენისათვის. მაგრამ დანაშაულობა განა გლეხკაცის აუცილებელი თვისებაა? სხვა, არა-გლეხი, სოფლის წრეში მცხოვრები, არ არის მითამ საშიშარი წესისა და რიგისათვის, ადამიანის მშვიდობიანობისათვის, მის ქონების ხელუხლებლობისათვის?! რა უნდა ჰქმნას მაშინ მამასახლისმა, როცა ამ-გვარებში დამნაშავედ გამოდის არა-გლეხი? წესდების 23 მუხლის ძალით, გულზედ ხელი უნდა დაიკრიფოს და სეირს უყუროს. ამისთანა უღონო მოხელეობას რა პატივი უნდა ჰქონდეს ხალხის თვალში და რა ზედმოქმედება გლეხკაცზედ, თუ სხვაზედ?

სოფლის სასამართლოც ამ დღეშია. მას, წესდების ძალით, ხელი მიუწვდება მარტო გლეხკაცზედ. თუ გლეხკაცმა დააშავა რამე, წაუხდინა რამ ვისმე, ან პირობა არ აუსრულა, ყველას, სოფელში მცხოვრებს: თავადს, აზნაურს, მღვდელს, დიაკვანს, მეღუქნეს ნება აქვთ იქავ თვალ-წინ, უხარჯოდ, მოუცდენელად, სოფლის სასამართლოს შემწეობით, გადაახდევინოს გლეხს სასჯელი, იუ საზღაური; და თუ არა-გლეხმა გლეხს დაუშავა რამე, წაუხდინა, პირობა არ აუსრულა, საწყალი გლეხი იძულებულია ათს, ოცს, ოც-და-ათს ვერსტზედ გაიქცეს, მომრიგებელ მოსამართლეს მიჰმართოს, რამდენიმე დღე წასვლა-მოსვლაში დაჰჰარგოს, მერე რამდენიმე თვე საქმის გარჩევას ელოდოს, მერე კიდევ დაიბარონ, კიდევ მოსცდეს რამდენიმე დღე წასვლა-მოსვლაში, ჰამა-სმაში ტყუ-

ილ-უბრალო ხარჯი გასწიოს. ეს ყველა იმისთანა მძიმე რამ არის გლეხისათვის, რომ მის გამო გლეხი უფრო ხშირად იძულებულია თავისი დაჩაგვრა არა-გლეხისაგან გულში გაბოროტებით ჩაიმარხოს, ხელი აიღოს საჩივარზედ, გული აიყაროს კანონზედაც, რომელიც მისთვის ისე მიუწვდომელია--როცა დიდი სჩაგრავს, გული აიყაროს თავის სამმართველოზედაც, რომელიც უღონაა დიდის წინაშე. რა წარმომადგენელია უფლებისა იგი წყობა, რომელსაც ხელი მიუძღვის მარტო გლეხკაცზედ, ამ დაბალ-ლობეზედ, და არა-გლეხის წინაშე კი გულზედ ხელს იკრეფს?! რა წარმომადგენელია უფლებისა იგი წყობა, რომელიც დიდის წინ ნაცრად იქცევა ხოლმე და დაბლის წინ--ცეცხლად!?! რა პატივით უნდა უყურებდეს გლეხი იმ მმართველობას, რომელიც დიდისაგან გაჭირვებულს არ ესარჩლება, არას შველის, და რომელიც დიდისათვის კი თავს გამოიდებს ხოლმე, როცა პატარისაგან გაუჭირდება რაჟ! რა პატივით უნდა უყურებდეს გლეხი იმ მმართველობას, რომელიც ხმას არ იღებს უღონობით, როცა გლეხს უპატიურად ხდის არა-გლეხი, და როცა კი არა-გლეხს უპატიურება მიადგება გლეხისაგან--მაშინ კი ძალასა და ღონეს იჩენს? ან თითონ სამმართველომ როგორ აღასრულოს 24 მუხლის მოთხოვნილება, როცა სოფელში იმისთანანიც არიან, რომელნიც სოფლის მმართველობას არ ეხელჩვევითებიან?

წინათაც მოგვიხსენებია და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ შეუშლელს თვითმმართველობას საზოგადოდ და სოფლისას კერძოდ ორი მხარე აქვს: ერთი--მთავრობითი, მეორე--საზოგადოებითი. პირველი სოფლის თვითმმართველობა მთავრობის პირველ-წყობის ორღანია, მეორით--საზოგადოებისა, სოფლისა; პირველით ემსახურება

სახელმწიფოს, მეორით — საზოგადოებას; პირველით წარმომადგენელია სოფელში მთავრობისა, მეორით — მთავრობაში სოფლისა. წინათ გასინჯული გვაქვს სოფლის თვითმმართველობა რამოდენად წარმომადგენელია ჩვენში სოფლისა, საზოგადოებისა. ჩვენ იქ ის აზრი გამოვთქვით, რომ ჩვენის სოფლის თვითმმართველობითი წყობა წარმომადგენელია მარტო ერთის წოდებისა და არა მთელის სოფლის საზოგადოებისა. მთავრობითი მხარეც რომ გავუსინჯოთ ჩვენს სოფლის მმართველობას, აქაც ბევრს სანუგეშოს ვერას ვიპოვით.

მთავრობითი მხარე თვითმმართველობისა იმით არის ძვირფასი საზოგადოდ ყველასთვის და გლეხისთვის საკუთრივ, რომ ამ მხრით სოფლის თვითმმართველობა მახლობელი მფარველია მისი, მისი ადამიანობისა, მისი ღირსებისა, მისი პატივისა და ქონებისა. რაკი ზემოხსენებულთა მუხლთა (23, 36 და 39) ასე შემოაჭრეს ფრთები ამ მფარველობას, სახარბიელო რაღა დარჩა გლეხს თვითმმართველობაში? რაც მისთვის სანუკვარი იყო, ის ჩამოცლილი აქვს მთავრობითსა მხარეს თვითმმართველობისას; სხვა ამ მხრის რაღა დარჩა თვითმმართველობაში გლეხკაცს სანატრელი და ხელმოსაჭიდი? არაფერი. თვითმმართველობა შეიქმნა მხოლოდ ორღანოდ, რომელმაც ასრულებაში უნდა მოიყვანოს ყოველი ბრძანება უმაღლესის მთავრობისა, აბეგროს ხალხი, ხარჯი ახდევინოს და სხვა ამ-გვარი, ესე იგი, რაც გლეხკაცს სამძიმოდ მიაჩნია, იმაში ძალა უნდა დაატანოს. და მართლაც ამის მეტს არც არას აკეთებს სოფლის სამმართველო, და არც არავინ ნაღვლობს, რომ მეტი რამ გააკეთებნონ. ამის გამო ამ მხრით სოფლის სამმართველო გლეხკაცს მარტო მაზრის უფროსის ჯოხად მიაჩნია, რომელიც დღე მუდამ მის სახლის ღირე-

ზედ მიყუდებულია, და არა მთავრობითის ძალის წარმომადგენელად, რომელმაც მთავრობის ნებაც უნდა აასრულოს და ჩაგრულთაც მფარველობა გაუწიოს ყველგან და ყოველის წინაშე. ამ-სახით, ჩვენს სოფლის თვითმმართველობას უკეთესი მხარე ჩამოეცალა და მარტო იმ კვალში ჩადგა და გაისისწვრივა, რომლითაც იგი უფრო ნაკლებ სანდომია გლეხკაცისათვის. რაც უნდა იყოს, კაცს ყოველთვის ენდომება, რომ თავში საცემი ჯოხი პატარა შორს იყოს და არა ცხვირ-წინ, რაკი უამისობა შეუძლებელია.

ამიტომაც გლეხკაცი ვერაფრად აფასებს თავის სამმართველოს, რომელიც მისთვის ყველგან არ არის გამოსადეგი არც ფარად, არც ხმლად; ამიტომაც თავის სამმართველოს მოხელე კაცი, და თითონ კანონიც, მისთვის ჰგონია მოგონილი, რომ მარტო მე მადინოს ცხვირში ძმარიო, როცა დავაშავებო, ან როცა სახელმწიფო სამსახურზედ უკან დავიწევო, რადგანაც არც მოხელე და არც კანონი მოსარჩლედ და მფარველად არ გამოსჩენია; ამიტომაც იმედი აქვს აყრილი კანონზედაც, მის ძლიერებაზედაც, მის მიუდგომელობაზედაც; ამიტომაც იგი ისე გულგრილად ეკიდება მოხელეთა არჩევანის საქმეს: მისთვის სულ ერთია, პეპია იქნება თუ დათუნა. მე ზომ ჩემი ხარჯი და ბეგარა არ ამცდებო და გაჭირვებაში კიდევ არც ერთს შეუძლიან შველა, და არც მეორესაო, ამბობს გლეხი.

ამ-სახით, ჩვენს თვითმმართველობას სოფლისას ჩამოთლილი აქვს ის მხარეც, რომლითაც იგი წარმომადგენელი უნდა იყოს საზოგადოებისა, ესე იგი მთელის სოფლისა, და ის მხარეც მთავრობითის წარმომადგენლობისა, რომლითაც იგი უფრო სანატრელია გლეხკაცობი-

სათვის. ჩვენმა წესდებამ თუმცა კარგა ფართო მოედანი შემოუხაზა სოფლის თვითმმართველობას საეარჯიშოდ და სამოქმედოდ, მაგრამ თითონ ფალავანს-კი ხელფები შეუკრა; ამიტომაც ჩვენის სოფლის თვითმმართველობა ასე უნაყოფოა, ასე უმოქმედოა იმ სიკეთისათვის, რომელსაც ყოველი კაცი სამართლიანად გამოელოდა თვითმმართველობისაგან.

სიკეთისათვის ხომ ასე ფრთამოკვეცილია ჩვენის სოფლის თვითმმართველობა, ბოროტისათვის-კი ფართო გზა აქვს. თუ, ვინიცობაა, სოფლის მოხელეთა, მაგალითებრ—მამასახლისმა, ნაცვალმა და მოსამართლეებმა ვნება რამ მიაყენეს სოფლის მცხოვრებსა, აშკარად უკანონობა გაუწიეს სოფელს საზოგადოდ, ანუ თვითოეულს მცხოვრებს ცალკედ, ვნებულს ნება არა აქვს, ჩვენის წესდებით, საზოგადო სამართლის წინაშე იძიოს თვისი დანაკლისი, ნება არა აქვს საზოგადო სამართლით სდევნოს დამნაშავეს და ბოროტმოქმედს მოხელესა. 72 და 73 მუხლნი წესდებისა ამბობენ, რომ ყოველი საჩივარი ამ-გვარებში უნდა მიიმართოს მაზრის უფროსისადმი და, თუ იგი დაინახავს, რომ მოხელე კაცი ღირსია სამართალში მიცემისა, მხოლოდ მაშინ უნდა მიეცეს მოხელე სამართალს; სოფლის მოსამართლეებს-კი სამართალში აძლევს მართო გუბერნატორი, ისიც მაზრის უფროსის წარდგენითა. ჩვენს წესდებას დავიწყებული აქვს, რომ მაზრის უფროსიც და სოფლის მოხელეც ორივე ერთ-გვარი საფეხურები არიან ერთისა და იმავე კიბისა; ორივესათვის ერთნაირად სასურველია, რომ უფლების წინაშე ყოველივე მტყუანი იყოს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ის კი ცოტაა, რომ ხშირად სოფლის მოხელე და მაზრის უფროსი ერთმანეთს ხელსა ჰბანენ, ერთმანეთს გადაებმიან ხოლმე უსურ-

ვაჭივითაჲ! ამიტომაც სოფელი არ არის, რომ არ უჩიოდეს მოხელეთა ავ-კაცობას, მაგრამ, აბა, ბევრი მაგალითია, რომ მოხელე სამართალში იყოს მიცემული? ამიტომაც პასუხმგებლობა სოფლის მოხელეთა თითქმის სრულიად გაუქმებულია. ამ სახით, დარღვეულია მესამე ძირეული კანონიც თვითმმართველობისა, სახელდობრ ისა, რომ ყოველივე თანამდებობის მექონი კაცი პასუხმგებელი უნდა იყოს საზოგადო სამართლისა და სამსჯავროს წინაშე, და არა წინაშე თვისთა უფროსთა. ყველას უნდა ჰქონდეს ნება, მოხელეთა უფროსის დაუკითხავად, სდევნოს ბოროტმოძქმედს მოხელეს საზოგადო სამართლით და იძიოს მისგან ყოველივე უკანონოდ დანაკლისი.

ამ სახით, ჩვენის სოფლის თვითმმართველობას ოთხიდან სამი უმთავრესი საფუძველი თვითმმართველობისაკლია: 1. ხმა და არჩევის უფლება უნდა მინიჭებული ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებს, — და არა აქვს; 2. ადგილობრივ სამმართველოს ყოველსფერში ყველანი უნდა ექვემდებარებოდნენ, ვინც კი მის წრეშია, და არ ექვემდებარებიან; 3. ყოველივე მოხელე პასუხმგებელი უნდა იყოს ყოველის წინაშე, ვისაც რასმე დაუშავებს, და უნდა იდევნებოდეს საზოგადო სამართლით, და არ იდევნება. მეოთხე საფუძველიც, თუ დარღვეული არ არის მთლად, შერყეული კი ძალიან არის, სახელდობრ მით — რომ ადგილობრივ მოხელეთა და მოსამართლეთა ყველა, სოფელში მცხოვრები ბინადარი, არ ირჩევს და ირჩევს მხოლოდ გლეხი, ცალკე კომლად კამერალიის აღწერაში ხსენებული.

ყოველ ამის გამო ჩვენის სოფლის სამმართველო და მისნი მოხელენი პოლიციის ბრმა-მსახურებს და დარაჯებს უფრო წარმოადგენენ, ვიდრე სოფლის საზოგა-

დოების ინტერესებს. ამას ისიც დაუმატეთ, რომ პირველ ხანებში—და ბევრგან ეხლაც—ჩვენის სოფლის მმართველობას იმისთანა მაზრის მოხელენი შეხვდნენ, რომელთაც გაუნათლებლობისა და სიბრიყვის გამო, არ ესმოდათ სიკეთე თვითმმართველობისა, და ვისაც ესმოდა, თვალში ეჩოთირებოდა, როგორც მის უფლების მოცილე რამ. და რადგანაც მახლობელნი მწრთენელნი სოფლის ახალის მოხელეობისა ისინი იყვნენ, რასაკვირველია, სოფლის სამმართველოს იმ მხარეს უფრო გაუპრტყელებდნენ, რომლითაც იგი მათთვის უფრო გამოსადეგი, უფრო სახეირო იქნებოდა და უფრო სანუკუბარი მათის პატივმოყვარეობისათვის და თავმოწონებისათვის. ეგრეცა ჰქმნეს. მათ სოფლის სამმართველოს ჩამოაცალეს ის მცირედი სიკეთეც საზოგადოებრივი, რომელიც ნაპერწყალსავით ბუტავს წესდების ზოგიერთს მუხლში, და შეჰქმნეს იგი მართო დაბალ საპოლიციო ორღანოდ. ამ სახისაა ეხლა ჩვენის სოფლის სამმართველო. დღესაც იქამდინ გაუპატიურებულია სოფლის სამმართველო, რომ გლეხკაცი, მინამ სოფლის სასამართლოში შევა, ჯერ საჭიროდ ხედავს მაზრის უფროსთან გამოიქცეს და ბრძანება სთხოვოს, სოფლის სასამართლომ საქმე გამიჩიოსო. მაზრის უფროსებიც აძლევენ ამისთანა ბრძანებას, თითქო, თუ არ მისის ბრძანებით, სასამართლოს ნება არა აქვს საქმის განხილვაში შევიდეს. ამისი მაგალითი ერთი და ორი კი არ არის, ეს თითქმის ყველგან ჩვეულებად მიადლებინეს გლეხკაცს.

აი სადამდი გაიწვდინა ფეხი და ხელი მაზრის მმართველობამ, რომ თითონ თავი აიმაღლოს, ხალხის თვალში ძირს დასცეს სოფლის მმართველობა და თავის ყურმოჭრილ ყმად გაიხადოს. ჩვენ იმას აღარ ვამ-

ბობთ, რა უბატიურად ექცევიან თითონ სოფლის მოხელეებსა. მამასახლისი, სოფლის მოსამართლე, რომელთაც თითონ ბისმარკიც კი საჭიროდ დაინახავდა ხელი გაეწოდა, როცა შეხედებოდა, ბევრჯერ მინახავს, რომ მაზრის უფროსის ჩაფარს მათრახით წინ გაეგდოს. თითონ მაზრის უფროსი როგორ ექცევა ან ერთს, ან მეორეს,—მაგას ნულარ გგკითხავთ. ერთის სიტყვით, სოფლის მმართველნი, სოფლის ამორჩეულნი კაცნი, სოფლის წარმომადგენელნი,—დღეს მაზრის უფროსის და პრისტავების ბიჭებად არიან და არა მოხელედ.

აი ეს არის უმთავრესი მიზეზი, რომ გლეხკაცობა არა ჰგრძნობს და არც გამოელის თავის სამმართველოსაგან არა-რაიმე სიკეთეს და ყველა იგი არც თავისად ზიარჩნია; აი ეს არის მიზეზი, რომ სოფლის სამმართველო ყოველმხრივ ღონემიზდილია სიკეთისათვის; აი აქ არის სათავე იმ სამღურავისა, რომელიც ყოველ მხრიდან ისმის სოფლის სამმართველოზედ და მის მოხელეებზედ; აი ეს არის მიზეზი, რომ სოფლის მმართველობას კაი კაცი ერიდება და მოხელეობას არა კისრულობს; აი ეს არის მიზეზი, რომ გლეხკაცი თავს არ იცხელებს, კაი კაცი ამოვირჩიოვო, და თითონ არჩევანიც თამაშისთვის მოგონილი ჰგონია.

ჩვენ აქამდის განვიხილეთ საფუძველნი თვითმმართველობისანი და, შეძლებისამებრ, ვაჩვენეთ, რომ იგინი უარყოფილნი არიან ჩვენის წესდების მიერ; ეხლა იმის გარჩევას შეუდგებით,—მაგ სახის წესდება ცნობიერად მაინც შეუთერეს თუ არა ჩვენს ცხოვრებასა და თითონ საქმის მოთხოვნილებასა.

ჯერ პირველად ვიტყვით მასზედ, თუ რა არის მიღებული საფუძვლად სოფლის საზოგადოების შედგენისა-

თვის, სახელდობრ —რის ძალით უნდა შემოევლოს წრე იმ ადგილს, რომელიც ერთს სოფლის საზოგადოებას შეადგენს. 2 მუხლი წესდებისა ამბობს, რომ სოფლის საზოგადოება უნდა შესდგეს ყოველ გლეხთაგან, რომელნიც ერთს სოფელში სცხოვრებენ. აქ საფუძველი ცხადია და საბუთიანიც. ხოლო საქმე იმაშია, წვრილმა სოფლებმა რა ქნან? 3 მუხლი წესდებისა ამბობს მხოლოდ, რომ წვრილი სოფლები ან მიეწერებიანო მახლობელს საზოგადოებას, ან ცალკე საზოგადოებას შეადგენენო. ვინ უნდა ჰქმნას ეგა? თითონ ხალხმა? არა. ამ ორივე შემთხვევაში განკარგულება მიენდობაო გუბერნატორსაო, რომლის წარდგენაც ამ საგანზედ დამტკიცებულ უნდა იქმნას მთავარმმართველის მიერ. ხოლო რაზედ უნდა დამყარდეს გუბერნატორი, წესდება სრულიად არას ამბობს, თითქო ეს ისეთი უმნიშვნელო საგანი იყოს, რომელიც შეიძლება თითონ მცხოვრებთ არ ეკითხოს და უცხო კაცის ნებაყოფლობაზედ მიეგდოს, მაშინ როდესაც ამაზეა დამყარებული შინაგანი ძალი და სიმტკიცე საზოგადოებისა.

ჩვენში ხშირია წვრილ-წვრილი სოფლები. ზოგჯერ ამ წვრილ სოფლებს ისეთი მტრობა და დავა აქვთ მამულებზედ, ან ერთმანეთს შორის, ან დიდ სოფლებთან, რომ მათი შეერთება ცეცხლისა და წყალის შეერთება იქნება ერთმანეთის დასაშრეტად. ასეც მოხდა ბევრგან, იმიტომ რომ, მარტო სიახლოვის ძალით მოახდინეს სოფლების შეერთება და ყური არ ათხოვეს სხვა ადგილობრივს ვითარებას, რომლის მცოდნენი —როგორც მოგეხსენებათ— ჩვენში ძალიან იშვიათნი არიან მთავრობის მოხელეთა შორის. დღესაც ბევრი ასე დარღვეული სოფლის საზოგადოებაა ჩვენში და აქამომდე არავინ არ გამოჩენილა, რომ ამას ყური ათხოვოს და წამალი დასდოს. თუნდ ესეც

არ იყოს, რამდენი პატარა სოფელია დიდ სოფელზედ მიწერილი და მისგან ჩაგრული, რადგანაც პატარა სოფლის ხმა სოფლობაში ხმაა მლაღადებელი უდაბნოში და სხვა არაფერი. რას გააწყობს ბევრთან ცოტა? ესეც კია წვრილ სოფლებისათვის გასაჭირი, რომ ძალიანაც უნდოდეთ ცალკე ყოფნა, ვერ შეეძლებათ, რადგანაც წესდება ვალად სდებს იყოლიონ მოხელენი არა ნაკლებ ოთხის კაცისა. ამოდენა მოხელეებს სად გაუძღვება პატარა სოფელი?

სოფლის სამმართველოს შეადგენს: სოფლობა*, მამასახლისი და სასამართლო. ჩვენი წესდება, ვერც თითონ საქმის მიხედვით, ვერც ჩვენის ცხოვრების შესაფერად, ვერ უხაზავს თვითოეულს მათგანს მათდა შესაბამის მოვალეობასა. სოფლობის მოვალეობა სრულად გადმოღებულია რუსეთიდან და, რაც ჩვენში სასამართლოს უნდა ეკუთვნოდეს, ის ზურგზედ აჰკიდეს სოფლობასა. მაგალითებრ, 11 მუხლმა ვალად დასდო სოფლობას, რომ გაყრა გლეხთა შორის მან მოახდინოს. ამას თავისი საბუთი აქვს რუსეთში, თუმცა არც ძალიან ბევრი,—რადგანაც იქ სოფლის მმართველობის დედა-ბოძად ყოველსფერში მიღებულია სახასოდ მფლობელობა მიწისა და, მაშასადამე, ყოველი ცვლილება მიწის-მფლობელობის შესახებ, ყოველი ცვლილება პირადი თუ ოჯახობრივი, ცოტად თუ ბევრად, იქ მთელს საზოგადოებას შეეხება. ჩვენში ეგ არ არის. ჩვენში კომლეული კერძობითი მფლობელობაა. აქ გაყრა კერძობითის ინტერესს შეადგენს; ამიტომაც იგი მიუცილებელი მოვალეობაა სოფლის სასამართლოსი და არა მრავალხმოვანის სოფლობისა, რომელსაც გლეხთა გაყრაში არც მწვადი ეწვის და არც შამფური. ვისაც ცნობილი აქვს ჩვენის გლეხკაცის ოჯახობრივი ვითარება, ვინც

*) Сход.

როდესმე დასწრებია სოფლობას საზოგადოდ და ჩვენსას საკუთრივ, ის ადვილად მიხვდება, რომ სოფლობას არას-გზით არ ძალუძს გაჰყაროს თუნდ ერთი ოჯახი, მთელს ერთ წელიწადსაც რომ თავი იცხელოს. აკი არცა გვგონია, რომ სადმე ამისი მაგალითი მომხდარიყოს. მაგ-გვარი გაყრა ვერც კი წარმოუდგენია ჩვენს გლეხკაცობას და თავში ვერ მოუთავსებია, რადგანაც მართლა-და მოუთავსებელია. ამის გამო ერთი დიდი ინტერესი ოჯახობრივი დაუკმაყოფილებელი რჩება ჩვენს გლეხკაცობასა და, თუ თითონ გასაყრელნი ერთმანეთში ნება-ყოფლობით არ მო-რიგდნენ, კანონიერი გაყრის გზა სრულად მოსპობილი აქვთ. რამდენი შუღლი, შფოთი და უბედურება მოსდევს ხოლმე ამას,—ეგ ჩვენმა სისხლის სამართალმა კარგად უნდა იცოდეს, იმიტომ რომ მაგალითები თვალ-წინ ბევრი აქვს.

რაც შეეხება მამასახლისის და სოფლის სასამართ-ლოს მოვალეობასა, აქაც ერთი რამ დიდად შესანიშნავია და საკვირველი. სოფლის სასამართლოს და მამასახლისის მიზომილი აქვთ უფლება—ბრალეულ გლეხებს სასჯელი დასდონ; ხოლო წესდებას დავიწყებია განესაზღვრა, რა დანაშაულობა ეხელქვეითება მამასახლისის და რა—სასა-მართლოს, ორივესათვის ერთს სიტყვას ხმარობს — „წვრილ-მანი დანაშაულობა“ *. 27 მუხლი ამბობს, რომ მამასახლისს ექვემდებარება იმისთანა წვრილმანი დანაშაული, რო-მელსაც სასჯელად მოსდევს ორის დღით სასოფლო სამუ-შაოდ დანიშვნაო, ანუ ერთი მანეთი ჯარიმაო, ან ორის დღით დამწყვდევაო; სხვა, უდიდეს სასჯელთა დანიშვნა-კი სოფლის სასამართლოს საქმეაო. ამის მეტი სხვა არა-რაიმე საზღვარი არ დაუდგია წესდებას სასამართლოსა და მამა-სახლისს შორის. არსად ჩამოთვლილი არ არის, რომელს

*) Маловажные проступки.

დანაშაულობას მოსდევს ორის დღის მუშაობა, ერთი მანეთი ჯარიმა და ორის დღით დამწყვედვეა და რომელს — ამაზედ უმძიმესი. ასე რომ, მამასახლისმა თუ მოინდომა, არც ერთს სადანაშაულო საქმეს არ მიაღწევინებს. სოფლის სასამართლომდე, ყოველს საქმეს თავის ქვემდებარედ გახდის; იტყვის, ამაზედ მეტი სასჯელი არ მოსდევს ამ დანაშაულობასაო, რადგანაც სხვა ზომა დანაშაულობისა, თითონ დანაშაულობის თვისებაზედ დამყარებული, წესდებას დაევიწყებია მოეხსენებინა. ცხადია აქედამ, რამოდენა ბოროტმოქმედება შეუძლიან მოახდინოს მამასახლისის ნებაყოფლობამა, თუ პატარა მოხერხებულიც არის. საჭიროა სახელდობრ ჩამოითვალოს თვითოეული დანაშაულობა, მამასახლისის საკუთენი ცალკე და სასამართლოსი ცალკე; და უფრო უკეთესი იქნება, რომ მამასახლისს ჩამოაცალონ უფლება სასჯელისა, რადგანაც ეს სასამართლოს საქმეა და არა ხელთუფლობისა.

სამოქალაქო საქმის გარჩევაში მამასახლისის არაფერი უფლება არა აქვს, და საბუთიანადაც. ხოლო აქაც, ჩვენის ფიქრით, წესდებას დაევიწყებული აქვს ჩვენის გლეხკაცის ვითარება. სოფლის სასამართლოს მინდობილი აქვს განარჩიოს ყოველივე საქმე ქვემდებარე გლეხთა შორის, როცა სადავო საგანი ათის თუმნის ღირებულებას არ აღემატება. ამ საზღვრამდე იგი ყოველს საქმეს საბოლოოდ სწყვეტს, ასე რომ უკმაყოფილო გლეხს ნება არა აქვს სადმე საჩივარი შეიტანოს სოფლის სასამართლოს გადაწყვეტილებაზედ. ეს მეტად მძიმე რამ არის გლეხკაცისათვის. ხშირად გლეხკაცს სულ ერთიანად მოუშლის ხოლმე ბინას, არამც თუ ათის თუმნის ზღვევინება, არამედ ნაკლებისაც, და რატომ არ უნდა ჰქონდეს ნება, რომ გადაწყვეტილება, რომელიც უმართლოდ მიაჩნია და რო-

მელსაც ამოდენი ვნება შეუძლიან მიაყენოს, ხელ-ახლად გაასინჯოს უმაღლესს მოსამართლეს? ამას არა წოდების კაცი მოკლებული არ არის, გლეხის მეტი, გლეხისა, რომელიც ყველაზედ უფრო მეტად საჭიროებს გულმოდგინეს, განათლებულს და კეთილსინიდიისიანს მოსამართლესა და ყველაზედ მეტს განსაცდელშია, რომ საქმეს რიგიანად ვერ გაურჩევინ, რადგანაც ვერც თითონ არის რიგიანად საქმის ამხსნელი, და მოსამართლედაც თავისებურ ბნელი და უვიცი მოხელენი ჰყავს. ჩვენ ამით იმისი თქმა კი არ გვინდა, რომ სოფლის სასამართლო გაუქმდეს, ჩვენ გვსურს მხოლოდ, რომ რომელი საქმეც ერთს თუ მანზედ მეტს იძიებდეს, გლეხს ნება ჰქონდეს იმ საქმის თაობაზედ გადაწყვეტილება სოფლის სასამართლოსი უმაღლესს სასამართლოს ხელმეორედ გაასინჯოს. ამ-გვარ სასამართლოდ უნდა იქნას მომრიგებელი მოსამართლე, სულ სხვა წესზედ და სხვა რიგით არჩეული და დადგენილი და არა ისე, როგორც ეხლა ჩვენშია.

ჩვენ მარტო უმთავრესნი ნაკლულოვანებანი ვაჩვენებთ ჩვენის ეგრეთ-წოდებულ თვითმმართველობისა და სოფლის სამმართველოს წესდებისა. ჩვენ გვგონია, რაცა ვსთქვით, ეგეც სამყოფი საბუთი იყოს, რომ ხელ-ახლად გადისინჯოს ყოველივე კანონმდებლობა ამ საგანზედ, თუ სოფლის კეთილ-განწყობა ვისთვისმე სასურველია, და ვისთვის არ უნდა იყოს სასურველი! ეს კია, რომ მარტო სოფელი, როგორც ნაბოლოვარი რგოლი რთულის ჯაჭვისა, ვერ ასაზრდოებს თვითმმართველობას, თუ მარტო სოფელში დაიწყება და სოფელშივე ჩაწყდება. სოფელს მაზრა უნდა მოჰყვეს, მაზრას—გუბერნია, როგორც ეხლა რუსეთშია, ხოლო სხვა წესით და სხვა რიგად უნდა მოეწყოს ჩვენში ეს საქმე.

წერილი მეექვსე

მომრიგებელი მოსამართლობა ჩვენში.

ბატონ-ყმობის გაუქმებას და სოფლის სამმართველოს დადგენას ზედ მოჰყვა ცვლილება ღვინისა და არაყის ბაჟის თაობაზედ. თუმცა ამ საგანს მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენის ეკონომიურის ვითარებისათვის და თუმცა ამან დიდი ზედმოქმედებაც იქონია ჩვენის ხალხის ქონებათს მეტ-ნაკლებობაზედ, მაგრამ მაინც მაგის გამოკვლევის ამ-ჟამად ვერ შევუდგებით. თავის დროზედ მაგ ღირს-შესანიშნავს საქმეს ისევ დაეუბრუნდებით. ეხლა კი ჩვენ უფრო გვეხერხება სოფლის სამმართველოს გამოკვლევიდამ პირდაპირ გადასვლა განსამართლების წესზედ. თუმცა ამით ქორონიკული ჯაჭვი ირღვევა, მაგრამ რჩება შინაგანი კავშირი, რომელიც არსებობს მმართველობის და განსამართლების წესთა შორის საზოგადოდ. ჩვენ აქ სახეში გვექმნება მხოლოდ ერთი ნაწილი განსამართლების წესისა, რომელსაც ჩვენის ხალხის ცხოვრების დირეზედ უდგას ფეხი, სახელდობრ ის ნაწილი, რომელიც შეეხება მომრიგებელ მოსამართლობის დაწყობასა და აგებულებასა.

რომ ჩვენა და ჩვენნი მკითხველნი ერთნაირის საწყაოთი შევუდგეთ ჩვენში დადგენილ მომრიგებელ მოსამართლობის ავ-კარგიანობის აწყევასა, საჭიროა ვიცოდეთ

ის აზრი და საფუძველი, რომელზედაც არის დამყარებული მომრიგებელ მოსამართლობის წესი, ის აზრი და საწადელი—რომელიც დაუნიშნავს კანონმდებელს მისაღწევად. ეს მით უფრო სარგო იქნება ჩვენთვის, რომ იგი აზრი, საფუძველი და საწადელი, რომელიც ამ შემთხვევაში წინ წასძლოდია კანონმდებელს, არის ჭეშმარიტი ნაყოფი მეცნიერებისა და ევროპის ცივილიზაციის გამოცდილებისა. არც ერთს კანონმდებლობას რუსეთში ისეთი გარკვეული და ჭეშმარიტი აზრი არ ჰაპრთვია, როგორც განსამართლების წესსა საზოგადოდ და მომრიგებელ მოსამართლობისას კალკედ; არც ერთს კანონმდებლობას არ შეჰხვედრია იმისთანა კაცნი, რომელთ ცოდნა და გონებითი ძალნი ესე შესაფერად შესწვდომოდეს ამისთანა მაღალს, უადრესს და რთულს საქმეს, როგორც განსამართლების წესის დადგენაა. კანონმდებლობა რუსეთში სხვას არც ერთს საქმეს ასე ცნობიერად, გულმოდგინედ და ჭეშმარიტების სიყვარულით არ შესჭიდებია. ამიტომაც განსამართლების წესი რუსეთისა საზოგადოდ უფრო მოსაწონია, ვიდრე დასაწუნი, და ამაზედ უფრო მოსაწონია მომრიგებელ მოსამართლობის დაწყობილება, გარდა ზოგადერთის ნაკლისა, რომელიც შეჰყოლია წესს სხვადასხვა გარემოებისა გამო. ეს სიკეთე რუსეთის განსამართლების წესისა და კანონმდებელთა ღვაწლისა აღიარებულია რუსეთის უკეთესთა კაცთაგან და ევროპიელ მეცნიერთაგანაც.

მას შემდეგ, რაკი გამოკვლეულ იქმნა და აღიარებული უწინდელის წესის უვარგისობა და ბოროტი, ახალის წესის შემოღების წინააღმდეგ სამი საბუთი წარუდგინეს კანონმდებლებს. ერთი ისა, რომ ხალხი, თუ საზოგადოება, ჯერ მომზადებული არ არისო, რომ შეიშენიოს

ეგ ახალი წესიო და ამიტომაც ვერ მოიხდენსო; მეორე ისა, რომ ხაზინას იმოდენა თავისუფალი ფული არა აქვსო, რომ მაგ ახალის წესის ხარჯს გასწვდესო; მესამე — ვერც იმოდენა კეთილსინდისიანს და მცოდნე კაცებს ვიშოვნი-თო, რომ ეგ ახალი წესი რიგიანად ამოქმედონო.

ამ საბუთებმა არ დააფრთხეს იგინი, ვისაც მინდო-ბილი ჰქონდათ ახალის წესის დაწყობა და აგება და ასე მიუგეს მოპირდაპირეებს:

თუ კანონი ჭეშმარიტს და სწორეს აზრზეა დამყარე-ბული და ნამდვილის მიზეზისაგან წარმომდგარი, იმას დროს და ადგილის შერჩევა არ უნდაო, იგი ყოველთვის და ყველგან საკეთილოა და გამოსადეგო. ძნელი საფიქ-რებელია, რომ სადმე ანუ როდისმე ადამიანი ცუდისათვის მომზადებული იყოს და კარგისათვის კი მოუმზადებელიო. გონიერი კანონი თავის-დღეში ცუდს არ მოახდენს. იქნე-ბა, რომლისამე მიზეზით, ან იმით, რომ კანონი ახალია, კანონმა რამდენსამე ხანს ღირსებისამებრ არ იმოქმედოს, მაგრამ უფრო ადვილად დასაჯერია, რომ იგი დაუყოფ-ნებლივ ღრმად გაიდგამს ფესვებს და შეიქმნება ქვეყნის მშვიდობიანობის და კეთილდღეობის დედა-ბოძადო.

ფულის ნაკლებობა ხაზინაში წარმოსდგება ეკონო-მიურ ვითარებისაგან საზოგადოდ და, გარდა ამისა, სა-კუთრივ იმისაგანაცაო, როცა არსებითი ორღანონი მართლ-მსაჯულებისა რიგიანად აგებულნი და მომართულნი არ არიანო. ეგ ურიგობა ამხობს კრედიტსაც და სულსა ჰხუ-თავს ყოველს ხელთმოქმედებას და წარმოებასაო. საცა კრედიტი ფრთას არა ჰშლის, იქ ფული არ შეადგენს თან-ხას, მომქმედს და მწარმოებელს, იქ ფული სიმდიდრეს არა ჰქმნის, იქ ფული უქმიაო. ამიტომაც, თუ მართლა ხაზინა ფულის ნაკლებობას ჰგრძნობს, განკარგება განსა-

მართლების წყობილებისა— არამც თუ სასარგებლოა, აუცილებელი საჭიროებააო.

რომ ამბობენო, იმდენს კეთილსინიდიისიანს და კანონების მცოდნე კაცს ვერ ვიშოვითო, რამდენიც საჭირო იქნება ახალის წესის გამოო, არც ეს არის საბუთიანი სიტყვაო. კანონი კაცს არა ჰქმნისო, ხოლო ეს კია: თუ კანონი ისეთია, რომ კაცი პოულობს მასში ღონისძიებას ცუდი საქმე ჩაიდინოსო, მაშინ კანონი ჰრყვნის ადამიანსაო; თუ კანონი ისე ბნელია, რომ კაცს არც ესმის და ვერც გაიგებს, მაშინ ადამიანს არც ეცოდინება კანონიო; თუ კანონი იმისთანაა, რომ თვით კეთილსინიდიისიანს კაცსაც არ ძალუძს მისი აღსრულება უნაკლულად, მაშინ კანონს ადამიანი არც ასრულებსო. და თუ მართლა იმისთანა კაცები ცოტანი არიან, რომელთაც უნდა ჰქონდეთ საკმაო კეთილსინიდიისიანობა, საკმაო ცოდნა და გულმოდგინება ახალის წესის რიგიანად აღსრულებისათვის,— უწინდელის წესის უვარგისობის ბრალიაო, და ამიტომაც განკარგება კანონებისა ამ მხრითაც—არამც თუ სასარგებლოა, აუცილებელი საჭიროებააო*.

ამ-სახით, ახალის წესის შემადგენელთა სახელი არ წაიხდინეს და სრულიად უარ-ჰყვეს ის მიზეზი, რომლის მიხედვითაც შესაძლო იყო უწინდელი ჟანგი ჩაჰყოლოდა ამ ახალს წესსაც და მით მოეწამლათ ქვეყნის ჯანმრთელობისათვის მოსაზრებული საქმე. უარ-ჰყვეს და ამიტომაც რუსეთისათვის მიღებულ წესს განსამართლებიას ან სულ არ ეტყობა, ან თუ ეტყობა—ძალიან ცოტად, იმ სამთა მიზეზთა ზედმოქმედება.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამასვე ვერ ვიტყვით იმ განსა-მართლების წესზედ, რომელიც ჩვენში გადაასხვაფერეს,

*) Собщ. Госуд. Канц.

ვითომ შეუსწორეს აქაურს გარემოებას და ისე დაადგინეს. ჩვენს წესდებაში იმ სამსავე უარყოფილ მიზეზს უპირატესი ადგილი დაუჭერია; ამ სამს მიზეზს შესწირეს უკეთესი თვისებანი და ღირსებანი ახალის წესისა. ამ სამს მიზეზს ანაცვალეს ის აზრიც, ის საფუძველიც, ის საწადელიც, რომელიც სულია და ხორცი ამ ახალის წესისა. თუმცა ეს არსად არ არის გამოთქმული თითონ წესდებაში ცხადად, მაგრამ რად მინდა კაცმა სთქვას მე ასეთი ვარო, როცა მისი მოქმედებაც მაჩვენებს, რაც არის. ნაყოფისაგან იცნობება ხე იგიო, ნათქვამია.

რასაკვირველია, ნამდვილად ცნობილს და გამოკვლეულს ადგილობრივს გარემოებას თავისი ადგილი უნდა ჰქონდეს ყოველს მთავრობითს განკარგულებაში საზოგადოდ და კანონმდებლობაში საკუთრივ; მაგრამ როცა უმთავრესი და არსებითი საფუძველნი ცვლილებისა არის ნაყოფი კაცობრიობის საერთო ცივილიზაციისა და მეცნიერებისა, მაშინ იგი საფუძველი ყველგან და ყველასათვის მოსახდენია და, თუ აქ ცვლილებამ უნდა დაუთმოს რამე ადგილობრივს გარემოებას, თვით უმთავრესი და არსებითი საფუძველი კი არ უნდა გამოაცალოს საქმეს, არამედ საქმის მარტო წვრილმანი კუთვნილებანი უნდა შეუზღუდოს და შეუფეროს გარემოებასა. რასაკვირველია, ჩვენში არც აქაური გარემოება იყო ნამდვილად ვისგანმე ცნობილი და გამოკვლეული, არც უმთავრესი და არსებითი საფუძველი ცვლილებისა იყო პატივცემული. მას სრულიად ჩამოათალეს, რაც მის უცილო თვისებას და ღირსებას შეადგენდა.

ეგ უმთავრესი და არსებითი საფუძველი განსამართლების ცვლილებისა საკმაოდ კარგად და ვრცლად არის ცნობილი და აღიარებული მათგან, ვისაც რუსეთში მინ-

დობილი ჰქონდა ახალის წესის შედგენა. რადგანაც ჩვენ საგნადა გვაქვს გარჩევა მარტო მომრიგებელ მოსამართლობის წესდებისა, ამიტომაც მარტო ამ საგანზედ მოვიყვანთ კანონმდებელთა აზრსა. მას შემდეგ ჩვენ ცხადად დავინახავთ, რამოდენად შეშალა ის აზრი იმ სამმა მიზეზმა, რომელიც ზემოთ წარმოვსთქვით, და რომელიც წინ წაიმძღვარეს ჩვენში „ადგილობრივის გარემოების“ სახელით.

რაც უნდა მარტივი წესი იყოს განსამართლებისა, კანონმდებელთა აზრით, თუ თითონ სასამართლო შორს არის მოდავეზედ, ან იმ ადგილზედ, საცა მფლობელობა დარღვეულ იქმნა, ანუ ზიანი და წანახედი მოხდა და სხვა ამ-გვარი, მაშინ წესი თვის საგანს ვერ მისწვდება, რადგანაც მოდავისათვის არც ანგარიშია, და ხშირად არც ღონისძიებაა, შორს წავიდეს მცირე საფასური-საქმისათვის. სამართალი თვის მნიშვნელობას აუქმებს, როცა სამისა თუ ათის მანეთის მაძიებელი იძულებულია ასს ვერსტზედ წავიდეს, ანუ როცა საქმე იმისთანაა, რომ დაუყოვნებლივ მოხელვა უნდოდეს, და მინამ მაძიებელი შეატყობინებდეს სამართალს და მინამ სამართალი ადგილობრივ ვამოძიებისათვის მოვიდოდეს, ყოველივე კვალი საქმისა წაშლილი იყოს. საბუთები მფლობელობის დარღვევისა, ანუ უძრავის ქონების წანახედისა, მარტო ადგილობრივ შეიკრიბება და მხოლოდ მაშინ, როცა სიმართლის დარღვევის უმაღვე, დაუყოვნებლივ შეუდგებიან საქმეს; უამისოდ სამართლიანი გადაწყვეტა საცილობელის საქმისა ძნელდება ხოლმე და ხშირად შეუძლებელიც ხდება.

ამიტომაც საჭიროა, საზოგადო სასამართლოების გარდა, ცალკე ადგილობრივი სასამართლოც დაწესდესო,

იმისთანა სასამართლო, რომელიც მოდავისათვის მახლობლად იყოს და ისეთი მარტივი საქმის საწარმოო წესები ჰქონდესო, რომ შეეფერებოდეს უმრავლესის ხალხის საჭიროებასაო.

საჭიროება და მიუცილებლობა ამისთანა მარტივის და ადგილობრივის სასამართლოსი აღიარებულია ყოველს კეთილად განწყობილს სახელმწიფოშიო. მორიგება მოდავეთა და მორიგებით საქმის გათავება უპირატესი დანიშნულებაა ამისთანა სასამართლოსიო; ამიტომაც მას ჰქვია მომრიგებელი სამართალიო.

მომრიგებელ მოსამართლეს მინდობილი აქვს გარჩევა იმ წვრილმან საქმეებისა, რომელნიც ყოველ-დღე თითქმის წარმოდგებიან ხოლმე ხალხის ცხოვრებაში. უფრო მომეტებულმა ნაწილმა ხალხისამ კანონები არ იცის, მომეტებული ნაწილი ვერ იტანს ფორმალობას, პატივს სცემს მარტო ნამდვილს სიმართლესა და უფრო-ხილდება დროს; ამისათვისაც ხალხისათვის უფრო ის არის სანატრელი, რომ საქმე სწრაფად გაუთავდეს ხოლმე და საქმის განაჩენები დამყარებული იყოს მასზედ, რაც თითონ ხალხის მოსაზრებით სიმართლედ არის ცნობილი. უფრო ბევრს წილს ამ საქმეებისას მომრიგებელი მოსამართლე სწყვეტს საბოლოოდ და ამასთანავე საქმეს არჩევს და სწყვეტს მარტო თითონ ერთად-ერთი. უმთავრესი დანიშნულება ამისთანა მოსამართლისა და უმაღლესი ღირსება მისის მართლმსაჯულებისა ის არის, რომ მშვიდობის მყოფელ შუა-კაცად ექმნეს მოდავეთა და მათ შორის მორიგება ჩამოაგდოს. რომ ეს დიდი დანიშნულება მართლა მიღწეულ ექმნეს, ამისათვის საჭიროა, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი ენდობოდნენ მომრიგებელ მოსამართლეს. ამ ნდობის მოსაპოვებლად ისე კანონების

ცოდნა არ არის საჭირო, როგორც ცოდნა ხალხის აზრო-
 ვნობისა, ხალხის ზნისა, ჩვეულებისა, ერთის სიტყვით—
 ყოველ იმისა, რითაც გარემოცულია ადგილობრივი ცხო-
 ვრება საზოგადოდ,—და ამასთანავე საჭიროა საკუთრივ
 კაცსა ჰქონდეს გამჭვირვაბი გონიერება, პატიოსანი ხასიათი
 და უჩირქო ყოფა-ცხოვრება. მომრიგებელ მოსამართლის
 მრავალ-გვარი მოვალეობა ისეთია, რომ ყოველს შტოს
 სახელმწიფო მმართველობისას და ყოველ მხარეს ხალხის
 ცხოვრებისას შეეხება. ამ მიზეზითაც იგი უნდა სანდო
 და სარწმუნო კაცი იყოს მცხოვრებთა თვალში; ამ მიზე-
 ზითაც ადგილობრივ ვითარების ავიცა და კარგიც უფრო
 საჭიროა იცოდეს მოსამართლემ, უფრო საჭიროა ჰქონდეს
 შინა-კაცის საქმიანი სიბრძნე, ვიდრე კანონიერობის ცო-
 დნა და მოსამართლობის გამოცდილება. რადგანაც მოვა-
 ლეობა და თანამდებობა მომრიგებელ მოსამართლისა
 სხვადასხვა-გვარია და რადგანაც თითონ მისი მოღვაწეობაც
 მრავალ-საგნისაა, ამიტომაც ის მხარე, ანუ ნაწილი,
 რომელიც მას უნდა ჰქონდეს ჩაბარებული სამართლის
 საწარმოებლად, რაც შეიძლება პატარა უნდა იყოს სივრ-
 ცით, იმიტომ—რომ იგი, როგორც ადგილობრივი მოსა-
 მართლე, ყველასათვის ყოველს ჟამს საჭირო კაცია. ამის
 გამო მომრიგებელ მოსამართლეს უპირატესი ზედმოქმე-
 დება უნდა ჰქონდეს საყოველთაო წესიერების და მშვი-
 დობიანობის დაცვისათვის და დამყარებისათვის. ამ მი-
 ზეზითაც საჭიროა, რომ იგი ადგილობრივ მცხოვრებთა-
 განი იყოს, ესე იგი იმათგანი, რომელთაც არამც თუ
 მარტო თავიანთი მხარე იციან, არამედ საკუთარი ინტე-
 რესიცა აქვსთ, რომ საერთო წესიერება და მშვიდობია-
 ნობა არ იქმნას შერყეულ.

ამ მრავალ-გვარს მოვალეობას და საჭიროებას რომ მიეხედოთ, ცხადი იქნებაო, ამბობენ კანონმდებელნი, რომ მომრიგებელი მოსამართლე უნდა დანიშნულ იქმნას ადგილობრივთა მცხოვრებთა არჩევანითაო. ამის წინააღმდეგ ეს წარუდგინეს კანონმდებლებს, რომ სამართალი საზოგადოდ იმისთანა თვისების საგანიაო, რომ არჩევანით დანიშნულ კაცით ვერ წარიმართებაო, იმიტომ რომაო უფლების და მოვალეობის ახსნა და გარჩევა შეუძლებელიაო, თუ მოსამართლეს რჯულიერება ზედმიწევნით შესწავლული არა აქვსო და განსამართლების საქმეში ზედმიწევნით გამოცდილი არ არიო. ამის გამო მოსამართლეებს ვერ ამოირჩიეს თვის შორის ვერც სოფლისა და ვერც ქალაქების მცხოვრებიო და თითონ თავად-აზნაურობაც ბევრს აგრე მომზადებულ კაცს ვერ იპოვნის ადგილობრივ მცხოვრებთა შორისო. ეს საბუთიო, დაასკვნეს კანონმდებელთა, სრულიადაც არ შეეხება მომრიგებელ მოსამართლესაო, რომლისათვის ზედმიწევნით რჯულიერების ცოდნა კი არ არის საჭირო, არამედ დამსახურებული ნდობა და ადგილობრივის ვითარების ცოდნაო. მომრიგებელი მოსამართლე ყველაზედ უწინარეს უნდა იყოსო ადგილობრივ მოსამართლედ და მშვიდობიანობის დამცველადო; საზოგადო ნდობა ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ მიუცილებელს საჭიროებას შეადგენს მათის დანიშნულებისასაო.

ამიტომაც რუსეთის წესდებაში შეტანილია, რომ მომრიგებელი მოსამართლე უსათუოდ იმ ადგილის შვილი უნდა იყვეს, საცა მოსამართლობა უნდა და, გარდა ამისა, იქაურ მცხოვრებთაგანვე აღმორჩეული.

ამ-სახით, ეხლა ჩვენ ვიცით, რა აზრი ჰქონია უმაღლესს მთავრობას, რომ მომრიგებელი მოსამართლობა

დაუწესებია, და რა ღონისძიება მიუღია, რომ ის აზრი უნაკლოდ აღსრულებაში მოსულიყო. მოკლედ განვიმო-როთ ზემოთქმული, რომ უფრო გარკვევით გზა გავიგნოთ და უფრო ცხადი აზრი წავიმძღვაროთ წინ ჩვენს გამო-კვლევაში.

უმაღლესმა მთავრობამ უარ-ჰყო უწინდელი განსა-მართლების წესი და მის მაგიერ საჭიროდ დაინახა, რომ უფრო მომეტებულ ხალხს სახელმწიფოისას იმისთანა სა-მართალი უქირს,— 1. რომელიც მახლობლად უნდა იყოს ხალხზედ, ასე რომ ყველამ ყოველს ჟამს, რაც უნდა პა-ტარა გაჭირვება ჰქონდეს, მიჰმართოს ხოლმე და დაუყო-ვნებლივ სწრაფად განსამართლდეს; 2. რომელსაც ისეთი მარტივი წესი წარმოებისა ჰქონდეს, რომ უცოდინარმა კაცმაც თავისი საქმე აწარმოოს; 3. რომელსაც, რამოდენადც შესაძლოა, ფორმალობა არ უშლიდეს, რომ ნამ-დვილი სიმართლე აღმოაჩინოს; 4. რომელსაც წინ უნდა მიუძღოდეს ადგილობრივის ვითარების ცოდნა, ცოდნა ხალხის ზნისა, ხალხის ჩვეულებისა და ერთმანეთზედ და-მოკიდებულებისა; 5. სამართალი უნდა იყოს იმისთანა კაცის ხელში, რომელსაც ხალხი იცნობს, ხალხი ენდობა და ხალხი პატივსა სცემს, და რომელსაც, როგორც ადგილობრივს მოსახლეს და მცხოვრებს, თითონაც გუ-ლი უნდა შესტკიოდეს, რომ უწესობა, ურიგობა არ იყოს მის სახელოში; მშვიდობიანობა, უშიშროება არ იქმნას დარღვეულ; ყველა დარწმუნებული იყოს, რომ დანაშაულობა, ბრალი, დაუსჯელად არ ჩაივლის; წანა-ხედი, ზიანი უზღვევლად არ დარჩება; ხოლო უკე-თესი ნხარე, უმაღლესი მნიშვნელობა ამ-გვარის მოსა-მართლობისა მორიგებით გათავებაა საქმისა. აქაც დანა-ხულია და ცნობილი, რომ თუ მოსამართლე ხალხის თვა-

ლში სანდო, სარწმუნო კაცი არ არის, მოსამართლე ამ მომრიგებელ შუა-კაცობას ვერ აღასრულებს. როგორც ამის გამო, ისე იმ მიზეზებით, რომელნიც ზემოთ მოგვიხსენებია, მტკიცე და მიუცილებელ საჭიროებად აღიარებულია და დადგენილი, რომ მომრიგებელი მოსამართლე თითონ მცხოვრებლებმა აღმოიჩინონ ხოლმე თვის შორის.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ვიტყვით კიდევ, თითქმის ყოველივე ესე ცნობიერად ქვეყნის სიკეთისათვის წამლად გამოკვლეული, ეს არსებითი სახსარი სამართლის ჭეშმარიტს გზაზედ დაყენებისათვის—ჩვენში სრულად შეიცვალა. შეიცვალა მეთქი!.. შეიცვალა კი არა, ქერეჭი დარჩა და გული კი გამოეცალა სულ იმ ოთხ კედელ-შუა ნასიზმრების გამო, რომელსაც „ადგილობრივს ვითარებას“ ეძახიან და რომელიც სწორედ ხმა-ამოუღებელი სახედარია: ვისაც რა უნდა, იმას აჰკიდებენ და გადაჰკიდებენ ხოლმე. ეს უბედური, ყველასაგან დაბრიყვებული, უტყვი „ადგილობრივი ვითარება“ სასაცილო ყოფაშია ჩვენში. არავის, არამც თუ შეუსწავლია, რა ფერისა და ზნისაა, არც კი ცდილა, რომ შეესწავლა. იციან კი, რომ რალაც „ადგილობრივი ვითარება“ უნდა იყოს, რომელიც სულ მზად არის სამსახურისათვის, როგორც შეკაზმული სახედარი: უნდათ ზედ მოაჯდებიან და დადიან, არ უნდათ—ქიტლაყს ჰკერენ და ეტყვიან, წადი და ნარი ჰგლიჯეო.

მეტად ღირს-საცნობია, რა გამომსჭვირვალებს ჩვენს გადასხვაფერებულს წესდებაში „ადგილობრივის ვითარების“ სახელითა? ჩვენის აზრით, სხვა ახალი არაფერი, გარდა იმ სამის მიზეზისა, რომელიც სახეში ჰქონდათ თვით კანონმდებელთ რუსეთში, და რომელიც იქ სრულად უარ-ჰყვეს კიდევ და ჩვენში კი უპირატესი ადგი

ლი მიანიჭეს. ნამდვილი ჩვენი ვითარება კი დავიწყებულ
და განგდებულ იქმნა.

ჩვენი წესდებით არ არის საჭიროდ ცნობილი, რომ
მოპრიგებელი მოსამართლე უსათუოდ ადგილობრივი
მცხოვრებთაგანი იყოს; ამის გამო ზშირია ჩვენში, რომ
იაროსლაველი კაცი სვანებს, მაგალითად, ანუ ფშავ-ხევ-
სურებს მოსამართლედ ენიშნება იმავე „მომრიგებელი
მოსამართლის“ სახელითა, რომლის შესახებ უმაღლესმა
მთავრობამ საქვეყნოდ საბუთიანად აღიარა, რომ თუ
ადგილობრივი მცხოვრები არ არისო, მოსამართლობას
ვერ იზამსო. რა მიზეზით უნდა აიხსნას ეს მართლა-და
გაუგებარი განკარგულება, რომელმაც მომრიგებელ მო-
სამართლობას გული გამოაცალა და მარტო ქერეჭი შეა-
რჩინა? სხვა არაფრით, ჩვენის აზრით, გარდა იმისა, რომ
აქაურთ კანონმდებელთ ჰგონებიათ, რომ ადგილობრივ
მცხოვრებთა შორის ღირსეულ კაცებს ვერ ვიშოვნითო
მაგ თანამდებობის აღსასრულებლადო. ნუთუ ეს მართლა
და ადგილობრივი მიზეზია? რა უნდა შეადგენდეს მიუ-
ცილებელს ღირსებას მომრიგებელ მოსამართლისას? ამის
პასუხი თითონ უმაღლესმა მთავრობამ საქვეყნოდ აღიარა
ამ-რიგად: მომრიგებელი მოსამართლე უფრო იმისთანა
კაცი უნდა იყოსო, რომელმაც ზედმიწევნით უნდა იცო-
დესო ადგილობრივის ხალხის ავი და კარგო, ზედმიწევ-
ნით უნდა იცოდეს ხალხის ზნე, ჩვეულება, ერთმანეთზედ
დამოკიდებულებათ, შინაური კაცის სიბრძნე უფრო უნ-
და ჰქონდესო, ვიდრე რჯულიერობის ცოდნით და განსა-
მართლების გამოცდილებით განვითარებული იყოსო. ნუ-
თუ ამისთანა კაცის შოვნა და პოვნა იაროსლავში უფრო
ადვილია საქართველოსათვის, ვიდრე თვით საქართვე-
ლოში? იქნება მიპასუხონ, რომ მარტო მაგ ღირსებით

იოლად ვერ წავაო მოსამართლე; გარდა მაგისა, მოსამართლეს გამჭრიახი გონიერება უნდა ჰქონდესო, პატიოსანი ხასიათი და უჩირქო ყოფა-ცხოვრებაო. ნუთუ „ადგილობრივი ვითარება“ ისეთია, რომ პატიოსანი, უჩირქო ყოფა-ქცევის პატრონი, გამჭრიახ გონებიანი კაცი არ მოიპოვება საქართველოში, და იაროსლავში კი პანტასავითა ცვივა? ამას ვერ იტყვიან, ამას საბუთად ვერ გაგვიბედვენ წარმოგვიდგინონ ჩვენ.

თუ მართლა ჩვენ შორის ძნელი საშოვნია იყო იმისთანა კაცი, რომელიც გასწვდენოდა მთელს მოედანს მომრიგებელ მოსამართლობისას, მაშინ ლოლიკა ამას ითხოვდა, რომ იგი მოედანი შეემციოებინათ, ისე კი, რომ ძირეული თვისება ამ-გვარის მოსამართლობისა არ შეერყიათ. ამის მაგიერ რა ჰქმნეს? აქაო და პატარა მოედანისაძვისაც კაცი არ არისო, მოედანი უფრო გააფართოეს. რუსეთში მომრიგებელ მოსამართლეს ექვემდებარება სამოქალაქო საქმე არა უმეტეს ორმოც-და-ათის თუმნის საფასურისა, ჩვენში—ორასის თუმნისა; რუსეთში მომრიგებელი მოსამართლე ვერ შეეხება უძრავის ქონების საკუთრებად ძიებასა, რა ფასისაც უნდა იყვეს, ჩვენში-კი ყოველ უძრავის ქონების საქმე ორასის თუმნის საფასურისა მომრიგებელ მოსამართლემ უნდა გაასამართლოს; რუსეთში მას ექვემდებარება მარტო წვრილმანის დანაშაულობის და ბრალეულობის საქმე, ჩვენში-კი ყოველი დანაშაულობა, რომელსაც რაიმე უფლების ჩამორთმევა, პატივისა და ღირსების აყრა არ მოსდევს. ამ-სახით, რუსეთში, ესე იგი იქ, საცა ყური არ ათხოვს, რომ კაცები არა გვყავსო, მოსამართლეებს საქმე შეუმსუბუქეს, აქ კი, საცა უკაცურობა შესწამეს, საქმე უფრო დაუმძიმეს. ეგ, ჩვენის ფიქრით, იმასა ნიშნავს, რომ ამ უადგი-

ლოდ მიღებულს „ადგილობრივს ვითარებას“ კიდევ ხანგრძლივ ხედნა მოელის ამ შემთხვევაში.

ამ ადგილად სახედნელმა „ადგილობრივმა ვითარებამ“ ამ ბოლოს დროს უფრო გაიდგა ფეხი, ვიდრე უწინ. წესდების შემოღების პირველ ხანებში ცდილობდნენ, რომ ასე გაურჩევლად მიღებულმა, სწორედ მოგონილმა და არა ნამდვილმა „ადგილობრივმა ვითარებამ“ — თვისი ეკლები არ გამოაჩინოს, და ნიშნავდნენ მომრიგებელ მოსამართლეებად უფრო აქაურებს, რომელნიც, თუმცა იქაურები არ იყვნენ — საცა ინიშნებოდნენ, მაგრამ ხალხის ენა მაინც იცოდნენ. ეხლა მთლად ამის წინააღმდეგსა ვხედავთ; და თუ ეგრე იარა ამ საქმემ, დრო მოვა, რომ მომრიგებელი მოსამართლე ისევ იმ უწინდელ დიამბეგად გახდება, რომელსაც ხალხი ერიდებოდა, როგორც ჭირს. ეხლაც კი ცხადი ნიშნებია, რომ ჩვენებურს ხალხს, როგორც სიკვდილი — ისე ეჯავრება მომრიგებელ მოსამართლესთან სიარული და, თუ ძალიან არ გაუჭირდა, უელში თოკი არ მოეჭირა, ძნელადღოთუ ჰბედავს მომრიგებელ მოსამართლის ხელში ჩავარდნასა.

ჩვენის წესდებით უარყოფილია ის მეორე არსებითი კუთვნილება მომრიგებელ მოსამართლობისა, რომელიც მიღებულია რუსეთში, სახელდობრ ისა, რომ ადგილობრივ მცხოვრებელთა უნდა თითონ ამოირჩიონ თავიანთი მომრიგებელი მოსამართლე. ამისი მიზეზი სხვა ვერა მოგვისაზრებია რა, გარდა იმისა, რომ ხალხს ვერ ნდობიან, ჰგონებიათ — რომ ხალხი ვერ ამოირჩევს რიგიანს და ღირსეულს კაცსაო, ერთის სიტყვით — ხალხი მოუმზადებელია და ამიტომ ამ უფლებას ისე ვერ მოიხმარებს, როგორც სანატრელიაო. თუმცა არც ეს არის საბუთიანი სიტყვა, მაგრამ სხვა მხრით არჩევანის უფლების უარყოფა

შეუძლებელია, იმიტომ რომ, მეცნიერების თვალთ
დააკვირდებით ამ საგანს თუ გამოცდილების თვალთა,
არც ერთი იგი არამც თუ ეწინააღმდეგება მომრიგე-
ბელ მოსამართლის არჩევანით განწყობასა, არამედ
უფრო ემხრობა, უფრო ხელს უწყობს. . . თუ ამაზედ რაიმე
ცილობა არსებობს მეცნიერებაში, მარტო იმაზეა ცილობა,
რომ უმაღლესი მოსამართლენიც, როგორც მაგალითებრ —
წევრნი ოლქის სასამართლოსი, პალატისა, თუ სენატისა,
არჩევანით უფრო კარგია რომ განწყობდნენო, თუ მთავ-
რობის განკარგულებითაო.

რუსეთში, როგორც ვნახეთ ზემოთ, განათლებულნი
შემადგენლნი განსამართლების წესისა იმ აზრზედ დადგ-
ნენ, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას თვისი სიკეთე
მთლად ჩამოერთმევა, თუ არჩევანით განწყობა უარყოფი-
ლი იქნებაო. ხალხის მოუშადებლობას იქ ყური არ ათ-
ხოვეს. მართლა-და დასაჯერი არ არის, რომ ხალხი სადმე
და როდისმე ცუდისათვის მომხადებული იყოს და კარგი-
სათვის კი მოუშადებელი. ხოლო არჩევანით განწყობა
მომრიგებელ მოსამართლისა რომ კარგი რამ არის, —
ამაზედ ეხლა ექვი აქვთ მარტო ბრმებსა და რევგენებსა.
ყოველს მოსამართლეს საერთოდ და მომრიგებელს საკუთ-
რივ, უნდა ხალხის მიერ ნდობა ჰქონდესო, უნდა ხალხი-
საგან ცნობილი იყოს, როგორც ღირსეული და სარწმუნო
კაციო. ნუთუ სადმე ხალხი საზოგადოდ და ჩვენი საკუთ-
რივ იმისთანა ტყის ნადირი იყოს, არ ესმოდეს, — ვისზედ
მიენდობა უფრო გული, ვინ უფრო ღირსეული და სარ-
წმუნო კაცია მის ახლო-მახლო, რომ მას წაავლოს ხელი
და იგი დაიყენოს მოსამართლედ? აქ მომხადებულობა და
მოუშადებლობა რა შუაშია? საზოგადოდ ცნობილია,
რომ ადამიანი თვით ისტორიის პირველ ხანებში, ესე იგი

ჯერ მაშინ, როცა სწავლისა და მეცნიერების სიოც არ მიჰკარებოდა და ფეხიც არ დაედგა ცივილიზაციის გზაზედ და ყოველ-მხრივ მოუშადადებელი იყო, ჯერ მაშინ მეთქი — მოსამართლეს, თუ არ არჩევანით, სხვაფრივ არ განიწყესებდა. სჩანს, აქ ხალხის მოუშადადებლობას, თუ განათლებას, ადგილი არა აქვს; სჩანს, ხალხის მოუშადადებლობა საბუთი კი არ არის წინააღმდეგ მომრიგებელ მოსამართლის არჩევანისა, არამედ უქმი სიტყვაა უქმის კაცისა.

ამას თავი დავანებოთ, ვთქვათ რომ მომრიგებელ მოსამართლის არჩევანისათვის ხალხი ცოტად თუ ბევრად მომზადებული უნდა იყოსო. მითამ ამით რაო? თუ რუსეთის ხალხი იცნეს მომზადებულად, რომ არჩევანით განიწყესოს თვისი მახლობელი მომრიგებელი მოსამართლე, ჩვენს ხალხს რაღა ღმერთი გაუწყრა!? ნუთუ რუსეთის ხალხის უმრავლესობა — მუჟიკობა, ჩვენის ხალხის უმრავლესობაზედ — გლეხობაზედ მალღა დგას მიხვედრილობით, გონების თვალთ, გონების ყურით, რომ იქ მუჟიკობა მომზადებულად სცნეს და მიაწიჭეს სხვებთან ერთად უფლება მოსამართლის არჩევანისა, და აქ კი გლეხობა — მოუშადადებულად და ამიტომაც ეგ უფლება ჩამოართვეს? თუ ამ შემთხვევაში განსხვავება რამ არის ამ ორთა ხალხთა უმრავლესობათა შორის, ის განსხვავებაა, რომ სასწორი სიკეთისა ჩვენის ხალხისაკენ უფრო დაიწევს. ჩვენი გლეხი გაცილებით წინ არის რუსის მუჟიკზედა ზნეობითაც, გონების თვალთაც და მიხვედრილობითაც.

„ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა ხმელსა შეიქმს ნედლადო“; „სამართლით მოჭრილი ხელი არ მეტკინებაო“, — ამბობს ხოლმე ჩვენი ხალხი. ნუთუ ის ხალხი, რომელიც სამართალს ამისთანა სასწაულთ-მოქმედების ძალას

აძლევს, რომ ხმელს ხესაც გაანედლებსო, ხელს მოსჭრის და არ ატკენსო,—ნუთუ ხალხი, რომელსაც ამისთანა ძალა სამართლისა სწამს, რჯულად აქვს მიღებული და ეგრე ცხადად აღიარებული,—ნუთუ ის ხალხი მეთქი მოუმზადებელი უნდა იყოს წესიერად აგებულის სამართლის კეთილად წარმართებისათვის, და ის ხალხი კი—რომელიც იმით ნუგეშობს, რომ сила солову помит,—მომზადებულია!..

ეხლა ვსთქვათ, რომ ჩვენი ხალხი ვითომ მართლა მოუმზადებელია. მაშ, ვინც მოუმზადებელია, თავის-დღეში აღარ უნდა მომზადდეს? ხალხს რა ამზადებს? სწავლა, ვარჯიზობა, გამოცდილება, იმ საქმეში ჩაყენება, რისთვისაც მომზადება საჭიროა. კაცს ხელ-ფეხს უკრავთ, და ვეუბნებით-კი, ჭიდილი ისწავლეო; ხალხს მოსამართლის აღმორჩევის ნებას არ ვაძლევთ, და ვეუბნებათ-კი, ისწავლე კაი მოსამართლეების ამორჩევად. ეს იმასა ჰგავს: ცურვა ისწავლეო და წყალში კი ნუ შეხვალეო; გზა გაიარეო და შინიდან ფეხს კი ნუ გასდგამო. ამ სასწაულთ-მოქმედებას ხალხი ვერ იზამს, თუნდაც იმისთანა კეტითა სცემოთ თავში, რომელსაც, ჩვენდა საუბედუროდ, „ადგილობრივს ვითარებას“ ეგრე წინდაუხედავად ეძახიან.

ხალხისათვის მიუცილებლად საჭიროა, რომ მის საყოველ-დღეო წვრილმან საქმეებისათვის მომრიგებელი მოსამართლე რაც შეიძლება მახლობლად ჰყვანდესო, სთქვეს რუსეთის კანონმდებელთა. არც ამ მიუცილებელმა საჭიროებამ გასჭრა ჩვენში.

არა გვგონია, ჩვენს კანონმდებლებს არ სცოდნოდათ, რომ იმისთანა სამართალი, როგორიც მომრიგებელ მოსამართლეს მიენდობა, ძალიან მახლობლად უნდა იყოს ხალხზედ. უმაგისოდ მომრიგებელს მოსამართლობას უკე-

თესი ღონისძიება ერთმევა, რომ გაჭირვებულს თავის
 დროზედ მიეშველოს, ვნებულს თავის დროზედ მიხედოს,
 დარღვეული უფლება სწრაფად აღადგინოს და ნამდვილი
 სიმართლე აღმოაჩინოს. სხვა დანიშნულება არა აქვს
 მომრიგებელ მოსამართლეს, როგორც ადგილობრივს
 მოხელეს და სამართლის ადგილობრივს წინამძღვარს.
 ხალხთა უმრავლესობა ყოველ ცისამარა დღეს იმდენს
 წვრილმანს, უფასურს საქმეს აღმოაჩენს ხოლმე თავის
 ყოფა-ცხოვრებაში, რომ თუ ამ საქმეებისათვის მახლო-
 ბელი გამრჩევი არა ჰყავს, მითამ მოსამართლე სულაც არა
 ჰყოლია. შეუძლებელია, ამ წვრილმანს, თითქმის უფასურს
 საქმეებს, ყური არ ათხოვოს კაცმა, იმიტომ რომ ცხოვრე-
 ბაში უფრო ამისთანა საქმეებია, რომელნიც შეადგენენ სა-
 კუთრივ ხალხის ზნეობითსა და ქონებითს სიმდიდრეს.
 ერთსაც და მეორესაც, როგორც არსებითსა კუთვნილებას
 და საჭიროებას ხალხისას, მუდამი, მახლობელი მფარველი
 უნდა ჰყვანდეს. უამისოდ ხალხს ზნეობაც შეერყევა
 ხოლმე და ქონებითი სიმდიდრეც დღე-მუდამ განსაცდელ-
 შია. სიიფევე სამართლისა განა მარტო იმისაგან წარმოს-
 დგება, რომ სამართალი განთავისუფლებულ იყოს ყოველ
 სახელმწიფო ბაჟისა და ხარჯისაგან, არამედ იმისაგანაც,
 რომ გაჭირვებულს შორი სატარებელი არა ჰქონდეს თა-
 ვის გულის დარდის ასაყრელად, თავის ზიანის შესავსებ-
 ლად, თავისის და თავის ოჯახის პატივისა, ადამიანობის
 დასაცველად. შორი სატარებელი ბევრს ხარჯს, ბევრს
 დროს ითხოვს ხალხისაგან, ხალხს ეს ძალიან ძვირად უჯ-
 დება, ასე რომ ხშირად იძულებულია ხოლმე თავი დაანე-
 ბოს საჩივარს, ოღონდ კი არ მოსცდეს თავის შინაურს
 საქმესა და ხარჯი არ გასწიოს წასვლა-მოსვლაში. საცა
 მთავრობა რომელისნამე მიზეზით ამ ყოფაში ჩააგდებს

ხოლმე ხალხს, იქ ხალხის თვალში — სამართალიც, რომელსაც სიშორით ვერ მიჰკარებია, მოსამართლეს — რომელსაც შორიდან ვერ მისწვდენია, ის არის სწორედ, რაც მაღლა დაკიდებული ძეხვი კატისათვის. მეტი რა გზა აქვს, რომ კატასავით არა სთქვას: დღეს არ მეჭმევა, პარასკევიაო. ამ ყოფაში ხალხს სამართალი თვის მფარველად აღარ მიაჩნია და ამის გამო ამბობს გულში: რაც ჩემთვის არ არის, თუნდა იყოს, თუნდა არაო. ყველამ ვიცით, რომ ჩვენში ჯერ პირველად თითო მომრიგებელი მოსამართლე დანიშნეს თითო მაზრაში. წარმოიდგინეთ იმისთანა მაზრა, როგორც თელავია, რომელიც იწყება თითქმის ანანურიდამ — ლაგოდეხამდე, ცოტა რომ ვსთქვათ — ას ორმოც-და-ათი ვერსტი, თუ არ მეტი, მაინც იქნება სიგრძით; ანუ ღუშეთის მაზრა მცხეთიდან ლარსამდე, ანუ გორისა — მცხეთიდან ბეუანთ-უბნამდე, ანუ ტფილისის თვალგაუწვდენელი მაზრა და სხვანი. მერე სცნეს, რომ შეუძლებელია ამოდენა ქარგლით მიზომვა სასამართლო ნაწილისა და ეხლა თითო მაზრაში ორ-ორი სამოსამართლო ნაწილია. ჩვენ ვამბობთ, რომ მაინც იმოდენა დიდი ნაწილებია, რომ ხალხისათვის სამართალი მეტად შორს არის; ხალხს უჭირდება სამართალთან მისვლა.

რამ აიძულა აქაური კანონმდებლობა, რომ ხალხს მომრიგებელი მოსამართლე არ დაუახლოვა? სხვა არაფერმა, ჩვენის ფიქრით, გარდა ფულის ანგარიშისა. სამართალი და განათლების საქმე ასეთი უაღრესი და არსებითი საჭიროებანი არიან სახელმწიფო კეთილდღეობისათვის, რომ აქ ფულის გაფრთხილება, ფულის დაზოგვა, ხარჯის შიში, მეტად მაგნებელი რამ არის, როგორც საზოგადოებისათვის, ისე სახელმწიფოსათვის. სამართლის

ურიგოდ მოწყობილება სვავია — რომელიც სნთქავს ხალხის სიმდიდრესა, მახვილია — რომელიც ჰკვეთს ფრთებსა ხალხის ხელთმოქმედებას და ეკონომიურს წარმოებას. ფული ორმოში იმალება იქ, საცა იმედი გაწყვეტილია, რომ ჩემი ნაწარმოები ჩემი იქნება, თუ ვინმე გაბედა და შემეცილებო. და თუ ფული არ მუშაობს, თუ ხალხში თანხა უშიშარად არა ტრიალებს, თუ ხალხში მკვიდრი იმედი არ არის დამყარებული, რომ ყოველს ცილებას ადვილად გადამარჩენს სამართალიო, ყოველს დანაკარგს ადვილად და სწრაფად დამიბრუნებსო, — მაშინ სიმდიდრე ხალხისა, და აქედამ სიმდიდრეც სახელმწიფოსი, ამოა ნატვრა. მაშინ ურთიერთშორისი ყისტი, ებტიბარი (კრედიტი), ნდობა გატეხილია და, საცა ეს არ არის ფრთაგაშლილი და ფეხადგმული, იქ ნიშადურიც რომ ამოსცხოთ ხალხის სიმდიდრეს და ხაზინისას, რომლის მხოლოობითი წყარო ხალხის სიმდიდრეა, — ერთს ნაბიჯსაც წინ ვერ წაადგმევინებთ. კანონის სიმტკიცე, სიმკვიდრე, მიუდგომელობა, დადგრომილება, არამც თუ დიდი რამ არის, — ჩვენის ფიქრით, მიუცილებელია საზოგადოების, თუ სახელმწიფო სიმდიდრისათვის, და გეგ ყოველიფერი მაშინ არის, როცა სამართალი რიგიანად არის აგებული და რიგიანად წარმართებული. ყველამ უნდა იცოდეს-შეთქი გულდადებით, რომ მე ჩემი მალე დამიბრუნდება, მე ჩემი არ დამეკარგება, ერთის სიტყვით — სამართალი და კანონი უნდა ყველას სწამდეს თავის მფარველად, თავის სახსნელად. თუ სამართალი და კანონი ისეთია, რომ მისი არც კარგი სჯერათ და არც ავი, მაშინ, ვიმეორებთ, ყოველიფერი ამოა, მაშასადამე, ამისთანა საქმეში, როგორც სამართლის აღება და დაყენება, ფულის

დაზოგვა, ხარჯის შიში—დიდი შეცდომა და შეუესებელა ნაკლია.

ან განა მართლა აქაური ხაზინა ისეთს მდგომარეობაშია, რომ სამყოფს ფულს ვერა შოობს სამართლის რიგიან მოწყობისათვის? თითო მაზრაში რომ ოთხი მომრიგებელი მოსამართლე მაინც ყოფილიყო, მომრიგებელ მოსამართლისათვის რომ იმოღვანა ტვირთი არ აეკიდნათ—როგორც ჩვენში, და ის ეკმარებინათ—რაც რუსეთშია მიღებული, მომრიგებელი მოსამართლე რომ აქაურ მცხოვრებთაგანი დაენიშნათ, მაშინ სრულიად საჭირო არ იქნებოდენ იმოღვანა კანცელარიები, მთარგმნელები, რამოდენაიც ეხლა არიან და ჯამაგირებსა სჭამენ. მაშინ უსარგებლოდ იმოღვანა ხარჯი არ წავიდოდა, რამოდენაც ეხლა კანცელარიებზედ და მთარგმნელებზედ მიდის, და იქნება გასწვდენოდა კიდევ იმ ხარჯს, რაც ოთხ-ოთხს მომრიგებელ მოსამართლეს თითო მაზრაში მოუწოდებოდა. თუნდ ესეც არ იყოს, განა სხვა რაიმე სახელმწიფო გასავლის მოკლება არ შეიძლებოდა, რომ ამ უაღრესის საქმისათვის ფართოდ ხელის გაშლა არ დაბრკოლებულიყო. რატომ არ უნდა მოისპოს ეხლა ჩვენში, მაგალითად, თუნდა ის „დობაეოჩნი“, რომელიც სრულიად უმიზეზოდ და უსაბუთოდ ეძლევათ ჩვენში სხვიდან მოსულს მოხელეს ყოველ ხუთს წელიწადში? ამას-წინათ რუსულ გაზეთებში ნაჩვენები და დასახელებული იყო ის გასავალი, რომელიც ტყუილ-უბრალოდ ტვირთად აწევს აქაურს ხაზინასა. იმ უსამართლო გასავლის მოსპობა არასჯობდა სამართლის ფესვების დაჭრასა?

ამ-სახით, არც ერთი იმ მიზეზთაგანი, რომელიც „ადგილობრივ ვითარების“ სახელით სარჩულად დაუდევს ჩვენს მომრიგებელს მოსამართლობის წესსა, კკუაში მისაღე-

ბი არ არის. ამ-სახით, სრულიად ტყუილ-უბრალოდ ჩვენი ხალხი გამოაკლეს იმ სიკეთეს, რაც განსამართლების წესმა რუსეთს, ცოტად თუ ბევრად, მიანიჭა. ამ გამოკლებას ის შედეგი მოჰყვა, რომ ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლობა ცარიელ ღეროდ დარჩა, იმისთანა ღეროდ, რომელსაც ფესვებიც დაჭრილი აქვს და ფოთლებიც დაბღერტილი.

შემდეგ წერილში შეძლებისამებრ ვეცდებით ეს დავამტკიცოთ.

წერილი მეშვიდე და უკანასკნელი

წინა-წერილში დავპირდით მკითხველებს, ვეცდებით-მეთქი დავამტკიცოთ, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას ჩვენში ხელ-ფეხი შეუკრეს და წარმატების გზა გადულობეს ეგრეთ წოდებულ „ადგილობრივ ვითარების“ წყალობითა. ამის ცხადად გამოხატვისათვის საჭიროა ვიცოდეთ, რა აზრი ჰქონდათ კანონმდებელთა, რომ მომრიგებელი მოსამართლობა შემოიღეს, და რამოდენად ფართო გზა მისცეს იმ აზრს ჩვენში.

„უპირველესი და უმთავრესი დანიშნულება მომრიგებელ მოსამართლისა და უმაღლესი ღირსება მისის მართლმსაჯულობისა მოდავეების მორიგება არისო“, — სთქვეს რუსეთის წესდების შემადგენელთა. ეს დანიშნულება გამოცხადებულია, როგორც სასისხლო სამართლის წესდებაში, ისე სამოქალაქოში. 70 მუხლი სამოქალაქო განსამართლების წესდებისა ვალდ სდებს მომრიგებელ მოსამართლეს, რომ მოდავეთა საბუთების მოსმენის შემდეგ, უეჭველად ურჩიოს მორიგებით საქმის გათავება და თითონვე უჩვენოს, რა გზითაც შეიძლება, მისის აზრით, ეკ მორიგება. თითქმის ამ-სახითვეა ეს ვალდებულება მომრიგებელ მოსამართლისა ნაჩვენები სასისხლო განსამართლების წესდებაშიაც. აქაური კანონმდებლობა, რასაკვირველია, პირდაპირ არ შეეხო ამ მუხლსა და ისე შეუცვლელად შემოიტანა ჩვენში. ძალიან კარგი, მაგრამ რა

გზით უნდა აღსრულდეს ეს უპირველესი და უმთავრესი მოვალეობა მომრიგებელ მოსამართლისა ჩვენში?

ჩვენში ხშირად, ნამეტნავად ამ ბოლოს დროს, იმისთანა მომრიგებელი მოსამართლენი ინიშნებიან, რომელნიც ხალხის ენის უცოდინარნი არიან... უენო კაცმა რა გაარიგოს? რა შუა-კაცობა უნდა გაუწიოს იმათ, ვისაც მაგისი არა ეყურება—რა და ვისიც თითონ არა ესმის—რა? გვეტყვიან, განა მთარგმნელის შემწეობით ვერ მოხერხდება მორიგებაო. ჩვენ პირდაპირ ვიტყვით, რომ მთარგმნელის შემწეობით უფრო ადვილად შეიძლება მორიგებული საქმე დაიშალოს, ვიდრე მოსარიგებელი გარიგდეს. ჯერ ერთი ეს, რომ სხვის პირით ლაპარაკს ისეთი ზედმოქმედება არ ექნება, როგორც თავისით თქმასა. მერე წარმოიდგინეთ ჩვენნი უმეტარნი მთარგმნელნი, რომელთ წყალობითაც სიტყვა ხშირად, არამც თუ სიცხოველეს და ძალასა ჰკარგავს, არამედ თითონ მნიშვნელობასაც, და თქვენ გინდათ—რომ ამის შემწეობით დახვლანქული საქმე გარიგდეს! გარდა ამისა, მთარგმნელის შემწეობით მოლაპარაკებას ერთი-ორად მეტი დრო უნდება და მომრიგებელი მოსამართლე, ძალიანაც მოწადინებული რომ იყოს, მაგდენს დროს ვერ მოახმარებს ერთს საქმეს, რადგანაც სხვა საქმეებიც ბევრი აქვს. ამიტომაც ტყუილი იქნება, თუ მორიგებით საქმის გათავებას ან უენო მოსამართლე დაიქადებს, ან მისი უმეტარი მთარგმნელი. გულდაჯერებით ვიტყვით, რომ თუ სადმე რამოდენიმე საქმე მორიგებით თავდება,—ეგ მოხდება ხოლმე თითონ მოდავეთა წყალობით, მოსამართლის დაუხმარებლად. ათში რვა მაინც თავდება ამ გზით და OTYET-ებში კი, რასაკვირველია, ნაჩვენებია, რომ მოსამართლემ მოარიგაო. ეგ უენობაა უპირველესი მიზეზი, რომ „უმთავრესი დანი-

შნულება“ მომრიგებელ მოსამართლისა ჩვენში უფრო ბევრგან უქმადა ჰრჩება და მარტო იმიით იმოსება, რომ მოსამართლე ფორმის გულისათვის ეკითხება მოდავეებს, მორიგების სურვილი ხომ არ მოგსვლიათო.

თუნდ ეგ არ იყოს, თითონ კანონმდებელთა აღიარეს, რომ მოსამართლე ვერ აღასრულებს ამ უპირველესს დანიშნულებასაო, თუ რომ ზედმიწევნით არ იცის არამც თუ მარტო გარეგანი ვითარება საქმისა, არამედ შინაგანი გარემოებაცა, თუ არ იცის ადგილობრივი ავ-კარგია-ნობა, ეკონომიური ყოფა-ცხოვრება, ერთმანეთზედ დამოკიდებულება, ხალხის ჩვეულება და ხშირად თითონ მოდავეთა ხასიათიცაო. იმავე კანონმდებელთა სამართლიანის აზრით, ესე ყოველი არავის ეცოდინება, ო.უ არ იმისთანა მოსამართლეს, რომელიც იმავე ადგილის შვილია, იქაურივე მცხოვრებელია, საცა მოქმედებს.

ყოველ უამისოდ ტყუილია მორიგებაზედ სიტყვის ჩამოგდება, იმიტომ რომ შეუძლებელია. სხვაგნით მოყვანილი კაცი, რაც უნდა კარგი იყოს, ვერ იზამს იმისთანა მოსამართლობას, რომლის აზრიც კანონმდებელთა ჰქონდათ. პირველი, რომ იმის სიტყვას, როგორც უცნობის და ხამის კაცისას, ისეთი ზედმოქმედება არ ექმნება, როგორიც შინაურის კაცის რჩევას; მეორე, რომ ადგილობრივ ყოფა ცხოვრების და ჩვეულების უცოდინარი იმისთანა მორიგების გზას ვერ უჩვენებს მოდავეებს, რომ შეეფერებოდეს საქმის ჭეშმარიტს და არა ფორმალურს გარემოებასა. რუსეთშიაც უჩივიან, რომ მომრიგებელნი მოსამართლენი ვერ ასრულებენ ამ უმთავრესს დანიშნულებასა ისე, როგორც სანატრელია და, სხვათა შორის, მიზეზად ის მოჰყავთ, რომ კანონი ნებას აძლევსო იმისთანა კაცი ამოირჩიონ მოსამართლედ, რომელსაც მარტო მამული აქვს იქ,

საცა ირჩევენო და ცხოვრებით კი იქ არა სცხოვრებსო; ამის გამო ადგილობრივის გარემოების უცოდინარია და თავის დანიშნულებას წარმატებით ვერ ასრულებსო*. თუ რუსეთში ერთს მაზრაში მცხოვრებელი ვერა ვარგობს მეორე მაზრაში, რომელთანაც ქონებითი და თემობითი კავშირი მაინცა აქვს, აბა როგორ უნდა ივარგოს ჩვენში კაცმა, სრულიად ხამად მოსულმა უცხო ხალხში, ჩვენთან არავითარის კავშირის მქონებელმა, ჩვენის ენისა, ჩვეულებისა და ყოფა-ცხოვრების მთლად უცოდინარმა? თუ რუსს რუსეთში უძნელდება საქმის მორიგება, სხვათა შორის იმითაც, რომ ადგილის მკვიდრი მცხოვრებელი არ არის და ადგილობრივის ვითარების უცოდინარია, ჩვენში ხომ უფრო უარესად უნდა გაუძნელდეს? აკი უძნელდებათ კიდევ.

პირველ ხანებში, ესე იგი—1869, 1870, 1871 წ., ცდილობდნენ, რომ აქაურები მაინც დაენიშნათ მოსამართლეებად და ამით, ცოტად თუ ბევრად, შეეცნოთ ის ნაკლი, რომელიც უეჭველად თან უნდა მოჰყოლოდა მომრიგებელ მოსამართლეების უარჩევანოდ დანიშვნასა. და მინამ ეს ასე იყო, რიცხვი მორიგებით გათავებულ საქმეებისა, თუმცა საზოგადოდ ბევრი არ იყო, მაგრამ მაინც მომეტებული იყო, ვიდრე მას მერმედ, როცა სხვაგნადად უთავბოლოდ მოწვევულების რიცხვი გამრავლდა. მეთორმეტე წელიწადია, რაც ჩვენში ახალი წესი განსამართლებისა შემოვიდა. ჩვენ მხოლოდ ოთხის წლის ომეტ-ები ჩავიგდეთ ხელში და იქიდან ამოკრეფილი ციფირებიც საკმაოდ გვაჩვენებს,—პირველ სამ წელიწადს შემდეგ რამოდენად იკლო მორიგებით გათავებულ საქმეების რიცხვმა. პირველ სამს წელიწადში მთელს ამიერ-კავკასიაში მორი-

*) Наша Мировая Юстиция. От. Зап. 1879 г. № 6.

გებით გათავებული საქმეები ყველა საქმეების საერთო რიცხვზედ მოდიოდა ასზედ $24\frac{1}{4}$, ხოლო 1875 წ. მარტო $19\frac{3}{4}$. პირველს სამს წელიწადს გათავებულ საქმეთა შორის ასზედ $34\frac{5}{6}$ მორიგებით გათავებული მოდიოდა და 1875 წ. კი მარტო $20\frac{1}{5}$ მოვიდა, ერთბამად თითქმის ნახევარზედ ჩამოხტა, თუმცა კი მერედ და მერედ მორიგებით გათავებული საქმეების რიცხვი უფრო უნდა მომატებულიყო, იმიტომ რომ 1870 წ. შემდეგ მომრიგებელი მოსამართლეები ერთი-ორად მოემატნენ რიცხვით, რადგანაც ყოველი მაზრა თითქმის ორ-ორ სამოსამართლო ნაწილად დაიყო. მაშასადამე, თვითოეულს მოსამართლეს უფრო მეტი დრო და მოცალეობა ექმნებოდა მორიგებით საქმის გათავებისათვის. ეს ციფირები მარტო სამოქალაქო საქმეებს შეეხება.

ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ დანარჩენი წლების ოტყეტ-ებიც არ გაგვამტყუნებენ იმაში, რომ ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლობა თანდათან უფრო ნაკლებად ასრულებს თავის „უპირველესს და უმთავრეს დანიშნულებას“ და, თუ ჩვენგან წინა-წერილში ნაჩვენები წამალი არ დაედო, იქამდინ მივა, რომ სრულებითაც დაჰკარგავს მაგ დანიშნულებას, თუ ჯერ აქამდის დაკარგული არა აქვს. ზემოთ-მოყვანილ ციფირებიდამ ცხადია, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას ჩვენში თავის „უმთავრესის დანიშნულების“ წარმატებისათვის გზა გადალობილი აქვს, და ის დედა-ბოძი მუხლი უმაღლესად მონიჭებულის წესდებისა, რომელიც შეიცავს მთელ სიკეთეს მომრიგებელ მოსამართლობისას, თითქმის სრულიად გაუქმებული არის ჩვენთვის.

კანონმდებელთა აზრით, მომრიგებელი მოსამართლე ხალხის შინაური და მახლობელი მსაჯულია, და თი-

თონ ხალხსაც ეხამუშებაო ფორმალური სიმართლე და პატივ-ჰსცემს იმისთანა სიმართლეს, რომელიც, მისის აზრით, ნამდვილი და ჭეშმარიტია და რომელსაც მეცნიერნი ბუნებრივს სიმართლეს* უწოდებენ. ამისათვის კანონმდებელთა აღიარეს, რომ მეორე დანიშნულება მომრიგებელ მოსამართლისა ის არისო, რომ საქმის გადაწყვეტის დროს წინ წაიმძღვაროს ნამდვილი და არა ფორმალური საბუთი საქმისა, მისი შინაგანი გარემოება, ადგილობრივნი მიზეზნი, მცხოვრებელთა ხასიათი, მათი მოსაზრება, ეკონომიური ყოფა-ცხოვრება, ცხოვრების მოთხოვნილება და ხალხის საზოგადოდ ცნობილი ჩვეულება. ამიტომაც საჭიროდ დაინახეს, რომ მომრიგებელ მოსამართლეს ნება ჰქონდეს საქმე გადასწყვიტოს ჩვეულების ძალითაცა, ესე იგი იმ სიმართლით, რაც ხალხის სინიდიის შეეფერება, რაც ხალხს მამა-პაპით სიმართლედ უცვნია და დღესაც სიმართლედა სწამს. „მნიშვნელობა და ძალი ჩვეულებისა ისეთიაო,—სთქვეს რუსეთის წესდების შემადგენელთა,—რომ მასაც ადგილი უნდა ჰქონდეს მომრიგებელ მოსამართლის საქმის წარმოებაშიო. უამისოდ ტყუილ-უბრალოდ შევიწროვდება ცხოვრება და თითონ მომრიგებელ მოსამართლის განაჩენიც ცხადად უსამართლო იქნება ხალხის თვალშიაო“. რაღა თქმა უნდა, რომ აქ იგულისხმება მარტო გონიერი, კეთილ-ზნეობითი, საერთოდ აღიარებული ჩვეულება, რომელიც, ხალხის სიტყვით, რჯულთ უმტკიცესია, რომლის უარყოფა ხალხს უსამართლობად მიაჩნია და რომელიც მეცნიერებაში რჯულთდებულების სათავედ ცნობილია.

*) Естественная справедливость.

თუ რუსეთისათვის საჭიროდ დაინახეს ჩვეულების
 ძალითაც საქმის გადაწყვეტა, თუ მართლმსაჯულობის წარ-
 მატებისათვის ჩვეულებასაც ადგილი მისცეს იქ, საცა
 მოქმედობს მათივე კანონი, მაჰსავე ცხოვრებასთან, ზნეს-
 თან, ხასიათთან, ჩვეულებასთან, ეკონომიურს მდგომარე-
 ობასთან, ცოტად თუ ბევრად, შეფერებული და დაახლო-
 ვებული, ერთის სიტყვით—იმისთანა კანონი, რომელიც
 მათის ისტორიის და ცხოვრების ღვიძლი შვილია, ჩვენ-
 ში ხომ ჩვეულებისათვის უფრო ფართო გზა უნდა დაე-
 ნიშნათ. უამისოდ ჩვენ ძალაუვნებურად უნდა დავჯერებო-
 დით მართა კანონსა, რომელიც ბევრში ვერ შეეფერება
 ვერც ჩვენს განსხვავებულს ყოფა-ცხოვრებას, ვერც ჩვენს
 განსხვავებულს ეკონომიურს მდგომარეობას, ვერც ჩვენს
 შეხედულებას ურთიერთ-შორის დამოკიდებულებაზე, ვერც
 ჩვენს ზნესა და ვერც ჩვენს ხასიათსა. კანონის შესავსებ-
 ლად, ჭეშმარიტის სიმართლის საწარმოებლად, მართლ-
 მსაჯულობის წარსამატებლად აქ, ჩვენში, უფრო საჭირო
 იყო მოეწვიათ ჩვეულება და მისთვის ფართო ადგილი
 მიეცათ განსამართლების წესდებაში. ამიტომ—რომ აქ,
 ჩვენში, განსხვავებულ ყოფა-ცხოვრების გაღო, უფრო ხში-
 რია იმისთანა შემთხვევა, რომელიც არ არის მოხსენებუ-
 ლი მომქმედს კანონებში, ან თუ არის, ხშირად წინააღ-
 მდეგია ხალხისაგან ცნობილ სიმართლისა. მაგალითებრ,
 აუარებელი დაგები შესახებ მიწისა, ტყისა, საძოვრების
 მფლობელობისა, გზებისა, ვენახებისა, სახლიკაცობისა, მო-
 ჯამაგირობისა, ზედ-სიძობისა, ძმად-შესულობისა, ქალთა
 მონაწილეობისა მემკვიდრეობაში, ქალთა საკუთრებისა
 ოჯახში (სათაენო ქალისა), სამკვდროსი, სამკვიდროსი, სა-
 მარხისა, საქერივოსი, ნაცვალ-გარდობით მუშაობისა, გა-
 ყრილობისა და ბევრი ამისთანაები. ყოველს ამ შემთხვე-

ვაში ჩვენი ჩვეულება, ესე იგი — ხალხისაგან მამა-პაპით აღიარებული სიმართლე, ერთს ამბობს და რუსული კანონები კი ან სულ არას ამბობენ, ან თუ ამბობენ, სულ სხვასა.

„ადგილობრივს ვითარებას“ აი აქ უნდა გაეშალა ფრთა, მაგრამ, არამც თუ ფრთა გააშლეინეს, ფრთა შეაკვეცეს და ეგ მეორე უმაღლესი ღირსება მომრიგებელ მოსამართლეობისა სრულად ჩამოერთვა ჩვენს ქვეყანასა, რომელიც რუსეთზედ უფრო გაცილებით მეტად საჭიროებდა, რომ მომრიგებელ მოსამართლეობას ეგ სიკეთე უფრო ვრცლად და უფრო ბევრს შემთხვევაში შეჰრჩენოდა.

ჯერ თითონ საზოგადო წესდებაშივე ჩვეულების გამოყენების ნება საქმის წარმოებაში ისეთის პირობებით არის გარემოცული, რომ ძნელად თუ მიეცემა მომრიგებელ მოსამართლეს შემთხვევა ჩვეულების ძალით საქმე გადასწყვიტოს, და ჩვენ კი ესეც არ გვაკმარეს. 130 მუხლი სამოქალაქო განსამართლების წესდებისა ჩვეულების შესახებ ამბობს, რომ თუ ან ერთი მოდავე ცალკე, ან ყველანი ერთად, ჩვეულებაზედ დაეფუძნებიანო, მომრიგებელ მოსამართლეს ნება აქვს საყოველთაოდ ცნობილი ჩვეულება საბუთად მიიღოს საქმის გადაწყვეტაშიო, მხოლოდ იმისთანა საგნის შესახებ კი, რომელზედაც თითონ კანონი ნებას იძლევა, ან რომელზედაც თითონ კანონი პირდაპირ არას ამბობსო. ეს მუხლი, რუსეთის მწერლობის სიტყვით, თავის-თავს თითონვე აუქმებს; იმავე წესდების 9 მუხლი, რომელიც მომრიგებელ მოსამართლისათვისაც კანონია; ვალად სდებს მოსამართლეს, რომ თუ მომქმედი კანონი არ არის სრული, არ არის ცხადი და ნაკლულია, ან თუ ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება, მაშინ

სამართალი დააფუძნოს მთელის კანონმდებლობის საერთო აზრსა და მნიშვნელობაზედ. განა იმისთანა საქმე შესაძლოა კაცმა წარმოიდგინოსო, რომელიც, თუ არ ზედგამოჭრილის კანონით, კანონმდებლობის საერთო აზრით მაინც არ გადასწყდესო, ამბობს იგივე მწერლობა*. მასასადამე, მოწრიგებელ მოსამართლეს არასოდეს არ მიეცემა იმისთანა შემთხვევა, რომ ჩვეულება რაშიმე გამოიყენოს, იმიტომ რომ, რაც უნდა საქმე იყოს, იმის გადასაწყვეტად ან ზედგამოჭრილი კანონი მოიპოვება, ან არა და საერთო აზრს მთელის რჯულთდებისას ხომ ვერა შემთხვევაში ვერ წაუშვა.

ამ მხრით, კანონმდებელთა სამართლიანი აზრი ჩვეულების შესახებ, თუ სრულად გაუქმებული არა, ძალიან შევიწროვებული მაინც არის წესდებაში. ჩვენ ამას ვამბობთ რუსეთზედ. ჩვენში კი ამ კირს სხვა კირიც ზედ დაუმატეს. წელანაც ვსთქვით, „ადგილობრივი ვითარება“ აქ უნდა მოეხმარათ საბუთად აქაურს კანონმდებლებსა, თუ სურდათ, რომ მართლმსაჯულებას ჩვენში სანატრელი ნაყოფი გამოეღო და ხალხისაგანაც პატივისცემა მოეპოვნა. ჩვენში „ადგილობრივის ვითარების“ სახელით 130 მუხლისათვის უნდა ჩამოეცალათ ის პირობები, რომელიც სულსა ჰხუთავს ჩვეულებასა თითონ რუსეთშიაც, და მის სამოქმედოდ უფრო ფართო მოედანი შემოეხაზნათ. სწორედ ამას თხოულობს ქვეშარიტად ცნობილი, მართალის გულით მიჩნეული „ადგილობრივი ვითარება“. ამის სანაცვლოდ ის მოგვიხდა, რომ დღეს 130 მუხლი წესდებისა ჩვენთვის სრულებით არ არსებობს ოვით იმ სახითაც, რა სახითაც დღეს რუსეთშია, თუმცა კი ამ მუხლს აქაურები

*) Журнал гражд. и уголов. права, 1875 г. кн. 5.

პირდაპირ არ შეჰხებიან. რატომ მოგვიხდა ეგა? იმიტომ — რომ ჩვენში დღესაც უარყოფილია ის აზრი, რომ აქაურს ხალხს ან აქაური კაცივე უნდა მოსამართლედ, ან იმის თანა, რომელმაც იცის მისი ენა და ყოფა-ცხოვრება ზედმიწევნით. ადგილის კურდღელს ადგილისავე მწევარი დაიჭერსო, ნათქვამია. ეს ანდაზა ისე არაფერს არ უხდება, როგორც მომრიგებელ მოსამართლობას. რუსეთის კანონ მდებელთა ეგ აზრი მტკიცედ წარმოსთქვეს და მკვიდრადაც გაუდღეს ხიდად მომრიგებელ მოსამართლობას რუსეთში იმით, რომ რუსეთში თითონ მცხოვრებელთ მიაჩნტეს უფლება თავის მოსამართლე თითონვე თავიანთაგან ამოირჩიონ. ჩვენში-კი ეგ აზრი პირველ დღიდანვე უარყოფილია და დღეს მომრიგებელ მოსამართლეთა შორის უფროს-ერთი ჩვენთვის სრულიად უცხო კაცია, ხშირად არამც-თუ ჩვენის ყოფა-ცხოვრების მცოდნე, არამედ ხალხის ენის უცოდინარიც არის, და მოდით, იმისთანა კაცს დაავალეთ, რომ ხალხის ჩვეულება ზედმიწევნით იცოდეს და საქმეში გამოიყენოს. ტყუილი დავალება იქნება.

ჩვეულება — ეგ უკეთესი მხარე მომრიგებელ მოსამართლობისა, ეგ არსებითი კუთვნილება მისი, ეგ დედაბოძი ბუნებრივის სიმართლისა, იმოდენად უარყოფილია ჩვენში, რომ ჩვენებურს განსამართლების გამგეებს საჭიროდაც არ დაუნახავთ ОТЧЕТ-ებში ადგილი მიეცათ იმის საჩვენებლად, თუ რავდენი საქმე გათავებულია ჩვეულების ძალითა. ოთხის წლის ОТЧЕТ ები გვქონდა ხელში და არც ერთში ჩვეულების ხსენებაც არ არის. ცხადია, რომ აქ ჩვეულება არაფრად მიაჩნიათ მომრიგებელ მოსამართლობისათვის და, მაშასადამე, თითონ მაგ მოსამართლობის არსებითი თვისებაც ცნობილი არა ჰქონიათ.

თუ მომრიგებელი მოსამართლობა ვისთვისმე და სადმე სანატრელი ყოფილა, მარტო იმით ყოფილა, რომ პირველი მისი ღირსება მოდავეთა შორის შუა-კაცობაა, და მეორე—ბუნებრივის სიმართლით საქმის გადაწყვეტა უფრო, ვიდრე ფორმალურის სიმართლითა. ესეა იგი ცნობილი თითონ მეცნიერებაში და რუსეთის კანონმდებელთაგანაც ესეა აღიარებული. ეს ორი თვისებაა გული და სული მომრიგებელ მოსამართლობისა. ჩვენში კი ისე მოაწყეს მომრიგებელი მოსამართლობა, რომ თითქმის ყოვლად შეუძლებელი გახადეს ან ერთი ეგ არსებითი თვისება განხორციელებულიყო, ან მეორე. ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლე იმ გზით ინიშნება, რომ ვერც შუა-კაცობა შეუძლიან, ვერც ბუნებრივის სიმართლით საქმის წარმოება. აქედამ ცხადია, რომ ჩვენებურს კანონმდებლებს ან ვერ მიუგნიათ მომრიგებელ მოსამართლობის სიცოცხლის ძარღვისათვის, ან მიუგნიათ და საჭიროდ არ დაუწახავთ, რომ მოსამართლობის აგებულებაში იმ ძარღვს ეტრიალებინა სიცოცხლის მიმნიჭებელი სისხლი.

ამიტომაც ჩვენში მომრიგებელს მოსამართლობას ჩამოეცალა ის უკეთესი მხარე, რომლითაც იგი სანატრელია ყველასათვის, და ეგე თვისის დანიშნულებით სახალხო სამართალი—შეიქმნა ფორმალურ სამართალად. ამ-სახით, გზა-გადაღობილი მომრიგებელი მოსამართლობა გადუდგა ჩვენში ჩვენებურს ცხოვრებასა და ჩვენებური ცხოვრება—მომრიგებელ მოსამართლობასა. ამის გამო აქ არც ცხოვრება შველის კანონის წარმატებით სვლასა და არც კანონი ცხოვრების კეთილდღეობასა. ვერც კანონს დაუმორჩილებია ცხოვრება, რომ კეთილად წარმართოს, ვერც ცხოვრებას შეუფერებია კანონი, რომ სიკეთის დედაბოძად გამოიყენოს. „ერთის აღმა ხნულს მეორე დაღმა ფარ-

ცხავს“. ესეთი დღე დაადგა ეგრეთ წოდებულს „მომრი-
გებელ მოსამართლობას“ მარტო იმის გამო, რომ აქაუ-
რებს დღევანდლამდე არა სწამთ ყველასაგან წამებული
ქეშმარიტება,—ადგილის საქმეს ადგილის კაცი უნდა და
არა უცხო და ხამიო.

[1877—1881 წ.]

პოლემიკური წერილები
„სსოპრმბა ღა კანონის“ გჰმუ
(1887)

პოლემიკური წერილები

„ცხოვრება და კანონის“ გამოც.

წერილი პირველი

ტფილისი, 3 იანვარი, 1887 წ.

ამ შვიდის წლის წინათ „ივერიამ“ *, ჯერ როცა ჟურნალი იყო, გამოსთქვა, რომ სოფელი ერთს წოდებათა გაურჩეველს საზოგადოებას უნდა წარმოადგენდეს; რომ სოფლის მმართველობასა და გამგეობაში წოდებათა გარჩევა არ უნდა იყოს; რომ უფლება და მოვალეობა ერთნაირის თანასწორობით განაწილებულ უნდა იქმნეს სოფლის ყველა მკვიდრზე, იმისდა მიუხედავად, თუ მკვიდრი რომლის წოდებისაა. „ივერიამ“ წინათვე აღიარა თვისი შიში მასზედ, რომ ამ ჩვენს აზრს თვითმსჯელობას მოკლებული კაცი მოესევა და უვიცობის ღალატით პენტეას დაუწყებდეს. წინათგრძნობამ არ უმტყუნა „ივერიას“ და იმავ „ივერიის“ ფურცლებზედ ერთმა ლიბერალმა, ლიბერალობის სახელით, გამოილაშქრა ამ აზრზედ და მის ავტორს რეტროგრადობა შესწამა. ამით გათავდა მაშინ ეს საქმე. ავტორმა პასუხი არ გას-

*) იხილე ჟურნალი „ივერია“ 1879 წ. („ცხოვრება და კანონი“).

ცა თავმოწონე ლიბერალსა, მაგრამ ამ ლიბერალს ცუდი საქმე დაემართა. უცხოების ნახტომი აქ ისეთი დიდი მოუფიდა, რომ თავმოწონებული ლიბერალი, მისდა დაუკითხავად, რეტროგრადთა წრეში მოექცა. იქნება მერე ბევრიც იოცა, ეს რა მომივიდაო, მაგრამ რაღას უშველიდა.

არ გასულა ერთი წელიწადი, და პროფესორმა გრა-დოვსკიმ გამოსთქვა იგივე აზრი, რაც „ივერიამ“. რა თქმა უნდა, ეს გარემოება კიდევ საკმარისი არ იქნებოდა, რომ ტყუილის ლიბერალობის ცეცხლით აპილბილებული და გახურებული კაცი განელებულიყო. ამ სამისა თუ ოთხის წლის წინათ, როცა აწ განსვენებულმა აკსაკოვმა ნიშნის მიგებით წააყვედრა რუსეთის ლიბერალებს, თქვენც არ იცით რა გასურთო, და თუ იცით, აბა ერთი გვაჩვენეთ, თქვენს დროშაზედ რა აწერიაო, მაშინ ჟურნალმა „Вестник Европы“ ლიბერალების სახელით სხვათა შორის დაასახელა იგივე აზრი, რაც ჟურნალმა „ივერიამ“ გამოსთქვა, და რაც ასე გაბედვით ითაკილა ჩვენმა შინაურმა ლიბერალმა, როგორც რეტროგრადების აზრი. ხოლო საოცარი ამბავი კი მოხდა. მას აქეთ ამ აზრს ეურჩებიან და ებრძვიან რუსეთში რეტროგრადები, და ლიბერალები-კი მფარველობენ და ესარჩლებიან. ვისაც ყური უდევნებია რუსულ ჟურნალ-გაზეთებისათვის და ერთობ ლიტერატურისათვის, ამის საბუთს არ მოგვთხოვენ. „ივერიისაგან“ გამოთქმული აზრი და ჩვენის ლიბერალისაგან დაწუნებული, დღეს რუსეთში დიდს გარჩევასა და დიდი საბაასო საგანია, რადგანაც თვით უმაღლესი მთავრობა ჰზრუნავს, რომ სოფლის სათემო მმართველობა უკეთესად მოაწყოს, იმიტომ რომ შენიშნულია მისი ეხლანდელი ნაკლულოვანება.

13-ს დეკემბერს წარსულის წლისას ერთს სამეცნიერო საზოგადოებაში * პეტერბურგში ბ-ნ არსენიევის რეფერატის გამო ამავე საგანზედ ჩამოვარდნილა ლაპარაკი და ბ-ნ არსენიევს თვის მოპირდაპირეთათვის უთქვამს: ყოველთა წოდებათა საერთო სასოფლო თემობა (всесловная волость) ერთად-ერთი ღონეა და სახსარი, ერთად-ერთი შესაძლებელი აგებულებაა ადგილობრივის მმართველობისა და მთლად შეეფერება ეხლანდელის ცხოვრების მოთხოვნილებასაო. ბ-ნს სპასოვიჩს გამოუცხადებია, რომ სრულად თანამოზიარე ვარ ბ-ნ არსენიევის აზრისაო და მეც ერთად-ერთ ღონედ ყოველთა წოდებათა საერთო სასოფლო თემობა მიმაჩნიაო. არა გვეგონია, ჩვენმა შინაურმა ლიბერალმა თავის გასამართლებლად იკადნიეროს და ბ-ნნი არსენიევი და სპასოვიჩი რეტროგრადთა რიცხვში მოაქციოს. ძნელი საქმეა, როცა კაცი ლიბერალობს და არ იცის-კი ცნობა აზრისა, თუ ქვეშ არ უწერია, ეს აზრი ამა-და-ამ ფერისაო. ამასა ჰქვიან, რუსები რომ იტყვიან: „своя своих не познаша“.

ჩვენ თუ ეს დავიწყებული ამბავი გავიხსენეთ, მართო იმისთვის, რომ დღეს აქაური მთავრობაც და უმაღლესიც იმის ზრუნვაშია, რომ განაკარგოს სასოფლო თვითმმართველობა. მეტი არ იქნება, რომ აქაურთა აზრის წესის შემადგენელთა სახეში იქონიონ სათანაგრძნობელი აზრი ბ-ნთ არსენიევისა და სპასოვიჩისა.

*) Административное Отделение Юридического Общества.

წერილი მეორე

* *

ტფილისი, 14 მარტი, 1887 წ.

ბ-ნმა ხუდადოვმა ჩვენის ერთის მეთაურის გამო მოგვიძღვნა წერილი. იგი წერილი უკვე დაბეჭდილია „ივერიის“ № 51-ში. ბ-ნმა ხუდადოვმა დაგვიწუნა, რომ ლიბერალთა დასის კაცნი და იმავე დასის ჟურნალი „Вестник Европы“ ვიმოწმეთ ერთს შემთხვევაში. სახელდობრ, იმ შემთხვევაში, რომ სხვადასხვა წოდებათა გამოუკლებლად და განურჩევლად აგება სოფლის საზოგადოებისა თუ თემისა—ლიბერალთა დასას მოძღვრებაა სხვათა შორის. რასაკვირველია, ეს აზრი თავის-თავადაც ანიშნებს კაცს, რა ბანაკისაც არის. დღეს ბაღმაც კი იცის, რომ უსწორ მასწორობა, უჯრა-უჯრობა, გუნდ-გუნდობა კაცთა საზოგადოების აგებულებაში,—პატარა იგი საზოგადოება თუ დიდი, - ყველა წარჩინებულ კაცთაგან ცნობილია წარმატების დამაბრკოლებელ მიზეზად. რუსეთშიაც სცნეს ესა, და ამ ბოლოს დროს ჰცდილობენ ერთი განურჩეველი სათემო შექმნან, ეხლანდელ მარტო საგლეხო სათემოს მაგიერ. ყველა განათლებულ ქვეყნებში ეგ პატარა ადმინისტრატიული წრეც სხვასთან ერთად ამ დედა-აზრზეა აგებული. ამის ცოდნას დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა და,—თუ გნებავთ,—მეტიც იყო ჩვენის მხრით, რომ სხვები ვიმოწმეთ. მაგრამ სიტყვამ მოიტანა

და ჩვენც იგი მოწმები დავასახელებთ, იმისათვის კი არა, რომ ჩვენის აზრის საბუთიანობა იმათს მოწმობაზედ დაგვემყარებინა, არამედ იმისათვის, რომ ამ აზრს ერთს დროს რეტროგრაძობა უკიჟინეს, და ამ კიჟინის უკუსაქცევად უკეთესი რა იქნებოდა, თუ არ მოწმობა თითონ ლიბერალებისა, რომ ეგ ჩვენი აზრი და მოძღვრება არისო. ზოგისათვის ამისთანა ბეჭედდაკრული მოწმობაა საჭირო, რადგანაც თვით ბუნება აზრისა მათთვის მიუწვდომელია. ბ-ნს ხუდადოვს კი ჰგონია, რომ ჩვენ თითონ საბუთიანობა აზრისა ამ მოწმობით გვინდოდა დაგვემტკიცებინა. გონიაობა, თუ სადავე მიუშვით, უფრო შორსაც წავაბოლმე.

ეგ არაფერი. ჩვენ არც ერთგან არც ერთი სიტყვა არ წაგვცდენია, რომ კაცმა დაგვწამოს, ვითომ „რიხიანის მუქარით“ გვეთქვას, „როგორ გაბედეთ“ და ჩვენის მოწმეების წინააღმდეგ სთქვით რამეო. მართალია, კაცია და გუნებაო, მაგრამ კაცსაც და გუნებასაც თავისი საზღვარი აქვს. გავეკადნიერდებით და მოვახსენებთ ბ-ნს ხუდადოვს, რომ იგი ამ საზღვარს გადაცილებულა, რადგანაც უნებებია და სწორედ ამასა გვწამებს, რომ ჩვენს მეთაურს წერილში ვითომ—„სულ რიხიანი მუქარაა, თუ როგორ გაბედეთ და წინააღმდეგ გრადოვსკისა, არსენიევისა და სპასოვიჩისა ხმა ამოიღეთო.“

ბ-ნ ხუდადოვის ადგილას ჩვენ ამისთანა სულელობას არავის შევწამებდით. აქ „კაცია და გუნება“—ვერაფერი მეშველია. იმას, რაც ბ-ნმა ხუდადოვმა შეგვწამა, არც ვიტყვით თავის-დღეში და არც გვითქვამს, და ვინც ესა სთქვა, იმასვე შეეკამათოს ამისი დამწამებელი, თუ საკმაო მოცალეობა აქვს. ბ-ნის ხუდადოვის წერილი სხვა მხრით არის შესანიშნავი. იქ ერთი აზრია გამოთქმული,

რომელსაც ერთს დროს დიდი ფხა და ავალა ჰქონდა რუსეთში და რომელმაც მარტო მით, რომ ცნობიერად გაგებულნი არ იყო, არა ერთსა და ორს ყმაწვილ-კაცს გზაკვალი დაუბნივა იქაც და ჩვენშიაც. ამ აზრს, ბ-ნ ხუდადოვისაგან ბუნდად, ყრუდ და გაკვრით გამოთქმულს, განმარტება უნდა, და თუ დღეს ბ-ნ ხუდადოვის წერილის გამო ჩამოვადგდეთ ლაპარაკი, ჩვენი თავდაპირველი სურვილი მაგ აზრის განმარტებაა.

ავტორიტეტების მოწმად მოწვევის გამო, ბ-ნ ხუდადოვი ერთს, ცოტა არ იყოს, ჟამთა-ვითარებით გახუნებულს ზოგადს აზრს გვიქადაგებს ამ-სახით:

„ეჰ, დარბაისელო, დიდიხანია კერპთმსახურება გადავარდა და სხვადასხვა ბოზოლეების თაყვანისცემა უგუნურობად მიგვაჩნია“.

ჩვენ რომ ბ-ნ ხუდადოვსაგან, კაცია და გუნებაა—ამ ანდაზას დავადგეთ, ვიტყოდით, რომ ეს მეტის-მეტი მოსვლია ამის მთქმელს და ამაოდ თავმოწონებას უფრო მოასწავებს, ვიდრე დამჯდარ გონების გამოწვევას. მაგრამ ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ბ-ნი ხუდადოვი გონება-გახსნილი კაცია, ნასწავლია, მცოდნეა და ამიტომ ვამბობთ, რომ ამ სიტყვებში ის არ უნდა ვიგულისხმოთ, რასაც სიტყვები პირდაპირ გვეუბნებიან. თუ არა ვცდებით,—ბ-ნს ხუდადოვს ამით იმისი თქმა უნდა, რომ ავტორიტეტები, ესე იგი, ყველასგან ცნობილნი, სახელ-მოპოვებულნი მეცნიერნი ყოველთვის არიან და იქნებიან, და ამათი თაყვანისცემა არ დაილევს ქვეყნიერობაზედ, ვიდრე ადამიანის ჭეშმარიტს ღვაწლს, ზედმიწევნით ცოდნას, მეცნიერებას, სიბრძნეს და ამათით მოპოვებულს სახელს კაცის თვალში პატივი, ფასი და დიდება ექნება. ხოლო ბრმად დაჯერება ყოველ იმისი, რასაც ავტორიტეტი ამ-

ბოზს, რის შემოწმებასაც ყურის-მგდებელის ჭკუა, გონება მისწვდება და რასაც ეს შემოწმება უარჰყოფს,— მართლა დიდიხანია უგუნურობად არის მიჩნეული. თვით იკვლიე, თუ შეძლება და გარემოება შეგწევს, მოსჩხრიკე, შეამოწმე, და თუ ავტორიტეტის აზრი გამართლდა, დაიჯერე მხოლოდ მაშინ, და ამ-სახით შენს საკუთარ რწმენად გარდაჰქმენ სხვისაგან აღმოჩენილი და ნაკვლევი. ხოლო საცა გონება და ჭკუა, რომელისამე მიზეზით, ვერ მიგიწვდეს და არჩევანში ხარ, შენს არ-გამორკვეულს აზრს, არ-ცოდნას, სხვისი, სახელგანთქმულის მეცნიერის, გარკვეული აზრი და ცოდნა მოაშველევო,—აი, ეს არის ეხლანდელი მოძღვრება ავტორიტეტების გამო, და ბრმად დანდობა კი და აყოლა სხვისა იქ, საცა შენი საკუთარი გონება საბუთიანად სხვა-რიგად გიჭრის,— ეგ უწინდებული ცოდვაა, უგუნურობად მიჩნეული და სამართლიანად განდევნილი, უარყოფილი. აქაო და არისტოტელმა სთქვაო, და რაც უნდა აშკარად დასარღვევი საბუთი გქონოდათ, არისტოტელს სიტყვას ვერ შეუბრუნებდით, ცოდვად ჩაგითვლიდნენ, დიდიხანია, ესე ბრმად აყოლა, ესე დაძაბუნება ჭკუისა და გონებისა, ჩვენდა საბედნიეროდ, ჩაილულის წყალს გაჰყვა.

მაგრამ აქედამ სრულებით ის არ გამოდის, რომ ავტორიტეტობა ეხლა შემუსრვილია და თაყვანისცემა მისი უგუნურობად ცნობილი. აი სწორედ ეგრეთ უმეცრად გაგებულმა გამოლაშქრებამ ავტორიტეტებზედ დოინჯი შემოაყრევინა მტკნარს უფიცობას და აძახებინა: შექსპირი, სპენსერი, ჰეკსლი, ჰეკელი ვინა გდიაო; ავტორიტეტები რას მიქვიან, და სხვანი და სხვანი. ასეთმა თავგასულობამ უფიცობისამ ბევრს აურიოა გზა და კვალი, იმიტომ რომ ამისთანად თავგასული კაცი ხომ თითონ არა

არის-რა, სხვასაც არავის კაცად არ აგდებს. ნუთუ ეს გონიერებაა და ჰეკსლის და ჰეკელის დიდ მეცნიერად, დიდ ავტორიტეტად ცნობა და თაყვანისცემა კი უგუნურობაა.

ჩვენ არა გვგონია, რომ ამის თქმა სდომებოდეს ბ-ნს ხუდადოვს, და თუ მართლა იმის თქმა ჰსურვებია, რასაც მისი ზემოთ მოყვანილი სიტყვები პირდაპირ გვეუბნებიან, მაშინ სხვაა და ამაზედ შემდეგს ნომერში მოვილაპარაკებთ.

* *

ტფილისი 16 მარტი, 1887 წ.

კაცმა რომ სთქვას,—ავტორიტეტობა, ავტორიტეტი, დიდიხანია გადავარდა და თაყვანისცემა ერთისა და მეორისაც უგუნურობა არისო,—ან არ უნდა ესმოდეს, რას ჰნიშნავს ავტორიტეტობა და ავტორიტეტი, ან ამისი თქმა არ ჰსურვებია. ეს ცხადად გამოჩნდება, თუ ამ სიტყვების ჭეშმარიტს მნიშვნელობას გონების თვალ-წინ წარმოვიდგენთ.

მართლა-და რა არის ავტორიტეტობა, ავტორიტეტი, ესე იგი ის, რასაც ბ-ნი ხუდადოვი „ბოზოლაობის“ და „ბოზოლას“ სახელით წინდაუხედავად სასაცილოდ იგდებს? ავტორიტეტობა იმ შემთხვევაში, რა შემთხვევაშიაც ბ-ნ ხუდადოვს უნებებია მისი დევნა და განდევნა, იმ გავლენიან სახელოვანებასა ჰქვია, რომელსაც ადამიანი მოიპოვებს ხოლმე დიდის სიბრძნით, დიდის გამოცდილებით, დიდის მეცნიერობით*. ავტორიტეტი მეცნიერებაში იგი კაცია,

*) არის კიდევ ერთ-გვარი ავტორიტეტობა, ავტორიტეტობა უფლებისა, რომლის მნიშვნელობა უფლების მნიშვნელობაზეა დამო-

რომელსაც მის მიერ შეთვისებულს მეცნიერებაში გაუ-
თქვამს სახელი და მოუპოვებია ნდობა იმოდენად შეუ-
ყველად და უცილობელად, რომ ერთიც და მეორეც სა-
კმაო თავმდებია მისის აზრის შეუცდომელობისა. ამისთანა
კაცები, კაცთა საბედნიეროდ და ბ-ნ ხუდადოვის გულის-
საწყრომად და სასაცილოდ, ცოტანი არ არიან ქვეყნიერო-
ბაზედ, და მათ შორის ჩვენც თუნდა იმათ დავასახელებთ,
ვინც თითონ ბ-ნს ხუდადოვს ჩამოუთვლია თავის წერილ-
ში, სახელდობრ: სპენსერი, ჰეკსლი და ჰეკკელი. ეხლა ვი-
კითხოთ: როდის გადავარდა თუნდ ამათი ავტორიტე-
ტობა? ნეტა როდის შეჰმუსრა ამათი სახელი და ნდობა
ან ბ-ნმა ხუდადოვმა და ან სხვამა? და თუ შეჰმუსრა, აქე-
დამ სხვა არა გამოვიდოდა-რა, რომ შემუსრვილის მაგიერ
შემმუსრველი ჩადგებოდა; მაშასადამე, ავტორიტეტობა
მაინც ავტორიტეტობად დარჩებოდა, თუმცა ეხლა სხვა
კაცის სახელს დაირქმევდა.

რა არის ბ-ნ ხუდადოვის ძიერ ამ შემთხვევაში ხსე-
ნებული „თაყვანისცემა“, თუ არ ისა, რომ კაცი გავლე-
ნიან სახელოვანობას სპენსერისას, ჰეკსლისას, ჰეკკელისას
და მათთა მიმართ ნდობას აღიარებს მით, რომ იგინი
უფრო შეუცდომელნი ჰგონია, ვიდრე, მაგალითად, რედაქ-
ტორი „ივერიისა“, ან თუნდა თითონ ბ-ნი ხუდადოვი? ნუთუ
ამას უგუნურობად ჩასთვლის ვინმე! იქნება ეგეც მოხდეს,
მაგრამ ეს სასაცილო ჩათვლა მოსალოდნელია ამ შემ-
თხვევაში მარტო ორის კაცისაგან: „ივერიის“ რედაქტო-
რისა და ბ-ნ ხუდადოვისგან, ისიც უსათუოდ მაშინ, თუ
ერთსაც და მეორესაც აბრუ გასიებული ექნებათ იმ ერთ-

კიდებული. ამ-გვარს ავტორიტეტობას აქ არ ვიხსენიებთ, რადგანაც
ჩვენს საბაასო საგანთან არავითარი კავშირი არა აქვს.

ნაირ ავადმყოფობისაგან, რომელსაც ამაო თავმოყვარეობას, ტყუილს აბრუს ეძახიან და რომელსაც წამალი არა აქვს. მაშ რათ მიაჩნია თაყვანისცემა სპენსერისა, ჰეკსლისა და ჰეკკელისა უგუნურობად ბ-ნ ხუდადოვსა? ამისი თქმა და იმისი, რომ სპენსერს, ჰეკსლს და ჰეკკელს ნურას დაუჯერებთო—ხომ ერთი და იგივეა. ნეტა რომელი კაცი იტყვის ქვეყანაზედ, რომ ნურას დაუჯერებთო ამ ჭკუით, ცოდნით, სიბრძნით, მეცნიერებით გამოჩენილს და მთელის ქვეყნისაგან ამ-სახით ცნობილს კაცებს, და თუ დაუჯერებთ, უგუნურობა იქნებაო. მაშ ყველაფერი დაგიჯეროთ ამათიო?—იკითხავთ თქვენ. დიახ, სწორედ ყველაფერი, ვიდრე წინააღმდეგის შეჰველი საბუთი ხელთ არა გაქვთ.

დღეს რომ კრიტიკას თავისუფალი გზა და მსვლელობა აქვს და რა ავტორიტეტიც გინდა იყოს, კაცი არ ერიდება კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გამოატაროს,—ნუთუ ბ-ნი ხუდადოვი ამაში ჰხედავს ავტორიტეტების მიმართ თაყვანისცემის უგუნურობასა! კრიტიკით და მთელი დღევანდელი მსოფლიოს მეცნიერების ძალით რომ იერიში მიიტანონ, ვსთქვათ, ჰეკსლსა და ჰეკკელზედ, ნუთუ ჰგონიათ, რომ ამით მათი ავტორიტეტობა დადნება, შეიმუსრება და არა უფრო შემოწმდება, გამართლდება და მით უფრო თაყვანისცემა არ მოემატება ერთსაცა და მეორესაც! განა სასაცილო არ იქნება, რომ კაცს თაყვანისცემა სწორედ მაშინ მოაკლო, მისი სახელი მაშინ შეჰმუსრო, როცა უტყუარად და კარგად შემოწმებულის საბუთით დამტკიცდება, რომ მისი ნათქვამი გამართლდა. აქ, პირიქით, ავტორიტეტობამ უფრო უნდა იმატოს, თაყვანისცემა და პატივი უფრო უნდა გაძლიერდეს. სწორედ ესეც არის ამ წუთის-სოფელში, და არ ვიცით,—ეს ამბავი რათ უნდა მიაჩნდეს ვისმე უგუნურობად,—და თუ მიაჩნია, ეგ ახალი კი არ არის,

ძალიან ძველის-ძველი ამბავია, და სახელადაც ღონ-კიშორება ჰქვია. ვიდრე კრიტიკას არ გაუმტყუნებია ავტორიტეტად ცნობილი კაცი, მის ავტორიტეტობას ვერაფერს შეჰმუსრავს მარტო იმით, რომ დილიდამ საღამომდი და საღამოდამ დილამდე იძახოს ბ-ნ ხუდადოვისავით: მე უგუნურობად მიმაჩნია, ავტორიტეტს თაყვანი-ვცეო.

სწორედ კრიტიკით შემოწმებულთა და გამართლებულთა მეცნიერთა მოიპოვეს იგი სახელი და თაყვანისცემა, რომელიც ბ-ნ ხუდადოვს უგუნურობა ჰგონია. კაცობრიობა არ შეუშინდა ბ-ნ ხუდადოვის მკაცრს განაჩენსა და მისგან უგუნურობის დარქმევა იკისრა, და ის კი ვერ უარჰყო, რომ ქვეყანაზედ სანდო მეცნიერნი არიან და მერე ღირსნიც თაყვანისცემისა.

დავანებოთ ამას ყველაფერს თავი და ერთი ეს ვიკითხოთ: ვითომ უგუნურობად უნდა მივიჩნიოთ, რომ თითონ დიდნი ბრძენნი, უდიდესნი მეცნიერნი და ავტორიტეტები, ხშირად სხვა ავტორიტეტებს იმოწმებენ ხოლმე? რომელიც გნებავთ წიგნი აიღეთ დიდის მეცნიერისა, ძნელად შეხვდებით იმისთანას, რომ ერთი მეორეს არ იმოწმებდეს.— ნუთუ ამისი მომქმედნი ყველანი უგუნურები არიან, რომ ასე თაყვანს-სცემენ ავტორიტეტსა! აი თუნდა ჯონ სტუარტ მილლი, სახელოვანი მეცნიერი, რომლის წიგნიც ამ-ჟამად ხელში შეგვხვდა,—ერთს აღგვრას რას ამბობს თავის აზრის დასამტკიცებლად: მომყავსო „მოწმობა სისმონდისა, რომელსაც სხვა მწერლებზედ მეტი უპირატესობა იმითი ეკუთვნის, რომ ყველაზედ ზედმიწევნით და დაახლოებით იცის საქმეო“.

ბ-ნ ხუდადოვის სიტყვით, ჯონ სტუარტ მილლი დიდი უგუნური კაცი ყოფილა, რომ ამისთანა თაყვანი უცია ავტორიტეტად ცნობილისათვის. რა მილლი? განა

სხვა სახელგათქმულნი მეცნიერნი კი ცოტანი არიან, რომ სხვის საავტორიტეტო სიტყვით აძლიერებენ, ამტკიცებენ თავიანთ აზრსა, და ზოგჯერ უამისობას ვერსად ვერ წასვლიან! მაშ ეს სულ უგუნურობად უნდა მივიჩნიოთ! მაშ ჩვენზედ უფრო მეტს მცოდნეს, ჩვენზედ უფრო მეტის ზედმიწევნით მკვლევარს აზრისას, მერე იმისთანას, რომელიც მთელის ქვეყნიერობისაგან უკეთეს მცოდნედ და უკეთეს მკვლევარად ცნობილია და გათქმული,—ფასი აღარ ადევს, და ვინც ფასსა სდებს, იგი უგუნურია! ამისი მთქმელი და იმისა, რომ ჩემზედ ჰკვიანი, ჩემზედ უფრო მცოდნე ქვეყანაზედ არავინ არისო,—განა ერთმანეთზედ ძალიან შორს იქნებიან!

თუმცა ბრმად მინდობა და აყოლა სხვისა ძალიან ცუდია, მაგრამ არც კი ბრმად დაჟინებაა კარგი იმისი, რომ დიდ-სახელოვანის, სახელგათქმულის მეცნიერის პატივი და თაყვანისცემა უგუნურობა იყოს. არა, ბატონო, სწორედ ამისთანა კაცს უნდა პატივი და თაყვანისცემა, თუნდა იმით, რომ იმისი სიტყვა, თუნდ შეუმოწმებლადაც კი, სხვისაზედ წინ დააყენო, თუ გამტყუნებული არ არის უექველის საბუთითა. სხვამ რაც უნდა გიკიჟინოთ, და თუ ერთსა და იმავე საგანზედ ჰეკსლი ერთს ამბობს და, თუნდ, მაგალითად, ბ-ნი ხუდადოვი სხვას, იცოდეთ, რომ უგუნურობაში არავინ არ ჩამოგართმევთ, თუ ჰეკსლს უფრო დაუჯერებთ, ვიდრე ბ-ნს ხუდადოვს. თუ თქვენის აზრის გასამართლებლად ჰეკსლს იმოწმებთ ბ-ნ ხუდადოვის წინააღმდეგ, ან თითონ ბ-ნი ხუდადოვისაგან დაწუნებულ სპასოვიჩსა—სასისხლო რჯულიერობის მეცნიერებაში,—არც ეს იქნება ახირებული სულელობა. შესაძლოა გვითხრან: განა ბ ნ ხუდადოვსა რ ძალუძს ჰეკსლს, ჰეკსლს აჯობოსო. შესაძლოა, რადგანაც მჯობს მჯობი არ დაეღვეა, მა-

გრამ მინამ ბ-ნი ხუდადოვი ამას იქმოდეს, იმ დრომდე— ნუ-
რას უკაცრაოდ, რომ ჰეკსლი, ჰეკელი ავტორიტეტად ვიც-
ნოთ და თაყვანი-ვცეთ მარტო იმიტო, რომ მათი სიტყვა
უფრო ვიჯეროთ, თუ აშკარა საბუთი არ გვექნება და-
სარღვევად.

ეს ამისთანა ლახტის ქნევა ავტორიტეტების შესა-
მუსრავად, ცხონებულ პისარევის შემდეგ შემოვიდა რუსეთ-
ში; ცოტა ხანს იფარფაშა და მერე აპრილებულ ჩალა-
სავით ჩაჰქრა, და დღეს ამის გამო მარტო ჩვენ და ბ-ნი
ხუდადოვი-და ვლაპარაკობთ მთელს ქვეყნიერობაზედ. სხვი-
სათვის კი აქ საკამათო აღარა არის-რა. დღეს ბაღმაც
კი იცის, რომ თქვენი აზრი, დიდის რომელისამე მეცნიე-
რის სიტყვით შემოწმებული, უფრო სანდოა, უფრო და-
საჯერი, და ამ მოწმობას ქვეყანაზედ არავინა ჰთაკილობს
იმის შიშით, რომ ბ-ნი ხუდადოვი უგუნურობას დამწა-
მებსო.

ხოლო პისარევის სახელის ამ მხრით შეუბღალვე-
ლობისათვის ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ იგი სრულად იმას
არა ჰქადაგობდა, რასაც დღეს ბ-ნი ხუდადოვი გვეუბნება
ავტორიტეტის შესახებ. მარტო უფიცობამ წაართვა სა-
დავე კაცსა და პისარევის მოძღვრება ამ საგნის თაობა-
ზედ ჰერკულესის სვეტებამდე მიიყვანა. აქ პისარევს არა-
ვითარი ბრალი არა აქვს.

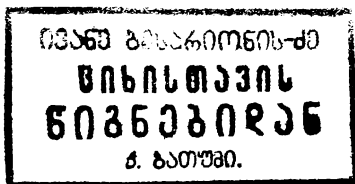
ავტორიტეტობა ყოველთვის იქნება მეცნიერებაშიაც
და ცხოვრებაშიაც. სწეული რომ მკურნალს მიჰმართავს
ხოლმე,—როგორ ჰგონია ბ-ნს ხუდადოვს,—რა მოქმედობს
აქ, თუ არ რწმენა, რომ მკურნალი მკურნალობის უკეთე-
სი მცოდნეა, და ეს რწმენა რა არის, თუ არ იგივე ავტო-
რიტეტობა კაცისა, რომელსაც მკურნალობაში იმოდენა
უკეთესობის სახელი და ნდობა მოუპოვებია, რომ ეს სა-

ხელი და ნდობა ყველასათვის საკმაო თავმდებია მისის ამ საქმეში უპირატესობისა? მოდით და ამას იქით სულელი დაუძახეთ მას, ვინც ამ შემთხვევაში მკურნალს ენდობა და უჯერებს. თუ გვკითხავთ, იგი „კერპთმსახურება“ და იგი „თაყვანისცემა“, რომელიც ბ-ნ ხუდადოვს უგუნურობად მიაჩნია, აქ უფრო საგულისხმოა, რადგანაც ამ შემთხვევაში ბრმად დანდობას, ბრმად დაჯერებას უფრო მეტი ადგილი უჭირავს, ვიდრე სხვა რაშიმე და თითქმის აუცილებელიც არის. მაშასადამე, იგი ნდობა და დაჯერება, რომელიც კაცს მკურნალისაკენ იზიდავს, ბ-ნ ხუდადოვის სიტყვით, „კერპთმსახურებაა“, რომელიც დიდხანია გადავარდნილა, და „ბოზოლაების თაყვანისცემა“, რომელიც ბ-ნს ხუდადოვს უგუნურობად მიაჩნია. სხვა მეცნიერთ ვილა სჩივის, ვაი მკურნალთა, თუ ეს მართლა ასეა, ქვეყნის საუბედუროდ.

ხიზნიზის საქმე

ნარკვევი პირველი

(1880)

შსსავალის მახიმრ.

ხიზნების საქმე საიღამ უნდა დაწყებულიყო.

ტფილისი, 17 მარტი, 1880 წ.

ამ ერთის კვირის წინათ ბ-ნ გუბერნატორის თაოსნობით მოწვეულ ყოფილა ტფილისში კომისია, შემდგარი მარშლებთაგან, ზოგიერთ გამოჩენილთ მებატონეთაგან, საგლეხო სასამართლოს წევრთაგან და „მირავოი პოსრედნიკებთაგან“. ჩვენ შევიტყუეთ, რომ ამ კომისიას ხიზნების საქმეზე ჰქონია სჯა და ლაპარაკი, და არ ვიცით-კი, რაზედ დამდგარან და რა დასკვნა დაუდგიათ. მგონია, ჯერ-ხანად მარტო ლაპარაკით გათავებულა საქმე. შემდეგ წავიკითხეთ გაზეთებში, რომ გორის მარშალი იწვევს გორის თავად-აზნაურობას და აუწყებს, რომ სხვათა შორის ხიზნების საქმის თაობაზედ უნდა მოვილაპარაკოთო. ყმების განთავისუფლების შემდეგ კანონმდებლობის ჯერი სწორედ ხიზნების საქმეზედ უნდა მიმდგარიყო. ხიზნობაც ერთ-გვარი მფლობელობაა მიწისა, რომელსაც მოსდევს დამოკიდებულება თავისუფალის გლეხისა მიწის მებატონესთან. რასაკვირველია, ქვეყნის სიკეთისათვის საჭიროა, რომ ეგ დამოკიდებულება შეეფერებოდეს ეხლანდელს მოთხოვნილებას და მაინცა-და-მაინც განსაზღვრული იყოს და კანონის მფარველობის ქვეშ დამდგარი.

სჩანს, მთავრობა შესდგომია ხიზნების საქმეს ამ გან-
ზრახვით, მოუწებებია მისი დაყენება მტკიცე საფუძველ-
ზედ. თუ ეს ასრეა, ჩვენ დიდად მოხარულნი ვართ. მაგ-
რამ ერთი რამ კი ძალიან გვაწუხებს. ჩვენ გავიგონეთ
მათგან, რომელნიც ამ საქმის გადაწყვეტისათვის მო-
წვეულ არიან, რომ ამ საგანზედ არც თურმე ჯეროვანი
და სარწმუნო სტატისტიკური ცნობებია მოკრეფილი, და
არც თითონ ხიზნობის არსებითი ვითარებაა გამოკვლე-
ული და ცნობაში მოყვანილი. აქამდინ არ იციან თურმე,
რა არის ხიზნობა, რა საკანონო და საეკონომიო თვისე-
ბა აქვს.

ჩვენ არ გვესმის, საილამ რას უნდა გახდნენ, ფე-
ხი რაზედ უნდა მოიკიდონ, ვისაც ამ საქმეში ერთის
ბიჯის მაინც წინ გადადგმა უნდა. ხიზნობა, როგორც
ერთ-გვარი მფლობელობა მიწისა, დღევანდელი საქმე
არ არის. ამას თავისი ისტორია აქვს, თავისი წარ-
სული დრო, რომლის განმავლობაში უსაქმია, უმოქმე-
დნია მთელის ერის ეკონომიურს ყოფა-ცხოვრებას, ავ-
კარგიანობას, სამართლიანობას, ჩვეულებას და ეგრეთ-
წოდებულს ჩვეულების რჯულსა. ყოველს ამას ერთად
უწარმოვნია დიდის ხნის მიმავლობაში და ერის გონება-
ში გამოუქვანაჲეს მრთელი აზრი იმ ეკონომიურის წყო-
ბისა, რომელსაც დღეს ჩვენ ხიზნობას ვეძახით და რო-
მელსაც სარჩულად იგი აზრი უდევს. ნუთუ საქმის გადა-
საწყვეტად მაგ აზრის ცნობაში მოყვანა საჭირო არ არის!
უმადისოდ, ჩვენის ფიქრით, ყოველივე ბიჯი ბრმა კაცის
ფეხების ფაცურს ეგვანება.

ან კიდევ, ნუთუ საჭირო არ არის, მინამ საქმეს წინ-
დაუხედავად ხელს მოგკიდებდეთ, შეგვეტყო — რამდენი ხი-
ზანია, რამდენი მებატონეა ხიზნისა, ორთა-შუა რიცხვით
რამდენი მიწა უჭერია თითო მოსახლე ხიზანსა, სად რა

გარდასახადს იხდის ზიზანი, სად რამოდენა მიწაა სამყოფი, რომ ერთმა მეკომურმა თავის სახლობით თავი ირჩინოს, და სხვა ამ-გვარი.

შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ მარტო იმას მიგხედოთ, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ საქმეში ზიზანის რიცხვის მეტ-ნაკლებობას. ამ მეტ-ნაკლებობაზედ არის დამოკიდებული, — რა თვალით უნდა უყუროს კანონმდებელმა ზიზნების საქმეს: საზოგადო, საქვეყნო საჭიროების თვალთ, თუ კერძო პირთა საჭიროებისა. პირველ შემთხვევაში, თუნდ რომ მსხვერპლი იყოს საჭირო, არა უშავს რა. მსხვერპლი, ქვეყნის სახელით მოთხოვნილი, შესაწყნარებელია და სამართლიანი. მეორე შემთხვევაში-კი ყოველივე მსხვერპლი უმართლოა და შეუწყნარებელი.

თუ ზიზნები აქა-იქ კანტი-კუნტად არიან, მაშინ სულ სხვა ფიქრი უნდა, სულ სხვა ღონე და სხვა გზა საქმის მსვლელობისათვის. და თუ ზიზნები იმოდენი არიან, რომ ერთს კარგა მოზრდილს წყობას შეადგენენ, მაშინ მათი საქმე საზოგადო, საქვეყნო საქმეა და მარტო საქვეყნო ინტერესის მიხედვით უნდა გადასწყდეს. და თუ აქ აუცილებლად საჭირო იქნება, რომ უმცირესმა უმრავლესს დაუთმოს რამ, მაშინ მაგ დათმობას რჯულიერი და ღირსეული საბუთი ექნება.

ყოველ უამათოდ, რაც ზევით მოვიხსენიეთ, ზიზანის საქმეს შეუძლებელია ჯეროვანი გზა შეუოჩიონ, რიგიანი წამალი დასდონ, და თუ მაინც-და-მაინც მოუმზადებელად ხელი ჩაჰკიდეს ამ არა-სახუმარს საქმეს, იქნება იმისთანა ამბავიც მოხდეს, რომ შეღავათის ნაცვლად, ზიზანს უურო გაფუჭიროვით ისეც გაჭირვებული ცხოვრება. სჯობს ცოტა გვიან იყოს და კარგად, ვიდრე ჩქარა და ცუ-

დად. „ზოგჯერ სიწყნარე გმობილი სჯობს სიჩქარესა ქე-
ბულსაო“, ნათქვამია.

შემდეგ ამ საგანზედ დაწვრილებით მოვილაპარაკებთ.
ჯერ-ხანად ის გვინდოდა, რომ საქმე სათავეშივე არ გა-
ფუჭებულიყო და ამიტომაც ვუჩვენეთ, საქმე საიდან უნ-
და დაწყებულიყო და როგორ უნდა მომზადებულიყო.

სიხვნების საქმის თაობაზედ.

ნარკვევი პირველი.

I

ყოველივე ცვლილება, საზოგადოებრივი თუ ეკონომიური, მაშინ არის მარგებელი და მკვიდრი, როცა ცვლილების საგანი ყოველმხრივ გასინჯულია და შუქმოფენილი. ამისთვის, რასაკვირველია, ყველაზედ უწინარეს კაცმა გონება უნდა მიაქციოს ადგილობრივს ვითარებას, რადგანაც ყოველს საგანს ამ შემთხვევაში თავის ადგილზედვე აქვს თავისი სათავე, თავისი ძირი და თავისი გზა მსვლელობისა და განვითარებისა. მაგრამ ძალიან შესცდება ის, ვინც მარტო ამას დასჯერდება და მარტო აქედამ გამოიყვანს თავის დასკვნას.

ბევრი, ძალიან ბევრიც, იმისთანა ნაშთია საზოგადოებრივის თუ ეკონომიურის წყობისა, რომელიც თუმცა არსებობს, მაგრამ მსვლელობის კვალი კი წაშლილი აქვს ჟამთა მდინარეობისაგან და ამის გამო მისი ვერც თავი გაიგება, ვერც ბოლო, თუ მარტო ადგილობრივს ვითარებას შეაჩერდა კაცი. ამ შემთხვევაში აუცილებლად საჭიროა იგივე საგანი გამოიძიოს სხვა ქვეყნებშიაც, სხვა ქვეყნების ისტორიაც მოიშველიოს. იტყვიან, სხვა ქვეყნები რაში გამოგვადგებიან, ჩვენ სხვანი ვართ, ისინი სხვანო. იტყვიან, მაგრამ მთქმელნი ამაში ძალიან შესცდებიან.

„რაც უნდა ერთმანეთზედ დაშორებულნი ქვეყნები აიღოთ და სულ სხვადასხვა თვისებისანი,—ამბობს გამოჩენილი მეცნიერი ემილ დე-ლაველე:—ნახავთ, რომ ეკონომიური მსვლელობა და განვითარება ყველგან ერთ-გვარი და ერთნაირი ყოფილაო“. ამასვე ემოწმება საფრანგეთის მეცნიერი ტოკვილი. ფილოლოგიამ და მითოლოგიამ ამ ბოლოს დროს ბევრი საკვირველი ჭეშმარიტება აღმოაჩინა მით, რომ სხვადასხვა ხალხთა ისტორიები შეადარა და ამ შედარებით გამოიკვლია ბევრი საგანი, რომელთაც ჟამთა სიბნელეში არც თავი უჩანდათ, არც ბოლო. ინგლისის გამოჩენილი მეცნიერი ჰენრი მენი ამბობს, რომ მაგავე მეთოდით მიგმართოთ მართლიერების (правдо) ახსნასაო,—სულ ახალს ნათელს მოვფენდით პირველ-ჟამურ ბიჯს ცივილიზაციის მსვლელობისასაო. მაშინ ცხადად აღმოჩნდებოდა, რომ კანონები დადგენილ არიან ქვეყნიერობაზედ იმიტომ კი არა, რომ ესე ნებავდა ადამიანსა, არამედ იმიტომ, რომ მაგას ითხოვდა ეკონომიური საჭიროება ერთის მხრით და მეორეს მხრით სიმართლე, წარმომდგარი ზნეობითის და სარწმუნოების გრძნობათაგანაო. ეგ საჭიროება, ეგ გრძნობა და იდეები ყველგან ერთ-გვარნი და მსგავსნი იყვნენ, ერთ-გვარად მოქმედებდნენ კაცთა განვითარებაზედ და ერთ-გვარი წყობილებაც შემოიტანეს ყველგანაცაო. ხოლო განსხვავება იმაში იყო, რომ ზოგი ხალხი სწრაფად ვიდოდა განვითარების გზაზედ, ზოგი მძიმე ნაბიჯითა; ზოგნი დაწინაურდნენ, ზოგნი უკან ჩამორჩნენო.

თუ ესეა, მაშ უეჭველია, რომ თუ რომელსამე წყობას ერთს ადგილს ჟამთა ვითარების გამო კვალი წაჰშლია, შეიძლება იგი კვალი აღვადგინოთ საკმაო სისრულით სხვის ისტორიის შედარებით და შესწავლითა.

თუ შევძელით, სწორედ ამ გზით ვაპირებთ ახსნას იმ წყობისას, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ეძახიან და რომელიც ერთ-გვარი მიწის მფლობელობაა და სხვა არა-რა.

მეცნიერთა გამოკვლევით, საკუთრებას ორი ელემენტი აქვს: ერთი საზოგადოებრივი, ანუ თემობრივი, და მეორე კერძოობრივი *. ყველგან პირველ-ჯამურ თემთა შორის — აზიაში, აფრიკაში, თუ ევროპაში — თემობრივს თვისებას საკუთრებისას სჭერია უპირველესი ადგილი. ინდოელებს, სლავიანებს, გერმანელებს, — მიწა სათემო საკუთრებად ჰქონიათ ისე, როგორც დღეს რუსეთშია და იავას კუნძულზედა. თვითოეულს თემის კაცის სახლობას წილად-ხდომილი მიწა სჭერია დროებით. დროგამოშვებით, ეგრე გაწილადებულს მიწებს ისევ თემი დაიბრუნებდა ხოლმე და ხელახლად დაუყოფდა წილის-ყრით თემის კაცებს, რომ თვითოეულს ავი და კარგი თავის რიგზედ შეხვედროდა. თანასწორობა მიწის მფლობელობაში ამ სახით დამკვიდრებული იყო, მეტ-ნაკლებობის ჩამოვარდნას გზა შეღობილი ჰქონდა; მიწის მშრომელი და მიწის-მფლობელი ერთი და იგივე კაცი იყო. უმამულობა ამ-გვარს წყობაში, რასაკვირველია, შეუძლებელი იქნებოდა.

დროთა მიმავლობაში ეს წყობა შეიცვალა და კერძოობრივმა საკუთრებამ ძირი გაიკეთა. ამის მიზეზი უფრო ბევრგან უცხო ხალხთა შემოსევა იყო. შემოსეულები ჩამოართმევდნენ ხოლმე მკვიდრებს მიწებსა და ერთმანეთში დაჩემებით მოარიგებდნენ. ამ უკანასკნელის მიზეზით აღორძინდა კერძოობრივი საკუთრება ინგლისში, საფრანგეთში, იტალიის ნახევარ-კუნძულზედ და ინდოეთში. აქ

*) ემმანუელ ფიხტე და ისპანიელი მეცნიერი ფრანჩესკო დე-კარდანასი,

უსწორობა, მეტ-ნაკლებობა და არისტოკრატია დაპყრობის მიზეზით გაჩნდა. იქ, სადაც-კი მაგ მიზეზს არ უმოქმედნია, კერძოობრივ საკუთრების საბაზად შეიქმნა შრომა. მაგალითებზე, ვანც ახოს გამოიღებდა სათემო მამულში, შეეძლო დაეჩემა ახოდ გამოღებული მიწა კარგა ხნობით. მაგ კარკა-ხნობამ თანდათან იქამდინ იარა, რომ ახო რჩებოდა კაცს, მინამ ცოცხალი იყო და ბოლოს საშვილიშვილოდაც გახდა. ვინც კარიელს უხმარს მიწას სათემოში, ანუ ტყეს, შეპოლობდა შესამუშავებლად, იმას საშვილიშვილოდ შეეძლო დაეჭირა შემოღობილი. ამ-გვარი მიწები თემის ხელქვევითობიდან გამოდიოდა, ასე რომ თემს მათზედ აღარათფერი უფლება არა ჰქონდა. თვით სათემო გარდასახადისაგანაც თავისუფალი იყო.

ეს მიწები სათემო მიწებიდამ გამოჩეული იყო, ცალკე მიეზომებოდა ხოლმე საბლით * და ცალკე დაიმიჯნებოდა.

რა თქმა უნდა რომ, რაკ კერძოობრივმა საკუთრებამ სათემოში ცოაჯ მინც ფეხი მოაკიდა. ფეხაც განზედ გასდგამდა. ამ-სახით, უფრო შემძლებელი და ღონიერი უკრო ბევრს მიწებს ჩაიგდებდა ხელში. ეგრეც მოხდა. ჯერ თითონ ტაციტის დროს გერმანიაში ზოგს სხვაზედ ბევრად მომეტებული მიწები სჭერიათ თემშივე. ამ-სახით ჩაპოვარდა კერძოობრივი საკუთრება იქ, სადაც უცხო ხალხთაგან დაპყრობა არ მოხდენილა, მაგალითებზე,

*) დღესაც ჩვენში გლეხისაგან დაჩემებულს და განსაკუთრებულს მამულს „საბლის მამულს“ ეძახიან, გასარჩევად სათემო მამულებისაგან. საბლის მამულს ჩვენში სწორედ იმისთანავე სათავე უნდა ჰქონდეს, როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ. გერმანიაში და ნამეტნავად დანიაში ეგ საბლით მიზომვა დაჩემებულის მამულებისა ჩვეულებად იყო.

გერმანიაში. ამ-სახითვე ეპარება სათემო მიწებს ია-
ვას კუნძულზედ კერძობრივი საკუთრება დღესაც.

ეგრეთ აღვირ-მიშვებულმა კერძობრივმა საკუთრე-
ბამ დასძლია თემობრივი და ბოლოს იქამდინ მიიყვანა,
რომ თემი, რომელსაც წევრთა რიცხვი ემატებოდა და
მიწები-კი ხელიდამ ეცლებოდა, ვეღარ უძლევებოდა გამ-
რავლებულთ თემის კაცებს და უმამულოდ დარჩენილს
კაცს თემის გარეთ უნდა მოენახა სახსარი თავის რჩენისა
და გამოკვებისა. თითონ მიწის პატრონებიც, რომელთა
ხელში დიდძალი მამულები მოგროვდა, იძულებულ იყვნენ
მოეწვიათ მამულის მკეთებელი მუშა, და რომ სამერმისო-
დაც ჰყოლოდათ, უნდა მამულზედ დაეყენებინათ, და ისე
მოეხერხებინათ, რომ სამუდამოდაც დაებათ. ერთის მხრით
უმამულობა მიწის-მომქმედისა და მეორის მხრით უხელო-
ბა მიწის მესატრონეებისა იყო დასაბამი თითონ ბატონ-
ყმობისა და იმ-გვარ მიწის-მფლობელობის, რომელსაც
ფერმერობას, ხიზნობას და სხვას ამ-გვარს მიწის ქირით
დაჰერას ეძახიან. ამ შემთხვევაში სხვადასხვა ქვეყნებში
საოცარი ერთ გვარობა და მსგავსება არის.

ამ მსგავსებაზედ შემდეგში მოვილაპარაკე? თ.

II

ჩვენ გვინდოდა წინა-წერილში, ჩვენის შეძლებისა-
მებრ, გვეჩვენებინა, რომ მიწათ-მფლობელობის განვი-
თარებას ყველგან ერთი და იგივე სათავე ჰქონდა და
ერთი და იგივე მომდინარეობა. პირველ-ქაჰური მფლობე-
ლობა, ანუ ხმარება მამულებისა, — სათემო მფლობელობა და

ხმარება იყო. ამისი ცხადი საბუთები და ნიშნები დღესაც მრავალია ყველგან და ნამეტნავად ჩვენში. ამისი აშკარა მაგალითი ტყისა და საძოვრების სათემოდ ხმარებაა, რომელსაც ჩვენს თვალ-წინ, ჩვენდა სამწუხაროდ, დღეს სულთებრძვის რუსთა კანონების ზედ-მოქმედების გამო, და რომლის რწმენაც ჩვენის ხალხის გონებიდან დღევანდლამდე ვერ გამოდევნა თითქმის ოთხმოცის წლის მოქმედებამ მაგ კანონებისამ. თითქმის ყოველს სოფელში დღესაც ჰნახავთ ერთს წყობას მიწებისას, რომელსაც სათემო მიწებს ეძახიან და სათემოს ხმარებაშია. ჩვენ რომ ამის დამტკიცებას შევუდგეთ უფრო ვრცლად, შორს მოგვივა საქმე და დავშორდებით იმ საგანს, რომელიც აგვიღია გამოსაძიებლად.

რაკი კერძო საკუთრება შეეპარა სათემო მფლობელობას, მას მერვეთ—დაპყრობამ, ძლიერთა ძალმომრეობამ, ტაციობამ, სათემო მფლობელობას ბოლო მოუღო, სული ამოხადა და ძლიერთა გაიჩინეს სათემოში საკუთრება კერძოობითი. ეს კერძოდ დაჩემება მამულებისა დროთა მიმავლობაში თანდათან ძლიერდებოდა და ამ გაძლიერებამ იქამდინ მიიყვანა საქმე, რომ ერს ყველგან ერთი და იგივე დღე დააყენა: უმრავლესს ჩამოართვა თითქმის მიწები და უმცირესს დაულოცა. იმის დასანახავად, თუ სადამდი მიაღწია კერძო საკუთრების გაძლიერებამ, სამყოფია მოგიყვანოთ მაგალითად ოთხი უმთავრესი სახელმწიფო ევროპისა. მით უფრო, რომ ეგ ოთხი სახელმწიფოა მესვეური კაცობრიობის ცივილიზაციისა.

საფრანგეთში დიდ რევოლუციამდე — ერთი მეხუთედი მთელი სამეურნეო მიწებისა დაიჩემა ხაზინამ, ერთი-მეხუთედი ეკლესიამ, ერთი-მეხუთედი დიდკაცობამ, დანარჩენი ორი-მეხუთედი შუა-წოდების (ბურჟუაზიის) და

გლახობის წილად დარჩა. როგორც უკვე ვთქვამდეთ, ეს რაოდენობა წილებისა, მაგრამ ამ შეცვლაში მარტო ბურჟუაზიამ მოიგო, გლახობა კი, მეცნიერის ლეონს-ლავერნეს სიტყვით, ერთის მეხუთედ იმდენად შეიძლება და მეშვიდედ ზედ ჩამოხტა. 1815 წელს, ესე იგი თითქმის პირველვე ხანებში დად რევოლუციის შემდეგ, დიდ-მამულიანები იყვნენ სულ 21,456 სახლობა, და ეჭირათ ყველას ერთად 19,000,000 ჰექტარი* მიწა. თვითოეულს სახლობაზედ ორთა-შუა ანგარიშით მოსდიოდათ 880 ჰექტარი. შუათანა მემამულენი იყვნენ 168,043 სახლობა და ეჭირათ 10,500,000 ჰექტარი. თვითოეულს მოსდიოდათ 62 ჰექტარი, და წვრილნი მემამულენი 3,583,901 და ეჭირათ 15,250,000 ჰექტარი. ამათ შორის ერთს მილიონზედ მეტი იმისთანანი ყოფილან, რომელთაც თითო სახლობაზედ ღლიურზედ ნაკლები მიწა მოსდიოდათ, და 851,230 იმისთანა, რომელთაც სამ-სამი ღლიური მიწა ძლივ მოსდიოდათ. აქ ისე გამოდის, რომ თითქმის ორ მილიონს სახლობას ორი მილიონი ჰექტარი სჭერიათ მაშინ, როდესაც 21,456 სახლობას ცხრამეტი მილიონი. ბოლოს, თუმცა მიწათ-მფლობელთა რიცხვა იმატა, მაგრამ სივრცით-კი თვითოეულის მფლობელობამ თითქმის იმოდენადვე იკლო.

პრუსიაში, 2,141,364 მიწათ-მფლობელთა შორის 18,320 სახლობა იმისთანანი არიან, რომელთაც დაუჩე-მებიათ 41,117,312 მორგენი** მიწა; 15,079 იმისთანა-

*) ჰექტარი ჩვენებურს ორს ღლიურზედ ცოტა ნაკლებია.

**) მორგენი დილაა ნემეცურად. როგორც ჩვენში, რაც ერთს დღეს მოიხვნის, ერთს ღლიურს ეძახიან, ისე ნემეცებიც ერთს დილის ნახნავს მორგენს ეძახიან და უდრის ჩვენს ნახევარს ღლიურს, რადგანაც დილის ზნა შუადღემდი იგულისხმება. ჩვენს მთიულებში, ნახევარს ღლიურს ერთს საშაბათოს ეძახიან, რადგანაც შაბათობით მარტო შუადღემდინ ჰხვენენ, და დანარჩენი დრო-კი კვირაძალია.

ნი, რომელთაც უჭერიათ 6,048,228 მორგენი; 391,561 იმისთანანი, რომელთაც აქვთ 35,918,047 მორგენი; 617,420 იმისთანანი, რომელთაც აქვთ 8,428,751 მორგენი და 1,099,333 სახლობას-კი სულ უჭირავს 2,227,812 მორგენი. აქ ასე გამოდის, რომ 18,320 სახლობას თითქმის ერთი ოცად მეტი მამულები უჭირავთ, ვიდრე ერთს მილიონზედ მეტს სახლობასა.

ინგლისში მთელის ინგლისის სამეურნეო მიწები დაჩემებული აქვთ სულ 30,700 სახლობასა, დანარჩენი სოფლის ხალხი-კი სულ უმამულოა თითქმის.

ამ სახით, თუ ცოტა მეტ-ნაკლებობით, ყველგან დიდკაცობამ ღონითა და მძლავრობით დაიჩემა მიწები და ულონო გლეხნი ცარიელზედ გაიყვანა. ცნობალია, რომ ერთს კომლს კაცს სულ ცოტა-ცოტა ათი დღის მიწა მაინც უნდა ჰქონდეს, რომ თავის მამულის ანაბარას დარჩეს და თავი ირჩინოს ცოლ-შვილითა. ეს რომ სახეში ვიქონიოთ და ზემოთქმული სქემა მიწების მორიგებისა, აშკარად დავინახავთ, — რა დიდძალი მიწათ-მომკმედი კაცი იძულებული იქნებოდა თავის მამულს გარეთ ეძია სახსარი ცხოვრებისა და რა დიდძალი მუშტარი ეყოლებოდა მიწის მეპატრონისა. მუშტარის სიმრავლეს ყველგან ერთი და იგივე შედეგი მოსდევს: შოვნის პირობას ამძიმებს და თითონ საშოვარსაც ფასს უმატებს. ესეც მოუხდა უმამულოდ დარჩენილს გლეხობასა, და ვინ იცის სიძვირე და სიძიმე მამულის შოვნისა სადამდე მიჰლწევდა, თუ რომ ამ უნუგეშობას არ დაჰყოლოდა ერთი ნუგეში, რომლის მეოხებითაც სიძიმე მამულის შოვნისა ცოტად თუ ბევრად შეუმსუბუქდათ. ეგ ნუგეში იმაში მდგომარეობდა, რომ თითონ მამულის პატრონებს, რომელთ ხელშიაც მოგროვდა დიდძალი უკაცო მამულები

უჭირდათ გლეხის თავი, ჯერ როგორც მუშა-კაცისა და მერმე როგორც მამულთ საზღვრების დამცველისა.

წინათაც ვსთქვით და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ ერთის მხრით ამ გაჭირვებამ მამულის მეპატრონეებისამ და მეორის მხრით გლეხის უმამულობამ,—მემამულე გლეხთან მიიყვანა და გლეხი მემამულესთან. მოსარიგებლად მართო ერთ-გვარი პირობა შესაძლო იყო ამ მდგომარეობაში: მიწის პატრონი უთმობდა გლეხს მიწის გამოსავალს და გლეხი ამაგისას. ამ სახით ჩამოვარდა ერთ-გვარი ხმარება მიწისა, რომელსაც მიწის ქირავნობას ეძახიან. ამ გარემოების გამო, ქირით ჭერამ მამულებისამ ფეხი აიდგა და დღესაც მომდინარეობს.

რადგანაც დიდ რევოლუციამდე საფრანგეთში, და ზოგიერთგან დღესაც, მთელი გამგეობა და კანონმდებლობა თითქმის მემამულეთა ხელში იყო, და რადგანაც კანონის ჩარევა მიწის-მფლობელობის საქმეში არ იყო სახეირო მემამულეთათვის, ამიტომაც კანონს ხელი არ ჩააკიდებინეს მიწათ-მფლობელობის საქმეში და ყველგან აღიარეს ის მოძღვრება, რომლის წყალობითაც ყოველივე საკუთრება მიწისა უცილობელი და ხელშეუხებელია, ესე იგი, ვერაფერი და ვერა-გვარი საზოგადო გაჭირვება ხელს ვერ გაიწვდენს კერძო საკუთრებაზეო. ამ-სახით, უძრავს ქონებას ჩამოართვეს ის ელემენტი, რომლითაც იგი, ფიხტეს სიტყვით, კერძო კუთვნილებასთან ერთად საზოგადო კუთვნილებასაც შეადგენს. კანონმა რომ ზურგი შეაქცია მიწათ-მფლობელობის საქმეს, წარმოსდგა ერთი იმისთანა მეოხი, რომელიც ზოგჯერ რჯულთ უმტკიცესიც არის, ნამეტნავად მიწის ხმარების საქმეში. ეგ მეოხი—ჩვეულებაა. მაგან მიიღო თვის მფარველობის ქვეშ კანონ-

ნისაგან თავ მინებებული საქმე და დროთა მიმავლობაში დაადგინა კიდეც წესი მიწათ-ქირავნობისა.

მიწათ-ქირავნობის მსვლელობაში ორი განსაკუთრებული მიმართულება აღმოჩნდა: ერთმა თავი იჩინა იმაში, რომ მამულის ქირა, ანუ ღალა, დროთა მიხედვით იცვლებოდეს და თითონ მამულის ჭერაც წინათვე განსაზღვრულ ვადით იყოს; მეორემ იმაში, რომ ერთხელ დადგენილი ღალა უცვალელებელი იყოს და თითონ მამულის ჭერასაც ვადა არ ჰქონდეს წინათვე დანიშნული. პირველი მიმართულება სავესტის გამოცემაზე ეგრეთ-წოდებულ ფერმერობაში, და მეორე მასში, რასაც მეცნიერნი ეძახიან მემკვიდრეობითს ქირავნობას და რასაც ჩვენში, ჩვენის ფიქრით, ხიზნობა ჰქვია. ეს ორი სრული სახეა მიწათ-ქირავნობისა ქვეყანაზედ და თუმცა ამ ორ სახეს შუა არის იმისთანა ქირავნობაც, რომელშიაც ვერ ჰპოვებთ სრულს ნიშნებს ვერც ერთისას, ვერც მეორისას, მაგრამ არსებითის თვისებით-კი უსათუოდ ან ერთს ეკუთვნის, ან მეორეს.

პირველს მიმართულებაში გამარჯვებულია ის ელემენტი საკუთრებისა, რომლითაც იგი მარტო კერძო კუთვნიებად ცნობილია, მეორეში-კი ფეხადგმულია ის ელემენტი, რომლითაც საკუთრება საზოგადო გაჭირვებას ემსახურება. პირველის დროშა ხელთ უპყრიათ მემამულეთა, მეორისა მიწათ-მომკმედსა მუშა-კაცსა. პირველის ფარხმალი კანონია, მეორისა—ჩვეულება.

III

ხნით, პირველი სახე მიწის-ქირავნობისა მოსავლის წილზედ ჭერა იყო და მოკლეს ვადით. ეგრეც უნდა ყო-

ფილიყო, რადგანაც სათემო მფლობელობის შერყევის პირველ ხანებში---გლეხობას, ანუ უკეთ ვთქვათ მიწათ-მომქმედსა, ჯერ ბინა სათემოში მოშლილი არ ექნებოდა და, მაშასადამე, თუ გაიწევდა სხვის მამულისაკენ, მარტო იმისათვის, რომ მამული ეხმარა მოკლეს ვადით, და არა იმისათვის, რომ მამულში ბინაც ნოეკიდნა. ეგ წილზედ-ჭერა მამულებისა და მოკლეს ვადით---უძველესს დროებშივეა შემოღებული, ყველგან ყოფილა და დღესაც არის ძველათგანვე დარჩენილი. ევროპაში ეგ შემოვიდა რომაელთაგან. ჯერ კიდევ კატონი და პლინი იხსენიებენ მაგვარს მიწის ჭერას. რომაელთაგან დამკვიდრდა იტალიაში და აქედამ გადვიდა სხვა ქვეყნებშიაც. აქ, იტალიაში, მიწებს აძლევდნენ მოსავლის წილზედ ჯერ თითო წლობით. ერთს წელიწადს მეორეც ზედ მოჰყვა, მეორეს---მესამე იმავე პირობითა, და ბოლოს ეს განახლება ვადასა ერთისა და იმავე პირობით ისე გახშირდა და შეეთვისა ხალხს, რომ ჩვეულებრივ საქმედ შეიქმნა. ამით წახალისებულნი გლეხნი და დაიმედებულნი, ბინასაც იკეთებდნენ ნაჭირავებ მამულშია და მოიკიდეს კიდევ. გამრავლებული სახლობა გლეხისა, რასაკვირველია, ამას ხელს უწყობდა. მეტი კაცი გლეხის სახლობიდან იძულებული იყო მოჰკიდებოდა ბინას სხვის მამულში, რადგანაც პირვანდელი საკომლო სამყოფი აღარ იქნებოდა ყველასათვის.

ეს ერთისავე და იმავე პირობის შეუშლელად განმეორება წლიდამ წლობით დიდხნის განმავლობაში ხალხის სულსა და ხორცში ფეხს იკიდებდა და ბოლოს იქამდინ მივიდა, რომ მართლა ჩვეულებად შეიქმნა და ერთხელ დაჭერილი მიწა საშვილიშვილოდ გადადიოდა მეკომურის მემკვიდრეებზედ ერთისა და იმავე ღალითა.

ამას იტალიაში livello-ს ეძახიან და ლომბარდიასა და ტოსკანაში ამ-გვარი მიწათ-მფლობელობა მეტად გახშირებულია. თუმცა გლეხსაც ნება აქვს, როცა უნდა აიყაროს და მემამულესაც — როცა უნდა აჰყაროს, მაგრამ ჩვეულებამ ისეთის სიმტკიცით მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ ეს წესი მიწათ-მფლობელობისა, რომ ვერც გლეხი ჰბედავს უმიზეზოდ აყრასა — შიშით, რომ სახელი წამი! დება და სხვა აღარავინ მიმიღებსო, და ვერც მემამულე — იმის შიშით, რომ აღარავინ მომეკარებაო და მიწას ველარას გამოვრჩებიო. თუ ან გლეხმა არ შეასრულა რიგიანად თავისი მოვალეობა და მით აიძულა მემამულე აჰყაროს, ან მემამულემ ღალა მოუმატა და მით იძულებულ ჰყო გლეხი აიყაროს, მთელი ხალხი, დიდი თუ პატარა, ქვეყნის სამარცხვინოდ გახდის გლეხსაცა და მემამულესაცა. ასე ძლიერად მოქმედობს აქ ჩვეულება. თუმცა ამ-გვარი წესი მიწათ-მფლობელობისა იტალიის კანონებში გარკვევით არ არის აღიარებული და მარტო ჩვეულების ფარ-ქვეშა სდგას, მაგრამ მაინც მკვიდრად სუფევს, და ამის მიზეზს ჯერ იმაში ხედევენ, რომ იტალიის მემამულენი თითონ არ მოქმედობენ თავიანთ მამულებში და მუშაობას არ ეწყობიან, და მერმე იმაში, რომ ღალა დიდია: ზოგან ორი-მესამედია მოსავლისა, ზოგან ნახევარი და ზოგან მესამედი.

საფრანგეთში, საცა გლეხოზა უმამულობით ისე შევიწროვებული არ არის, როგორც სხვაგან, საცა სოფლის გლეხოზას უფროს ერთგან თავის საკუთარს მამულში აქვს ბინა, რასაკვირველია, არავითარი მიზეზი არ იქნებოდა, რომ გლეხი სამუდამოდ მოსჭიდებოდა მამულის ქირავნობასა და არც მამულის პატრონი ინდომებდა უვადოდ დაეაფრა თავისი მამული სხვის ხელში, რადგანაც

საფრანგეთში უფროს-ერთგან მემამულენი თითონ ტრია-
ლებენ თავის მამულში და მიწებს თითონ ამოქმედებენ.
ამის გამო აქ მემკვიდრეობითმა ქირავნობამ ფეხი ისე
ვერ გაიდგა, როგორც იტალიაში და უფროს-ერთგან
გაჩერდა მარტო ვადით მამულის გაცემაზედ თითო წლო-
ბით და სამ-სამ წლობითა. მაგრამ მაინც კიდევ მემკვიდ-
რეობითი ქირავნობა მამულებისა, როგორც იტალიური
livello, ბრეტანში, ელზასში *, საზოგადო ჩვეულებად არის
მიღებული, იმ პირობით-კი, რომ მემამულეს სრული ნება
აქვს აჰყაროს მამულის მოქირავნე, როცა-კი სურს, მხო-
ლოდ უნდა უზლოს დანაკლისი გარეშე კაცთა გადაწყვე-
ტილებისამებრ.

პრუსიასა, საქსონიასა და ჰესენში ამ-გვარი მემკვი-
დრეობითი ქირავნობა ძალიან გახშირებულია. აქაც ამ-
გვარს მფლობელობას erbracht-ს ეძახიან, როგორც ელ-
ზასში.

პორტუგალიაშიც ხშირია ამ-გვარი მიწათ-ქირავნო-
ბა და ჰქვიან aforamento. აქ მიწებს უვადოდ აქირავე-
ბენ, იმ პირობით კი, რომ ერთხელ დადგენილი ღალა,
რომელსაც ვერც მემამულე მოუმატებს და ვერც მოქირავ-
ნე დაუკლებს, უდავიდარაბოდ ეძლეოდეს მამულის პატ-
რონსა. აქ aforamento განუყოფელია, ესე იგი, მემკვიდ-
რეთა შორის ვერ გაინაწილება, და თუ aforamento-ს მკე-
რელი ამოწყდება, მამული მხოლოდ მაშინ უბრუნდება
პატრონსა.

სრულსა და სავსე სახეს მემკვიდრეობითის ქირავ-
ნობისას წარმოადგენს ჰოლანდიის პროვინცია გრენინ-

*) ბრეტანში ამ-გვარს მფლობელობას ეძახიან quevaise;
ზოგან—domaine conjéable, ელზასში—erbracht.

გენი, საცა მაგ-გვარს მფლობელობას beklem-regt-ს ეძახიან. Beklem-regt ი იმ-გვარი მემკვიდრეობითი მფლობელობაა მიწისა, საცა ყოველ-წლივ მოქირავნემ უნდა იხადოს ერთხელ ჩვეულებით დადგენილი ღალა, რომელსაც ვერასდროს ვერ შესცვლის მემამულე.

Beklem-regt-ის მფლობელსა, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ამ-გვარს მიწის მოქირავნესა არამც-თუ მემკვიდრეობით უქირავს მამული, არამედ ნება აქვს მემამულის დაუკითხავად ვისაც უნდა უნდერძოს, მიჰყიდოს, მიაქირავოს, დაუგირავოს, იმ პირობით-კი, რომ თუ beklem-regt-ს გადასცემს ან გაყიდვით, ან მემკვიდრეობით, ყოველს ამისთანა შემთხვევაში მემამულეს ერთისა თუ ორის წლის ღალის ფასი უნდა მიეცეს გარდა ყოველწლიურის ღალისა. ყოველივე შენობა და ნაკეთობა ამ-გვარს მამულში მოქირავნეს საკუთრებად არის აღიარებული და თუ რომელიმე მიზეზით beklem-regt-ობა შესწყდა, მაშინ მემამულემ შენობისა და ნაკეთობის ფასი უნდა მოქირავნეს უზღოს.

აქ მოყვანილ მაგალითებიდანა სჩანს, რომ ყველგან მიწის-მფლობელობა მიიზიდება, თუშე-კი ფეხ-მძიმედ, იქით, რომ მაგ მფლობელობას მუშა-კაცის ხელში მუდმივობა დაუმკვიდროს ერთისა და იმავე უცვალებელის ღალითა; ყველგან ისე მიიშართება, რომ მიწის საკუთრებაში ფეხი მაგრად მოაჭიდინოს საზოგადო ინტერესების შესაფერს ელემენტსა.

მეცნიერთა აზრით, მემკვიდრეობითი ქირავნობა მიწისა შუა-საუკუნოების დასაწყისში ჩამოვარდა და პირველად მონასტრებმა შემოიღეს თავის მამულებში. დიდძალი მამულები, რომლებიც მონასტრების ხელში მოგროვდა, უქმად დარჩებოდა, რომ უმამულო კაცი არ მოეწვიათ მა-

მულების საკეთებლად. მოწვეულებისათვის ბინაც უნდა მოეკიდებინათ მამულში, რომ მიწების კეთება და მამულებიდან გამორჩევა სადღე-ხვალიო საქმედ არ შექმნილიყო და სამუდამოდ ყოფილიყო. ამიტომაც მონასტრებს გადმოსახლებულებისათვის ცოტა თუ ბევრი შელავათი უნდა მიეცათ და მით გადმოებირებინათ ხალხი. ეკ შელავათი მართა მხოლოდ ორის საგნის შესახებ თუ იქნებოდა: ღალისა და მამულის ჭერის ვადისა. მიწათ-მომქმედს ხელს არ მისცემდა ბინა მოეკიდნა სხვის მამულში, თუ დაიმედებული არ იქნებოდა, რომ დიდხანს იქნებოდა მამულში და ერთხელ მორიგებული ღალა აღარ იმატებდა. პირველ ხანებში ვადა მამულის ჭერისა ათ წლამდე აღიოდა. ამის შემდეგ მონასტრებს ნება ჰქონდათ დაეთხოვნათ მოქირავნე მამულიდან, მაგრამ რაკი შენობისა და ნაკეთობის ფასი უნდა გადაეხადნათ მოქირავნის სასარგებლოდ, ამიტომაც მაგ უფლებას ფრთა მოკვეცილი ჰქონდა. მონასტრების მიხედვით სხვა დიდ-მამულიანებმაც ნახეს ხეირი მაგ-გვარად მამულის გაქირავებაში და შემოიღეს მემკვიდრეობითი ქირავნობა, რომლის მაგალითები ზევით მოვიყვანეთ და რომელიც ზოგან ჯერ შემთავრებული არ არის, და ზოგან-კი, როგორც პორტუგალიასა და ჰოლანდიაში, სრული სახე აქვს.

ინგლისი ერთი იმისთანა ქვეყანა არის, საცა მერე გვარძა მიწის მფლობელობისამ, სახელდობრ ფერმერობამ, თავი იჩინა სრულის თავის თვისებითა და თითქმის უნაკლულოდ. მაგრამ აქაც მემკვიდრეობითი ქირავნობა მიწისა თითქმის დღეს, ჩვენ თვალ-წინ, იდგამს ფეხსა. ამიტომაც კვალში რომ ჩაუდგეს კაცი მიწათ-მფლობელობის მსგელელობას ინგლისში, მეტად საინტე-

რესო იქნება. ჩვენ ვეცდებით, რამოდენადაც ღონე შეგვ-
წევს, გამოვიკვლიოთ მიწათ-მფლობელობის საქმე ინგ-
ლისში უფრო ვრცლად და სავსედ. მერე, რაკი ყოველივე
საჭირო ცნობა ხელთ გვექნება, ჩვენს ხიზნობასაც გამო-
ვიძიებთ*.

1880 წ.

*) ეს პირველი ნარკვევი „ხიზნების საქმის თაობა-
ზედ“, რომელიც იბეჭდებოდა გაზ. „დროებაში“ 1880 წელს, ავ-
ტორს დაუმთავრებელი დარჩა

შემდეგ, 1886 წელს, ავტორი ამ საკითხს ისევ დაუბრუნდა და
დაბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ მეორე ნარკვევი „ხიზნების საქმეზე, სადაც
იგი იმეორებს ამ პირველი დაუმთავრებელი ნარკვევის დებულებებს•
(იხ. ქვემოთ, „ხიზნების საქმე“, ნარკვევი მეორე).

რ ე დ.

ხიზნეზის საქმე

ნარკვევი მეორე

(1886)

შესავალის მაგიერ.

„კავკაზი“-ს წერილების გამო.

* *

• ტფილისი, 23 მაისი, 1886 წ.

გაზეთმა „კავკაზმა“ ამ უკანასკნელ დროს ორი მეთაური წერილი შესწირა ხიზნების საქმეს. პირველ წერილში პატივცემული გაზეთი ამბობს, რომ, როცა ლაპარაკი ჰქონდათ ბატონ-ყმობის გაუქმების თაობაზედ, მაშინ თავად-აზნაურთა უმრავლესობა ურჩევდა მთავრობასაო, განთავისუფლებულთა გლეხთა მიწების ხმარების საქმე იმ საფუძველზედ მოაწყოსო, რა საფუძველზედაც ხიზნები არიანო. „ეს ამბავი დიდად შესანიშნავიაო, — ამბობს მერე გაზეთი:—რადგანაც თავად-აზნაურთა უმრავლესობა ამით გვაჩვენებს, რომ ხიზნობა მისთვის მეტად სასარგებლოა.“ შესაძლოა, ამ ამბიდან სხვა დასკვნაც გამოეყვანა კაცსა, მაგრამ გაზეთს „კავკაზს“ მარტო ერთი ზემოაღნიშნული დასკვნა უნებებია, და იყოს ნება მისი. ჩვენ ჯერ ამას არ გამოვეკიდებით, ჩვენ მარტო ამისი თქმა გვინდა, რომ საქმე, რომლიდამაც სხვადასხვა დასკვნა შესაძლოა კაცმა გამოეყვანოს, არ უნდა იყოს ხმარებული საბუთად მარტო ერთის დასკვნისათვის. ეს მართლმსჯელობის უცილობელი კანონია.

ამ პირველ დასკვნიდან გაზეთს „კავკაზს“ გამოჰყავს მეორე დასკვნა: თუ ხიზნობა ესე სასარგებლოა

თავად-აზნაურთათვის, მაშ თითონ ხიზნებისათვის საზარალბელი უნდა იყოსო. ასე ჰფიქრობს პატივცემული გაზეთი და ამის დასამტკიცებლად ბ-ნ ვერმიშოვის ბროშიურიდამ „ხიზანი და ხიზნობა“ მოჰყავს რამდენიმე ცნობა, რომელთაგანაც სჩანს, რომ ორთა-შუა რიცხვით ხიზნებს ყოველ დესეტინა სახნავ-სათესს მამულზედ ცხრამეტ მანეთიდამ ოც-და-ხუთს მანეთამდე ღალა ერთმევათ წელიწადში მემამულის სასარგებლოდაო. თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ჩვენში, თითქმის საყოველთაოდ მიღებულ ხვნა თესვის წესისამებრ, ორიდამ ერთი დესეტინა ყოველთვის ისვენებს და მეორეა მარტო მოქმედებაში, გამოვა, რომ ხიზანს თითო ნამუშავარი დესეტინა უჯდება 38—50 მანეთამდე წელიწადში, თუ მართლა, ბ-ნ ვერმიშოვის და „კავკაზის“ სიტყვისამებრ, 19—25 მანეთამდე ღალას იხდის წელიწადში ყოველს დესეტინაზედ საერთოდ, ესე იგი იმაზედაც, რასაც ასვენებს.

ბევრი უცნაური რამ გაგვიგონია ჩვენის ქვეყნის ახირებულ და ძალად-მაცხოვნე მცოდნეთაგან და ეს ამბავი კი, რომ ნამუშავარმა სახნავ-სათესმა დესეტინამ მაგოდენა ღალა იხადოს,—ჯერ არა გვსმენია. ბ-ნს ვერმიშოვს მით მაინც შეეწყნარება ეს მართლა უცნაური ამბავი, რადგანაც თითონვე ამბობს, რომ ამნაირი ცნობები მარტო ერთს დიდს მამულში მოვკრიბეო. იქნება იყოს სადმე ჩვენში ერთად-ერთი ამისთანა მამული, რომელიც ამოდენა ღალას იძლევა, მხოლოდ საკვირველი ეს არის,—ამ ერთად-ერთს მაგალითზედ როგორ ამყარებს თავისს მსჯელობას გაზეთი „კავკაზი“. რამდენი ადგილია, საცა ღალა არ აღემატება ორსა და სამს მანეთს დესეტინაზედ!.. შორს რომ არ წავიდეთ, საკმაოა კაცმა თვალი დააკვიროს იმ ცნობას, რომელიც ამ საგანზედ თითონ

მთავრობასა აქვს გამოძიებული და აღნიშნული. მთავრობისაგან დაბეჭდილი წერილი „Хизанское Положение“ ამტკიცებს, რომ ზიზნები თითო ღესეტიან სახნავ და სათიბ მამულზედ იხდიან ორ მანეთ და ხუთ-შაურიდამ, სამ მანეთ და ცხრა შაურამდე (გვერდი 35). საკვირველია, ამისთანა სარწმუნო ცნობას, მთავრობის მიერ გამოძიებულს, როგორ მოარიდა თვალი გაზეთმა „კავკაზმა“ და ერთად-ერთს მაგალითზედ, ბნ ვერმიშოვის მიერ გამოკვლეულზედ, შესდგა.

ჩვენ ჩვენი აზრი ხიზნობაზედ ვეცდებით შეძლები-სამებრ გამოვსთქვათ ოდესმე დაწვრილებით და საკმაო სივრცით, აქ მხოლოდ ის უნდა აღგვენიშნა, რომ „ის ადვოკატური ხერხები და განგებ ბინდ-ბუნდის გარდაფენა საქმის არსებაზედ“, რომელთაც პატივცემული გაზეთი „კავკაზი“ ასე სამართლიანად ჰკიცხავს, გასაკიცხველია ყოველს შემთხვევაში, დაიჭერთ მემამულეების მხარეს, თუ ხიზნებისას. ყოველს საზოგადოებრივს საქმეში, რაც უნდა მწვაფი იყოს, კაცმა ჯერ უნდა მართალი ეძებოს, მხოლოდ მართალი და სხვა არა-რა. ჯერ, ყველაზედ უწინარეს, უმრავლესობათა და უმცირესთა შორის სიმართლე უნდა იყოს გამკითხველი; ამაღ, სიმართლემ, უნდა მოაშველოს ერთმანეთში ეგ ორი მხარე. ჩვენის ფიქრით, საზოგადოებრივ საქმეში არც უმცირესი უნდა შესწიროს კაცმა უმრავლესობას და არც უმრავლესობა უმცირესობას, ორივე უნდა დაუმორჩილოს მარტო სიმართლეს, როცა კი შესაძლებელია. ადამიანთა საზოგადო ცხოვრება ისეთი რთულია, რომ ბევრში და ბევრგან ეგ სიმართლე ძნელად აღმოსაჩენია, და მარტო ამ განსაკუთრებულს შემთხვევაში უღონო მართლმსაჯულება ადამიანისა სიმართლედ მას აღიარებს, რაც უმრავლესობისათვის სახეიროა.

ამ განსაკუთრებულ შემთხვევაში მეტი გზა არ არის, სხვა განსამართლებების საბუთი ადამიანს დღეს აქამომდე ვერ აღმოუჩენია, გარდა „უმრავლესობის კანონისა“. ხოლო ეს იმას კი არა ჰნიშნავს, რომ იქაც, საცა მართალი აშკარად უმცირესისაკენ არის, უსათუოდ უმრავლესობამ უმცირესობა სძლიოს და ითაყვანოს. ეგ ძალმომრეობა იქნება და არა იგი სამართალი, რომლითაც ადამიანი ადამიანობს ვით ზნეობრივი არსება, და რომლის გამოც ჩვენი ანდაზა ამბობს: სამართლით ამოთხრილი თვალი არ მეტკინებაო.

ჩვენ ამას ამ-ჟამად იმიტომ კი არ ვამბობთ, რომ ხიზნების საქმეში ან ერთს მხარეს მივეკრძოთ, ან მეორეს. ჩვენ მარტო იმასა ვწუხვართ, რომ პატივცემული გაზეთი „კავკაზი“ ამ შემთხვევაში მარტო ეგრეთ-წოდებულს „უმრავლესობის კანონს“ აჰყოლია და სრულებით ყურადღება არ მიუქცევია იმ მართლისათვის, რომელსაც, ყოვლთ უწინარეს, ხელთ უნდა ეჭიროს სასწორი საზოგადოებრივის საქმის განაჩენისათვის. ჩვენ აქ ჯერ არას ვიტყვი იმაზედ თუ, — რომელს მხარესაკენ დასძლევს სასწორს ეს მართალი, ჩვენ მხოლოდ გვსურდა გვეჩვენებინა იგი განკითხვის გზა, რომელზედაც ჯერ პირველად უნდა გაიაროს ხიზნების საქმემ, ჩვენის ფიქრით. ჩვენ ვეცდებით შემდეგში გავსინჯოთ ხიზნების საქმე ამ გზითაც და უმრავლესობის კანონის მიხედვითაც.

ტფილისი, 2 აგვისტო, 1886 წ.

პატივცემულმა გაზეთმა „კავკაზ“-მა, რომელმაც ამ ბოლოს ხანებში ასე დაგვიძვირა ლაპარაკი აქაურს, ჩვენებურს საქმეებზედ, წელს მიაქცია ყურადღება ხიზნების

საქმეს. ამ ფრიად სამძიმო საქმეს მოახმარა მარტო სამი მეთაური წერილი, თუმცა საქმე იმოდენად რთულია, მრავალკაცი და ღრმად დასაკვირვებელი, რომ ღირსია მომეტებულის გამოძიებისა, გამოკვლევისა და ლაპარაკისა. ერთის მხრით პატივცემული გაზეთი არც გასამტყუნარია. რასაც „კავკაზ“-მა მოანდომა სამი წერილი, იმისთვის ერთი სტრიქონიც მეტია; სამის წერილის მაგიერ ერთი სტრიქონი თავსაყრელად ეყოფოდა: აიღეთ და მიწები დაუსაკუთრეთ ხიზნებსაო. არც გაჭრა და არც გახევა, ეს არის დღეს „კავკაზ“-ის თავი და ბოლო ხიზნების საქმის თაობაზედ. თურმე ნუ იტყვით, ესე ადვილი ყოფილა იმ კვანძის გახსნა, რომელსაც ხიზნების საქმე წარმოადგენდა. მთავრობა-კი, ეს ოცი წელიწადია, შესდგომია ამ საქმის ვითარების ახსნას, გაგებას, რომ, თუ შესაძლოა, იმ ვითარებისამებრ ეს საქმე ისე დააბოლოვოს, — არც მწვალი დასწვას და არც შამფური. „კავკაზ“-ს რომ დავუჯეროთ, მთავრობა ტყუილად მომცდარა ეს ოცი წელიწადი, ამ საქმეს არც ალება სდომებია, არც დალება.

ჩვენ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ამ გულხალვათობას „კავკაზ“-ისას ვერ შევიწყნარებთ. თუმცა ხიზნების საქმის ფარგალში უფრო ცოტა ხალხია მოყოლილი, ვიდრე ბატონ-ყმობისაში, მაგრამ თვით საქმე კი არსებითად და ბუნებითად უფრო ძნელი გადასაწყვეტია, ვიდრე ბატონ-ყმობის საქმე. ბატონ-ყმური დამოკიდებულება უსამართლო საქმე იყო. საცა ცხადი და აშკარა უსამართლობაა, იქ სამართლიანობის პოვნა ყველასათვის ადვილია. იქ ბევრი თავის ტეხა არ უნდა, რომ კაცმა მართალი იპოვოს, და იმ მართლის კვალობაზედ ყველას თავისი მიუწყას. სულ სხვა ამბავია, როცა, საუბედუროდ, ერთს ხელში მიწაა და მეორეში შრომა, განცალკევებული, განთვითეულებული, და როცა ამ სამწუხარო ყოფას ერთი მეო-

რისაკენ მიუზიდნია და ამ სახით შეუქმნია დამოკიდებულება. აქ, თუ გნებავთ, უსამართლობა თვით სათავეშივეა.

ხოლო ამაზედ ჩვენ სხვადასხვა მიზეზების გამო არა გვეთქმის-რა, ბევრიც რომ გვინდოდეს.

რაკი საკუთრება მიწისა ხელშეუხებელ კუთვნილებად, და მუშაკის მარჯვენა თავისუფლად არის აღიარებული კანონის მიერ, აქ დამოკიდებულება მუშისა მიწაზედ და მიწისა მუშაზედ სხვა თვალთ უნდა გაისინჯოს და გამოძიებულ იქმნას. ერთს წაართვი და მეორეს მიეცი, ეგ, ჩვენის ფიქრით, წყლულს ვერ გაამართლებს. ხიზნების საქმე, — იმ გარემოებიდან წარმომდგარი, რომ ერთს მიწა ჰქონია უხელოდ და მეორეს ხელი უმიწოდ, — ბატონყმობის საქმე ხომ არ არის, რომ ერთხელ გადაწყვეტილი და მორჩომილი მეორედ აღარ წარმოსდგეს და აღარ მობრუნდეს. ვიდრე კანონი იმ თვალთ უყურებს მიწას, როგორც ღლეს, და ვიდრე ქვეყანაზედ კაცი სცხოვრებს, ბევრი იქნება ერთის მხრით უმამულო კაცი, რომელსაც შრომა უნდა და საშრომი მიწა არ ექნება, და მეორეს მხრით უხელო კაცი, რომელსაც მამული აქვს და მშრომელი კი არ ეყოლება. დროთა განმავლობაში, თუ გარემოება ხელს უწყობს, ხალხი მატულობს, და ამას აუცილებლად ის მოსდევს, რომ, ღლეს არა ხვალე, ისევ იმ ყოფაშივე ჩავეცვივით უმამულო კაცის გამო, რომლიდამაც ღლეს გამოსვლა გვინდა. ვსთქვათ, მაშინაც დაეუჯერეთ „კავკაზ“-ს, და თუ ვისმე მამულში უმამულო კაცს მოვასწართ, მამული მემამულეს წავართვით და უმამულოს მივეცი. მას მერმეთაც ხომ ისევ იმ გაჭირვებას შეგვახლის დროთა მდინარეობა! მაშინ რაღა ვქნათ? კიდევ წავართოთ? ეგრე რომ ვიაროთ, ღღევანდელ მემამულეს

ხომ სულ ჩამოეცლება მამული, და ახლა ის გაგვიხდება თავში საცემი და ხიზანსავით დასაბინავებელი. ნუთუ ეგრე ციბრუტივით ტრიალი სასურველია შორს-მჭვრეტელის კანონმდებლისათვის! არა გგონია.

რაკი, სამწუხაროდ ჩვენდა, მიწა და ხელი განცალკევებულია, და რაკი ესეც ვიცით, რომ ამასთან ერთად მუდამ იქნება მიწის აზღები მუშა და მიწის გამცემი პატრონი, ჩვენ ივას ვამბობთ, რომ იმისთანა წესი ჩამოვარდეს მუშისა და მიწის პატრონის შუა, რომელიც ამ მიწისა და ხელის განცალკევების ბოროტს უფრო ნაკლებ აგრძნობინებდეს. ჩვენის ფიქრით, ამისთანა წესი ხიზნების წესია. ერთს ადგილას ჩვენ ამიტომა ვსთქვით, რომ კაცობრიობამ ამაზედ უკეთესი წესი ვერ მოიგონა, როცა მიწისა და ხელის განცალკევებამ საქმე გაამწვავა და ტკივილი თვისი კანონს წინ დაუყენა მოსარჩენად.

ამაზედ პატივცემულმა „კავკაზ“-მა თითქმის სასაცილოდ აგვიგდო. ჩვენა ვსთქვით, რომ რაკი საქმე ისეა მოწყობილი, რომ სხვისა მიწის ხმარებაზეა მივარდნილი, ხიზნობაზედ უკეთესი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა სხვა არა არის-რაო. „კავკაზ“-ს ეს ჩვენი აზრი, მარტო სხვისა მიწის ხმარებაზედ გამოთქმული, გონების თვალიდამ მოსხლეტია და იძახის: იმას რა სჯობია, რომ მუშა თითონ იყოს პატრონი თავის მიწისაო. ჩვენც ვიცით, რომ არა სჯობია-რა, მხოლოდ ეს რა სიტყვის შემობრუნებაა მაშინ, როდესაც ჩვენ ამ მთისას ვლაპარაკობთ და ის-კი იმ მთისას გვეუბნება? ვსთქვათ, დაფუჯერეთ კიდევ „კავკაზ“-ს და დღევანდელი ხიზნები მის სურვილისამებრ დავაბინავეთ. ამით მოისპობა განა მიწის მფხოვნელი უმამულო კაცი, რომელიც ხვალვე კარზედ მოგვადგება! განა ამით დაიშრიტება და მოსწყდება

იგი წყარო, რომელიც აჩენს უმამულო კაცს! ხალხი დღე-და-ღღე მატულობს, მიწა კი, რაც არის ღვთისაგან გაჩენილი, იმაზედ მეტს არც იმატებს და არც იკლებს. ეს გარემოება განა ყოველ-ღღე არ მოქმედობს და ყოველ-ღღე არა ჰბადავს უმამულო კაცსა, რომელსაც თავის ადგილას აღარ ედგომილება სივიწროვისაგან და სხვაგან უნდა მონახოს საცხოვრებელი მიწა, თუკი იშოვება. ეს ხომ საღღე-ხვალიო საქმეა და მაშინ რაღას უპირობს „კავკაზ“-ი უმამულო კაცებს? ეს აუცილებელი გარემოება რომ არ ასცილებოდა „კავკაზ“-ს და არ გამოჰპარვოდა, სიცილს ცოტაოდნად მოერიდებოდა, და მაშინ მიხვდებოდა, რომ ამისთანა შემთხვევაში ხიზნობა უკეთესი საფარველია სხვა ყოველ-გვარ სხვისა მიწის ხმარების წესზედა. თუ ეს მართალი არ არის, ვსთხოვთ პატივცემულს გაზეთს, გვიჩვენოს: ეგულება საღღე ქვეყნიერობაზედ სხვისა მიწის ხმარების წესი უკეთესი მასზედ, რასაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, რასაც ჩვენში არ დასცალდა თვისთა მიდრეკილებისა და ბუნებისამებრ დამთავრებულიყო, და რაც შესაძლოა ჯეროვანად ღღეს დამთავრდეს. ამ საქმის ისე გადაწყვეტა, როგორც ბატონ-ყმობის საქმე გადაწყდა, ჩვენის ფიქრით, ჯერ უმამულო კაცის დაღუპვაა და მერმე ეკონომიურის ცხოვრების უკეთესის კვალიდამ უარესში ჩაყენებაა.

ჩვენ ვეცდებით ყოველივე ეს, ჩვენის შეძლებისამებრ, დაუშვტკიცოთ პატივცემულს „კავკაზ“-ს და ამასთან ერთად იმაშიაც დავარწმუნოთ, რომ მისი სიცილი წინასწარია და აღრეული.

ჯერ, მინამ „კავკაზ“-ის გადაწყვეტილს განაჩენს გავარჩევდეთ, ჩვენ საჭიროდ ვხადით ავხსნათ და გამოვიძიოთ, ჩვენის შეძლებისამებრ, თვით არსება და ბუნება ხიზნობისა.

ხიზნობის საჩემი.

ნარკვევი მეორე.

1

ჩვენ ერთხელაც გვითქვამს და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ ხიზნობის საქმე მძიმე საქმეა თავისი მნიშვნელობით და მწვაია თავისი ინტერესით, იმიტომ რომ ასე თუ ისე იგი შეეხება იმ ნაწილებს რჯულიერებისას, რომელთაგანაც შემდგარია რჯულიერება საკუთრებისა. ამიტომაც საჭიროა, ჯერ განსაზღვრულ და დადგენილ იქმნან იგი სახელმძღვანელო დედა-აზრნი, რომელთაც უნდა უსათუოდ ექვემდებარებოდეს თვით განაჩენი ხიზნობის საქმისა, მერე წინათ-დანახული იყოს ყველა მრავალ-გვარი წვლილიცა, რომელიც აუცილებლად თან სდევს ამისთანა რთულს საქმეს. უამისოდ, აზრების ერთმანეთში არეგ-დარევა, მოუთავსებლობა, დაწეწვა და უთანხმოება აუცილებელია. ამ აუცილებელის გარემოების შედეგი კიდეც ის არის, რომ თითონ განაჩენი, ანუ უკეთ ვსთქვათ, კანონი სრული არ არის ხოლმე, ბნელია, ერთი ცალკე მუხლი მისი მეორეს არ უდგება, არ უხდება, არ ეთანხმება. აქედამ იზადება გაუგებრობა კანონისა, დავიდარაბა, ერთნაირად შემაწუხებელი და მავნებელი როგორც სახელმწიფო მმართველობისათვის, ისეც ცალკე კაცის საკუთარ ინტერესებისათვის.

ამ სახელმძღვანელო დედა-აზრთა განსაზღვრისა და დადგენისათვის საჭიროა ყველაზედ უწინარეს ახსნილ იყოს საგანი თვით საკუთრების რჯულთერებისა*.

საკუთრებას ორი ნაწილი შეადგენს: ერთი — პირადი, მეორე — ზოგადი, რადგანაც იგი არსებობს არა მარტო ცალკე კაცის სარგებლობისათვის, რომ ნაამაგარი მისის შრომისა მასვე მოახმაროს, არამედ საზოგადოების სარგებლობისათვისაც, რომ შესაძლოდ და დღეგრძელად ჰქმნას არსებობა თვით საზოგადოებისა. ერთიცა და მეორე ნაწილიც ცოტად თუ ბევრად თვის საბუთსა ჰპოულობს იმაში, რომ თვით ადამიანიც ბუნებითად ორს მხარეს წარმოადგენს. ერთის მხრით იგი ცალკე სულიერია, რომელსაც თვისი პირადი, საკუთარი საგანი აქვს ცხოვრებისა და სხვაზედ დამოუკიდებელად მიეზიდება ამ საგნისაკენ, და მეორეს მხრით ზოგადი სულიერია, რომელიც მრავალ-გვარად გადაბმულია, დამოკიდებულია სხვა თვის მსგავს სულიერებზედ იმ აუცილებელ საჭიროების გამო, რომ მარტოდ ცხოვრება ბუნებითად არ უწერია და უნდა უსათუოდ სცხოვრებდეს თვისთა მსგავსთა შორის.

რომელი ერიც გინდა აიღოთ მთელს ქვეყნიერობაზედ, ჰნახავთ, რომ ყველა ერის ეკონომიური ცხოვრება

*) ბოდიშს ვიხდით ჩვენ მკითხველებთან, რომ სიტყვა ჩვენი მძიმეა და ადვილად გასაგები არ არის: იმ საგნისათვის, რომლის გამოც ჩვენ მოგვიხდა ამ-ჟამად ლაპარაკი, ტერმინები და თვით წყობა სიტყვიერებისა ჯერ არ არის, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენს ენაში შემოტანილი და გაშინაურებული. სიმძიმე სიტყვისა იქნება ჩვენ მიერ ენის უცოდინარობის მიზეზითაც იყოს; არც ამაზედ ავუხირდებით ვისმე, მხოლოდ ჩვენ გვსურს დავარწმუნოთ მკითხველნი, რომ ჩვენ ჩვენის მხრით ყოველი ღონე ვიხმარეთ, ჩვენი აზრი ადვილად გადაგვეცა სხვისთვის და, სწორედ მოგახსენოთ, ზოგან თვით აზრს მისი მნიშვნელობა მოვაკელით, რომ სიტყვა ადვილად გასაგები ყოფილიყო.

იმის ბრძოლაში დაღუპულა და ილევა დღესაც, რომ ან ერთი ნაწილი საკუთრებისა აუფლოს ქვეყანაზედ, და ან მეორე. მთელი არსება მიწათმფლობელობის საქმისა, რომელიც შეადგენს დღევანდელს ტკივილს ყველა ერისას და ყველა სახელმწიფოებისას, იმაში მდგომარეობს თუ, — რომელი ნაწილი საკუთრებისა გაძლიერდეს და გაუფლდეს კაცთა ეკონომიურს ცხოვრებაში: პირადი თუ ზოგადი. ეს ორი ელემენტი იბრძვის დღეს ქვეყნიერობაზედ და ეგრეთ-წოდებული საადგილ-მამულო, სამიწა-წყლო საქმე — (аграрный вопрос) მარტო ეგ ორთა შუა ბრძოლაა და სხვა არა-რა.

II

საკირო არ არის კაცი საისტორიო გამოძიებათა ბარდებში გაებას იმ უცილობელის და ყველასაგან ცნობილ ამბის დასამტკიცებლად, რომ პირველყოფილ დროს, როცა თავდაპირველ დაეწყვნენ კაცთა საზოგადოებანი, ზოგადს ელემენტს საკუთრებისას, თუ არ განსაკუთრებით, გადაჭარბებით მაინც, მეტი და უპირატესი ადგილი ეჭირა კაცთა ცხოვრებაში. სხვადასხვა საეკონომიო და საპოლიტიკო თვისების მიზეზთა გამო, მაგ ზოგადმა ელემენტმა საკუთრებისამ თანდათან გზა დაუთმო პირადსა, და პირადის ელემენტის გამარჯვება მთლად და უნაკლოდ გამოისახა მთელის თავისის სასტიკობითა ფეოდალობაში, რომელმაც შემოიტანა ბატონ-ყმობა, ესე იგი იმისთანა წყობა, რომელიც მარტო უფლებათა უმოვალეობო, უსაზღვრო, პირობა-დაუდებელი, და რომელსაც სხვა

საგანი არა ჰქონდა-რა, გარდა ცალკე კაცის პირადის კეთილდღეობისა.

საზღვარ დაუდებელმა უფლებამ საკუთრების პირადის ელემენტისამ მოუყარა თავი მამულებს კერძო კაცთა ხელში ცალ-ცალკე, განაშორა მუშა-ხელი საზოგადო საგანს—ძიწასა, განაცალკევა მუშა და სამუშაო საგანი. მაგ განშორებამ და განცალკევებამ დიდად შეარყია და შეშალა ბუნებრივი მდინარეობა ეკონომიურის ცხოვრებისა, იმიტომ რომ ერთ მხრივ დარჩა მუშა-ხელი უმიწოდ და მეორე მხრივ—მიწა უმუშა-ხელოდ.

აი სწორედ ამ გარემოებამ, ამ მდგომარეობამ შეახვედრა ერთმანეთს მამულის პატრონი და მუშაკი, მიწათ-მფლობელი და მიწათ-მომქმედი. აი სწორედ ამ გარემოებამ იძულებულ ჰყო მიწათ-პატრონი და მუშა-კაცი ერთმანეთს შეჰყროდნენ და მოჰრიგებოდნენ, ერთს ის მიეცა მეორისათვის, რაც თითონ არა ჰქონდა, თორემ მიწაც უქმად დარჩებოდა და ხელიცა. თქმა არ უნდა, თითონ მორიგება შესაძლო იყო წარტო იმ პირობით, რომ საკუთრების კერძო, პირადს ელემენტს დაეთმო რამ ზოგად ელემენტისათვის.

სწორედ ამაში აქვს დასაწყისი ყოველ-გვარს სახეს სხვისა მიწის ხმარებისას მთელს ქვეყნიერებაზედ. ამაშივეა სათავეც და დასაწყისი ხიზნობისა ჩვენში. ხიზნობაში, რომელიც სხვა არა არის-რა გარდა იმისა, რომ ერთ-გვარი სახეა სხვისა მიწის ხმარებისა, გაძლიერება საკუთრების ზოგადის ელემენტისა მეტად ცხადად და თვალსაჩინოდ გამოითქვა. ამ-სახით, თუ გადამეტებული გაუფლება საკუთრების პირადის ელემენტისა გამოისახა ბატონ-ყმობაში, ზოგადმა ელემენტმა თვისი ადგილი და ბინა მოიპოვა ხიზნობაში, როგორც ამას მერე ვნახავთ.

რომ ხიზნობის დასაწყისი და სათავე ეს არის და არა რაღაც ქირი და შიმშილი, როგორც ზოგიერთს ჰგონია, ამას გვემოწმება ისტორია მთელის კაცობრიობისა. ესე ყოფილა ყველგან და ესე იყო ჩვენშიაც. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ იგი ერთ-გვარი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, მარტო ჩვენში არ არის: იგი ყველგან არის, ყველგან დღესაც არსებობს, განსხვავება მხოლოდ სახელებშია და ზოგიერთ წვრილმანებში; ხოლო ბუნება და არსება კი ყველგან ერთი და იგივეა, როგორც ამას შემდეგში ვნახავთ.

III.

ჩვენ წინა-წერილში სხვა ქვეყნების ისტორია ვიმოწმეთ, რომ ყოველ-გვარი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა საზოგადოდ და საკუთრივ წესი ხიზნობისა—წარმომდგარია მიწისა და მუშა-ხელის განცალკევებისაგან. ჩვენ ესეცა ვსთქვით, რომ ხიზნობა ისე, როგორც ჩვენშია, სხვაგანაც ყოფილა და დღესაც არის მცირეოდენის განსხვავებით, და ამიტომაც სხვისა ქვეყნის ისტორია ამ საქმისა უტყუარი მოწმე უნდა იყოს ჩვენის ხიზნობისა. ჩვენში ხშირად იციან, რომ როცა ჩვენის ცხოვრების რომელსამე ვითარებას სხვისის ისტორიით ვხსნით, არა ჰხედვენ იმისთანა მოვლენას, რომელსაც საერთო კაცობრიობის თვისება და ხასიათი აქვს და თავის გასამართლებლად იძახიან ხოლმე, ან ჩვენს ცხოვრებას, ან ჩვენს ისტორიას საერთო რა აქვს დანარჩენ ქვეყნიე-

რობის ცხოვრებასა და ისტორიასთან, რომ ამა და ამ ვითარებასა ჰქონდესო. რომ ასე უმართლოდ და სუბუქად არ მოიწიონ ზემოთქმულის აზრების დასარღვევად, ჩვენ მოვიყვანთ მოწმად ლაველეს, ამისთანებში მთელს ევროპაში განთქმულს მეცნიერს, რომელიც იმის საბუთად, რომ მიწის-მფლობელობის საქმე ყველგან ერთნაირად წამართულია, ამბობს:

„ჩვენ ხშირად გაუკვირვებივართ ერთს ამბავს. რომელიმე ჩვეულებანი, რომელიმე წესნი, მუდამ წარმოდგენილნი გვქონდა, ვითომც ერთის რომელისა-მე ერის კუთვნილებანი არიან, მაშინ როდესაც იგივე ჩვეულებანი, იგივე წესნი ჰქონიათ ბევრს სხვა ერსაცა, და ეკუთვნიან იმ ჩვეულებათა რიცხვს, რომელნიც ყოველს ადგილას ყოფილან და რომელთ ზედმოქმედების ქვეშაც მთელს კაცობრიობას გამოუვლია თავისის წარმატების და ცივილიზაციის მძიმე გზა“.

პირველ-ხარისხოვანი მეცნიერი ევროპისა ჰენრიხ მენი, გვირჩევს რა, რჯულიერების სათავის ასახსნელად ვიხმაროთ მეთოდი შედარებითის ისტორიულის გამოკვლევისა, ამბობს:

„მაშინ ცხადი იქნებოდა, რომ რჯული, კანონი, ადამიანის თვითნებობისაგან კი არ არის წარმოდგარი, არამედ რომელთაზე ეკონომიურ მოთხოვნილებათაგან ერთის მხრით, და მეორე მხრით იმ სიმართლის მცნებისაგან, რომელიც წარმომდინარეობს ზნეობრივისა და რელიგიურის გრძნობისაგან. ეკონომიურობები, ეგ იდეები, ეგ გრძნობანი — ყველგან ერთი და იგივენი იყვნენ და ერთნაირად მოქმედობდნენ ყველა საზოგადოებაზედ მის განვითა-

რების რომელსამე ხანაში. ხოლო არა ყველა ერი მიდიოდა ერთისა და იმავე ბიჯით განვითარების გზაზედ“.

ამ-სახით, არავინ არ უნდა გაიკვიროს, რომ ერთი და იგივე წესი მიწათ-მფლობელობისა, თუ ხმარებისა, მოიპოვებოდეს ერთმანეთზედ ძლიერ დაშორებულ ქვეყნებშიაც ერთისა და იმავე სახით, ერთისა და იმავე ბუნებითა. რომ ჩვენი ხიზნობაც არ არის იმისთანა განსაკუთრებული მოვლენა, რომელიც მარტო საქართველოს ერს ეკუთვნის და სხვაგან არ მოიძევება, მტკიცდება იმითი, რომ იგი ყველგან არის, თუმცა სხვადასხვა სახელითა, მაგრამ ბუნებითად, არსებითად კი ისეთის მსგავსებითა, რომ კაცს აკვირვებს. იგი გვარი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც ჩვენს ხიზნობას ვეძახით, არის გერმანიაში და ჰქვიან ერბრახტი, ჰოლლანდიაში ჰქვიან ბეკლემრეხტი, საფრანგეთში სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა სახელი ჰქვიან, მაგალითებრ: ბრეტანში—ქევეს, სხვაგან—დომენ კონჟეაბლ, იტალიაში—ლიველო, პორტუგალიაში—აფორამენტო, ინგლისში—ოლსტერის ჩვეულება, რუსეთში—ჩინში.

სრული, დამთავრებული სახე ხიზნობისა პორტუგალიის აფორამენტოა და უფრო ჰოლლანდიის ბეკლემრეხტი. სხვები კი, და მათ შორის ჩვენებური ხიზნობაც, იმავე მიზეზით წარმომდგარი, იმავე ბუნებით აგებული, იმავე გზაზედ მიმდინარი, ერთმანეთში იმით სხვადასხვაობენ, რომ თავის განვითარების გზაზედ ზოგს ნელის ბიჯით უვლია და ბოლომდე ჯერ ვერ მიუღწევია, ზოგი თითქო შუა გზაზედ შემდგარა, ზოგს სხვადასხვა ისტორიული გარემოება გადაჰლობებია. ერთის სიტყვით, ამ სხვადასხვა-სახელებიან ხიზნობათა შორის იგივე განსხვავებაა, რაც

მოზარდსა და დავაჟკაცებულ ადამიანთა შორის: მოზარდი აგებულებით, ტანით, ხელით, ფეხით, იგივე ადამიანია, ხოლო განსხვავება იმაშია, რომ ერთი დამთავრებულია და სრული, მეორე ჯერ კიდევ გაზრდის გზაზეა. სწორედ ამ გაზრდის გზაზე მოასწრო დღევანდელმა დღემ ჩვენ ხიზნობასა, თუ ჰოლლანდიის ბეკლემრეხტთან შევადარებთ. მერე ვნახავთ, ეს გზა საით არის მიმართული.

IV

მეცნიერთაგან გამოძიებულია, რა ხნიდამ ჩამოვარდა იგი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც სხვადასხვა ადგილებში სხვადასხვა სახელი ჰქვია და ჩვენში-კი—ხიზნობა. დასაბამი საშუალ-საუკუნოებია, როცა მონასტრებმა და სხვილმა მემატონეებმა დიდძალი მიწა-წყალი ასე თუ ისე ხელში მოიგდეს. რადგანაც მაშინ მიწას დიდი ფასი არა ჰქონდა, ბერები ადვილად უთმობდნენ მონასტრის მიწებს მიწათ-მომქმედებსა სახმარად, აძლევდნენ დასაბინავებელს ადგილს, სახნავ-სათესს, ტყეს და საძოვარს იმ პირობით-კი, რომ მონასტრებისათვის მორიგებული სამსახური გაეწიათ და ღალა ეძლიათ. ამნაირად მონასტრებს ყოველ-წლივ ცოტა თუ ბევრი შემოსავალი ჰქონდათ იმ მიწა-წყლისაგან, რომელნიც უამისოდ არას იძლეოდნენ და, უხელოდ დარჩენილნი, მუქთად ეყარნენ. სხვილთა მემამულეთაც ამავე სახით დაასახლეს თავისი უკაცო მამულები და მონასტრის პირობანივე დაუდვეს

მიწათ-მომქმედთა. „სჩანსო,—ამბობს ერთი მეცნიერი*,—რომ ამ შემთხვევაში მამულის პატრონებმა შეირჩინეს ნება ადგილიდამ დათხოვნისა, მიწა-წყლის ჩამორთმევისა ათს წელიწადში ერთხელ. გარნა ამ ნებას ვერ ამოქმედებდნენო, რადგანაც ჯერ შენობის ფასი უნდა ეზლოთ დათხოვნილისათვის, და მერე ძნელი საშოვარი იყო სხვა კაცი, რომ მიწები აეღო სახმარადაო“.

ამ სახით, ესე გაცემა მიწებისა ჩვეულებად გადიქცა და მონასტრები და სხვილი მემამულენი ამ ჩვეულების ძალით რჩებოდნენ რასმე თავის უქმად და უკაცოდ დარჩენილს მამულებსა. რადგანაც მამულის ამლები კაცი ძნელად საშოვარი იყო და მემამულისათვის არ იყო სახეირო უქმად გდება მიწებისა, თქმა არ უნდა, ეს გარემოება ცილობას შეჰქნნიდა. ცილობა რაში უნდა გამოთქმულიყო? იმაში, რომ ერთს მეორეზედ უფრო მეტი შელავათი უნდა მიეცა მიწათ-მომქმედისათვის, უკეთესი პირობა აღეთქვა, რომ მიწათ-მომქმედნი თავისაკენ მოეზიდნა. ამის გამო ვხედავთ, რომ სხვისა მიწის ხმარება, ჯერ დროებითად დადგენილი, თანდათან უფრო გახანიერდა და XVI საუკუნის არეულ-დარეულს დროს სამკვიდროდ და საშვილიშვილოდ გადიქცა. ამ გზაზედ ერაიხელ შემდგარმა იარა, იარა ჩვეულების საფარველ ქვეშ, შელავათი და უფრო და უფრო მიწათ მომქმედისათვის სახეირო პირობანი უმატა, და ბოლოს ხომ თავისი სრული, დამთავრებული სახე მიიღო და ჰოლლანდიის ბეკლემრეხტად გადიქცა. აი დასაწყისი და ბოლო ხიზნობისა.

ახლა ვიკითხოთ, რა არის ბეკლემრეხტი, რომელსაც ჩვენ დავარქვით დამთავრებული სახე ხიზნობისა?

* იხილე წიგნი: „პირველყოფილი საკუთრება“, გვერდი 247.

იგია მფლობელობა სხვისა მიწისა იმ პირობით, რომ მფლობელმა მიწის პატრონს აძლიოს ყოველ-წლიური ღალა, ანუ იჯარა, რომლის მომატებაც მიწის პატრონს არ შეუძლიან. ეკ მფლობელობა გადადის ერთიდამ მეორეზედ მემკვიდრეობით. ამისთანა მფლობელობის პატრონს, ბეკლემ-მეიერს, შეუძლიან თავისი მფლობელობა გადასცეს ვისმე ანდერძითა, თუნდ გაჰყიდოს, გააქირავოს, დაავირავოს კიდევ მიწის პატრონის დაუკითხავად. ერთი ეს კია, რომ როცა მაგ-გვარი მფლობელობა ან მემკვიდრეობით, ან გასყიდვით ერთიდამ მეორეზე გადადის, მიწის პატრონს უნდა მიეცეს მთელის ერთისა თუ ორის წლის ღალა, იჯარა. შენობანი, რაც კია სახიზნო მამულში, სულ ხიზნისა, ანუ, როგორც იქ ეძახიან, ბეკლემ-მეირისა არის; თუ რაიმე მიზეზით ხიზნობა მისი მოისპო და გაუქმდა, მიწის პატრონმა უნდა იმ შენობის ფასი მისცეს.

ეს ასეთი მფლობელობა სხვისა მიწისა, ჩვეულების წყალობით დადგენილი, ჩვეულების საფარველ-ქვეშ გაზრდილი და შენახული, ამ ბოლოს ხანებში ძლივ-ძლივს შეიწყნარა კანონმა და დღეს რჯულად არის დადებული პოლლანდიაში.

V

იტალიაში, რომერის სიტყვით, ხიზნობის მსგავსის წესით ხმარება, ანუ მფლობელობა სხვის მიწისა, რომის რჯულიერებიდამ გადმოვიდა. გაცემა მამულებისა ამ სახით იხსენება სიგელებში მე-VI საუკუნედამ დაწყებული მე-XIII საუკუნემდე. მიწები, რომელნიც ჯერ გაუტეხელნი

და უქმად იყვნენ უკაცობით და უხელობით, პატრონებს მეტი სხვა რა გზა ჰქონდათ, არ გაეცათ, რომ რაიმე გამოორჩომა ჰქონოდათ. რადგანაც თითონ მამულებს ვერ აუფილოდნენ და კაციც ძნელი საშოგარი იყო, რა თქმა უნდა, მიწის ამღებისათვის კაი პირობა უნდა დაედეთ, რომ მოებირათ და თითონაც მამულიდამ შემოსავალი შემოსვლოდათ. აქედამ წარმომდგარი წესი მიწის გამცენისათვისაც და ამღებისათვისაც სასარგებლო იყო, ამბობს როშერი, და ამიტომაც საკვირველი არ არისო, რომ საშუალ-საუკუნოებში სხვილი მემამულეები, რომელთაც არც ფული ჰქონდათ მამულის საკეთებლად და კაციც ძნელად ეშოვებოდათ, ამ გზით შეუდგნენ მამულის გამოყენებას, რომ რაიმე ხიერი ენახათ. იტალიაში თავდაპირველიდამვე მიწის გაცემა და აღება წილზედ იყო, და, გარდა ამისა, ზოგიერთი სხვა სამსახურიც ედვა ამ ჩვეულების ძალით სხვისა მიწის მფლობელსა. რადგანაც მამულიდამ აყრას ერთხელ დასახლებულის ხიზნისას ძნელად ჰბედავდნენ შიშით, რომ წავა და სხვას ველარ ვიშოვიო, და რაც შემოდიოდა, იმასაც დაგკარგავო, ამიტომაც ამ-გვარი აღებ-მიცემა მიწისა უჟურო-და-უჟურო გახანიერდა და ვადა-დაუდებელ მიწის-მფლობელობად გადაიქცა და ერთხელ გარიგებული ღალა და სამსახური ერთს ჭდეზედ დადგა. ეს პირობანი მამილამ შვილზედ უცვლელად და ხელუხლებლად გადადიოდა, ასე რომ მამულის პატრონს ნება არა ჰქონდა შეეცვალა რამ, რადგანაც ჩვეულებად გარდაქმნილი წესი ჩვეულებამვე მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ და გულმოდგინებით ჰპატრონობდა.

ამ სახით, იტალიაში ეს წესი, რომელიც—ვიმეორებთ—მარტო ჩვეულების ძალით არსებობდა, ყველგან იყო გავრცელებული საშუალო საუკუნოებში. ეხლა კი

მარტო პიემონტსა, ტოსკანასა და ლომბარდიაში-ღა არის და სხვაგან კი თანდათან ისპობა. ჯერ კიდევ 1861 წელს იტალიაში, საცა 1.264.753 გლეხი-მოსაკუთრე ითვლებოდა, გლეხი ხიზანი თითქმის მაგოდენივე იყო, სახელდობრ, 1.248.286. ხსენებული წესი ეხლა თანდათან ისპობა იტალიაში, იმიტომ კი არა, რომ ბუნებითად გამოუსადეგარი და უგვანი რამ წესი იყო, არამედ იმიტომ, რომ იტალიაში, როგორც ბევრგან სხვაგან, რჯულმა, კანონმა მხარა არ მისცა, მფარველობა არ გაუწია წესსა, რომელიც თვით ცხოვრებამ გააჩინა, ჩვეულებად აქცია და ჩვეულებამ გაავრცელა და პატრონობა გაუწია რამდენიმე საუკუნე იმ წყლულის ცოტად თუ ბევრად გასამრთელებლად, რაიც მიწისა და ხელის განცალკევებამ დიდ მუწუკად აუჩინა კაცთა საზოგადოებრივს ტანსა. არ მისცა მხარი და მფარველობა არ გაუწია ჯერ იმიტომ, რომ რჯულსა, კანონს, პირად საკუთრების ხელშეუხებლობაზედ აგებულს, როგორღაც თვალში არ მოსდის და ეხამუშება ვადა-დაუდებელი ხმარება სხვის მიწისა, ერთისა და იმავე ღალითა; და მეორე იმიტომ, რომ ხელშეუხებლობა პირადის საკუთრებისა—მართლა, თუ ტყუილად—მერმისის ქვაკუთხეთად აღიარებულია, და ყოველს, რაც ჰხლუდავს და ჰხუთავს ამ ხელშეუხებლობას, რჯული ძნელად იშენებს, ძნელად იწყნარებს. ამიტომაც ვსთქვით ჩვენ წინა-წერილში, რომ თუ რამ ცუდია დღევანდელ საადგილ-მამულო მფლობელობის აგებულებაში, ეგ ცუდი სათავეშივე უნდა მოიჩხრიკოს.

ამ-გვარი წესი ჩრდილო-იტალიიდან საფრანგეთშიაც გადავიდა. აქაც, იტალიისამებრ, მიწის ალებ-მიცემა წილზედ არის და არა მახტაზედ. ეგ წილი ზოგან ნახევარია, ზოგან მესამედი და ზოგან სხვა. ზოგან ჰერა მიწისა ვადით

არის, უფრო ხშირად სამის წლითა, ზოგან კი საშვილი-
შვილოდ არის, და ამას გარდა ზედვე აღებულს მამულზედ
დასახლებულნი არიან, სახელდობრ, ბრეტანში, საცა ამ-
გვარ მფლობელობას მიწისას ქვევეს ეძახიან და ზოგან—
დომენ კონჟეაბლს. ეს ქვევესი, თუ დომენ კონჟეაბლი, იმა-
ში მდგომარეობს, რომ მიწის მხმარებელს ბინა აქვს გა-
კეთებული შიგ აღებულ მამულში, მამულის პატრონს ლა-
ლასა და ხარჯს აძლევს, და ესე დგას და ხმარობს სხვის
მამულს ვადა-დაუდებლად, მხოლოდ მემამულეს ნება აქვს,
როცა უნდა მამულიდამ აჰყაროს, იმ პირობით კი, რომ
საზღაური გადუხადოს ზიზანს, თუ რამ საკუთარი შენობა
აქვს, ან რაიმე განკარგება მოუხდენია, და გადუხადოს იმ
ზომით, რასაც მედიატორები იტყვიან. ესეთი ჩვეულებაა
ბრეტანში და განსაკუთრებით მიღებულია შემდეგს თე-
მებში: როგანსა, ლეონსა, კორნუაილსა, ბრუერეკსა და
ტრეგეში.

ჩვენ აღარ გამოვუდგებით სხვა ქვეყნების ამბავს,
გვეშინიან—მეტად არ გაგვიგრძელდეს სიტყვა. არც საჭი-
როა: რუსეთის ჩინში, გერმანიის ერბრახტი, ინგლისის
ოლსტერის ჩვეულება, პორტუგალიის აფორამენტო და
ყველა ამ-გვარნი მფლობელობანი სხვისა მიწისა, ერთს
ნერგზედ ამოსულნი და ერთისა და იმავე ბუნებისანი
არიან. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ზოგი პირველ-
ყოფილ სახეს ამ-გვარ მფლობელობისას შორს არ წასე-
ლია, ზოგი მიდის, ჯერ კიდევ იხსნება და იშლება, რო-
გორც კვირტიდამ ყვავილი, ზოგი სრულიად გადიხსნა და
გადიშალა კიდევ. ამ-სახით, ზოგი დასაწყისზეა ახლო,
ზოგი მიახლოებულია სრულს სახესა.

რაცა ვსთქვით იტალიასა, საფრანგეთსა და ჰოლლან-
დიაზედ, იქილამ, გეგონია, საკმაოდ ცხადადა სჩანს დასა-

წყისი, შუატანი და დამთავრებული სახე იმ-გვარ მიწათ-მფლობელობისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ვეძახით. ეს სამი ჰასაკი — თუ ესე ითქმის — ამ-გვარ მიწათ-მფლობელობისა საკმაოა, ჩვენის ფიქრით, რომ უტყუარად შევატყოთ, რის მომასწავებელია ეგ-გვარი მფლობელობა მიწისა, რა გზას ადგია, საით მიეზიდება, რა-რიგად იყრის ტანსა და რა-რიგად აიყარა ტანი, რიცა დამთავრებულად წარმოგვიდგა ჰოლლანდიაში ბეკლემრეხტის სახითა. ეხლა ადვილად შეგვიძლიან მოვუჩხრიკოთ ბუნება, მივუხვდეთ მიმართულებას მისის მსვლელობისას და წინ გამოვისახოთ მისი სრული სახე.

VI

წინა-წერილებიდან სჩანს, რომ იმ-გვარი მფლობელობა და ხმარება მიწისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობა ჰქვია, წარმოსდგა ერთის მხრით იქიდან, რომ მიწას ხელი არა ჰყვანდა საკეთებლად, და მეორეს მხრით — ხელს მიწა არა ჰქონდა. მაშასადამე, ყოველ უწინარეს ხიზნობა იმისთანა აგებულეზაა, რომელმაც შეაზავა და ერთად შეჰყარა მიწა და ხელი, დროთა ვითარებისა გამო განცალკევებული და ერთმანეთს მოშორებული. რა გზით მოხდა ეს? თქმა არ უნდა, რომ კეთილნებობის მორიგებითა, რომელიც ორისავე მხარესათვის უსათუოდ სახეირო უნდა ყოფილიყო. იმიტომ, რომ ერთის მხრით მემამულეს თავისუფალ კაცთან ჰქონდა საქმე, და თავისუფალს კაცს ძალად ვერ მოათრევდა და ვერ დაასახლებდა მამულზედ; მეორეს მხრით, თავისუფალს კაცს — ხელშეუხებელ საკუ-

თრებასთან, რომელსაც ძალად ვერ შეუვარდებოდა და ვერ დაიჭერდა. ამ გარემოებაში, შექველია, ერთი მეორესაკენ მიიზიდებოდა უსათუოდ ეკონომიურის ანგარიშითა: სახეიროა — გაძლევ მამულს, სახეიროა — ვიღებ მამულსა. ამის გარეთ მორიგება შეუძლებელია ამისთანა შემთხვევაში.

რომ იძახიან, ჭირმა და შიმშილმა ჩამოაგდო საქართველოში ხიზნობაო, ეგ მტკნარი ტყუილია. გარდა ისტორიულ მოწმობისა, რომელიც ჩვენ წინათ მოვიხსენიეთ, ერთი თვალსაჩინო და უცილობელი საბუთიც სხვა გვაქვს ჩვენის აზრის დასამტკიცებლად. მთავრობისაგან ჩვენში შეკრებილ ცნობებიდამ სჩანს *, რომ დღეს ჩვენში ხიზნად ითვლება სულ 6153 კომლი; ამათ შორის ირიცხება 1468 კომლი იმისთანა ხიზანი, რომელიც 1861 წლიდამ არის დღევანდელ ადგილას ხიზნად დაბინავებული. სად იყო 1861 წლიდამ დღევანდლამდე ან ჭირი, ან შიმშილი? თუ არ იყო, მაშ რამ გააჩინა 1468 კომლი ხიზანი, ესე იგი, თითქმის მთელი მეოთხედი რიცხვი მთელის ხიზნობისა? აშკარაა, ჭირი და შიმშილი კი არ არის ხიზნობის სათავე, არამედ ის მუდმივი მიზეზია, რომელიც ჩვენ მოვიყვანეთ. ამის გარეთ ხიზნობის გაჩენას სხვა მიზეზი არ მოეპოვება, იმიტომ რომ არა აქვს.

ამ სახით, იმ-გვარი მფლობელობა მიწისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, არის უხელო მიწის და უმიწო ხელის ერთმანეთთან მორიგება კეთილნებური, ეკონომიურს ანგარიშზედ აშენებული.

ეს ერთი მხარე ხიზნობის ბუნებისა.

აშკარაა, რომ ეს მორიგება მარტო ერთის პირობით იქნებოდა სახარბიელო და ამიტომაც შესაძლებელი:

*) Записки Совета: „О хизанском положении“, გვერდი 34.

მამულის პატრონი უნდა გამოლოდნებოდა, რომ ერთხელ გადაწყვეტილს და მორიგებულს სამსახურს, თუ ღალას, ხელის-პატრონი არ დამაკლებსო, და ხელის-პატრონი—ერთხელ მორიგებულს სამსახურს და ღალას მემამულე არ მომიმატებსო. უამისოდ არც მამულის პატრონი გაიმეტებდა მამულს, რომ მასზედ ხელის-პატრონი დაბინავებულიყო, დაშენებულიყო და ამ-სახით მკვიდრად ჩაედგა ფეხი მამულში, არც ხელის-პატრონი გამოიმეტებდა თავსა, რომ ხარჯი გაეწია, ბინა დაედგა სხვის მამულში და ამ გზით ასე თუ ისე დაბმულიყო. ამასთან მიწის გაცემა, თუ აღება, ვადა-დაუდებელი უნდა ყოფილიყო, რადგანაც უამისოდ ვერც მამულის პატრონი იქნებოდა დაიმედებული, რომ მუდამი შემოსავალი ექნება, და თავდაპირველი წყურვილი-კი ამაშია უხელო მემამულისა, და ვერც ხელის-პატრონი—რომ სამუდამო ბინა მექნებაო, რადგანაც ბინას სხვის მამულში იკიდებდა. აქედამ ცხადია, საითკენ არის მიდრეკილი ხიზნობა, რა გზაზედ სდგას და საით მიიზიდება თვისის ბუნებისამებრ. ამ-სახით, ხიზნობას მიმართულება იმაში გამოითქვა, რომ ღალა და სამსახური უცვალელებელი იყოს, ერთს ჭდეზედ იდგეს და თვით აღებ-მიცემა მიწისა ვადა-დაუდებელი იქმნას.

ეს მეორე მხარე ხიზნობის ბუნებისა.

VII

ღალისა* და სამსახურის უცვალელობა მიწის-მფლობელობაში შეხუთვაა და შეზღუდვა პირადის ხელშეუხებე-

*) „ღალას“ ჩვენს წერილებში იმ აზრით ვხმარობთ, როგორც „რენტა“.

ლის საკუთრებისა და, ცოტად თუ ზევრად, ფეხის წინ წადგმა, გაძლიერებაა საკუთრების ზოგადის ელემენტისა. ამიტომაც ვსთქვით წინათ, რომ ზოგადმა ელემენტმა საკუთრებისამ ბინა დაიდვა იმ-გვარ მიწათ-მფლობელობაში, რომელსაც ჩვენში ხიზნობა ჰქვია, და ამ-გვარ მფლობელობას მიწისას შეეკედლა. რადკანაც პოლიტიკური წყობილება ყოველის ერისა უწინ, ნამეტნავად საშუალო საუკუნოებში, საფრანგეთის დიდ რევოლიუციამდე და თ.ი.ტქმის 1848 წლამდეცა,—რჯულმდებელობაში მონაწილეობას და ხმას მარტო მამულის პატრონებს აძლევდა, ამიტომაც—რაღა თქმა უნდა—მამულის პატრონებისათვის პირადად სახეირო არ იყო რჯულითა და კანონით ხელი მოეწყო ამასთანა გაძლიერებას საკუთრების ზოგადის ელემენტისას. აი მიზეზი, რის გამოც არც ერთს რჯულდებულებაში—რომელი ერი და ქვეყანაც უნდა აიღოთ—ვერ იპოვნით კანონს, რომ ეს ღალისა და სამსახურის უცვალელობა და ერთობ ხიზნობა თავის მფარველობის ქვეშ მიეღოს და რჯულად დაედვას. პირიქით, საცა შემთხვევა მიზეზს აძლევდა, რჯული, კანონი სდევნიდა ხსენებულს მიწათ-მფლობელობას და ყოველთვის სამართლის სასწორს პირადის საკუთრებისაკენ დაჰხრიდა ხოლმე. ამ-გვარი მფლობელობა კი, ცხოვრების ვითარებისა და საჭიროების გამო, მაინც არსებობდა და ეს არსებობს დღესაც. მერე რამოდენა ხანია, რაც არსებობს? დასაწყისი მისი, როგორც წინათაცა ვსთქვით, მეცნიერთა აღმოაჩინეს თითქმის ისტორიის საშუალო ხანის პირველ საუკუნოებში. ასეთი განხანგრძლივობა არსებობისა ცხადად გვაბტკიცებს, რომ რჯულსა და კანონს გარეთ დაშთენილს მფლობელობას სხვის მიწისას რაზედმე უნდა ჰქონოდა ფეხი გამაგრებული, რასმე უნდა შეენახა, ეპატრონა, რაიმე უნდა ფარად

შეჰქმნოდა. ეს „რაიმე“ ჩვეულებაა, რომელიც ჩვენს საქართველოს ერსა რჯულთ უმტკიცესად მიაჩნია სამართლიანად.

აი მესამე მხარე* ხიზნობისა; იგი მფარველობდა თავდაპირველს მორიგებას ხელისას და მიწისას, როგორც ჩვენში, ისეც ყველგან სხვაგან; იგი იყო ის დაუწერელი სიგელი, რომლის ძალითაც ერთი მეორეს პირობას უსრულებდა. ამის გამო იგივეა ნიშანი, რომლის მიხედვითაც უნდა განირჩეოდეს ხიზნობა ყოველ სხვაგვარ მიწის მფლობელობისაგან. საცა სხვისა მიწის ხანგრძლივი ხმარება ჩვეულებაზედ არ არის დამყარებული, და სხვა რაზედმეა, მაგალითებრ ქალაღზედ დაწერილს ხელშეკრულობაზედ, იქ ხიზნობა არ არის.

ჩვეულება ერისათვის იგივე რჯულია, იგივე კანონია, მხოლოდ დაუწერელი კი. ჩვეულებას იგი უპირატესობა აქვს დაწერილს კანონის წინაშე, რომ ყოველთვის ცხოვრების ჭეშმარიტის საჭიროების დანაბადია და ყოველთვის უტყუარი წამალიც არის ამ საჭიროებისა, თუ ყოველს დროს არა, პირველ ხანებში მაინცა. ეს ხომ ასეა, მაგრამ ერთი არსებითი ღირსება დაწერილის კანონისა კი აკლია. დაწერილი კანონი, მარტო იმით, რომ დაწერილია, მინამ არის—ისეა, რომ არას მიიწებებს, არას აიკრავს ზედ, რასაც აჩენს და ჰბადავს ხოლმე ხშირად ხარბი ინტერესი წუთისა. ჩვეულება ამისაგან თავისუფალი არ არის; კანონი კი თავისუფალია. აი დიდი ღირსება კანონისა, რომელიც ჩვეულებას აკლია.

აი ამ უპირატესობამ ჩვეულებისამა, ერთის მხრით, და იმ ნაკლმა, რომ მას დეწერილის კანონის ღირსება არა აქვს, მეორეს მხრით, და მესამეს მხრით იმ გარემოებამ, რომ ზოგადი ცხოვრება წარემატა, დამოკიდულება

ერთმანეთზედ უფრო მრავალ-გვარი და რთული შეიქმნა, უფრო ერთი-ერთმანეთს გადაებ-გადმოება და დაიხლართა,—ყოველ ამანა ამ ბოლოს ხანებში იძულებულ ჰქმნა ზოგიერთი სახელმწიფო ევროპისა, სახე დაწერილის კანონისა მიეცა იმ ჩვეულებისათვის, რომელიც ხსენებულს მიწათ-მფლობელობას შეეხებოდა. ეს იძულება და მიმართულება რჯულმდებლობისა, რომ ჩვეულება დაწერილ კანონად იკურთხოს, გამოითქვა მით, რომ ჰოლლანდიაში რჯულად დაიდვა ბეკლემრეხტი, პორტუგალიაში აფორამენტო, ინგლისში ოლსტერის ჩვეულება, რომელიც, თითქმის მთლად ჩვენებურის ხიზნობის ავ-კარგიანობით, სახელოვანმა გლადსტონმა სარჩულად დაუდვა ეგრეთ-წოდებულს ირლანდიის საადგილ-მამულო ბილს 1872 წელსა. რუსეთში კი მთავრობამ „ჩინში“ უარ-ჰყო*.

თუმცა სხვა ქვეყნებმა ესევე არა ჰქმნეს ჯერ, მაგრამ ცხოვრების მოთხოვნილება და მოძრაობა, ამ მხრივ მიდრეკილი და მიმართული, ყველგან თავს იჩენს. ამიტომაც დღეს ეგ მოთხოვნილება და მოძრაობა საგანი სახელმწიფო მმართველობის მზრუნველობისა ყველგან საზოგადოდ და ჩვენში განსაკუთრებით. განსაკუთრებით ჩვენშიო, ვამბობთ იმიტომ, რომ აქ, გარდა საზოგადო მოძრაობისა, საკუთარნი კერძო მიზეზნიც არიან, მით არა ნაკლებ მწვავენი, და ეს მიზეზნი უფრო მეტად სასურველადა ჰხდიან დაუწერელის კანონის დაწერილ კანონად გარდაქმნასა ჩვენში.

VIII

ხიზნობის ბუნებას შინაგანი აზრი რომ გავუსინჯოთ, მის აღსახსნელად რომ მოვიშველიოთ მოწმად ზაგ-გვა-

*) „ჩინშების“ საქმე წელს ამ სულ ახლო ხანებში დააბოლოვა მთავრობამ და თუ საჭიროდ აღმოჩნდა, იქნება ჩვენს მკითხველებს ვაცნობოთ, რა-რიგად გათავდა ეს საქმე.

რივე მოვლენანი, რომელთაც სხვა ქვეყნებში ვპოულობთ საოცარის მსგავსებითა, და თვალ-წინ წარმოვიდგინოთ იგი ნიშნები ამ-გვარის მიწათ-მფლობელობისა, რომელნიც ჯერ კიდევ ჩვენს ერს ახსოვს და, მაშასადამე, შესაძლოა კაცმა გამოიძიოს დღესაც, — მაშინ ერთს განსაკუთრებულს მხარეს კიდევ შევნიშნავთ.

ხიზნობაში სამი ფრიად საყურადღებო და საგულისხმო საგანია. ერთის მხრით იგი შეეხება კაცს, რომელიც ეძიებს საქმე აუჩინოს თავის უმამულო ხელს სხვის მიწაზედ. იგი კაცი ამასთანავე თავისუფალია, ესე იგი იმისთანაა, რომელიც ყველაზედ უწინარეს იმას ეცდებოდა, რომ ფეხებში ბორკილი არ შეიყაროს, თვისდა უნებურად არ დაებას სხვის მამულზედ სამუდამოდ, და შეიჩინოს დამოუკიდებელი ნება თავისუფლად გადასვლის-გადმოსვლისა. მეორეს მხრით ხიზნობა შეეხება პირადს ინტერესს მამულის პატრონისას. ეგ ინტერესი იმაში მდგომარეობს, რომ მამულის პატრონს ნებაჲ ჰქონდეს ყოველს ჟამს თვისი მამული ისე მოიხმაროს, როგორაც ჰსურს. მესამეს მხრით ხიზნობა შეეხება იმისთანა განსაკუთრებულს და განსხვავებულს მრეწველობას, რომელიც, რაკი საქმე აქვს მიწასა და მიწათ-მოქმედებასთან, ითხოვს თვის წარმატებისათვის ხანგრძლივს შეუწყვეტელს მუშაობას, გარჯას, ხარჯსა და მეცადინეობას.

ეს სამი, თითქმის ერთმანეთის მიუდგომელი საგანი, ერთმანეთის მოპირდაპირენი და წინააღმდეგენი, ხიზნობამ ერთმანეთთან მოათავსა და მოარიგა. უმამულო ხელს შეარჩინა ნება თავისუფლად გადასვლის-გადმოსვლისა, მამულის პატრონს შეარჩინა ნება თავისი მამულის მოხმარებისა თავის სურვილისამებრ, და განსაკუთრებულს თვისებას მიწათ-მოქმედების მრეწველობისასაც ა გზა

და სავალი მისცა. რით? მით, რომ ხანგრძლივობა ხელისა და მამულის ერთმანეთთან შეყრისა და მოთავსებისა ააგო მარტო ეკონომიურს ანგარიშზედ, რომელიც დამოკიდებულია იმაზედ თუ, — რამოდენა ხეირია ხელისათვის სხვის მამულის ხმარება, ერთის მხრით, და რამოდენა ხეირია მამულის პატრონისათვის სხვისის ხელის მოქმედება, მეორეს მხრით. რომ ეს-ხანგრძლივობა არ მოიკვეთოს, არ გაწყდეს სხვადასხვა არა-საეკონომიო მიზეზთა გამო, ხიზნობამ შეარჩინა ხიზანს ნება მამულის თავდანეზებისა მარტო იმ მძიმე პირობითა, რომ მამულის პატრონს სამაგიერო სასყიდელი უზღოს, და მამულის პატრონს კიდევ შეარჩინა ნება მამულიდამ ხიზნის აყრისა იმ არა-ნაკლებ მძიმე პირობითა, რომ სასყიდელივე უზღოს ასაყრელს ხიზანსა.

ა ი მ ე ო თ ხ ე გ ა ნ ს ა კ უ თ რ ე ბ უ ლ ი მ ხ ა რ ე ხ ი ზ ნ ო ბ ი ს ა, რომელსაც გამოუტკლებლად ვპოულობთ ყველგან, საცა კი ეს-გვარი მიწათ-მფლობელობა არის. ამ შემთხვევაში თუ რამ გაშსხვაება და ცვლილებაა, ეგ განსხვავება და ცვლილება შეეხება მხოლოდ სახესა და რაოდენობას საზღაურისას. ზოგან ორის წლის ღალა და სამსახურია ერთად შეკეცილი საზღაურად მამულის პატრონის სასარგებლოდ, და სასარგებლოდ ხიზნისა—სრული ფასი შენობისა და იმ ნაკეთობისა, რომელიც ხიზანს მამულში მოუხდენია. ჩვენში კი ხიზანს, თუ ვინიცობაა თავის ნებით აიყრებოდა, უნდა მიეცა მამულის პატრონისათვის ნახევარი მოძრავის ქონებისა, რაიც ხიზანს მამულში შეეძინა, და თუ მამულის პატრონი თავისის ნებით აჰყრიდა, უნდა ეზღო სრული ფასი შენობისა და დანერგულისა, სახელდობრ ვენახისა, თუ ხილის ბაღისა. სხვა ნაკეთობა-კი ზოგან ანგარიშში არ ჩავარდებოდა ხოლმე.

ამ-სახით ხიზნობა არის:

1. ერთ-გვარი სახე სხვისა მიწის ხმარებისა თავისუფალ კაცისაგან;

2. დაფუძნებული და დამყარებული ჩვეულებაზედ;

3. იმ ბუნებისა და მიმართულებისა, რომ ღალა და სამსახური უცვალებელ იყოს და ამასთანავე თითონ ხმარება მიწისა უსათუოდ ვადა დაუდებელი;

4. ხანგრძლივობა ვადისა დამყარებული უნდა იყოს ეკონომიურს ანგარიშზედ და არა რჯულიერების * მუდმივობაზედ;

და 5. მფარველი იმათის ზნეობრივობისა და ქონებრივის ინტერესებისა, რომელნიც ხიზნობით ერთმანეთზედ დამოკიდებულნი არიან და რომელთაც თვითნებობა შეზღუდულია საზღაურითა, თუ ვინიცობაა ერთი მეორის დაუკითხავად და უნებურად მოშლის ხიზნობასა. ხოლო უკანასკნელი მისაღწევი საგანი და მიდრეკილება ხიზნობისა იგია, რომ შეიძინოს სიკეთე, ღირსება და უპირატესობა დაწერილის კანონისა.

აი, ჩვენის ფიქრით, ხიზნობის არსება, რომელიც წარმოგვიდგინა ისტორიულმა მსვლელობამ მის დედა-აზრისამ, მიზეზმა მისის მოვლენისამ, ბუნებამ მის ეკონომიურ ხელშეკრულობისამ, ზნეობრივმა და ქონებრივმა ინტერესმა ამ ხელშეკრულობით ერთმანეთთან დამოკიდებულთა, და ბოლონდელმა მისმა მისაღწევმა საგანმა, რომლისაკენაც იგი ღღეს მიიზიდება.

IX

ჩვენ, ჩვენის შეძლებისამებრ, გამოვიძიეთ მიზეზი, ბუნება და მიმართულება ხიზნობისა და აღვნიშნეთ იგი

*) Право.

საგანიც, რომლისაკენაც ხიზნობა დღეს მიიზიდება თვისის ბუნების ძალდატანებითა. ჩვენა ვნახეთ, რომ ეს გვარი მფლობელობა მიწისა შეჰქმნა თითონ ერის ცხოვრებამ, თითონ ერმა გამოჰხარშა თვისის ცხოვრების მდულარებაში და წამლად დაიდვა იმ ტკივილის მოსარჩენად, რაიც სამწუხარო მოვლენამ მიწისა და ხელის განცალკევებისამ აუტეხა დროთა მიმავლობაში. სულიერმა ძალ ღონემ ერისამ მთელი საუკუნოები იმოქმედა ამაზედ, მთელი საუკუნოები მოახმარა ამას, ტანი ააყრევინა და გამოიყვანა კუთვნილს გზაზედ შეძღვრის წარმატებისათვის. და ეხლა, როცა ეს ხიზნობის საქმე წინ მოგვდგომია ასე თუ ისე გადასაწყვეტად, ნუთუ მართალნი ვიქნებით—ზურგი შევუქციოთ ერის სურვილს, ესე ცხადად და აშკარად ხიზნობაში გამოთქმულს? ნუთუ არ შევცდებით—უარვყოთ ეს ერის ცხოვრების ნაღულარი წესი და მის შინაგანს მოთხოვნილებას არ აყვეთ და მხარი არ მივცეთ?

იქნება სიტყვა შემოგვიბრუნონ და გვითხრან: რა ვუყოთ, რომ თვით ერისაგან არის შექმნილი მაგ-გვარი წესიო? განა ცოტაა იმისთანა წესი, რომ ერს შეექმნას, და ან ბუნებითად სულ არ ვარგოდეს, ან დრო მოეჭამოს და კარგი ავად გადაჰქცეოდეს თითონ ერსავე? რასაკვირველია, ყოველივე ეს შესაძლოა და არა ერთი და ორი მაგალითია მაგ აზრის საბუთად. ხოლო ეგ აზრი მოსატანი არ არის ხიზნობის საქმეში. ამ-გვარის წესის ავ-კარგინობა რაში უნდა გამოთქმულიყო?

ჯერ ზნეობრივს სფერაში, იმიტომ რომ ხიზნობაში ერთის მხრით უმაღულო კაცია და მეორეს მხრით უხელო, ერთმანეთზედ დამოკიდებულნი. ამის გამო, ყველაზედ უწინ კაცს ეს საკითხავი მოადგება ენაზედ: ხომ არა ჰხუთავს ერთი მეორეს პირადად? ჩვენა ვნახეთ, რომ ხიზნობა უსათუოდ ნებაყოფლობაზედ არის აშენებული და

ეს ნებაყოფლობა ბოლომდის ზედ შერჩენია, რადგანაც ერთსაც და მეორესაც ნება აქვთ ერთმანეთს განშორდნენ, რა დროსაც-კი მოისურვებენ თვითოეულად ცალკე. საცა ჩაბმაც და ამოშვებაც თითონ ადამიანის ნებაზეა მივარდნილი სხვის დაუკითხავად, იქ შეხუთვის ადამიანის პირადის უფლებისას ადგილი არა აქვს. იქ ან ორნივე თავისუფალნი არიან, ან ორნივე მორჩილნი ერთისა და იმავე ხელშეკრულობისა. ამ-სახით, თითონ ხიზნობის ბუნებაში ადამიანის პირადობის შემხუთავი არ არის რა. პირიქით, ხიზნობა ყოველ-გვარს შეხუთვის ეურჩება და დიდის გულმოდგინებით ჰპატრონობს ადამიანის პირადს უფლებასა. და თუ — როგორც ჩვენ ვითხოვთ — კანონი ჩაერევს და ადამიანის სიხარბეს ჭდეს დაუდებს, მაშინ ხომ ყოველივე ნიშან-წყალი სხვა ყოველ-გვარის შეხუთვისაც კი სრულებით გაჰქრება.

ახლა ვნახოთ, — ხომ არ აშავენს რასმე ხიზნობა ეკონომიურს სფერაში, ამიტომ რომ იგი მიმართულია ერთს-გვარს მრეწველობაზედ, რომელსაც მიწათ-მომკმედი მრეწველობა ჰქვია? ამ საკითხის შესახებ ჩვენ გვინდა ვიმოწმოთ სხვადასხვა მეცნიერნი, რომელთაც ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა მიწისა ამ მხრით გამოუძიებიათ; ხოლო ვშიშობთ, რომ ეს წერილი არ გაგვიგრძელდეს და ამით იძულებულ არა გვყოს უადგილო-ადგილას გავწყვიტოთ. ამიტომაც ამ საგანზედ საუბარს შემდეგს ნომერში განვაგრძობთ.

X

ჩვენ წინა-წერილში ხიზნობის თაობაზედ დავვირდით მკითხველებს, რომ მოვიყვანთ მეცნიერთა მოწმო-

ბას იმის შესახებ თუ,—რას მოასწავებს ხიზნობის მაგვა-
რი წესი მიწათ-მფლობელობისა ეკონომიურს სფერაში,
სახელდობრ: უშლის იგი ამ მხრით საქმის წარმატებას,
თუ ხელს უწყობს. ამ საგანზედ ბევრს გამოჩენილს მეცნი-
ერს წარმოუთქვამს თავისი აზრი და იმათ შორის იმის-
თანა განთქმულნი მეცნიერნიც არიან, როგორც ემილ
დე-ლაველე, ჯონ სტუარტ მილლი, სისმონდი, იპოლიტ
პასსი და სხვანი, რომელნიც ცნობილნი არიან ვითარცა
ზედმიწევნით მცოდნენი ამ-გვარის საქმეებისა. ამას გა-
რდა, ეს მეცნიერნი ისეთის ღირსებისანიც არიან, რომ
მათთვის თავის-დღეში არავის არ შეუწყამებია—ან სი-
ტყვა, ან აზრი გულდადებულ რწმენით არ წარმოეთქვათ.
ამათი აზრი მით უფრო საყურადღებოა, რომ ხილულს
საბუთზეა დამყარებული. იტალიის ლიველლო, რომელ-
საც სტუარტ მილლი „მონახევრობას“ ეძახის, რადგანაც
აქ უფრო ბევრგან ხიზნები ნახევარს მოსავალს ღალად
აძლევენ მამულის პატრონებს,—პორტუგალიის აფორა-
მენტო, ჰოლლანდიის ბეკლემრეხტი,—ყოველივე ეს ჩე-
ნებურის ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა მიწისა ადგი-
ლობრივვე განხილულია და გაჩხრეკილი მეცნიერთაგან,
და ამის გამო მათი აზრი თვალთ ნახულს საბუთიდან
არის წარმომდინარი.

ჩვენ, მინამ ამ მოწმობის ჩამოთვლას შევუდგებით,
არ უნდა დავივიწყოთ ორი თვისება, რომელზედაც აგე-
ბულია ეკონომიური ბუნება ხიზნობისა, ერთი ისა, რომ
ხიზნობა მიმართულია, რათა ხმარება სხვისა მიწისა სა-
შვილიშვილოდ იყოს, და მეორე—ღალა, თუ გადასახადი,
უცვალეზელად და წაუმატებელად დარჩეს. ახლა ვნახოთ,
ეს ორი თვისება ხიზნობისა როგორ მოქმედობს საეკო-
ნომიო სფერაში.

ჯონ სტუარტ მილსი, მოჰყავს რა ცნობანი შესახებ იტალიის გლეხებისა, რომელთაც ლიველლოს წესით უჭირავთ სხვისი მამულები სანახევროდ, ამბობს.

„ვიდრე მონახევრე * თავის განსაზღვრულს გადასახადს იხდის, იგი, თუ კანონის ძალით არაა, ჩვეულების ძალით მაინც ჰრჩება მამულში როგორც საშვილიშვილოდ მხმარებელი თავის მიწისა. ამის გამო გულით დაბმულია იმ ადგილზედ, უყვარს იგი ადგილი და ეგ პირადი სიყვარული მიწისა თითქმის იმოდენადვე ძლიერ აქვს მონახევრეს, რამოდენადაც მოსაკუთრეს“.

ამის შემდეგ, მოჰყავს რა მაგალითები იმისა, თუ, რა კარგადაა აქვთ ნამუშევარი და ნაკეთები ლიველლოს წესით აღებული მიწები და თითონაც გლეხნი რა კარგს ყოფა-ცხოვრებაში არიან, სტუარტ მილსი განაგრძობს, რომ სოფლის მეურნეობის ესეთი კარგი მდგომარეობა იტალიაში, საცა ლიველლოა,—

„გვაჩვენებს, სადამდე შეუძლიან მიაღწიოს საშვილიშვილოდ ხმარებამ მიწისამ და წვრილმა მეურნეობამ მაშინაც-კი, როცა სანახევროდ არის მიწა აღებული, ესე იგი როცა ესეთი მძიმე და ხელთ არმიმცემი ღალაა“.

რა იქნებოდა მაშინაო, ამბობს მერე სტუარტ მილსი, რომ მიწათ-მომქმედს ეგრევე საშვილიშვილოდ ეჭიროს მიწა და აძლევდეს ფულად გადაწყვეტილს ღალას, უცვალებელს, ან ცვალებადს ისე-კი, რომ მთელი გამო-

*) მილსი, როგორც ვთქვით, ამ სახელით იხსენიებს ზიზნების მაგვარად მიწის მხმარებელთა იტალიაში. რომ ეს ასეა, თვით ამ ციტატიდამა სჩანს.

რჩომა წარმატებულის შრომისა განუყოფელად რჩებოდეს მოღალესაო. მილლი აქ ეთანხმება ადამ სმიტს იმაში, რომ წილზედ ჭერა მამულისა ერთობ ხელს უშლის მიწის მხმარებელსა. იმიტომ რომ წილი მატულობს შრომისა და ხარჯის მატულობისა-დაგვარად. რადგანაც შრომა და ხარჯი ამ შემთხვევაში მიწათ-მხმარებელისაა და არა მიწათ-პატრონისა, და წარმატებულის შრომისა და ხარჯის ნაყოფი კი მიწის პატრონთან გასაყოფია, აშკარაა, მიწის პატრონს წილი გაეზრდება, გაუდიდდება უხარჯოდ და გაურჯელად. ეს შრომისა და ხარჯის ხალისს უფუძებს მიწის მხმარებელსა და ამით განკარგება მამულისა ბრკოლდება. აი ამაზედ ამბობს მილლი, რომ ღალა თუნდა ცვალებადიც იყოსო, ოღონდ ისე კი, რომ რასაც მიწის-მომქმედი თავისის გულმოდგინეობით, შრომით და ხარჯით მოსავალს მოიმატებს, ის წარმატებული ნაწილი მოსავლისა მთლად და განუყოფელად მასვე ჰრჩებოდესო.

XI

სისმონდი, რომელზედაც სტუარტ მილლი სწერს, რომ ზედმიწევნით იცისო ხიზნების მაგვარად მიწის-მხმარებელთა ყოფა-ცხოვრება იტალიაში და დიდად სანდო და სარწმუნო კაციო, ვრცლად მოგვითხრობს, რა კარგს ყოფა-ცხოვრებაში და კარგს მდგომარეობაში არიან ისინი, ვისაც სტუარტ მილლი „მონახევრეებს“ ეძახის იტალიაში და რა კარგად აქვთ შემუშავებული და ნაკეთები მიწები. მოჰყავს რა მოწმობა სისმონდისა ამ საგანზედ და მის მიერ დაწვრილებითი აღწერილობა იტალიის ხიზნების სარჩო-საბადებელისა, შეძლებულობისა და

კმაყოფილებისა, სტუარტ მილლი იკითხება: „განა ეს სილარიბეა, განა რაშიმე ჰგავს ეს სილარიბესა!“

სისმონდის მოწმობიდანაა სჩანსო, განაგრძობს მერე სტუარტ მილლი, რომ ტოსკანის ხიზნები-მონახევრენი შეძლებულნი არიან არა-ნაკლებ ფულიან ფერმერებზე, თუნდ რა ქვეყნის ფერმერებიც გინდა იგულისხმოთო; უფრო დიდ ყოფა-ცხოვრებიანნი არიანო, უფრო გაცილებით მეტი სარჩო-საბადებელი აქვთო, ვიდრე სხვა რომელისამე ქვეყნის მუშეებსა, გარდა ამერიკის შეერთებულის შტატებისასა და ახალის კოლონიებისასაო.

ბევრი ციტატები მოჰყავს სტუარტ მილლს სისმონდის თხზულებიდან და სხვათა შორის ეს აღგილიცა:

„ხიზანი-მონახევრე ბინა-მოკიდებულია და დგას თავის აღგილზედ, როგორც საშვილიშვილო მიწაზედ, მეტის-მეტად უყვარს იგი მიწა, დაუცხრომელად მუშაობს, რომ იგი კარგად გააკეთოს, გაანაყოფიეროს, რადგანაც გამოელოდება, რომ ეს მიწა მერმეც იმისია, იმის შვილისა და შვილიშვილზედ გადავა გამოსარჩომად. — მართლადაც, თითქმის ყველა ამისთანა გლეხნი მამა-პაპით დგანან თავ-თავის მიწაზედ, იციან ყოველივე ავი და კარგი თვითოეულ ტანის მიწისა იმ ზედმიწევნითა, რომელზედაც მიჰმართავს ხოლმე ადამიანს მარტო ერთი გრძნობა საკუთრებისა“.

მერლინი ამბობს ხიზნობის მაგვარ მიწის ხმარების თაობაზედ:

„ესეთი ხმარება მიწისა უფრო სახეიროა მიწათმოქმედისათვის, ვიდრე გრძელვადიანი და ხანგრძლივი იჯარა, იმიტომ რომ პირველ შემთხვევაში წარმატება ნაკეთობისა არ იკარგება, როგორც მეორეში“.

ამ-გვარ მიწათ-ხმარებაზედვე იპოლიტ პასსი ამბობს:

„ყველაზედ მეტად ხელშემწყობი მეურნეობის გასაძლიერებლად იმისთანა ქირავნობაა მიწისა, საცა მთლად განსაზღვრული მოვალეობა და დამოკიდებულება მუდამ ახალისებს მიწათ-მომქმედსა—არასფერი არა ჰზოგოს მიწის განაყოფიერებისათვის, როგორც სადღეისოდ, ისეც სამერმისოდ“.

„ბეკლემ-რეხტიო (ესე იგი, ჩვენებურის ხიზნობის მაგვარი ხმარება მიწისა) სრულად ეთანხმება და ეზასაბამება ამ პროგრამასაო“,—ამბობს ამ პასსის სიტყვების გამო ემილ დე-ლაველე.

პორტუგალიის ეკონომისტი ვალენსიო ლესლანდესი ამბობს:

ჩვენებური აფორამენტო საოცრადა ჰგავს ბეკლემ-რეხტსა გრენინგენისასა. ეს საშვილიშვილო იჯარაა, რომლის ძალითაც უფლება მიწის ხმარებისა ვადა-დაუდებლად არის მინიჭებული, იმ პირობით-კი, რომ მიწის პატრონს ყოველ-წლივ ეძლიოს კუთვნილი ღალა, რომელიც ერთხელ და ერთხელ განსაზღვრულია და რომელსაც თავის-დღეში ვერ მოუმატებს მიწის პატრონი. ხალხს უწინ და ეხლაც-კი განსაკუთრებით მოსწონს ამ-გვარი ხმარება მიწისა. როგორც მიწის მხმარებელნი, ისეც მიწის პატრონები ერთნაირად აფასებენ დიდთა სიკეთეთა ამ-გვარის მიწის-მფლობელობისას. ეს სიკეთენი თავლად სჩანან უფრო მინიოს პროვინციაში, რომელიც ასე გათქმულია თავისის მიწათ-მოქმედებითა, გლეხთა კეთილდღეობითა და მშვენიერად ნაკეთებ მამულებითა. იქ ყველა მიწები აფორამენტოს წესით არიან გაცემულნი და აღებულნი და სწორედ ამ-

გვარს წესს აწერენ მთელს კეთილდღეობას ამ პროვინციისას... საუბედუროდ, დღევანდელმა კანონმდებლობამ, საფრანგეთის იდეებით გატაცებულმა, ომი გამოუცხადა ამ მშვენიერს წესს მიწათ-ხმარებისას იმ აზრით, რომ ეგრეთ-წოდებული „განთავისუფლება მიწებისა“ მოახდინოს, ესე იგი ალადგინოს ხელშეუხებელი საკუთრება და ერთი ზოგადი სახე მისცეს მიწის იჯარით აღებასა. ეს შეცდომაა. ყოველივე წესი მიწის ხმარებისა კარგია, თუკი თავდება მისი, რომ ხმარება მიწისა ძის ხელთ იქნება, ვინც მიწას ამოქმედებს“.

ფორსტერი, მოგვითხრობს რა ეკონომიურს კეთილდღეობას მინიოს პროვინციისას, საცა, როგორც ზემომოყვანილ სიტყვებიდამ სჰანს, ხიზნობის მაგვარი მიწის ხმარებაა, ამბობს: „მინიოს სამართლიანად ეძახიან, რომ პორტუგალიის წალკოტიაო“.

ჩვენ მოვიყვანეთ მოწმობა იმისთანა მეცნიერთა, რომელნიც ჩვენდა საყურადღებო საგანს, ესე იგი ხიზნობის მაგვარ ხმარებას მიწისას, შეეხნენ ი'ე, როგორც იტყვიან —გზად, იმიტომ რომ თხზულებანი, საიდანაც ყოველივე ზემოთ მოყვანილი ციტატები ამოვწერეთ, საკუთრად ამ-გვარ მიწათ-მფლობელობისათვის არ არიან დაწერილნი და ამის გამო ეგ გვარი მიწათ-მფლობელობა იმა თხზულებათა წვლილს შეადგენს და არა მთავარს საგანს, თუმცა ამით მათს აზრს არც ძალა და არც მნიშვნელობა არ ეკარგება.

ჩვენ დაგვრჩა ერთი იმისთანა მეცნიერი, რომელსაც საგნად თვისის თხზულებისა აუღია თითქმის განსაკუთრებით ხიზნობის მაგვარი მიწათ-მფლობელობა და რომელიც ამ საგანზედ უფრო ვრცლად ლაპარაკობს, ვიდრე სხვანი.

ეს მეცნიერი ემილ დე-ლაველეა, სახელგანთქმული და მთელის ევროპის მიერ მოწონებული, როგორც მიწათ-მფლობელობის და მიწათ-საკუთრების უკეთესი გამოძიებელი. რადგანაც ამ მეცნიერის მოწმობა მეტად გრძელია, ამიტომაც ამის აზრს იმ-გვარ მიწათ-მფლობელობაზედ, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, შემდეგს ნომერში მოვიყვანთ, რაც შეიძლება დაწვრილებით და ვრცლად.

XII

ემილ დე-ლაველე, თავის გამოჩენილის თხზულების ერთს კარს*, რომელსაც სათაურადა აქვს „მემკვიდრეობითი ჭერა მიწისა“, ასე იწყებს:

„არის ერთ-გვარი ძველი სახე საკუთრებისა, რომლის გამოკვლევასა და გამოძიებასა არ უნდა მოერიდნენ კანონმდებელნი და ეკონომისტები, იმიტომ რომ მაგ-გვარს სახეს საკუთრებისას შეუძლიან შეიტანოს ელემენტი მორჩილებისა იმ ბრძოლაში, რომელიც ყველგან გამართულია იმის შუა, ვინც აკეთებს მიწას და ფასსა სდებს, და იმისა — ვინც ღალას აძლევს. ეგ სახე მემკვიდრეობითი ჭერაა მიწისა, რომელსაც ჰოლლანდიაში ბეკლემ-რეხტი ჰქვია, იტალიაში ლიველო, პორტუგალიაში აფორამენტო“, და ჩვენში კიდევ ხიზნობა — დავუმატებთ ჩვენ.

ემილ დე-ლაველე ჯერ გვამცნობს, რა ბუნებისა არის თვითოეულის სახელის მიწათ-მფლობელობა და

*) პირველყოფილი საკუთრება, კარი XVII, „მემკვიდრეობითი ჭერა მიწისა“.

გვეუბნება, რომ ყოველი იგი მფლობელობა მიწისა ერთის და იმავე ძირისანი არიან და ერთისა და იმავე მიდრეკალებისა და თვისებისანი. შემდეგ ამისა თვითოეულს მათგანზე ასე ლაპარაკობს:

„აფორამენტო ცოტად თუ ბევრად გავრცელებულია მთელს პორტუგალიაში“... „ხოლო ტაგოს მდინარის ჩრდილოთ—უფრო ხშირია მაგ-გვარი წესი მიწათ-მფლობელობისა და ამ წესს აწერენ იმ წარჩინებულს კულტურას და მიწათ-მომქმედთა კმაყოფილებას, რომლითაც გათქმულია მინიოს პროვინცია“... „საშვილიშვილოდ (მემკვიდრეობით) ჰქერა მიწისა ბეკლემ-რეხტის და აფორამენტოს წესით მართლა რომ სახეიროა და ხელმოსაცემი. ამისი დასამტკიცებელი საბუთი ის მთლად განსაკუთრებული კეთილდღეობაა, რომელიც ამ რიგს მიწათ-მფლობელობას მიუნიჭებია ორის სულ სხვადასხვა პროვინციისათვის: მინიოსათვის პორტუგალიაში და გრენინგენისათვის ნიდერლანდში“.

გერმანიის გამოჩენილი ეკონომისტი როშერი უფრო შორს მიდის და ამტკიცებს, რომ ღალით თუ იჯარით მიწის-მჭერელი უფრო დიდს ხარჯს გასწევს მიწის გასაკეთებლად, ვიდრე მოსაკუთრეო, იმიტომ რომ მოსაკუთრეს მიწის სყიდვაში უნდება დიდძალი ფულიო, მაშინ როდესაც მოლალეს, თუ იჯარადარს, შეუძლიან მარტო მიწის განკარგებას მოახმაროს, რაც რამა აქვსო. თუმცა ბევრით მართალს არა ჰგავსო ეს აზრი როშერისა, ამბობს ემილ დე-ლაველე, მაგრამ მაინც-და-მაინც ბეკლემ-რეხტი მაგ ნაკლს მოაშორებულაო და ამ სახით:

„ბეკლემ-რეხტს აქვს ის სიკეთე იჯარით მიწის ჰქერისა, რაზედაც როშერი ლაპარაკობს, და ამისთა-

ნავე ის სრული იმედიც სამერმისოდ, საშვილიშვილოდ მიწის ჭერისა, რომელსაც იძლევა მარტო საკუთრება... ამის გამო შესაძლოა დარწმუნებით ვსთქვათ, რომ ბეკლემ-რეხტი საკუთრებაზედ უფრო მეტად ხელს უწყობს კარგს კულტურას მიწისას, რადგანაც აქ მიწა სასყიდელი არ არის და სასყიდელი ღონე შესაძლოა მიწის განკარგებას მოხმარდეს, და რადგანაც იგი, ამას გარდა, ახალისებს მას, ვინც მიწას ამოქმედებს—ერთი-ორად იმხნევოს, რომ რაც შესაძლოა მეტი მოსავალი მოიყვანოს“.

ემილ დე-ლაველე, თავის თხზულებაში, რომელსაც ჰქვია „მიწათ-მფლობელობის წესი ირლანდიაში“, პირდაპირ ირწმუნება, რომ საცა-კი ჩვენებურის ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა არის თურმე, ყველგან მიწის მუშაკი, მიწის-მომქმედი წარმატების უკეთესს ხარისხზედ სდგასო.

„ერთობ ულსტერშიო*, — ამბობს ამის საბუთად ლაველე:—საცა ფერმერი ჰპოულობს საკმაო გარანტიას მიწის ხმარების უფლებისათვის, მიწა კარგად არის შემუშავებული და ნაკეთები. კორკის საგრაფოში, ბანდონის მდინარის პირას დაუენილია მშვენიერი ვაკე. საგანგებო სახლები ფერმერებისა მოსჩანან კარგად ნაკეთებ მინდვრებ შორის. საქონელი მშვენიერად ნაპატივებია, თითონ მიწის-მჭერელნი რიგიანად არიან ჩაცმულნი და ეტყობათ კმაყოფილება“.

რა არის ამის მიზეზი? ის არისო, გვარწმუნებს ლაველე, რომ ეს მამული ეკუთვნის ჰერცოგს დევონშირსა,

*) აქ, როგორც უკვე ვიცით წინა-წერილებიდან, ხიზნობის მაგვარი წესია მიწათ-მფლობელობისა, და აქ ამ წესს „ულსტერის ჩვეულებას“ ეძახიან.

რომელსაც ულსტერის ჩვეულების წესით გაცემული აქვს მიწებიო. ამავე მიზეზის გამო, ამისთანავე მდგომარეობაში არიან თურმე ლორდ დერბისა, პორტსმუთის და ლანდსდაუნის მამულებიცა. ამ მამულების გვერდით სხვა მამულებიც არის, მაგრამ ასეთს აოხრებულს და ვერანა აღგილებს წარმოადგენენ თურმე, ხალხი ისეთს სიღარიბეშია, რომ კაცს აკვირვებს და აოცებს. ეს იმისაგან არისო, ამბობს ლაველე, რომ ამ მამულების პატრონები უთაურნი არიან, მეტად ხარბნიო.

„საცა კმაყოფილებას და შეძლებულობას ჰხედავთო, ეთქვა იქაურს მხლებელს ოკანერ მორისისათვის: იქ ულსტერის ჩვეულებით უჭირავთ მიწებიო, და საცა სილატაკეა და სიღარიბე, იქ მაგის ნებას არ იძლევა მამულის პატრონიო“.

ყველგან, საცა კი მაგ წესით არის სახმარად აღებული მიწები, ყველგან ამ სიკეთეს ვხედავთო, ამბობს თავისით ლაველე.

„ეს შენიშნულია არამც თუ მარტო ულსტერში, საცა შესაძლოა კაცმა ეს სიკეთე სხვა მიზეზსაც მიაწეროს, არამედ სხვა პროვინციებშიაცაო. მეტად სარწმუნო მაგალითს წარმოგვიდგენს ლორდ პორტსმუთის მამულიო, საცა ულსტერის ჩვეულება შეიტანა მამულის პატრონმა და ამას კარგი შედეგიც მოჰყვა. ასე რომ ეხლანდელი ლორდი, რომელიც სამაგალითო მემამულედ ითვლება, არამც-თუ ეურჩა ამ ჩვეულებას, არამედ ხელიც შეუწყო. ბოლოს და ბოლოს მიწაც ძალიან გაკეთდა, მოლაღენიც კმაყოფილნი არიან და შემოსავალიც ერთი-ორად მოემატა მიწის პატრონსა. ძნელია კაცმა წუნი დასდოს წესს, რომელიც ყველასათვის ესე სახეიროა“.

ესეთი წესი მეტად ჰშველის მიწათ-მოქმედების გან-
კარგებასაო, ამბობს შემდეგ ლაველე, იმიტომ რომ მოლა-
ლესათვის საიმედოდ ჰხდის მიწის ხმარებასაო, რადგანაც
იგი დათხოვნილ ვერ იქნება მიწიდან უიმისოდ, რომ მი-
წის პატრონმა არა უზღოს რაო.

ამით ვათავებთ მეცნერთა მოწმობას შესახებ იმისა
თუ,—ეკონომიურს სფერაში რის მომასწავებელია იგი
წესი მიწათ-მფლობელობისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას
ვუძახით.

ამის შემდეგ ვეცდებით განვიხილოთ ეს ხიზნობა იმ
მხრით თუ,—რა ძარღვი უცემს ხიზნობას საზოგადოებურ
მნიშვნელობისათვის, და მეცნიერთა აზრით დასარჩენია
იგი შემდეგისათვის, თუ ამოსაკვეთია?

XIII

ჩვენ წინათვე ვსთქვით, რომ ზოგადმა ელემენტმა
საკუთრებისამ თავი ხიზნობაში შეათარაო. ჩვენ ამაში
ვხედავთ ხიზნობის საზოგადოებურს მნიშვნელობას. მიდ-
რეკილება ხიზნობისა, რომ ხმარება მიწისა საშვილიშვი-
ლო იყოს, და ღალა თუ გადასახადი ერთსა და იმავე
ქდეზედ იდგეს უცვალებელად—ეს ისეთი იერიშია საკუთ-
რების პირადს და კერძო ელემენტზედ მიტანილი, ეს
ისეთი ნაღმია, რომ საკუთრების ხელშეუხებლობის მოძღ-
ვრებას ძირეულად არყევს, მთელს რჯულიერებას საკუთ-
რებისას ფერს უცვლის და ზოგადს ელემენტს მისას გზას
უხსნის სამყარმისოდ ცხოვრებაში ადგილის დასაჭერად.

კანონმდებლობანი, საკუთრების ხელშეუხებლობის მო-
ძღვრებაზედ აგებულნი, დღეს-აქომამდე მარტო ერთ-გვარს
შეზღუდვას პირადის საკუთრებისას იცნობენ. ამ შეზღუ-
დვას უწოდებენ „ექსპროპრიაციას“, რომელიც იმაში
მდგომარეობს, რომ კერძო მოსაკუთრეს სახელმწიფო სა-
ჭიროებისათვის ძალაუვნებურად ჩამოერთმევა ხოლმე მი-
წა და მის სამაგიეროდ სასყიდელი ეძლევა. ამ-სახით,
კერძო საკუთრება თვის ხელუხლებლობას სთმობს ზოგად
საჭიროებისათვის, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ზოგადს ელემე-
ნტს საკუთრებისას თვის ზღუდეს არღვევინებს.

თუმცა მიწის პატრონს ამ შემთხვევაში სასყიდელი
ეძლევა, მაგრამ მაინც ეს ამბავი კერძო უფლების ზღუ-
დეთა ცოტაოდენ შერღვევად უნდა ჩაითვალოს, რადგა-
ნაც აქ საკუთრების დათმობა იძულებულია, ძალაუვნებუ-
რი და არა ნებაყოფლობითი მოსაკუთრის მხრით. იმის-
თანა მიწის ხმარებას, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ეძახი-
ან, ამას გარდა სხვა ახალი გვარი შეზღუდვაც შეაქვს
პირადის საკუთრების მოძღვრებაში და ეს შეზღუდვა მით
უფრო ძირეული და ძლიერია, რომ უსასყიდლოა: იხუთე-
ბა პირადი ელემენტი საკუთრებისა სასარგებლოდ ზოგა-
დის ელემენტისა და შეხუთვის საზღაურად არა-რა სას-
ყიდელი არ ეძლევა. მამულის პატრონი ხიზნობის წესით
ნებე-მოკლებულია: 1, აჰყაროს ხიზანი უიმისოდ, რომ არ
უზღოს ყველაფერი, რასაც ხიზანი მის მამულში სტოვებს
და 2. მოუმატოს ღალა-გადასახადი. ამ-სახით, მამულის
პატრონი ღონე-მიხდილია მოიხმაროს თვისი საკუთრება
თვისის სურვილისამებრ, და ეს რა არის, თუ არ შერლ-
ცევა ამ მაგარის კედელისა, რომელსაც პირადს საკუთრე-
ბას ეძახიან!

როცა 1872 წელს გლადსტონმა თავისი სახელობა-
ნი ბილლი გაიყვანა პარლამენტში და მით ჩვენებურ ხი-
ზნობის მაგვარს „უოსტერის ჩვეულებას“ კანონის მჭარ-
ველობა მიანიჭა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, იგი ჩვეულება კა-
ნონად გადააქცია, ემილ დე-ლაველემ ამაზედ აი რა სთქვა:

„მე არ ვიცი არც ერთი მაგალითი ისტორიაში,
რომ სადმე ერი ესე შორს წასულიყო თავისთა დე-
და-აზრთა წინააღმდეგ საშველად უბედურის და
ლონემიწურულ მკვიდრთა. არც ერთს კანონმდებ-
ლობას ეხლანდელ ევროპისას არ დაუდგენია, არ
შეუწყნარებია კანონად წესი, ესოდენ მრავალ-მნიშ-
ვნელობიანი თავის შედეგითა... არსად ღ არას-დროს
არ მიუნიჭებიათ ამისთანა საგანგებო უფლება და
ხეირი სოფლის მცხოვრებთათვის“...

რამოდენადაც საკმეათა ვითარებამ ხელი შეგვიწყო,
იმოდენად აღვნიშნეთ ჩვენ საზოგადოებრივი მნიშვნელო-
ბა ხიზნობისა. ვინც ჩვენ ნათქვამს უფრო მეტს ყურს ათ-
ხოვებს, ვიდრე ისე გაკვრით წაკითხულს, თქმულს საგნის
შესაფერად ასწონს და არა-თქმულს თითონ იგულისხმებს,
იმან, არა გვგონია, ჩვენთან ერთად არ აღიაროს იგი დი-
დი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ხიზნობისა, რომელიც
მის ბუნებაში ჩასახა თითონ ერმა და რომელსაც დღეს-
აქამომდე პზრდილა.

ვინც ამ მნიშვნელობას ხიზნობისას თვალწინათლად
წარმოიდგენს, იმისათვის მეტად გაადვილებული იქნება
პასუხის-გება ამ საკითხავზედ: დასაჩენია ხიზნობა, თუ
ამოსაკვეთი.

მეცნიერნი, რომელნიც ხიზნობის მაგვარს მფლობე-
ლობას მიწისას ამ მხრით, თუ სხვა მხრით, დაჰკვირვე-
ბიან, ყველანი გვირჩევენ მის დარჩენასა სამერმისოდაც.

ჯონ სტუარტ მილლი ამბობს, რომ ეგ-გვარი მიწათ-მფლობელობა „არც იმისთანა არისო, რომ ჩვენ ვისურვოთ იგი შევიტანოთ იქ, საცა თავის-თავად არ არის გაჩენილი საზოგადოებრივ გარემოებათა გამო, ხოლო არც-კი იმისთანაა, რომ მისი ამოკვეთა ვისურვოთ იმისდა მიუხედავად, თუ საქმეში თავი როგორ იჩინა“.

ამის შემდეგ მილლი ამბობს, რომ არ შეიძლება ამ შემთხვევაში არ დაუჯჯვროთ იმისთანა ზედმიწევნით მცოდნე ავტორიტეტს, როგორც სისმონდიას, და თუ მართალია იგი კეთილდღეობა, რომელიც სისმონდის სიტყვით, ამ-გვარს მიწათ-მფლობელობას მოუუენია ტოსკანაში, მაშინ სანანური უნდა იყოს ამოკვეთა ამისთანა წესისა, რომელიც იქაურს ხალხს ისე კარგად ამყოფებს, როგორც არსად ევროპაშიო.

ემილ დე-ლაველე, მოგვითხრობს რა ამბავს ხიზნობის მაგვარ წესისას, რომელსაც იტალიაში ლიველლოს ეძახიან, ამბობს:

„იმის მაგიერ, რომ ამისთანა წესს ამოკვეთას უქადიან, უფრო კარგი იქნებოდა, რომ იგი დაარჩინონ და საყოველთაოდ გაავრცელონ, ოღონდ ფორმა საჭიროებას შეუწონონ და განაკარგონ... * იქ, სადაც ამ-გვარი ხმარება მიწისა დამკვიდრდა თავის-თავად და ხალხს დაუმტკიცდა, როგორც ჩრდილო პორტუგალიასა და გრენინგენში, საქმე გვიჩვენებს, რომ მიწათ-მომქმედის კეთილდღეობასაც ჰშველებია და მიწათ-მოქმედების წარმატებასაცა“ **.

*) ბროშიურა: „მიწათ-მფლობელობის წესი ბელგიასა და ჰოლლანდიაში“.

**) ბროშიურა მისივე: „მიწათ-მფლობელობის წესი ირლანდიაში“.

გლადსტონი, ჯონ გრეი, ტორალდ როჯერსი და სხვანი მეცნიერნი და სახელმწიფო კაცნი ცოტაოდენის სხვადასხვაობით ამასვე ამბობენ ხიზნობის მაგვარის მფლობელობის შესახებ და არამც-თუ ჰფიქრობენ ამის ამოკვეთას იქ, საცა არის, არამედ იქაც კი ჰრჩეობენ შეიტანონ, საცა არ არის.

ჩვენი ნათქვამი ხიზნობის თაობაზედ სრული არ იქნება, თუ ზედ არ დავუმატეთ აქაურის მთავრობის კაცთა და დაწესებულებათა აზრიცა. „ამიერ-კავკასიის საცენტრალო კომიტეტსა“, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა ბატონ-ყმობის საქმე 1863 — 1864 წწ., მიეცა შემთხვევა და ჩამოუვარდა ლაპარაკი ჩვენებურს ხიზნობაზედ და აი ამის გამო რა წარმოსთქვა:

„Хизанское положение есть действительно одна из счастливых особенностей свободных поземельных отношений владельцев земли и живущих на ней поселян, в здешнем крае *“.

ჩვენ უკვე ვიცით წინა-წერილებიდან, რომ ხიზნობა მარტო ჩვენის ქვეყნის შვილი არ არის; იგი თითქმის ყველგან მოიპოვება და საცა კი არის, ყველგან იმ აზრისანი არიან ხიზნობაზედ, რომელიც ხსენებულმა კომიტეტმა წარმოსთქვა ჩვენში. ეს აზრი მით უფრო საგულისხმოა, რომ საკუთრივ ჩვენებურს ხიზნობაზეა წარმოთქმული.

XIV

ჩვენი წერილები ხიზნობის თაობაზედ სავსე არ იქნება, რომ არ მოვიყვანოთ ცნობანი მასზედ თუ, — სულ რა-

*) „Хизанское положение“ (გვერდი 4).

მდენი კომლი ხიზანია საქართველოში, რამდენი მიწა უჭირავთ და რამდენი გადასახადი მოსდით დღიურ მიწაზედ და სხვა ამ-გვარი. ეს ცნობები მოგროვილია მთავრობისაგან* და შედგენილია სიები. ამ სიებიდამა სჩანს, რომ ტფილისის გუბერნიაში შემამულეთა მიწებზედ ღებანან: გორის მაზრაში—3250 კომლი, ბორჩალოსაში—1123 კომლი, დუშეთისაში—940 კომლი, ტფილისისაში—449 კომლი, თელავისაში—64 კომლი და სიღნაღისაში—9 კომლი. ამას გარდა, სახასო მამულებზედ ღებანან თელავისა და სიღნაღის მაზრაში—354 კომლი. ამ-სახით, გარდა უმამულო ხიზნებისა, სულ—5977 კომლი ხიზანია ტფილისის გუბერნიაში, კანთავისუფლებულნი ყმები კი სულ 16,425 კომლი იყო, ასე რომ ამ რიცხვის შედარებით ხიზნები 36% წარმოადგენენ; უმამულონიც რომ მივათვალოთ, სულ 6153 კომლი ხიზანი იქნება. ამ 6153 კომლიდამ, მანამ ბატონ-ყმობა გაუქმდებოდა, სულ—4685 კომლი ხიზანი იყო და ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ 1468 კომლი ახალი ხიზანი მოემატა. ამ ხიზნებ შორის 3195 კომლი ნაყმევთაგანნი არიან და დანარჩენნი 2958 კომლი თავისუფალნი გლეხნი.

ამ რიცხვიდამ 1577 კომლი ხიზანი გადასახადს ფულად იხდიან. ამათგან არიან: 1. გორის მაზრაში სულ—717 კომლია და უჭირავთ 156 დღიური სასახლე ადგილი და ვენახები და 8,110 დღიური სახნავი და სათიბი მიწა. აქ, მთავრობის გამოკვლევით, თითო დღიურზედ ხიზანს წლის გადასახადი მოსდის შვიდ აბაზ-ჟნალთუნი, გარდა სახლის ადგილისა და ტყისა და საძოვრისა. სასახლის ადგილზედ დღიურზედ სამი მანეთია, და ტყისა და

*) „Записка о хизанском положении“ (გვერდი 33—36).

საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი ორთა-შუა რიცხვით. 2. დუშეთისაში—261 კომლია, უჭირავთ 80 დღიური სასახლის ადგილი და 1860 დღიური სახნავ-სათიბი. აქ დღიურს სასახლის ადგილზედ მოსდით სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ოთხი მანეთი, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი, ათი შაური და ცხრა კაპეიკი. 3. თიანეთისაში—178 კომლია, უჭირავთ სასახლის ადგილი 34 დღიური და 1284 დღიური სახნავ-სათიბი; სასახლის ადგილზედ მოსდით სამი მანეთი დღიურზედ, ტყისა და საძოვრისათვის ოთხი მანეთი კომლზედ, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ მანეთი და ორ შაურ-ნახევარი. 4. ტფილისისაში—113 კომლია, უჭირავთ 50 დღიური სასახლის ადგილი და 950 დღიური სახნავ-სათიბი; სასახლის ადგილზედ მოსდით დღიურზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი, სამ აბაზ-უზალთუნი და ორ-კაპეიკ-ნახევარი. 5. ბორჩალოსაში—308 კომლია, უჭირავთ 140 დღიური სასახლის ადგილი და 5212 დღიური სახნავ-სათიბი. სასახლის ადგილზედ მოსდით დღიურზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი, დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი და სამი შაური.

ამ-სახით, გამოდის, რომ 1577 კომლს, რომელიც მამულის გადასახადს ფულად იხდის, უჭირავს 460 დღიური სახლ-კარის და ვენახების ადგილი, და სახნავ-სათიბი მიწები 17,816 დღიური. გადასახადი მოსდით სახლ-კარის დღიურ ადგილზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის 4-5 მანეთამდე კომლზედ, და დესეტინა სახნავ-სათიბზედ ორ მანეთ და ხუთ შაურიდამ სამ მანეთ ცხრა შაურამდე. აქ კომლზედ სახნავ-სათიბი მიწა თითქმის

11¹/₂ დღიური მოდის, და თითქმის ერთი მესამედი დღიურისა—სახლ-კარისა და ვენახების ადგილი.

დაგვჩა კიდევ მოსაყვანი ცნობანი იმ-გვარის ხიზნების თაობაზედ, რომელნიც შერევენილ გადასახადს იხდიან: ტყისა, საძოვრისა და სახლ-კარის ადგილისათვის ფულად, თუ ბეგართა, სახნავ-სათიბისა და ვენახებისათვის—ლალასა და კულუხსა. ტუილისის გუბერნიას რომ გავათავებთ, შემდეგ მოგვიხდება მოვიყვანოთ ამ-გვარივე ცნობანი ქუთაისის გუბერნიის შესახებ. ვეცდებით შემდეგს ნოქერში ყოველი ეს შევასრულოთ.

XV

უფრო მომეტებული ნაწილი ხიზნებისა ტფილისის გუბერნიაში შერევენილს გადასახადს იხდიან. ამისთანა ხიზნები 4400 კომლია, რომელნიც ტყისა და საძოვრისათვის იხდიან 4-5 მანეთამდე კომლზედ, და სახნავ-სათიბ მიწებზედ და ვენახებზედ ლალასა და კულუხსა სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა ზომით. ამ-გვარნი ხიზნები არიან:

1. გორის მაზრაში 2455 კომლი. ამათ უჭირავთ სახლ-კარის ადგილი 498 დესეტინა, სახნავი 9527 დესეტინა, სათიბი 168 დესეტინა და ვენახები 8 დესეტინა. ამათში 94 კომლი იხდის წინანდებურ ლალასა და კულუხსა ერთს მეექვსედს ნაწილს მოსავლისა; 194 კომლი იხდის ერთს მეხუთედს, და დანარჩენები ან მეოთხედს იძლევიან, ან დღიურზედ ორ კოდ ნახევრიდამ სამ კოდამდე *; აქ

*) სამ-ჰამ ფუთიანი კოდი რომ ვიანგარიშთ.

თითო კომლზედ მოდის თითქმის ერთი ჭეხუთელი დლიურისა სახლ-კარის ადგილი და ოთხ-ოთხ დლიურზედ ცოტა მეტი სახნავ-სათიბი. ღალა და კულუხი მოსდით არა ნაკლებ ერთის მეცქესედისა და არა უმეტეს ერთის მეოთხედისა მოსავლიდამ.

2. დუშეთისაში—651 კომლია. ამათ უჭირავთ 82 დესეტინა სახლ-კარის ადგილი, ვენახები 54 დესეტინა, სახნავ-სათიბი 2340 დესეტინა. ორთა-შუარიცხვით კომლზედ ექვს-ექვსი დლიური და ცოტა მეტი მიწა მოდის. აქ მარტო 21 კომლი იხდის ღალად მოსავლის ნახევარსა და დანარჩენები არა უმეტეს ერთის მეოთხედისას იხდიან, ბეგარის გარდა.

3. თიანეთისაში 142 კომლია. აქ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მთავრობის მიერ შედგენილ სიაში არ არის მოყვანილი, შერევენილ გადასახადის მხედელთ ხიზნებს რაოდენი მიწა უჭირავთ და გადასახადის თაობაზედ-კი დანიშნულია, რომ ღალა ერთს მეოთხედს მოსავლისას, არ აღემატებოდ და საძოვრისათვის კი გადასახადად ერბოა დაწესებულიო*.

4. ტფილისისაში—336 კომლია. ამათ უჭირავთ 35 დესეტინამდე სახლ-კარის ადგილი, 12 დესეტინამდე ვენახები და 751 დესეტინა სახნავ-სათიბი მიწა. აქ თითო კომლზედ მოდის თითქმის თითო ჭეხუთელი სახლ-კარის მიწა და თითქმის ხუთ-ხუთი დლიური სახნავ-სათიბი. ღალად ერთი მეოთხედია მოსავლისა.

5. ბორჩალოსაში 815 კომლია. ამათ უჭირავთ $104\frac{1}{2}$ დესეტინა სახლ-კარის ადგილი და 3603 დესეტინა სახნავ-სათიბი. აქ კომლზედ მოდის თითქმის ერთი მეოთხედი

*) წინა-წერილში მოხსენებული არ იყო, რომ თიანეთის მაზრაში სულ 320 კომლი ხიზანია.

დღიურისა სახლ-კარის ადგილი და თითქმის რვა-რვა დღიური სახნავ-სათიბი. ღალას ერთ მეათედს მოსავლისას იხდის 79 კომლი, ერთს მეექვსედს ორი კომლი, ერთს მეხუთედს 17 კომლი და დანარჩენები კი ერთს მეოთხედსა.

ამ-სახით, მთავრობის მიერ შეკრებილ ცნობებიდან სჩანს, რომ ტფილისის გუბერნიაში, საცა ღალას ფულად იხდიან, იქ დესეტინაზედ მოდის ორ მანეთ და ხუთ შაურიდამ სამ მანეთ და ცხრა შაურამდე; საცა ხიზნები მოსავლის წილზედ არიან, ეგ წილი ერთი მეათედიდამ ერთ მეოთხედამდე აღის. უფრო ხშირი და გავრცელებული ერთი მეოთხედია და მთელს გუბერნიაში მარტო 21 კომლია ნახევრის მძლეველი, 79 კომლი ერთის მეათედისა, 2 კომლი მეექვსედისა, 17 კომლი მეხუთედისა და დანარჩენი—მეოთხედისა. სულ, რაც მამულების მკერელნი ხიზნები არიან, ფულად მხდელნი თუ შერევენილის გადასახადისა, ტფილისის გუბერნიაში შეადგენენ 5977 კომლსა, ამათ უჭირავთ 1023 დესეტინა სახლ-კარისა და ვენახების ადგილი და სახნავ-სათიბი 25 097 დესეტინა. ორთა შუა რიცხვით კომლსა ჰხვდება 408 ოთხკუთხედი საყენი სახლ-კარის მიწა (ვენახებსაც შიგ ვანგარიშობთ) და რვა-რვა დღიური და ერთი მეექვსედი სახნავ-სათიბი.

XVI

ქუთაისის გუბერნიაში სულ 2532 კომლი ხიზანი ითვლება. ამათგან არიან: ქუთაისის მაზრაში 97 კომლი, შორაპნისაში—261, ოზურგეთისაში—117, რაჭაში—19, სენაკისაში—139, ზუგდიდისაში—1718, ლეჩხუმისაში—

181 კომლი. თუ სახეში ზივილებთ, რომ ქუთაისის გუბერ-
ნიაში 44.000 კომლი ნაყმევი ითვლებოდა, გამოკა, რომ
ხიზნები აქ 6% ნაყმევთა რიცხვისას შეადგენენ. ამ 2532
კომლს ხიზანში ნაყმევნი არიან 2184 კომლი და 338
კომლი თავისუფალი გლეხი. ბატონ-ყმობის გაუქმებამდე
1169 კომლი ხიზანი ყოფილა, მას მერმეთ დახიზნებულან
კიდევ 1025 კომლი.

ქუთაისის გუბერნიის ხიზნებ შორის 919 კომლი
იმისთანანი არიან, რომელთაც თავიანთ ნაბატონართაგან
საკომლო (надел) მიღებული აქვთ დებულების ოქმითა და
გარდა ამისა ხიზნობის წესზედ სხვისი მამულებიც უჭი-
რავთ, და 74 კომლი იმისთანა, რომელთაც ნასყიდი მა-
მულები აქვთ და სხვისი მიწებიც უჭირავთ, და დანარჩენნი
1263 კომლი კი წმინდა ხიზანია. ამ უკანასკნელთაგანი
ქუთაისის მაზრაში 63 კომლია, შორაპნისაში—125,
ოზურგეთისაში—20, რაჭაში—10, სენაკისაში—110, ზუ-
გდიდისაში—892 და ლეჩხუმისაში—52 კომლი.

რაც შეეხება მას, თუ რაოდენა მიწები უჭირავთ
ხიზნებს, ამაზედ მთავრობის წერილი ამბობს, რომ რად-
განაც ქუთაისის გუბერნიაში დიდი ვიწროობაა და მამუ-
ლი ძვირად ჰქვასობს, ხიზნების საკომლონი დიდები არ
არიანო. ორთა-შუა რიცხვით თითო კომლს ხიზანს მოს-
დის სახლ-კარის ადგილი არა უმეტეს ერთის ქცევისა *
და სახნავ-სათიბი არა უმეტეს ხუთის ქცევისა. ფულად
გადასახადს ძალიან ცოტანი იხდიან, ისიც მარტო ზუგ-
დიდის მაზრაში და კომლზედ მოდის 20-30 მანეთამდე
წელიწადში. უფრო მომეტებული ნაწილი ხიზნებისა მიწის
მოსავალს იხდიანო, ერთ მეოთხედიდამ ერთ ნახევრამდე
მოსავალიდამაო; გარდა ამისა სახლ-კარისათვის ქცევაზედ

*) ჩვენებურის ზომის დღიურის სამი ჩარეკია.

სამს მანეთს, და ოთხს მანეთს ტყისათვისაო. სამეგრელო-ში უფრო ხშირია ერთი მესამედი მოსავლისა ღალად და იმერეთში ერთი მეოთხედიო. გარდა ამისა ბეგარას იხდი-ანო რამდენსამე დღეს წელიწადში.

აი ცნობეში, რომელიც თითონ მთავრობამ შეჰკრი-ბა და, სამწუხაროდ ჩვენდა, არ ვიცით, რა გზით არიან შეკრებილნი ეს ცნობანი; რა აზრი და საბუთი წაუძღვა-რებიათ ხიზნების გასარჩევად სხვა მეკომურთაგან; ყველა სხვისა მიწის მხმარებელი მიუღიათ ხიზნად, თუ მარტო იგინი, ვინც ხიზნობის მართალ წესზედ დაბინავებულან სხვის მიწაზედ. ამიტომაც ძნელია თქმა, რამოდენად მარ-თალია იგი რიცხვი ხიზნებისა, რომელიც აღნიშნულია მთავრობის სიაში. ამ რიცხვის სიმართლეზედ ბევრი რამ არის დამოკიდებული, ამას თქმა არ უნდა. მაინც-და-მაინც ეს კი გულდაჯერებით შეგვიძლიან წარმოვსთქვათ, რომ ხიზნები იმა რიცხვზე შესაძლოა ნაკლები იყოს და არას-გზით მეტი კი არ იგულისხმება. ეს აშკარად საფიქრებელია, რადგანაც ხიზანთა შორის იმისთანანიც არიან მოხსენე-ბულნი, მაგალითებრ, ქუთაისის გუბერნიაში, რომელნიც ხიზნად ძნელი ჩასათვლელნი არიან, იმიტომ რომ იქ ხიზ-ნებში მოჰყოლიან ისინიც, ვისაც საკომლო მამული აქვთ ნაბატონართაგან და თავის საკუთარიცა, და ამას-თან სხვის მიწასაც ჰხმარობენ სახნავად. რაკი ცნობების შემკრებელთ ერთი და იგივე აზრი არ წაუძღვარებიათ იმის თაობაზედ თუ,—ვინ არის ხიზანი და ვინ არა, სარ-წმუნოდ საგულისხმოა, რომ ხიზანთა რიცხვში ზოგმა იმისთანანიც მოაქცია, რომელნიც სხვის მიწას ხმარობენ არა ხიზნობის წესითა, არამედ სალაღეთა, იჯარითა და მეგრვე სხვა წესითა.

[1886 წ.]

პერმუ და სითიმუ მიწათ-მუღოგელოზა

(1886)

კერძო და სათემო მიწათ-მფლობელობა

I

ვინც ჩვენებურს სოფლებს და მათს ეკონომიურს განწყობალებას და ვითარებას დაჰკვირვებია, ერთს დიდს ნაკლს შეჰნიშნავდა. ეს დიდი ნაკლი უფრო ძლიერ თავს იჩენს იმისთანა სოფლებში, საცა მოპეტებული ნაწილი მკვიდრთა სახელმწიფო გლეხკაცობაა, ანუ, როგორც უწინ იტყოდნენ, სახასო. ამისთანა სოფლებში მიწათ მფლობელობას ორ-გვარი თვისება შეჰჩენია დროთა განმავლობაში, და რამოდენადაც დიდი ხანი გასულა, იმოდენად ეს ორ-გვარი თვისება მიწების მფლობელობისა უფრო განთვითულებულა რე განმტკიცებულა გლეხკაცობის თვალში. ეხლანდელი სოფელი რომ გაშინჯოთ მიწათ-მფლობელობის თვალთ, ჰნახავთ, რომ თითქმის ყოველი სახასო სოფელი მიწათ მფლობელობის კვალობაზედ ორს დიდს ნაწილს წარმოადგენს. ერთი ნაწილი მიწებისა, უფრო უკეთესნი, უფრო შემუშავებულნი და უფრო მომცემნი, მკვიდრთა გლეხთაგან სათვითოოდ დაჩემებულნი არიან, კერძოდ განსაკუთრებულნი და საშვილიშვილოდ დაჰერილნი. ამ-გვარს მიწებს ზოგან ნაფუძრებს ეძახიან და უფრო ხშირად კა საბლის მამულებს. ამ-გვარი მიწები ჩვენთა გლეხკაცთა თვალში არაფრით და არა-ნიშნებით არ განიჩევიან კერძო საკუთრებისაგან, თუმცა კი, გლეხს რომ ჰკითხოთ, იგი მიწები სახასონი და სახელმწიფონი

❖ რიან. ამისთანა მიწები მემკვიდრეობით გადადის ერთი-
დამ მეორეზედ; გლეხი, პატრონი მიწებისა, აგირავენს,
ჰყიდის ერთმანეთში თავისუფლად და დაუბრკოლებრივ.
ჩვენს გლეხკაცობას არამც თუ არ მოუთავსებია გულში,
არამედ ფიქრადაც თავის-დღეში არ მოსდის, რომ ამ-გვარ
მიწის აღებ-მიცემობაში, გადასვლა-გადმოსვლაში ვინმე
წინ დაუდგება და ხელს შეუშლის. ასე მტკიცედა აქვს
გულს და გონებაში გამჯდარი ამა მიწების საშვილიშვი-
ლოდ კუთვნილება, რომ ვერას-გზით წინააღმდეგს ვერ
დააჯერებთ. საიდან წარმოსდგა სასოფლო მამულებში ეს
ამ-გვარი მიწათ-მფლობელობა სრულის კერძო საკუთრების
ნიშნებითა, როგორ გამოცალკევდა იმ საერთო მფლობე-
ლობიდან, რომელიც უეჭველად ცნობილია მეცნიერები-
საგან როგორც პირველყოფილი კაცთა საზოგადოების
ეკონომიური ქვაკუთხედი,—ესე ყოველი შორი და რთუ-
ლი ამბავია და ამ-ჟამად ამას ჩვენ ვერ გამოვუდგებიო.

ხოლო ამას კი გულდაჯერებით ვიტყვით, რომ ეს
საერთო მფლობელობა ჩვენთვისაც უცხო არა ყოფილა,
როგორც არ ყოფილა უცხო მთელს ქვეყნის კაცობრიო-
ბისათვის. ამისი ნიშნები დღესაც თვალსაჩინოდ შერჩე-
ნია ჩვენს სოფელს, და ბეორე-გვარი სოფლის მიწებისა
აშკარად გვეუბნებიან. ეს მეორე-გვარი მიწები, ზოგან
„სასოფლოდ“ წოდებულნი, ზოგან „საზოგადოდ“, ზოგან
„სათემოდ“ და ზოგან „სახასოდაც“, იმისთანა მიწებია,
რომელიც ნაყოფიერებით პირველებზედ ნაკლებია, სო-
ფელს მოშორებული და არავისაგან არ-დაჩემებული. აქ
ვინც პირველად და ყველაზედ უწინ გუთანს მოჰკიდებს
და მოხნავს, მოხნული მიწა იმ წელიწადს იმისია, მეორე
წელიწადს სხვა ჰხნავს და ჰხმარობს. ყოველს მკვიდრს
სოფლისას ნება აქვს, საცა კი სხვას დაასწრობს, იქ მო-

ხნას და რამდენიც უნდა, იმოდენა მოხნას. ხშირად, როცა ამ-გვარი სათემო მიწები მოუხნავად ჰრჩება და წელიწადი ხელს აძლევს, ამ მიწებს სასოფლოდ დააყოფლებენ ხოლმე სათიბად, მთელი სოფელი ინახავს ყორულს, და როცა სათიბად მოესწრობა, მაშინ ან სასოფლოდ სთიბვენ და მერე თივას იყოფენ, ან, მინამ გასათიბია, გასათიბს ადგილს წილ-წილად დაიყოფენ ერთმანეთში. თუ მიწები სათიბად არ ვარგანან, ზამთრის საძოვრად სასოფლოდ გასცემენ, ბევრჯერ უცხო კაცზედაც, და ალებულს საბალახეს ან სასოფლო საჭიროებას ახმარებენ, ან იყოფენ ერთმანეთში.

რაკი ამ სათემო მიწებში ყველა მკვიდრს სოფლისას ნება აქვს, საცა უნდა და რამდენიც უნდა ჰხნას, რა თქმა უნდა—მდიდარი და შეძლებელი გლეხი შეუძლებელსა სჩაგრავს, იმიტომ რომ შეძლებული ყოველთვის შეუძლებელსა დაასწრობს ხოლმე გუთანსაც და ფარცხაც. გარდა ამისა, ვიწროობამ აიძულა ბევრი მკვიდრი, რომ მამული სხვებსავით გაისაკუთროს, დაიჩემოს. აქაც, რასაკვირველია, ყოველი გარემოება შეძლებულს გლეხს აძლევს უპირატესობას შეუძლებელის წინაშე. იშვიათი ამბავი არ არის, რომ შეძლებულს გლეხს სათემო მამულში უკეთესი და კარგა ბლომა ადგილები დაეჭიროს და დაეჩემოს საშვილიშვილოდ. ამ-სახით, სხვანი ხელცარიელნი დარჩენილან და იმა შეძლებულისაგან თავისავე სათემო მამულს ღალით იღებენ, რომ როგორმე თავი ირჩინონ.

აი ის დიდი ნაკლი ჩვენის სოფლის ეკონომიურ განწყობილებისა, რომელიც დღეს ჩვენის სოფლის ტკივილს შეადგენს და რომელიც მიწათ-მფლობელობის საქმეს ერთის მხრით ძლევამოსილად კერძო საკუთრებისაკენ მიე-

ზიდება, და მეორეს მხრით შესანიშნავის მარცხით — სათემოსაკენ. ამას, რასაკვირველია, შველა უნდა. ამისთანებში ყოველთვის გამჭრიახმა და მგრძნობიერმა გლეხკაცობამ იგრძნო ეს ტკივილი და წამალიც უპოვნა. ბევრგან განაჩენებია დღეს შემდგარი, რომელშიაც გლეხკაცობამ აშკარად აღიარა, რომ სახასო სოფელი — სოფლისაა საერთოდ და არა თვითეთულის მკვიდრისა საკუთრივ. დაუდო რა თავის განაჩენს ეს დედა-აზრი საფუძვლად, დაადგინა, რომ ყველა მკვიდრი იმოდენად მონაწილეა მთელს სოფლის მამულში, რამოდენის მსურველიც არის, თუ სასოფლო მამული ყველას სურვილს გასწვდა. და რაკი დღეს მეტ-ნაკლებობაა ერთმანეთში და დიდი უსწორმასწორობა, განაჩინა — ხელახლად დაიდვას საბელი და გაყოფილ იქნას სასოფლო მამულები. ამისთანა განაჩენები უკვე შემდგარია ქართლსა, კახეთსა, სომხეთსა და ტფილისის მაზრის სოფლების მიერ. ჯერ მარტო ტფილისის მაზრაში 45 სოფელს შეუდგენია ამისთანა განაჩენი, აქედამ 12-ს უკვე დაუყვია კიდევ მამულები, 11-ი შესდგომია დაყოფასა. ქართლში 16-ს სოფელს შეუდგენია განაჩენი. მათში 10-ს კიდევ დაუყვია მამულები, 2 ს განაჩენი. არ შეუდგენია და ხელი კი მიუყვია, და 4-ი უკვე შესდგომია და მეგრე სხვანი.

ამაზედ არა ერთხელ მოგვიხდება კიდევ ლაპარაკი ჩვენს გაზეთში და დღეს მარტო აღვნიშნეთ რა ეს სასიამოვნო და ფრიად სასარგებლო ფაქტი, ჩვენის მხრით ვიტყვი, რომ ბატონ-ყმობის მოსპობის მერმეთ ამისთანა დიდ-მნიშვნელობიანი და ერთობ დიდი საქმე, ჩვენის შინაურის ცხოვრების შესახები, არა ყოფილა, და არ მომხდარა.

სახასო სოფლის მიწების დაყოფვა ახალი ამბავი არ უნდა იყოს ჩვენის ეკონომიურის ცხოვრებისათვის. ქართლსა, კახეთსა, სომხეთსა, ფშავსა, ხევსურეთსა და თუშეთში, მთავრობის დახმარებით, ხელი მიუყვიათ კიდევ ამ საქმისათვის და სწორედ აქედამა სჩანს უტყუარად, რომ ჩვენს გლეხკაცობას ანდერძად დარჩენია ძველთა დროთაგან. თორემ ეს რომ ახალი ამბავი იყოს, იუცხოებდნენ ჩვენში, ახლა კი მშვიდობიანად და უჩუმრად შეიწყნარეს. გარდა ამისა, ჩვენ დარწმუნებით ვიცით, რომ გლეხკაცობამ ამ საქმეს ხელი მოსჭიდა თავისის საკუთარის თაოსნობით. ესეც უტყუარი ნიშანია, რომ ჩვენში ეგ მამულების დროგამოშვებით დაყოფვა ჩვეულებად ყოფილა ძველთაგანავე და ჩვენს გლეხკაცობას გუნებაში შეპრჩენია, ანდერძად დარჩომია.

რომ ამ დიდის საქმის წარმართვისათვის გზა გავიხსნათ, რომ შევიგნოთ, ხელი როგორ უნდა შეეწყოს, რათა ამ ძველმა ჩვეულებამ არ მიიძინოს, — საჭიროა ცხადად წარმოვიდგინოთ, რასთანა გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ ხშირად გვესმის სამდურავი და ჩივილი გლეხკაცობისაგან, ვითომც მამულების დაყოფვის საქმე, ყველასაგან თითქმის ერთხმად საჭიროდ აღიარებული, აღსრულებაში ცუდად მოდისო.

ამისათვის ჩვენ საჭიროდ დავინახეთ, ამ დიდს და რთულს საქმის ზოგიერთ მხარესათვის, ჩვენის შეძლებისამებრ, ცოტაოდენი შუქი მიგვეყენებინა და ჩვენი საეჭვი* სხვისთვისაც გაგვეზიარებინა.

*) საეჭვი — предположение. ამ აზრით არის ხმარებული ეს სიტყვა ვისრამიანში. იხილეთ გვერდი 32, 35 და 131.

მივიღებთ რა მხედველობაში, რომ მიწების დაყოფა უსათუოდ სოფლის განაჩენით უნდა მოხდეს, — აშკარაა, პირველი კითხვა ის არის: ჩვენი ვის უნდა ჰქონდეს ხმა განაჩენის დადგენაში? თვითოეულს მუშაკაცს კომლისას, თუ კომლის თავკაცსა? მეორე: ვადა ხელახლად დაყოფისა მერმისისათვის წინათვე უნდა იყოს მოხსენებული განაჩენში, თუ არა? მესამე: მამულები კომლზედ უნდა დაყოფილ იქმნან, თუ მუშაკაცობაზედ კომლში? საჭიროა თუ არა, რომ განაჩენში წინათვე, მამულების რაოდენობის კვალად, განსაზღვრულ იყოს უდიდესი და უმცირესი წილი თვითოეულის კომლისა? კარ-მიდამო, ვენახები, ნაფუძრები გასაყოფს მამულში უნდა ჩავარდეს, თუ არა? შესაწყნარებელია თუ არა გლეხის საჩივარი, ოდეს იგი მამულის დამყოფავთაგან რასმე უსამართლობას ჰგრძნობს თავის-თავის შესახებ? თუ შესაწყნარებელია, როგორ და რა გზით უნდა აღდგენილ იქმნას დარღვეული სიმართლე გლეხისა?

ვიდრე ამ ცალ-ცალკე საგანს ცალ-ცალკე პასუხს მივცემდეთ, საჭიროა ყოველს ამას ერთი უტყუარი სათავე მოვუპოვოთ და იქიდან წარმოვადინოთ ყოველივე მსჯელობა. ამისთანა სათავე თითონ სოფელია. პირველი, რასაც ამ შემთხვევაში ზედ უნდა წააწყდეს ძალაუნებურად კაცი, შემდეგია: თითონ ჩვენი სოფელი, როგორც ეკონომიური ცალი*, თვითმყოფი ცალკე სხეული, რა საფუძველზეა დამყარებული და აგებული?

არაეინ არ შეგვეცილება ვსთქვათ, რომ ჩვენი სოფელი დამყარებულია და აგებული კომლეთულობაზედ და არა თვითოეულს ჰასაკში მოსულ მუშაკაცზედ, როგორც

*) Единица.

რუსული „мир“-ია. ყოველისფერი ჩვენს სოფელში კომლზედ არის და ყოფილა უწინაც გაანგარიშებული. თელაში კომლია, სახელმწიფო და სასოფლო ხარჯში კომლია, ბეგარაში, მამულში, სულ ყველგან იგივე კომლია ანგარიშში. რუსეთში-კი ყოველი ეს თვითოეულს ცალკე სულზეა. ამ განსხვავებას დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც გლეხკაცობის ცხოვრებაში საზოგადოდ, ისეც მამულის დაყოფაში კერძოდ.

რუსულ мир-ში იმის მიზეზით, რომ ყველაფერი სულზეა გაანგარიშებული, თვითოეული კაცი ცალკე ძალაუნებურად სოფლის ჯუქამშია ჩაბმული; წასვლა-მოსვლა მისი დაბრკოლებულია, ყველაფერში — გარეთ სამუშაოზედ წასასვლელადაც-კი — სოფელს უნდა დაეკითხოს, მისი ნებართვა აიღოს; სოფელს შეუძლიან ეგ ნებართვა არ მისცეს და შინ დააბას, იმიტომ რომ იქ ყველაფერის გამძღოლი სახელმწიფო, თუ სასოფლო ხარჯის მხდელი სულია და არა კომლი. რაკი სული ბინას მოიშლის, ყველაფერი უნდა მოიშალოს. ამ-სახით, იქ თვითოეულის სულის ნება შეეკრულია და თითქმის მთლად ღობე-შემორტყმული, არც იქით და არც აქეთ გაძვრა არ შეუძლიან სოფლის დაუკითხავად და ნებადაურთველად.

ჩვენში, იმის მიზეზით, რომ ყველაფერი კომლზეა აგებული, თვითოეულ კომლის კაცს ცალკე არაფერი მნიშვნელობა არა აქვს სოფლისათვის, ამიტომაც სრულიად თავისუფალია, თვისი ძალი და ღონე, როგორც უნდა და სადაც უნდა, იქ ამოქმედოს; ამაში სოფელს არავითარი ნება არა აქვს დააბრკოლოს, ოღონდ კომლი იყოს, იმიტომ რომ აქ ჩვენში ყველაფერის გამძღოლი, სახელმწიფო, თუ სასოფლო ხარჯისა და ბეგარისა, კომლია. რაკი კომლი მოუშლელია, ეკონომიური და საზო-

გადოებული დედა-ბოძიც სოფლისა მოუშლელია, თუნდაც სულ, რაც ქუდოსნები არიან კომლში, დაიქსაქსონ თავის ნებისამებრ. აქ, ჩვენში, სოფელი არა ჰხუთავს ცალკე კაცს, თავისუფალს გზას აძლევს, რადგანაც აქ, ჩვენში, სოფლის ჯუქამში მარტო კომლია და არა ცალკე კაცი.

აქედამ ცხადია, რა პასუხი უნდა მიეცეს ჩვენგან დაყენებულს პირველს საკითხავს: ვის უნდა ჰქონდეს მამულების დაყოფის განაჩენში ხმა? აქ მარტო ერთი პასუხია შესაძლებელი: კომლის მოთავეს, კომლის უფროსს კაცს. თუ ძველ დროთაგან დღემდე ამ-გვარს წყობას ჩვენის სოფლისას ძირი არ შეერყა და არ შეეცვალა, თუ დღევანდლამდე ამას წუნი არსაით უჩანს, არავინ უჩივის, არავისაგან შებღალული არ არის, აშკარა საბუთია, რომ კომლეული წყობილება უფრო საკეთილოდ და სახეიროდ მიუჩნევია, როგორც თვით სახელმწიფოს, ისეც თითონ გლეხკაცობასაც, რომელიც დღესაც მაგრად ეჭიდება ამ წყობილებას და ხელიდამ არ უშვებს. საჭიროა, ჩვენის ფიქრით, ეს გარემოება ხელზედ მაგრად დაიხვიოს კაცმა მამულების დაყოფის საქმეში და გაკანონდეს, რომ ამ საქმეში მარტო კომლის თავ-კაცსა ჰქონდეს ხმა.

დანარჩენს საკითხავებზედ თავ-თავის დროს მოვილაპარაკებთ.

III

დღესაც დარჩენილი და ძველ გუჯარებში ყოველთვის ხმარებული სიტყვა „საკომლო“ იმისი საბუთია, რომ მამულის ჭერის საქმეშიაც ნიშანში ამოღებული კომლი

ყოფილა და სხვა არა რა. „საკომლო“ ნიშნავდა ცალკე კომლის მიერ დაჭერილს და მის სამყოფს მამულსა და მამულის უდიდეს ზომასაც. სხვადასხვა ადგილას ეს „საკომლო“ სხვადასხვა ზომისა იყო: ზოგან ათი დღიური, ზოგან ოცი, ზოგან ორმოცი და სამოციცა *. აშკარადა სჩანს, რომ ეგ „საკომლოს“ სიდიდე იმაზედ იყო დამოკიდებული, — სად რამდენი მაჰულია საკმარისი ცალკე კომლის სარჩენად და სახელმწიფო და სასოფლო სამსახურის გადასახდელად. იქ, საცა ჰავისა და მიწის თვისება ისეთი იყო, რომ უფრო პირუტყვთ მოშენება ხეირობდა, „საკომლო“ დიდი ყოფილა, რადგანაც პირუტყვთ მოშენებას დიდი ადგილი უნდა. საცა პური და სხვა ამ-გვარი კარგად მოდიოდა და უმთავრეს წყაროს გლეხის ცხოვრებისას შეადგენდა, იქ პირველზედ ნაკლები იყო. სადაც ყურძენი და ხილეულობა კარგად ხეირობდა და მით ერი თავს ირჩენდა, იქ უფრო ნაკლები ყოფილა. ამ-სახით, „საკომლო“ მთაში ერთის ზომისა იყო, ქართლში მეორისა, კახეთში მესამისა და ესევე სხვადასხვა ადგილას. გუჯრებში ხშირად ნახსენებია, — გიწყალობეუ აქა და აქ ამდენი და ამდენი საკომლო. მაგ აზრითვე ხმარებულია „საკომლო“ ნასყიდობისა, გაყრისა და განსამართლების ოქმებში. ცხადია, რომ „საკომლო“ — ჩვენის ქვეყნის თვითოეულ მხარისათვის ცალკე — ერთი განსაზღვრული ზომა ყოფილა, ყველასაგან ერთნაირად ცნობილი და ერთნაირად აღიარებული. თუწინ სოფელში რომ გეთქვათ: ეს ერთი „საკომლოა“, ყველამ იცოდა, რაზედ და რამდენზეა ლაპარაკი. ამ-სახითაც კომლი ჩვენს სოფელში წარმოად-

*) აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენ არსად არ შეგვხვდრია, სადმე „საკომლო“ ათს დღიურზედ ნაკლები ყოფილიყოს და სამოცზედ მეტი. ზოგნი ამბობენ, ოთხმოცი დღიურიც ყოფილა თურმე.

გენდა არამც-თუ საზოგადოებრივს სხეულს, არამედ ეკონომიურსაცა. დღესაც ეგრეა, თუმცა სიტყვამ „надел“-მა მოედანი დააცლევინა „საკომლოსა“.

ამ კომლზედ აგებულმა ჩვენებურმა სოფელმა სხვა გზითაც იჩინა თავისი თავისებურობა. ჩვენი ქვეყანა, უფრო ბევრ-წილად, და მომეტებულად — რასაკვირველია — ჰავითა და დედამიწის მომცემლობითა, სულ სხვაა, და ამ მხრით თითქმის არაფერში ჰგავს რუსეთსა. ამ ჰავისა და მიწის გამო ჩვენებური მიწათ-მფლობელობა სოფლისა სხვა-რიგად წარიმართა. ჩვენში ყურძენი და მრავალ-გვარი ხეხილი ჰხარობს, ვენახი და ხილნარი საკმაოდ სარჩოს მომცემია, ასრე რომ ბევრგან ჩვენის გლეხკაცის ცხოვრების იმედი ამაზეა დამყარებული. ვენახისა და ხეხილის გაშენება ცოტა ადგილს და დიდს გარჯას, დიდს ხარჯს, დიდს დროს თხოულობს. ვენახსა და ხილნარს შიგ ჩატანილი აქვს უკვდავ განძსავით წინაპართა მთელი ჯაფა, მთელი მხნეობა და მეცადინეობა. ამიტომაც, ჩვენებურ გლეხკაცს ვენახი და ხილნარი მარტო გამორჩომის წყაროდ კი არ მიაჩნია, არამედ იმ წმინდა აუზადაც, სადაც მის მამა-პაპას თვისი ოფლი მიუდენია და მიუბარებია საშვილიშვილოდ. ჩვენებურ გლეხკაცის თვალში მის ვენახს, მის ხეხილის ბაღს, მის ნაფუძარს თავისი ისტორია აქვს, მართალია—ბუნდი, წარსულის ღრუბლისაგან გამოურკვეველი, მაგრამ ღრმად კი ჩაქდებული გულში, რომ ვენახი, ხეხილის ბაღი, საღაროა მის წინაპართა ჯაფისა, გარჯისა და მხნეობისა.

ამიტომაც ძნელია ჩვენის გლეხკაცობისათვის ადგილიდამ დაძვრა. ამიტომაც იშვიათია ჩვენში უბინაოდ ტანტალი და სულ ცნობილი არ არის ერთ-გვარი დანაშაულობა, რომელსაც „продяжничество“ ჰქვიათ. ამიტომაც

ჩვენში ბინადარს მცხოვრებს „მკვიდრი“. ჰქვია და არა „დემური“, როგორც ზოგიერთს ენაშია. ჩვენში რომ გლეხკაცმა თავი დაანებოს თავის ადგილს, უნდა ჯერ გულიდამ ამოიღოს თავისი თემი, თავისის ოჯახის წარსული, თავისი მამა-პაპა, რომელთა ნაშთი, ძეგლი თვითოეული ვაზია, თვითოეული ხეა, მამა-პაპის ხელით დარგული და ოფლით მორწყული, და რომელსაც იგი სამკვიდროს ეძახის. ყოველ ამის გულიდამ ამოღება ძნელია.

ამ გარემოებას სოფლის მამულის მფლობელობაზედ თავისი ზედ-მოქმედება უნდა ექონია. ეგ ზედ-მოქმედება იმაში სჩანს, რომ თუმცა ჩვენს სახესო გლეხობას სასოფლო მამული სოფლისად მიაჩნია საერთოდ, და ამ აზრს არა შემთხვევაში არ ეურჩება, მაგრამ ამასთანავე თავისი საკომლო ადგილ-მამული საშვილიშვილოდ ეგულება. აქ ერთის მხრით—საშვილიშვილოდ გულეება მამულისა და—მეორეს მხრით—მამულების დაყოფვა, მაშასადამე, თითქმის თავისად არ-გამოლოდინება, ერთმანეთს ეპირისპირებიან, ვითარცა წყალი და ცეცხლი. პირველ შეხედვით საოცარია, როგორ მოუთავსებია ჩვენს გლეხკაცობას ორი ამისთანა ერთმანეთის დამშრეტი საგანი? მაგრამ აბა ნახეთ, რა ჰქვიათურად, რა წინდახედულობით ერთი-მეორესთან მოურთიგებია და შეუთვისებია!

ჩვენს გლეხკაცობას, რომელსაც უწამებია, რომ სოფელი სოფლისაა და ამასთანავე საშვილიშვილოდ გამოლოდინება მამულისა გულში ჩარჩენია, ვადა არ დაუდვია მიწების დაყოვეისათვის. მამული, მისის ფიქრით, კუთვნილია თვითოეულის კომლისა, ვიდრე სოფელს არ გაუჭირდება და თითონ სოფელი არ აღიარებს მამულების დაყოფვის საჭიროებას. ეს საჭიროება დამოკიდებულია მეკომურთა გამრავლებაზედ სოფელში და სხვა იმისთანა იშვი-

ათ გარემოებაზედ, რომელიც ბუნებითად ძალიან გვიან-გვიან იჩენს თავსა და შორს მერმისს ეკუთვნის. ორმოცი და სამოცი წელიწადი გლეხკაცისათვის მთელი საუკუნოებაა. თითონ სიტყვაც „საშვილიშვილო“, გლეხკაცისაგან ასე შეყვარებული და ასე ხშირად ხმარებული, სხვა არა არის რა, გარდა ორის თაობის დროთა სიგრძის აღნიშვნისა: შვილისა და შვილის-შვილისა, თითქო ამას იქით გლეხკაცის თვალი აღარ სწვდებაო.

ესე არ არის რუსეთში. იქ ყოველს მიჩემებული აქვს მამული ვადით, და ეს ვადა წინათვე განსაზღვრულია, წინათვე დადებულია. უფრო ხშირად 10, 12, 15 წელიწადზედ მეტი არ არის. აქ გამოლოდინება მამულისა საშვილიშვილოდ ვერ ისაღვურებს და ფეხს ვერ მოიკიდებს. იმიტომ რომ ამნაირს მფლობელობას მამულისას წინათვე ცნობილი ვადა აქვს და ისიც მოკლე. ამ მოკლე ვადიანობას მფლობელობისას ერთხმევად უჩივიან რუსეთში, როგორც мир-ის მომხრენი, ისეც მოწინააღმდეგენი. მართალია არიან. ადამიანს მამულის საფუძვლიანად გაპატივებასა და კეთებაზედ გული არ მისდის, როცა არამცთუ თავისად არ გამოელოდინება, არამედ დიდის ხნობითაც მისი ხელში შერჩენა არ ეგულება. კერძო საკუთრების დიდი ღირსება, მის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთაგან ერთხმევად აღიარებული, მამულის ჭერის ხანგრძლივობაა ერთსა და იმავე ხელში, წინათვე ბოლო-დაუნახველი და, მაშასადამე, წამქეზებელიც ადამიანისა, რომ მის გაპატივებასა და კეთებაზედ არასფერი დაჰზოგოს.

ჩვენმა გლეხკაცობამ, რაც კარგი რამ არის კერძო საკუთრებასა და სათემო მფლობელობაში, ერთსაც ჩამოათალა და მეორესაც და ერთად შეადლუა. იმით, რომ ჩვენმა გლეხკაცობამ მამულების დაყოფას ვადა არ და-

უღვა და დროთა-მსვლელობას კი არა, იმისთანა გარემო-
ებაზედ მიაგდო საქმე, რომელიც კაცმა წინათვე არ იცის,
როდის გამოიჩენს თავს და გვიან-გვიანაც იჩენს,—მიწათ-
მფლობელობას ხანგრძლივობაც კერძო საკუთრებისა სა-
კმაოდ შეარჩინა და სათემო მფლობელობის სამართლია-
ნი სასწორიც არამც-თუ უღელში არ გადასტეხა, არამედ
გაუმრუდებლად შეიმაგრა ხელში. თუ ზემოთქმულს მხე-
დველობაში ვიქონიებთ, პასუხიც აშკარაა და მზა იმ
ორის საგნის გამო, რომელიც სხვათა შორის გუშინდელს
წერილში მოვიხსენიეთ, სახელდობრ: ვადა წინათვე უნდა
დანიშნულიყოს სოფლის განაჩენში სამერმისოდ მამულ-
ბის დაყოფის შესახებ, თუ არა და კომლუელობაზედ
უნდა დაყოვილ იქმნას სასოფლო მამული, თუ არა? ამა-
ებზედ ჰოს მეტი არა ითქმის რა ჩვენში. ჩვენ საჭირო-
დაც ვხედავთ, კანონად დაიდვას, რომ არამც და არამც
სოფელმა განაჩენში არავითარი ვადა არ მოიხსენიოს და
თითონ მამულების დაყოფვაში მარტო კომლი იყოს სა-
ხეში მიღებული და სხვა არა-რა.

IV

რუსეთის мир-ში ადგილ-მამული ყოველს თვითოე-
ულს სულს კომლისას მიეზომება ხოლმე და, მაშასადამე,
თვითოეული ცალკე კაცი ოჯახისა ცალკე მონაწილეა
სასოფლო მამულში. მაგრამ არ შეგვიძლიან ამ შემთხვე-
ვაში ყურადღება არ მივაქციოთ ერთს განსაკუთრებულს
თვისებას რუსეთის мир-ისას. იქ თვითოეულის კაცის
ცალკე მონაწილეობა სოფლის მამულში არამც-თუ მარ-
ტო უფლებათა, არამედ მოვალეობაცა: ვერავინ ვერ იტ-

ყვის უარს წილად ხდომილ მამულის აღებაზედ; ჰსურს, თუ არა ჰსურს, უნდა უსათუოდ აილოს მამული, რაც და საცა შეხედება დაყოფვის დროს. ამას თავისი მიზეზი ჰქონდა რუსეთის ერის ერთ-გვარ თვისებაში, რომელმანც ყველასაგან ცნობილი „იურის დღე“ (Юрьев день) შე-ჰქმნა და ამ თვისებამ არამც თუ სოფლის მამულში მონაწილეობა მოვალეობად გახადა, არამედ თითქმის თითონ ბატონ-ყმობაც კი ნაყოფად გამოიბა. ეს ადვილად აყრა ერთის ადგილიდამ და გადასვლა მეორე ადგილზედ, რომელიც წელიწადში ერთხელ რუსეთის ერს ჩვეულებად ჰქონდა, დიდი მავნებელი ჩვეულება იყო, როგორც სახელმწიფოსათვის, ისეც თითონ საზოგადოებისა და სოფლისათვის,— და აი, ჩვენის ფიქრით, სად უნდა მოინახოს მიზეზი, რომ მამულის აღება სოფელში მოვალეობადაც იქცა რუსეთში, გინდა თუ არა, მამულში უნდა იჯდე და აკეთო.

ჩვენში თავის-დღეში ეგ არა ყოფილა. ჩვენში არამც-თუ ცალკე კაცი, თვით კომლიც ამ მოვალეობისაგან დახსნილი იყო: სურდა—აიღებდა მამულს, სურდა—არ აიღებდა. შესანიშნავია, რომ ერთხელ მამულზედ ხელაღებულს კომლსა ნება არ ერთმეოდა მოსულიყო და თავის სოფლისათვის მამული ეთხოვნა. დღესაც თითქმის ესეა, თუმცა ამ სამართლიანს ჩვეულებას მამულის სივიწროვემ და კომლთა გამრავლებამ ზოგან სახე შეუცვალა და ძაღ-ლონე მოაკლო.

ჩვენ მაგალითები ვიცით, რომ მამულები დაეყოთ და სხვაგან წასულებისათვის სოფელს ცალკე მამული შეენახოს, ვინიცობაა მოვიდნენ, უმამულოდ არ დარჩნენო. ამ-სახით, სოფლის მამულში მონაწილეობა ჩვენში, ცხადია, მარტო უფლება იყო და არას-დროს მოვალეობად

არ ყოფილა. რაკი ესრეა, განსაზღვრას უდიდესის და უმცირესის წილისას თვითოეულ კომლისათვის არც სიმართლე და არც საბუთი აქვს ჩვენში. ამიტომაც, საცა-კი მამული საკმარისია, ყველგან მიღებულია, კომლმა რამდენიც ჰსურს იმდენი მამული დაიჭიროს, ჰსურს ლიტრია-ნებში მოიქციოს თავი, ჰსურს—ნახევარ-ლიტრიანებში, ჰსურს—ჩარექიანებში, და ამაში დამშლელი და მოდავე არა ჰყავს. რასაკვირველია, ეს არ ითქმის იმ სოფლებზედ, საცა მამული ცოტაა, ვიწროობაა და ყველას უნდა თანასწორი წილი ირგუნოს. აქ ჩვეულება კი არ მოქმედობს, არამედ გაჭირვება, და ამიტომაც ამ-გვარი შემთხვევა ჩვენის დედა-აზრის შესარყევად არ ივარგებს.

მაშასადამე, წინათვე სოფლის განაჩენში მოხსენება მისი, რამოდენაზედ მეტი და რამოდენაზედ ნაკლები მამული არ უნდა ეჭიროს თვითოეულს კომლს, არ უნდა შეწყნარებულ იქმნას. ხოლო ეს კი საჭიროა, სოფლის ყრილობამ თავის განაჩენს ცალკე სიაც ზედ დაართოს, რომელი კომლი რამდენს მამულს ნდომულობს, თუ ვინიცობაა მამული საკმარისია, თუ არა და, რაც ხვდება წილად,—და სად უნდა მიეზომოს. ეს რომ აუცილებელ და უსათუო წესად დაიდვას, მაშინ სოფლის მამულების დამყოფნი ვერავის დასჩაგვრენ, თავის ნებაზედ არ მიუთითებენ, აი შენ აქ გარგუნეთ მიწაო, და ამით სათავეშივე მოწყვეტილ იქნება წყარო იმ სამღუარავისა და ჩივილისა, რომელიც დღეს ბევრგან ისმის გლეხკაცთა მიერ. მაშინ მამულების დამყოფნი, სოფლის მიერ ამორჩეულნი, მართო აღმასრულებელნი იქნებოდნენ იმისა, რაც დადგენილია სოფლის კრებისაგან, საცა თვითოეულს კომლს თავისი ხმა აქვს და, მაშასადამე, შეძლება—თავისი ინტერესი ასე თუ ისე დაიცვას.

გუშინდელს ნომერში ჩვენი აზრი გამოვსთქვით იმის-
და შესახებ, რომ არ უნდა იყოს შეწყნარებულ, თუ სო-
ფლის მამულების დაყოფის განაჩენში მოხსენებულია რა-
მდენზედ მეტი თუ ნაკლები სახნავი მიწა არ უნდა ერ-
გოს თვითოეულს კომლსა. სახნავ მიწების შესახებ—ამ
აზრს, ჩვენის ფიქრით, სამართლიანი საბუთი მიუძღვის,
და რაც ვიცოდით ამ საგანზედ, უკვე ვსთქვით კიდეც.
დაგვრჩა ვენახები, კარ-მიდამო და ნაფუძრები. ვენახები,
თქმა არ უნდა, ისე უნდა დარჩეს, როგორც დღეს კომლს
უჭირავს და სოფელს უნდა აეკრძალოს ამისი გაჭრა-გა-
მოჭრა, თუ, ვინიცობაა, თითონ ვენახის პატრონის ცალკე
ნება არ იქნება. ხოლო იქ, საცა მიწების ვიწროობა და
ნაკლებობაა, იქ ვენახების სივრცეებიც საერთო მიწების
სათვალავში უნდა ჩავარდეს, ასეთი საერთო ჯამი მიწების
რაოდენობისა თვითოეულს კომლზედ უნდა დაიყოს და
მერე თვითოეულს კომლს ნარგებ წილიდამ გამოერიცხოს
სივრცე ვენახისა და დანარჩენი სახნავი მიეცეს. თუ ამის
შემდეგ აღმოჩნდება, რომ ვენახის სივრცე კომლისა სჭარ-
ბობს მთელს წილს, რომელიც უნდა შეხვდეს, მაშინ მე-
ტი გზა არ არის, ვენახი უნდა მთლად შერჩეს კომლსა,
თუ თითონ არ მოიწადინებს სახნავის აღებას ვენახის ნა-
წილის სანაცვლოდ. აქ სამართალი ითხოვს, რომ ეგრე
ნებით დათმობილს ვენახში ერთი-ორად სახნავი მიეცეს
საუკეთესო მიწების ფარდში.

ესევე არ ითქმის კარ მიდამოზედ. ამ შემთხვევაში
მეტის-მეტი ნაკლებობა და უსამართლობაა ჩვენებურს
სოფლებში. ზოგი ისეთი კომლია, რომ მთელს დღიურზე
გადაჭიმულია, ზოგი იმისთანა, რომ იქავ გვერდით სული

ეხუთება ვიწროობისაგან. ამის გამო სოფელს უნდა ჰქონდეს ნება, და მოვალეობაც, წინათვე განაჩენში მოიხსენიოს, რამოდენაზედ მეტი სასახლე არ უნდა ეჭიროს თვითოეულს კომლსა და რამოდენაზედ ნაკლები, და ვის რამდენი უნდა ჩაეჭრას, რა მხრით ჩაეჭრას და ვის მიემატოს. ყოველივე ამისი სია სოფლის განაჩენს ზედ უნდა დაერთვას. გლეხთა საჩივარის საგანი, როგორც გვესმის, უფრო სასახლის ადგილების გაჭრა-გამოჭრისაგან არის დღეს წარმომდგარი. რადგანაც ამის შესახებ განაჩენსა და მასზე დართულს სიაში არა არის რა მოხსენებული, ამორჩეულნი დამყოფნი თავის ნებისამებრ ერთს უჭრიან თურმე და მეორეს აძლევენ და გამკითხავი არავინ არის. რომ ამ თვითნებობას ბოლო მოეღოს და ამ დიდს საქმეს უსამართლობა, რაც შეიძლება, ადამიანის ბუნებისაგან ნაკლებ შეჰყვეს და შეეპაროს, ჩვენი ფიქრით საჭიროა და აუცილებლადაც, სოფელმა წინათვე გადასწყვიტოს, სიით აღნუსხოს, —ვის, სად, რამდენი და რა მხრით ჩაეჭრას ცარიელი სასახლე ადგილი, და ვის, სად, რამდენი და რა მხრით ჩაემატოს. სოფელი, საცა ყოველს მეკომურს და უფროსს კომლისას ნება აქვს თავისი სთქვას, ძნელად შესცდება ამ-გვარებში, და თუ განუზრახველი რაიმე შეცდომა მოუვა, ჩვენი გლეხკაცი სოფლის სახელით უფრო მეტად შეიწყნარებს შეცდომასა, ვიდრე თვითნებობას ორისა და სამის კაცისას.

ნათუძრები, ესე იგი გაპატივებული მამული, დიდს საფასურშია ჩვენში, ზოგან ვენახის ფასად უღირს გლეხკაცსა. ეს ამისთანა მიწები უფრო კარზედა აქვს გლეხკაცსა და სასახლის ადგილს ზედ-გამობმულია. ძლიერს კაცს ერთხელ ნარგები კარზედ ახლო მიწა ხელში შეუმაგრებია, ან ძალმომრეობით დაუჭერია, ან წაურთმევია

სხვა ხელმოკლე კაცისათვის, ან ფულით თუ რითმე დაუხარბებია გაჭირვებული და ისე ჩამოუერთმევია. ეგ მართალია, მაგრამ, უეჭველია, გაპატივება და განაყოფიერება ძვირად დასჯდომია. ჩვენის ფიქრით, ნაფუძარი ან უნდა მთლად შერჩეს გლეხკაცს, ან ისიც დასაყოფ მამულად ჩაითვალოს—იმისდა მიხედვით—ჭარბობაა სოფელში მამულისა, თუ ნაკლებობა. ორსავე შემთხვევაში ერთს დღიურს ნაფუძარზედ ერთ-ნახევარი სახნავი მიწა უნდა შეეწონოს საუკეთესო მიწების ფარდში. თუ, ვინიცობაა, ჭარბობაა მამულისა, ნაფუძრის პატრონმა საუკეთესო ფარდში თავის ნაფუძრის ერთს დღიურში დღიურ-ნახევარი სხვას უნდა დაუთმოს თავის წილიდამ, თუ ნაფუძრის შერჩენა ჰსურს. თუ მამულის ნაკლებობის გამო ნაფუძარი ცოტად თუ ბევრად უნდა ჩაეჭრას, მაშინ მან, ვისაც ეგ ჩაჭრილი ერგება, თითო ნაჭერში ერთ-ნახევარი უნდა დაუთმოს ნაფუძრის პატრონს საუკეთესო მიწების ფარდში თავის წილიდამ. ამისიც სია უნდა იყოს შემდგარი თითონ სოფლის მიერ და სოფლის განაჩენზედ უსათუოდ ზედ-დართული.

VI

ჩვენ წინანდელ წერილებში, ჩვენის შეძლებისამებრ, გამოვსთქვით ჩვენი აზრი იმაზედ თუ, —მამულების დაყოფის სოფლის განაჩენში რა და რა საგანი უნდა იყოს წინათვე განსაზღვრული, სოფლის მიერ გადაწყვეტილი და განაჩენში უსათუოდ მოხსენებული. ჩვენი განზრახვა ამ შემთხვევაში ის იყო, რომ მარტო იმისთანა საგნები აღგვენიშნა, რომელთა განუსაზღვრელობაც მიზეზად ჰხდე-

ბა გლეხკაცთა სამღურავისა და საჩივრისა. ჩვენ გვგონია, რომ რაკი ეგ საგნები წინათვე განსაზღვრულ და მოხსენებულ იქნებიან სოფლის განაჩენში, ამით, თუ სრულად არა, ბევრი მიზეზი სამღურავისა და საჩივრისა სათავეშივე მოსწყდება და, მაშასადამე, თითონ დაყოფვა მამულებისა სახასო გლეხთა შორის ზედ არ შეიძლება წუნსა და გლეხკაცს გული არ აეყრება ამ დიდს და სახიროს საქმეზედ. მაშინ თუ რამ აიძულებს გლეხკაცს სამღურავისა და საჩივრის გამოსათქმელად,—ეგ მარტო მამულის დამყოფავთა მოქმედება იქნება და მარტო სოფლის განაჩენის აღსრულების შესახები. აქ ყოველივე ურიგო მოქმედება დამყოფავთა, მათი განუზრახველი, თუ განზრახული შეცდომა, ადვილად გასასწორებელი შეიქნება. ამ სფერაში, ესე იგი სოფლის განაჩენის აღსრულებაში, გლეხკაცს ნება უნდა ჰქონდეს საჩივრისა, ოდეს იგი მამულის დამყოფავთაგან რასმე უსამართლობას ჰგრძნობს თავის-თავის შესახებ. ეს უეჭველია და ამაში არასოდეს უარი არ უნდა ეთქვას მოჩივარსა საქმის გაურჩევლად.

ხოლო საქმე იმაშია,—ვის უნდა მიჰმართოს გლეხმა ამ შემთხვევაში, ვინ უნდა გაურჩიოს საჩივარი და შესაფერი გადაწყვეტილება დაუდგინოს? საზოგადოდ მართლიერების მეცნიერებაში მიღებულია, ყველგან მართლმსაჯულების წესად დადებულია, რომ რომლის დაწესებულების განაჩენი მოდის აღსრულებაში, იმავე დაწესებულებამ უნდა განიხილოს და გაარჩიოს ყოველივე საჩივარი, აღსრულებისა გამო გამოწვეული, და ამ მხრით დარღვეული უფლება აღადგინოს. ჩვენ არა გვგონია, რომ ამ საზოგადო წესის მიღებამ ამ შემთხვევაში დააშავოს რამე. პირიქით, გვგონია, რომ სწორედ ასრე უნდა იქმნას საქმის კეთილად წარმართებისათვის. ამ შემთხვევაში განა-

ჩენი სოფლის მიერ არის დადგენილი, მიწების დამყოფათა მართო იგი განაჩენი მოჰყავთ აღსრულებაში და, მასასადამე, რაკი ეგ აღსრულება რაიმე სამდურავს და საჩივარს გამოიწვევს, სოფელმა უნდა განიხილოს იგი საჩივარი და მან აღადგინოს დარღვეული უფლება ცალკე გლებკაცისა. ეს მით უფრო სახეიროა, რომ მოჩივარს გლებს შორს სირბილი არ მოუწდება, წასვლა-მოსვლაში ხარჯი არა მოუვა-რა, სხვადასხვა ფორმალობა არც დროს და არც ფულს არ დააკარგვინებს, სიპართლის აღმადგენელნი იქავ ეყოლებიან და თითონ აღმადგენელთაც საგანი საჩივრისა და ყოველი საბუთი სიპართლისა თვალწინ უტყუარად ექნებათ, როგორც თავის ხელის გულზედ.

გარდა ამისა, ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რა დიდი პატივი აქვს ჩვენის გლებკაცის თვალში ყოველს მას, რასაც-კი სოფლის სახელით ეტყვიან. სოფელი ჩვენებურ გლებკაცისათვის დიდი ავტორიტეტია; ტყუილად კი არ ამბობს ხოლმე გლებკაცი: ორმა კაცმა რომ გითხრას ბრმა ხარო, უნდა დასჯერდეო. რაც უნდა ცუდად გადუწყვიტოს საქმე სოფელმა, ჩვენებური გლებკაცი სოფლის ცუდ გადაწყვეტილებას უფრო შეიწყნარებს, ვიდრე გარეშე კაცის ცუდს განაჩენსა. ჩვენ ვამბობთ ცუდს მაგალითისათვის, ხოლო დარწმუნებული ვართ, რომ იშვიათი შემთხვევა იქნება—სოფელმა აქ სიპართლეს უმტყუნოს, თუ კრება სოფლისა, ანუ ყრილობა, როგორც ეხლა ეძახიან, კომლის ნამდვილ მოთავეთაგან იქნება შემდგარი. ჯერ საჯარო კრებაზედ ყოველთვის ძნელია სიპართლის გამრუდება და მერე თითონ ნამდვილნი მოთავენი კომლისანი სიპართლის საიმედო თამასუქს წარმოადგენენ თავისის ღირსებით და საქმის ვითარების ზედმიწევნით ცოდნითა.

1886 წ.

საზოგადოებრივი სწავლების ნაპლენი

და მისი ეკონომიური მიზნები

(1897)

საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი

და მისი ეკონომიური მიზეზები

I

წლებანდელი წელიწადი განსაკუთრებით შესანიშნავია მით, რომ მეტად გახშირდა ჩვენში ავაზაკობა ძარცვა-მტაცებლობისათვის, არამც-თუ დიდს შარა-გზებზე, არამედ შიგ სოფლებშიაც, ქურდობას და ქურდ-ბაცაცობას ხომ ნულარ იტყვიot. ავაზაკობამ, ზოგჯერ კაცისკვლამაც, შეერთებულმა ძარცვა-მტაცებლობასთან, ისე გაბედვით გამოიღო თავი ჩვენში, რომ არც ერთი კუთხე არ დარჩა ამიერ-კავკასიაში, — ავაზაკთა სარბიელად არ გამხდარიყოს. ძნელად გადის ისე დღე, ან იქიდან, ან აქედამ ამბავი არ მოდიოდეს, რომ ავაზაკები დახვდნენ, გაძარცვეს მგზავრად მოდენილები შარა-გზაზე, ან ამასა და ამას შეუცვიდნენ სოფლად სახლში, წაიღეს რაც შეეძლოთ და ზოგჯერ დახოცეს კიდევ, ვინც-კი გაბედა და დააპირა თავს როგორმე უშველოსო. ესეთს თამამს და კადნიერს ავაზაკობას, ძარცვა-გლეჯას, როგორც ეხლაა, ესე ყველგან მოდებულს და თავადებულს, ძნელად თუ ვინმე მოსწრებია უწინ.

ამნაირმა შეუწყნარებელმა და აუტანელმა მდგომარეობამ მიიქცია ყურადღება მთავრობისა და შეაძრწუნა თვით საზოგადოება და მკვიდრნი. აქაური ჟურნალ-გაზე-

თეზი ჰცდილობენ უპოვონ თავი და ბოლო ამ მწვავს და შემადრწუნებელს ვითარებას და წამალი რამ დასდონ, მაგრამ, რადგან ხელთ არა აქვთ არავითარი გამოცდიები და გამონარკვევი ამ მხრით, არავითარი ცნობა მისი, თუ სად და როგორ მოწყობილნი არიან მკვიდრნი საშინაოდ და საგარეოდ, რა აიძულებთ საავაზაკოდ და რა არა, რა აქეზებს და ხელს უწყობს ავაზაკობის თარეშობასა, რომელი ადგილი და თესლი ერისა იძლევა ავაზაკსა და მძარცვავ-მტაცებელს,—ყოველივე მეცადინეობა უქმად იხარჯება და როგორც მიზეზი, ისეც წამალი ავაზაკობისა გამოურკვეველი ჰრჩება, სამწუხაროდ. თვითოეული, რომელიც მოწადინებულია ამ საქმეს რითიმე უშველოს და შეეწიოს, რითიმე ახსნას, თავი და ბოლო გაუგოს, იძულებულია ვინიცობის ბარდებში გაებას და იქ ეძიოს პასუხი ამ მწვავის და აუტანელის ვითარებისა.

რა თქმა უნდა, ამისთანა ძიებასაც, ჰო-არაობით სვლას ამ ბინდ-ბუნდში, რომელიც ჩვენებურ ავაზაკობას გარს ახვევია, თავისი ღირსება და ფასი აქვს, მაგრამ უებარ წამლობისათვის ამისთანა გამოცდიები, გამონარკვევი ვერაფერს მასალას ვერ იძლევა. აქ საჭიროა ნამდვილი შინაგანი ავკარგიანობა საქმისა, რომ საზრისს თვისი ჰეშმარიტი და უეჭველი საბუთი ჰქონდეს, და რაკი ამ გზით მიზეზი აიხსნება, წამლის პოვნაც შესაძლოდ გახდება.

თითონ საზოგადოებაშიც და მკვიდრთა შორის დიდი მითქმა-მოთქმაა მიმართული იმაზე, რომ გამოიცნონ მიზეზი ამისთანა მოვლენისა და ღონე რამ იღონონ მისის აცილებისათვის. არიან იმისთანა ბრძენნიც, რომელნიც არც აციებენ, არც აცხელებენ და ამ გაძლიერებას ავკაცობისას აბრალებენ აქაურ მკვიდრთა ბარბაროსობას, ძე-

кое население, дикая страна, და თითქო ამერიკა აღმო-
აჩინესო, კმაყოფილებით და თავმოწონებით ხელებს იფ-
შენებენ. ესეთი ქვიშაზე აგება საბუთისა მეტად ადვი-
ლია და იმათ, ვისთვისაც ღმერთს არ უღირსებია უნარი
ჰკუათა მოძრაობისა და საქმის ღრმად სინჯვისა, და სა-
ღერდელი კი თავის გამოჩენისა მოსვენებას არ აძლევს,
სხვა რა უნდა ჰქმნან, თუ ფონს არ გავიდნენ ამისთანა
გაცვეთილ ლათაიებითა.

მართალია, აქაური მკვიდრი სხვებზე უკან ჩამო-
რჩენილია ძალიან, ბევრი რამ აკლია, ბევრი რამ აქვს სა-
ნატრელი თვისის ნაკლის შესავსებლად, მაგრამ ბარბარო-
სობასა და ველურობაზე ძალიან შორს არიან წინ წასუ-
ლნი. სხვა რომ არა ვთქვათ რა, მარტო ის ამბავი, რომ
აქაურმა ერმა პურისა და ქერის ხვნა-თესვის გარდა ვა-
ზის მოვლა მაინც. იცის კარგად თუ ავად, იცის ღვინის
დაყენება, ჰქმნის ამ ერს სხვასთან შედარებით, თუ სხვა
ყოველი გარემოება ერთნაირია, უფრო წინ წასულად გო-
ნებითად და აქედამ ზნეობითადაც. ვაზი, ვენახი, ვით
ხვნა-თესვაზე უმაღლესი და ურთულესი კულტურა მიწათ-
მოქმედებისა და ამასთან შეერთებული ღვინის დაყენება
უფრო მეტს გონების გარჯას და მოხერხების ძალას ჰთხო-
ულობს, ვიდრე ხვნა-თესვა პურისა და ქერისა. აქ გონე-
ბას, საზრიანობას, ხერხის უნარსა უფრო მეტი სარბიე-
ლი აქვს ვარჯიშობისა და აქედამ გახსნისა და წარმა-
ტებისაც.

გარდა ამისა, ვენახი ხომ ერთის დღისა და წლის
საქმე არ არის. იგია ნაყოფი დიდის ხნის ჯაფისა და
შრომისა, იგია თავნი, ნელ-ნელა მოგროვილი მამა-პაპის
ოფლის ღვრითა და თითქმის უტყუვი ისტორიაა მთელის
ოჯახის ეკონომიურ ყოფა-ცხოვრებისა და ნაშრომ-ნაღვა-

წისა. აქაური გლეხკაცი შეჰხარის ვენახს ჯერ როგორც თავის-თავად ძვირად ღირებულს ქონებას და მერე როგორც მამა-პაპის ნაშრომ-ნალეაწის სახსოვარს და ნაშთსა. ეს ქონებრივი და ზნეობრივი ღირსება ვენახისა, ერთად შეერთებული, უეჭველია კარგად უნდა ზედმოქმედებდეს აქაურ გლეხკაცობის ავკარგიანობაზე, მისის ხორცისა და სულის მოძრაობაზე. ამიტომაც გრძნობა საკუთრების დანდობისა და პატივდებისა აქ უფრო მეტს საზრდოებას უნდა ჰპოულობდეს, ვიდრე იქ, საცა უძრავი ქონება მოკლებულია ამ ორნაირ, ადამიანთა მიერ სამართლიანად პატივსაცემს, ღირსებას.

იმ ერს, რომლის შინაური მოწყობილება ამისთანა ვითარებას წარმოადგენს, ვერ შეეწამება ბარბაროსობა და ველურობა იმოდენად მაინც, რომ ამით გამოიხსნას ნასკვი იმისთანა ავზნეობისა, რომელიც კაცს ავაზაკად აქმნის.

მიზეზი სხვაგან ჯნდა მოიძებნოს. ზოგიერთი აქაური გაზეთები მიზეზად ავაზაკობისას ასახელებენ მამულეობის ნაკლებობას და უქონლობას. რა თქმა უნდა, თავი და ბოლო ავკაცობისა, რომლის შედეგი ძარცვა-მტაცებლობაა, ეკონომიური ჭირ-ბოროტი და გაჭირვება არის, საზოგადოდ რომ ვთქვათ. ხოლო ნაკლებობა და უქონლობა მამულისა ერთის დღის საქმე ხომ არ არის და არც იმისთანა რამ არის, რომ დღეს წავიდეს და ხვალ მოვიდეს. თუ მამულის უქონლობას, ან ნაკლებობას, აქ ადგილი აქვს, ის გარემოება როგორღა აიხსნება, რომ ერთს წელს უფრო ხშირდება ავაზაკობა და მეორე წელს ჰკლებულობს? მაგალითებრ, წელს უფრო გაძლიერდა და გახშირდა ავაზაკობა, ნუთუ მარტო წელს უცბად შეუტოტავდათ აქაურებს მამულები და უილაჯობით ხელი მიჰყვეს ძა-

რცვა-მტაცებლობას! შეუძლებელია ასეთი უცბობა! ვიგულისხმობ და, მაშასადამე, შეუძლებელია მიზეზი ავაზაკობისა, და ნამეტნავად მისის გახშირებისა, მამულის ნაკლებობაში დავინახოთ.

მართალია, საზოგადოდ სხვის ქონების პარვა მტაცებლობა შეიძლება მიეწეროს, სხვათა ეკონომიურთა გარემოებათა შორის, მამულის უქონლობასაც, რომელიც მკვიდრს უილაჯოდ ჰქმნის ლუკმა-პურის შოვნისათვის, მაგრამ ჯერ, მინამ ამ გარემოებას დავიჯერებთ, საჭიროა გამოძიებულ იქმნას—რა ადგილებიდან გამოდიან ავაზაკნი, იმ ადგილებში რა-გვარად არის მორიგებული მამულები მკვიდრთა შორის, რა მეტ-ნაკლებობაა მამულებისა და რა ჯურის მკვიდრნი უფრო ეტანებიან ავკაცობას. ვიდრე ყოველივე ეს გამორკვეული არ იქნება, ძნელია კაცმა გულდაჯერებით მიიღოს მამულის ნაკლებულობა მიზეზად ავაზაკობისა.

უფრო ჭკუას ახლოა პირველ შეხედვით სხვა აქაურ გაზეთისაგან სხვათა შორის ნანიშნი მიზეზი. იგი გაზეთი ამბობს, რომ კატორღიდან და ციმბირიდან გამოქცეულნი, აქედამ ავკაცობისათვის სასჯელად გაგზავნილნი, მოდიან და აქ ავაზაკობენო. ადვილად დასაჯერებელია, რომ ამ გზით რაზმი ავაზაკობისა ჰმატულობდეს. ხოლო ერთი ეს ვიკითხოთ: მინამ იმათ კატორღაში თავს უკრავდნენ და მერე იქიდან გამოიპარებოდნენ, მათი ავკაცობა ხომ აქვე უნდა გაჩენილიყო და არსებულიყო, უამისოდ კატორღაში რათ ამოაყოფინებდნენ თავს. მაშასადამე, მიზეზი ავაზაკობის აქ, ჩვენში, ფეხის ადგმისა, აქვე შინ უნდა მოიძებნოს, აქვე უნდა ჰბუდობდეს ის სენი, რომელიც აჩენს ჩვენში ავაზაკობას.

ჩვენ ვეცდებით შემდეგ წერილში ეს მიზეზნი ავ-
ნუსხოთ და ჩამოვთვალოთ, რამოდენადაც იგინი ჩვენს
თვალში იხატებიან მოსაზრებით და არა გამონაძიებით და
გამონარკვევით, რადგანაც ნაძიები და გამონარკვევი სრუ-
ლად არსად მოიპოვება ჩვენში.

II

პირაქეთელი ოსები ჰბინდრობენ გორის მაზრაში
და დუშეთისაში და ეს ორი მაზრაა სარბიელი ოსთა ავა-
ზაკობისა და ქურდობისათვის. ძნელად გაიგონებთ, რომ
ოსი სხვა მაზრაში გავიდეს საავეცოდ, ან უკეთ ვთქვათ,
სხვაგან სადმე ფეხი მოიკიდოს ძარცვა-სატაცებლად.

ოსი ფრთხილია, უნდოა და ერიდება ავაზაკთა ამ-
ხანაგობას. კრებულად ავკაცობა, ავაზაკობა დიდ მორჩი-
ლებას, დიდს დისციპლინას ჰთხოულობს. იქნება დისცი-
პლინა ისე საჭიროდ არსად იყოს, როგორც კრებულად
ავაზაკობაში, საცა მარტო ხმაამოუღებელს მორჩილებას
და ერთის უფროსის კაცის ნებას შეუძლიან თავი დაა-
ქვრინოს კრებულად ავაზაკობასა და სული ჩაუდგას. ოსი
ამისთანა უღელს ვერ იშვნიევს, იგი ხელალებით ემორჩი-
ლება თავისავე თანასწორს კაცსა. დისციპლინა ოსისა-
თვის უჩვევი ამბავია. ამიტომ იგი უფრო მარტო ჰთარე-
შობს და ძნელად თუ ამხანაგად გაიხდის ვისმე და თუ
გაიხდის—იმისთანას, რომელიც ძალიან გამოცდილი ჰყავს
ერთგულობაში და ამასთან იმისთანა დანაშაული ჩაუდე-
ნია, რომ მთავრობას შემჩნეული ჰყავს და მთავრობისა-
გან დევნულია. გაცემა და ლალატი ამხანაგისა ოსს ძა-

ლიან ეადვილება, თუ მოხერხებული კაცი შეუჩინეს, პატიობა აღუთქვეს, ან ფულით დაახარბეს. თუნდ ესეც არ იყოს, ადვილად იცის ამხანაგთან ჩხუბის ატება დავლანადარცვის გაყოფაში, ჩხუბს წყენა მოსდევს და ზოგჯერ წყენას გაცემა და ლალატი. ოსი შურის-მძიებელია და თუ კაცმა აწყენინა რამ, ძნელად იგიწყებს და როცა იქნება კლანჭს გამოჰკრატს, თუნდ თითონაც ზედ გადაეგოს.

იქნება ყოველივე ეს იყოს მიზეზი, რომ ოსი-ავაზაკი ამხანაგობას ერიდება და მარტოობას ჰრჩეობს. ეს იმას არა ჰნიშნავს, რომ ოსს-ავაზაკს ხელშემწყობი და მეშველი არა ჰყვანდეს და თავისიანებში არავინ აძლევდეს ბინას და საფარს ნადარცვის სამალავად, ან არა ჰყვანდეს ვინმე ამბის მიმტან-მომტანად. უამისოდ ვერც ერთი ავაზაკი, ოსია თუ სხვა ვინმე, გარეთ თარეშობას და ავკაცობას ვერ გაჰბედავს. ბინის მიმცემი და საფარავისა ხშირად მახლობელი ნათესავია, ან საყვარელი ქალი, და რასაც ავაზაკი ჰმოულობს, მარტო ამათთვის ემეტება და ამათთვის მოაქვს უანგარიშოდ. აქ ან ჩხუბს, ან სამღურავს ერთმანეთში თითქმის ადგილი არა აქვს და, მაშასადამე, ამისთანა რამ არ აიძულებს აქ კაცმა კაცი გასცეს, თუმცა აქაც-კი თითო-ოროლა მაგალითია ლალატისა, მაგრამ ძალიან იშვიათად.

პირაქეთელ ოსთა შორის საავაზაკოდ გამოდიან თითქმის მარტო მთიელნი ოსნი. ცივი ჰავა მთისა, სიმწირე მამულ-დედულისა უილაჯოდ ჰქმნის მთიელს ოსს სარჩო-საბადებლის შესაძენად. მიწა და ჰავა არას იძლევა ქერის მეტსა და იქაური ოსი მარტო ქერის ხვნა-თესვაზეა მინაბრებული. მთიელის ოსის საჭმელი მარტო ქერის პურია და სასმელი ლუდი, რომელსაც ქერისაგანა ჰხდის. ამითი უნდა გაუძღვეს იგი ცოცხალსა და მკვდარს,

სახელმწიფოს და სოფლის ხარჯსა და გადასახადსა და ხშირად მამულის ღალასაც. კაცმა მარტო ის რომ წარმოიდგინოს, რა უჯდება ოსს მკვდრის სამღვთოს გაუთავებელი წეს-რიგი, რომელსაც უძლეველი მამა-პაპური ჩვეულება მისგან ჰიბოულობს და რომელსაც ოსი ვერ უღალატებს უიმისოდ, რომ სამარცხვინოდ თითოთ საჩვენებელი არ გახდეს სოფელში,—ვამბობთ, მარტო ეს მკვდრის სულის დაურევებისათვის ხარჯი კაცმა რომ წარმოიდგინოს, გაუკვირდება, რით-ღა ცოცხლობს ოსი და მისი სახლობა. ახლა ამას ზედ დაურთევით ხარჯი სახელმწიფო და სასოფლო და სხვა ამისთანა აუცილებელი გადასახადი და გასავალი, და ის გარემოებაც გაითვალისწინეთ, რომ ყოველი ეს უნდა გაისტუმროს თითქმის მარტო ქერის მოსავალმა და მაშინ წარმოიდგენთ იმ გაკირვებულ ყოფა-ცხოვრებას, რომელიც ბედს მთიელ ოსისათვის შეუხვედრებია.

მართალია, მთიელს ოსს მოცადი პირუტყვიცა ჰყავს, ცხვარი, ძროხა, მხოლოდ იმოდენა არა, რომ სათქმელი იყოს და ღიდს ანგარიშში ჩასაგდები: წველა, საკლავი საოჯახოდ ძლიერა ჰყოფნის და გარეთ გასატანად ბევრი არა ჰრჩება-რა აქედამაც; გარდა ამისა, ვინ არ იცის, რომ პირუტყვთ-შენებას ღიდი და ფართო საძოვრები უნდა და ეხლა სადღაა იგი გაშლილობა და სიფართოე, რაც წინათ იყო. ეხლა, ხალხის გამრავლების გამო, საცა-კი სახნის-საკვეთი მისწვდება, საძოვრები სახნავადა კეთდება და საბალახოც დღე-და-ღღე მატებაშია და პირუტყვთ-შენებაც შეცოტავდა უადგილობისა და სიძვირის გამო. ეხლა გლეხს სამუშაო საქონლის შენახვაც უჭირდება და სანაშენოდ ვილა რასმეს გაჰბედავს ხელი გასძრას და ოაფი აიტკივოს.

ყოველ ამას ზედ დაუმატეთ უგზო-უკვლობა, რომლის გამოც გამოტანა რისამე მთიელ ოსს უფრო ძვირად უჯდება, ვიდრე გამოტანილი ჰლირს, და მაშინ სრული სურათი მთიელ ოსის უილაჯობისა თვალ-წინ წარმოგიდგებათ მთელის თავისის უძლეველის სახითა.

მინამ ფულის საჭიროება ჩვენში გაძლიერებული არ იყო, ვიდრე სახელმწიფოს და სხვა ამისთანა ხარჯს აქაური მკვიდრი მიწის მოსაგლით უძღვებოდა, ქერით, პურით იხდიდა, მთიელი ოსები, როგორც იყო, სულს იბრუნებდნენ. ეხლა ყველაფერი ეს ფულსა თხოულობს. გადასახადმა და ერთობ გასაგაღმა სახე იცვალა, ფულად იქცა, და შემოსავალი, მოსავალი-კი არამც-თუ უცვლელად დარჩა, უფრო უარეს დღეში ჩავარდა, ბაზრობა რომ გავუსინჯოთ. ბაზრობას ვამბობთ, იმიტომ რომ ერთად-ერთი წყარო ფულის შოვნისა ბაზარია.

რკინის გზამ შუა გასჭრა ქართლი, ესე იგი გორის მაზრა, და ზღვიდამ ზღვამდე გაუადვილა სიარული, ნაშრომ-ნალგაწის ზიდვა-გადატანა, სამხედრო საქართველოს გზამ ღუშეთის მაზრას თავიდან ბოლომდე გაუარა, გზატკეცილმა ბორჯომიდან აბასთუმნამდე ახალქალაქის და ახალციხის მაზრა მოუახლოვა ბაზარს; სხვა აქეთ-იქითი გზები-კი ასეთი არის, რომ მათზე სიარული ერთი ქირი და ბოროტია, ნამეტნავად გასასყიდად დანიშნულის საზიდავად და გადასატან-გადმოსატანად. რკინის გზებსა და გზატკეცილებზედ ახლო-მახლო მცხოვრებელთ, რა თქმა უნდა, ბედი გაეხსნათ: კარგი გზა ბაზარს თითქმის ხელში აძლევს. ამ გარემოებამ იმოღვინად გაუადვილა ქირნახულის გატანა ბაზარში, იმოღვინად გაუიფუა ქირნახულის საზიდი ხარჯი, იმოღვინად შეუმოკლა დრო და გარჯა მისვლა-მოსვლისათვის და გადატან-გადმოტანი-

სათვის, რომ ამ კაი გზებზე მოშორებით მცხოვრებელმა ველარ გაუწია ცილობა და ძალაუნებურად პირში ჩალაგამოვლებული დარჩა და ბაზარს და ბაზრობას გამოეთხოვა; როცა გზების უვარგისობა საყოველთაო იყო, ერთსა და იმავე ტაფაში იწვოდნენ ყველანი, ნაშრომ-ნალეაწის გასასყიდად გატანაში თითქმის ერთსა და იმავე გარემოებაში იყვნენ და მარტო მანძილი და სიგრძე გზისა თაბაუთსა ჰშვრებოდა ისეთის მეტ-ნაკლებობით, რომ ცილობა ფასის აწევ-დაწევაში მაინც კიდევ შესაძლებელი იყო და გაყიდვა ბაზარში მიტანილისა ცოტად თუ ბევრად სახეირო.

ეხლა სულ სხვაა. კაი გზებზე მახლობელთ მეტის-მეტად გაუადვილდათ და გაუიფფლათ ბაზარში მიტანა საქონლისა, და დაშორებულებს-კი, უგზო-უყვლობისა გამო, მეტის-მეტად დაუძიმდათ და გაუძვირდათ. უგზო-უყვლოდ დაშთენილთაგან და კაი გზებზე დაშორებულთაგან ბაზარში გატანა საქონლისა ასეთს ხარჯსა ჰთხოვლობს, ასეთს დროსა და ტანჯვა-წვალებასა, რომ ფასი გაყიდულისა ძლივს აყენებს ხოლმე მარტო ამავების ხარჯსა. პური, ქერი, სიმინდი და სხვა ამისთანა, რომელიც საზიდადაც დიდია, როგორც საპალნე, და მძიმეც, ველარ იტანს გზისა და საზიდავის ხარჯსა და ამიტომაც ამავებისაგან ფულის გამორჩენა კარგს გზებზე დაშორებულ მკვიდრთათვის უზარალოდ შეუძლებელია.

გარდა ამისა, 1891 წელს რომ რუსეთში შიმშილი იყო და აქაურებს აუკრძალეს სიმინდისა და პურის საზღვარ-გარეთ გატანა, ამ გარემოებამ ისეთი ამბავი დააწია ჩვენს მხარეს, რომ მისი შედეგი დღესაც თავში გვცემს. საქმე ის არის, რომ პური და სიმინდი შინ-შე-გუბდა ამ აკრძალვის გამო, შინაურმა ბაზარმა ვერ დაი-

ტია და ამის გამო ფასი ისე დაფოლდა, რომ მას აქეთ სულ კლებაშია და ვეღარ აიწია. ბევრმა ხელი აიღო ხვნა-თესვაზე, რადგანაც ხელს არ აძლევდა და თუ ხნავდა და სთესავდა, მარტო იმოდენას, რომ შინა ჰყოფნებოდა. გარდა სხვა გარემოებისა, მარტო ეს ფასების დაფოლება რომ სახეში მივიღოთ, საკმაოა წარმოვიდგინოთ, რა გაჭირვებაში უნდა ჩაცვივნულიყვნენ ის მკვიდრნი, რომელთა ავლა-დიდება და ერთად-ერთი სარჩო-საბადებელი მარტო ხვნა-თესვაა ამა თუ იმა მიზეზით. პურს ფასი არა აქვს, ქერსა და სიმინდსა, და რით-ღა უნდა გაუძღვეს ჭირსა და ბოროტს წუთის-სოფლისას მარტო ხვნასა და თესვაზე მიჩემებული მკვიდრი? თუნდ რომ ფასიც ჰქონდეს, რაკი გზა არა აქვს, რომ გატანა ჭირნახულისა შესაძლებელი იყოს, რაში გამოიყენოს ნამეტანი თვისის ჭირნახულისა, რაც მისს შინაურს გაჭირვებას და ოჯახს გადარჩება? რისთვის იღვაწი-იშრომოს ნამეტანი-სათვის? ჯერ რომ მისს ჭირნახულს ფასი არა აქვს და მერე თუნდაც ფასი ჰქონდეს, ბაზრამდე ხელი არ მიუწვდება უგზო-უკვლობის გამო. ამ ორ გარემოების გამო იგი კარგ გზებზე დაშორებულნი ადგილები, საცა მარტო ხვნა-თესვაა, იგი მკვიდრნი, რომელნიც მარტო ამ ხვნა-თესვას შეჰყურებენ, უნუგეშოდ და უილაჯოდ დარჩენილნი არიან და ფულის შოვნის გზა და კვალი დახშული აქვთ, ფული-კი საჭიროა, თუნდ მარტო იმისათვის, რომ სხვადასხვა ხარჯი და გადასახადი ყელში თოკს უჭირებს და სახლ-კარს უწიოკებს, თუ დროზე არ მოიხერხა. აი, ჩვენის ფიქრით, იგი გაჭირვების თორნე, რომელიც აცხობს ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას, სხვის საკუთრებაზე მიმართულს. საზოგადოდ ქურდობის და ავკაცობის

ძირეული და მუდამი ბუდე ეს გაჭირვებაა, რომელიც კაი კაცობას ხელს უტრის და ავკაცობას აბედვინებს.

აი, ჩვენის ფიქრით, იგი უძლეველი გარემოება, რომლის ზედმოქმედებას ვერ გამკლავებია უვიცი გონება და ვერ უძლებს სიმაგრე ხასიათისა ყოველ მხრით უნუგეშოდ დარჩენილ მთიელ ოსისა. იქნება ვცდებოდეთ, და ჩვენ-კი ამ გარემოებაში ვხედავთ თავდაპირველს მიზეზს, რომ მთიელი ოსი ქურდობასა და ავკაცობას ხელსა ჰკიდებს. რასაკვირველია, გაზეთის წერილებით ვერ გამოიკვევა საკმაო სავესებით ეს რთული საქმე, დღეს სავინიცობოდ გამხდარი, რადგანაც გამოძიებული საბუთი რამ ხელთ არა გვაქვს. ხოლო კი ვიტყვით, რომ ამ ძირეულს და ზოგადს მიზეზს მიგვაგნებინა იმ გარემოებამ, რომ ჩვენში მარტო ხენა-თესვის აღგილებიდან გამოდის უფროს-ერთი ავაზაკი და საცა სხვა ხელობაა გავრცელებული, მაგალითებრ, მევენახეობა და ამისთანა რამ, იქიდან ავაზაკად კაცის გავარდნა ან. სულ არ არის, ან ძალიან იშვიათია. თუ ეს ასეა, ცხადია, რომ მეტ-ნაკლებობას გამოორჩენისას ხენა-თესვისაგან და ამ ხელობის ავ-კარგად მოწყობილებას საშინაოდ და საბაზროდ, თუ პირველი არა, დიდი აღგილი უნდა ეჭიროს ჩვენში ავაზაკობის მრავალგვარ მიზეზთა შორის. ამისი მაგალითი თვით ქუთაისის გუბერნიაც არის, საცა ავაზაკობამ თავი იჩინა უფრო მას მერმეთ, რაკი ვაზის სნეულებამ, ბამბისა და აბრეშუმის ქირმა და ვაგლახმა ხელი ააღებინა იქაურ მკვიდრთ ამაგების მუშაობაზე და მიაჩემა მარტო იმას, რაც ხენასა და თესვას მოაქვს და რაც ფულის გამოორჩენისათვის და ერთობ ხეირისა და სარფისათვის პირველებზე მეტად შორს არის, ან სრულიად უილაჯოა. ამასვე გვანიშნებს ჩვენებურ თათრობის ეკონომიური მდგომარეობა. შემდეგ წე-

რილში ამ მხრითაც გავსინჯავთ ამ საქმის ვითარებას თათრების შესახებ და ბოლოს სხვა მიზეზებსაც ჩამოვთვლით.

III

ჩვენებული თათარი უფრო ეული კაცია, ვიდრე ფეხ-მოკიდებული მკვიდრი ბინადარი. ყოველივე მისი ჩვეულება, მიდრეკილება, ავი და კარგი საზნეო, თუ საეკონომიო, სულ ამ ეულობაზეა აგებული და დამყარებული, სულ აქედამ არის წარმომდინარი. თათარს ტანტალი, ხშირად აქეთ-იქით უსაქმოდ სიარული, ადგილიდამ ადგილზე გადასვლა, ერთის ბინიდან აყრა, მეორეზე ხელახლად დაბინავება არამც-თუ ეადვილება, თითქმის ჩვეულებადა აქვს გამხდარი. ეს გაადვილებული აყრა-დაყრა ხშირად იქამდე მიდის, რომ მთელი სოფელი დღეს რომ აქ არის, ხვალ იმ ადგილას სოფლის ნატამალიც არა სჩანს, აყრილა და სხვაგან გადასულა დედა-ბუდიანად. არა ერთხელ და ორჯერ შეუნიშნავს ეს ამბავი ადგილის პოლიციას და პოვნა აყრილ სოფლებისა გასჭირებია, როცა მთავრობას მოუკითხნია.

ეს ეულობა, ბინა-მოუკიდებლობა, ეს თითქმის ბოგანად სიარული, რა თქმა უნდა, ვერ გამოუნასკევას ადამიანს იმისთანა ხასიათს, რომ დამჯდარი, დადგრომილი და მუდმივი მუშაკაცი გამოვიდეს. ამიტომაც თათარი უფრო მწყემსია, გარეთ მოარული, ვიდრე შინ მჯდომი, მუშაკაცი. თათარი მწყემსად გადის მთელის თავისის სახლობით, წვრილ-შვილით, დედა-წულით. საცა სამწყსოს

საძოვარია, იქ იმისი ბინაა. ოჯახის-შვილობა, ეკონომიური წელმაგრობა, ბინის მკვიდრად ერთს ადგილას მოკიდება, რომელიც ქართველ გლეხკაცისათვის იდეალია ცხოვრებისა, თათარს გუნებაშიაც არ გაუვლის. იგი მძიმე საქმის მუშაკაცი არ არის. ხანგრძლივსა და გაუწყვეტელს გარჯას, შრომას გაუბრის, არც უყვარს. მიწაში ოფლის ღვრას, მიწის ხანგრძლივს მუშაობას ბინისა და მიწის სიყვარული აქეზებს. თათარს არც ერთი მიაჩნია სამუდამოდ, არც მეორე და რამ უნდა შეაყვაროს დღეს ის, რასაც ხვალ ესე ადვილად თავს ანებებს უტკივარად, დაუნანებლად?

ბინისა და ადგილის უსიყვარულობა თათარს შინ ჯდომისათვის გულს უცრუებს. გული გარეთ ეწევა. ამიტომაც თათრის თავმოსაწონებელი ცხენია და თოფ-იარაღი. რაკი თათარს ცხენი ჰყავს, თოფ-იარაღი აქვს, იგი კაცად იხსენება სოფელში, თუნდ შინ, ოჯახში ნატიუსალაღი ასდიოდეს. ეულ-კაცობა, აქეთ-იქით გარეთ სიარული თათარს უფრო მეომარ კაცადა ჰხდის, ვიდრე მშვიდობიან მუშად. იგი კარგი ცხენოსანია, პატარაობითვე იწვრთნება ცხენოსნობასა და თოფ-იარაღის ხმარებაში. გარეთ სიარული მთელის ოჯახობით ამას ხელს უწყობს. თათარი ვაჟკაციც არის, გულადია. ამასთან ტკბილი მოუბარია და საბუთიანი, წინათ-აწონილი სიტყვა-პასუხი იცის, ადვილად წაიტყუებს და აიყოლიებს კაცს, თუნდ საავაზაკოდ. იგი ხერხიანიც არის. სისხლის სამართლის ნაკლი საკმაოდ კარგადა აქვს შემჩნეული. იცის გზები, როგორ და რით დაიძვრინოს თავი, თუ ვინიცო-ბაა დანაშაულობასა და აკაცობაში როგორმე მოამწყვდია კანონმა. ფორმალური ფიცი სასამართლოს წინაშე თათარს არაფრად მიაჩნია. ამიტომაც უფროს-ერთი საქ-

მე, რომელიც მოწმეებზეა დამოკიდებული, გამოურკვევი რჩება და დამნაშავეც ხელიდან უსხლტება მართლმსაჯულებას. ერთის სიტყვით, თუ კანონი, ბენტამისა არ იყოს, მართლა გაჭიმული თოკია, რომელსაც დიდი ზედ გადაახტება ხოლმე და პატარა ქვეშ გაუძვრება, თათარი კიდე იგი პატარაა, რომელიც ზოგჯერ მოახერხებს ხოლმე ქვეშ გაუძვრეს. ამას ისიცა ჰშველის, რომ თათრებმა ერთმანეთის ხელის დაფარება ხშირად იციან. თათრებში ამისთანა ამბები სესხი და ვალია. წინათვე მომზადებული და გაფიცულნი მოწმეები იშვიათი არ არის თითქმის ყოველ თათრის სასისხლო სამართლის საქმეში.

თათარმა თუ მიინდო ვინმე, ან თვით მიენდო, ძნელად თუ ღალატი და გაცემა მოუხდეთ ერთმანეთისა. თათარი ადვილად ემონება მას, ვინც მისს თვალში უფრო ჭკვიანია, გამოცდილი და ვაჟკაცი. თუ მბრძანებლად მიიჩნია ვინმე, თათარი მისი ხმაამოუღებელი, ყურმოჭრილი ყმაა. კრებულად მოქმედებისათვის ეგ ხმაამოუღებლობა და ყმობა დიდი ციხე-სიმაგრეა. ამიტომაც კრებულად ავაზაკობა თათრისათვის ადვილად შესაძლებელია და ჩვეული ამბავიც არის. ძნელად შეჭხედებით თათარს, რომ მარტოკა ჰთარეშობდეს. თვით წვრილმანი ქურდობაც-კი სხვებთან ერთად იცის. ძნელად თუ მარტოკა გავა საქურდლად და საპარავად.

თათარი, როგორც ოსი და ერთობ უფროს-ერთი სამხრეთის კაცი, გულფიცხია. ისე კაცთან შესაყრელად ღინჯია, თავდაჭერილი და თუ გნებავთ, თავაზიანიც. ხოლო თუ რამ აწყენინეთ, მალე აიმღვრევა და ხანჯალსა და თოფს მისწვდება. ჯავრის გულში ჩარჩენა იცის და ჯავრის ამოყრაცა. იგი ცოტად თუ ბევრად თავმომწონეა, მეზობელს, თანასწორს არ დაეძლევინება, თუ ბედმა

ერთმანეთს სადავიდარაბოდ შეახვედრა. როგორ თუ იმან დამძლიაო, დამიბრიყვაო, ამის ჯავრსა და სირცხვილს ადვილად ვერ იტანს. წვა და გადაბუგვა ძნებისა, თივე-ბისა და ზოგჯერ სახლ-კარისაც ჩვეულებრივი საქმეა ჯავრის ამოყრისა და ნიშნ-მიგებისათვის. თუ გაჭირდა, არც კაცის-კვლას მოერიდება გულზე მოსული და გაბრა-ზებული თათარი. ხშირად ამისთანა დანაშაული, სულ უბრალო საქმისაგან გამოწვეული, იძულებულ ჰბდის თა-თარს ავაზაკად გავარდეს, რადგანაც კანონის დევნისა და შიშისაგან შინ აღარ ედგომინება და სხვა გზა არა აქვს, თუ არ იავაზაკოს და კანონს გარეთ არ დასდგეს. ამ მი-ზეზით ყაჩაღად გავარდნა იშვიათი არ არის ჩვენში.

ჩვენა ვთქვით, რომ ჩვენებური თათარი უფრო გა-რეთ მოარული კაცია, ვიდრე შინ მჯდომი. ამიტომაც თათარს, რაც გინდ. ღარიბი იყოს, კაი ჩაცმა-დახურვა უყვარს, კარგი იარაღი, კარგი ქამარ-ხანჯალი და ერთობ კარგი მორთულობა, რომ შნო და ლაზათი ჰქონდეს სხვის თვალში. ერთნაირის შეძლების კაცი რომ აიღოთ სხვა თესლისა, ქართველისა, სომხისა, თუ ოსისა, მორთულო-ბით, მოკაზმულობით თათარი ყველას აჯობებს. რასაც თათარი მოანდომებს მოკაზმვას და მორთულობას, იმის ნახევარსაც ძლივ გამოიმეტებს სხვა თესლის კაცი. ხში-რად ჰნახავთ თათარს ვერცხლით შემოსილ იარაღში ჩამ-ჯდარს, ვერცხლის ქამარ-ხანჯლით გაწყობილს. ამ მხრით თათარს უფრო მეტი საჭიროება აქვს, რომელიც უფრო მეტს ხარჯსა და გასავალსა ჰთხოულობს, მეტს სარჩო-საბადებელს. ხოლო საკითხი ეს არის,—საიდან რას ჰშოუ-ლობს თათარი, რომ სხვასთან ერთად უღელიც სწიოს წუთის-სოფლისა და ნამეტანისათვის სხვაზე მეტი ჰხარ-ჯოს? ამისი პასუხი მერე იყოს.

ჩვენებურ თათრებს ზამთრის საცხოვრებელი ცხელ ადგილებში აქვთ. მართალია, ამ ადგილებში, თუ სარწყავად წყალი იშოვება, ყოველ-გვარი მეურნეობა შესაძლებელია. მიწა ცოტად თუ ბევრად მომცემია და ჰავაც რისამე მოსაყვანად ხელის შემწყობია. აქ ხვნა-თესვის გარდა, ვენახიც ხელს მისცემს, ბოსტანი და ბაღიც. მაგრამ ვენახის შენებას ღვინისათვის თათარს რჯული ნებას არ აძლევს. თუნდ ესეც არ იყოს, ვენახს თითქმის მთელს წელიწადს დღე-მუდამ შიგ ტრიალი უნდა მუშა-ხელისა და თათარი, რომელიც თითქმის მთელი ნახევარი წელიწადი მთაშია, ამას ვერა იქმს. ზაფხულობით მთაში ყოფნა დედა-ბუდიანად შეუძლებლად ჰხდის ან ბოსტანს, ან ბაღს ხელი მოჰკიდოს თათარმა. დარჩა ხვნა-თესვა და პირუტყვთ-შენება.

თათარს ხვნა-თესვა, თუმცა ეულობს ზაფხულობით, მაინც ეხერხება. ანეულად შემოდგომაზე, საზაფხულოდ გაზაფხულზე ჰხნავს და სთესავს. ცხელ ადგილში ადრე მოდის ნათესი, თათრის მთაში წასვლამდე მოსავალი შემოდის. იგი მკის, ძნებსა სდგამს და მერე მთაში მიდის. მთიდან რომ ჩამოვა, შემოდგომის პირს, მაშინ ჰლეწავს და შეაქვს სახლში მოსავალი. ჯერ ეს გარემოება, რომ უკეთესს დროს ლეწვისას თათარი მთაში ატარებს და მერე ის, რომ შემოდგომით დაწყება ლეწვისა პირდაპირ გვანიშნებს, რომ თათარი დიდს ხვნასა და თესვას ვერ შეუდგება, რადგანაც დიდს ხვნასა და თესვას დიდი დროც უნდება სალევად და შემოდგომიდან მაგდენი დრო აღარ არის,—

ეს გარემოება უტყუარად გვეუბნება, რომ ძნელად თუ თათარს ხორბლეულობა იმ ნამეტანობით მოჰყვანდეს, რომ ოჯახიც ჰკვებოს და ბაზარშიაც გაიტანოს გასასყიდად და ფულის შესაძენად.

თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენ ხომ წინა-წერილებში მოვიხსენიეთ, რას იძლევა ხენა და თესვა ჩვენში საზოგადოდ. ეს რამდენიმე წელიწადია, რაც ხორბლეულობის ფასმა, პურისამ, ქერისამ, სიმინდისამ ზედი-ზედ ისე დაიწია, რომ მოსავალი თითქმის ხარჯს არ აყენებს. უგზო-უკვლობამ ხომ ბაზრის კარი სრულებით დაუხშო. ვლადიკავკასიიდან პურის მოტანა უფრო იაფად ჰჯდებოდა და ჯდება, ვიდრე ბორჩალოს თათრების ზოგიერთ ადგილებიდან, რომელთაც არამც-თუ ტფილისამდე, კარგს გზებამდე გამოტანის ილაჯიც არა აქვთ უგზოობის გამო. ხორბლეულობის ფასმა ძალიან უნდა აიწიოს, რომ მისმა მოტანამ ტფილისში მომტანს ხარჯი გზისა აუყენოს. ძნელად საფიქრებელია ეხლანდელს დროში, რომ ეს ასე მოხდეს და ფასმა საკმაოდ აიწიოს. ოდესიდან და შავის ზღვის ნავთსადგურებიდან, საცა რუსეთის პური გამოდის, პურის მოტანა უფრო იეფად ჰჯდება, ვიდრე ჩვენის გუბერნიის ზოგიერთ ადგილებიდან და ეს გარემოება ყოველთვის წინ დაუდგება ხორბლის ფასის აწევას ჩვენში, თუ რუსეთსაც მეტის-მეტად არ გაუჭირდა. გაჭირვება რუსეთისა იმაზე დიდი ძნელად-ლა იქნება, რაც 1891 წელს შიმშილობის დროს შეემთხვა, როცა პური ამერიკამაც-კი მოაშველა რუსეთს. მაშინაც-კი აქაური მხვინელ-მთესველი ვერაფერს ვერ გამოორჩა თავისს ნაშრომ-ნაღვაწსა. ვამბობთ, ვერ გამოორჩაო. ვერ გამოორჩა-კი არა, უფრო ცუდ დღეში ჩავარდა და შედეგი იმ დღისა დღესაც თავში სცემს. აკრძალეს მაშინ საზღვარ-გარეთ გატანა ხორბლეუ-

ლობისა იმის შიშით, რომ ვაი თუ შინ დაგვეჭირდესო და ისე-კი მოხდა, რომ აღარც შინ დასჭირდათ და აღარც გარეთ გაატანინეს. დარჩა მხენელ-მთესველი სახტად გაოცებული,—ეს რა დაგვეძართა, ნურც შენ და ნურც მეო. შეგუბდა, როგორც წინათაც ვთქვით, მოსავალი და მოაწყდა მარტო შინაურ ბაზრებს. სხვა რა მოჰყვებოდა ამისთანა ამბავს, თუ არ დაფოლებდა და დაწევა ფასებისა. ვიმეორებთ, ესეც მოხდა და იმ დღიდან დღემდე ფასი დაეცა და ველარ აიწია იქამდე, რომ კაცი თავისს ოფლს გამოორჩეს რამეს. მართალია, ეს აკრძალვა მარტო დროებითი იყო და, მაღლობა ღმერთს, მალე მოისპო, მაგრამ შედეგი მისი დღესაც მუშაობს და მოქმედობს ჩვენში იმ მხრით, რომ მხენელ-მთესველი შეუშინდა ხენა-თესვას, მას აქეთ წელში ველარ გაიმართა და ხენა-თესვაზედ გულის წაუხდა: ნამეტანობა ხენა-თესვისა საბაზროდ დღესაც ხელს არ აძლევს.

ასეა თუ ისე, ჩვენებური თათარიც იმავე დღეშია, რაშიაც მთიელი ოსი: ხენა-თესვიდან არავითარი გამორჩენა არა აქვს თითქმის, თუმცა სხვადასხვა ჰავასა და ადგილებში სცხოვრებენ და სხვადასხვა თესლისანი არიან. მაშ თათარმა სიდან რა იშოვოს, რომ ფულის ხარჯს გაუძღვეს და თავისის ცხოვრების მეტ-ნაკლებობას კბილი მოსჭრას? გვეტყვიან, პირუტყვთ-მოშენება ხომ ხელთა აქვთ და მწყემსობაც კარგად იციანო. ეს ყოველივე მართალია, ხოლო ამ მხრით თათარის ავლა-დიდება რომ გავსინჯოთ, არც აქ არის ბევრი რამ სახარბიელო. ამას მერე ვნახავთ, შემდეგს წერილში.

არიან თათრებ. შორის იმისთანანი, რომელთაც იმოდენა მოცადი პირუტყვი ჰყავთ, რომ მისის შემოსავლით თავს ირჩენენ. ხოლო ამისთანანი ერთი-ორი თუ მოიბოვება მთელ ჩვენებურ თათრობაში. უფროს-ერთი თითო-ოროლა ძროხისა და ცხვრის პატრონია, ისიც ათში რომ ხუთსა და ექვსსა ჰყვანდეს, დიდი საქმეა, სხვა დანარჩენი თითქმის ხელალებით უარარაონი არიან. თუ უწინ მოცადის საქონლის ყოლა დიდი იყო, ეხლა ამასაც საძუე შემოაწყდა თათრებშიც, საძოვარი დაცოტავდა, დაძვირდა. პირუტყვის შენახვა ზამთარ-ზაფხულ გაჭირდა. ამ გარემოებამ ძალიან შეაცოტავა პირუტყვით-მოშენება. სადღაა ეხლა ის ცხენის ჯოგები, რომლითაც ასე გათქმული იყო წინათ ყაზახ-ბორჩალო? დღეს ყაზახ-ბორჩალოში ცხენის ჯოგის ხსენებაც არ არის. თუ ჰყავს ვისმე, ისიც დიდს ვისმე მებატონეს, ვისაც თავისი საკუთარი საძოვრები აქვს და ამისთანანი ერთი და ორია, ისიც მაღალ წოდების კაცი. დაბალი ხალხი წელეებზე ფეხს იდგამს და თითო-ოროლა ცხვარსა და ძროხას ისე ინახავს. მერე როგორ? შემოდგომაზე, ელი ჩამოვა თუ არა მთიდან, საქონლის პატრონი თათარი მთელს ტფილისის გუბერნიაში წინა და უკან დაძრწის, რომ საქონელს ბინა გაუჩინოს სადმე საზამთროდ. ამისათვის იგი ჰყდილობს საძოვრის პატრონს ან თავადს, ან აზნაურს ვისმე შეეკედლოს. ეძებენ უფრო იმისთანა გავლენიანს კაცს, რომლისაგან გამოვლიან შველას, თუ ვინიცობაა დანაშაულში რა-შიმე ფათერაკმა გააბა, ან საკუთარმა სიხარბემ წაიტყუა სხვის საკუთრებაზე ხელის მოსათბობლად.

ოსსა და თათარს ჩვენში ქურდობის სახელი აქვთ გავარდნილი. ამიტომაც იმათი დაბინავება სადმე, თუნდ ღრობითაც, ყველას ეძნელება. მოვიდა ოსი, ან თათარი, და ქურდობაც გაჩნდებაო. ეს შიში ქურდობისა ძალიან უძძიმებს თათარს ბინის შოვნას, ყველა ერიდება და თუ ბინას ვინმე მისცემს, ისეთის პირობითა, რომ კაცს უკვირს,— რითღა უნდა ირჩინოს თავი თათარმაო. თათრისათვის-კი სხვა გზა არ არის, ყველა პირობას თითქმის უნდა დასთანხმდეს, ოღონდ უადგილობით პირუტყვი არ გაუწყდეს.

ამ დღეშია არამც-თუ ერთი და ორი, არამედ უფროს-ერთი თათარი. რაკი შემოდგომით ელი თათრისა მთიდან დაიძვრის და ბარში ჩამოდის, მთელი ტფილისის გუბერნია მოდებულია მათგან. ამ ბარად ჩამოსვლის პირველ ხანებში გზებზე ისე არ გაივლით, რომ ხან აქ, ხან იქ, გზების შორი-ახლო, არა ჰნახოთ დაბარგებული თათარი მთელის თავისის ოჯახითა, საქონლითა, რომელიც საზამთრო ბინას დაეძებს. ხან ერთს საძოვრის პატრონს მიადგება კარზე, ხან მეორეს ხვეწნითა და მუდართა, საქონელი დამაყენებინეო. საბინაო პირობა ხშირად ასეთია: თუ საძოვრის პატრონს მოცადი საქონელი ჰყავს, თათარი რამდენიც თითონა ჰყავს, იმდენს საძოვრის პატრონისას ჩაიბარებს სანაშენოდ და რაც საქონლის პატრონს მეტი საქონელი ჰყავს, იმასაც უნდა მოუაროს და უმწყემსოს მუქთად და უჯამაგიროდ დედა-წულიანად. პირობა ხშირად სამის წლის ვადითა აქვთ. სამის წლის შემდეგ მოგება სანაშენოსი შუაზე უნდა გაიყონ, საძოვრის პატრონის ნამეტან საქონლის მონაგები-კი მთლად უნდა ჩააბაროს პატრონსა. არც იმისთანა პირობაა იშვიათი, რომ თათარი პირდაპირ მწყემსად დაუდგეს მთელის თავისის

ოჯახით და დედა-წულით მუქთაღვე და უჯამაგიროდ, ოღონდ საქონელი გამოაკვებინოს საძოვრის პატრონმა თავისს ადგილებში.

რა თქმა უნდა, ამ ორისავე სახის მორიგებას ზედ დაერთვის ხოლმე ზოგიერთი სხვა პირობებიც, რომლებიც ცოტად თუ ბევრად შელავათიანები არიან, იმისდა მიხედვით, ორთა-შუა ვის რა უფრო უჭირს. ხოლო არსებითი ძარღვი-კი ყოველ-გვარ მორიგებისა ზემოხსენებული ორი გვარი პირობაა, რომელიც უტყუარად გვანიშნებს, რამოდენად გაჭირვებულია თათარი, თავისი ორიოდე ძროხა თუ ცხვარი შეინახოს და ჰკვებოს. ხუმრობაა, მთელის ოჯახის ჯაფა და შრომა, ოჯახისა, რჩმელიც ხშირად ხუთისა და ექვსის სულისაგან არის შემდგარი, მარტო ორიოდე პირუტყვის საკვებავეს მოახმაროს და ანაცვალოს! ამ გაჭირვებაში ჩავარდნილი კაცი განა შესძლებს პირუტყვი იმოდენა გაიჩინოს, იმოდენა იყოლიოს, რომ საბაზროდ გამოიტანოს რამ სახარბიელო? ან თითონ პირუტყვით-მოშენეობას რა ხეირს დააყრის ამ-გვარი მდგომარეობა და ვითარება საქმისა? ამ-გვარს ყოფაში განა შესაძლებელია კაცმა იფიქროს, რომ პირუტყვით-მოშენეობა ჩვენებურ თათრის ხელში წინ წაიწევს იმოდენად, რომ სააღებ-მიცემოდ გამოელოდეს რასმე? ნეტავი ჭამა-სმად ეყოს, რასაც ამნაირი პირუტყვით-მოშენეობა იძლევა, და იმისიც მაღლობელი იქნება თათარი, ისიც ათში ხუთი და ექვსი, როგორცა ვთქვით, დანარჩენნი-კი ამასაც მოკლებულნი არიან.

ეს დანარჩენნი რით-ღა ირჩენენ თავსა, თუ საქონელიც არა ჰყავთო?—იკითხავთ. აი, ჭაპან-წყვეტა იმ საქმისა, რაზედაც ჩვენ დავიწყეთ საუბარი, იქნება აქაც იყოს. უფროს-ერთი ამ ჯურის თათარნი საქონლის პატ-

რონს აედევნებიან ხოლმე, ზოგჯერ ცოლ-შვილიანად, — ოღონდ გეასვით და გვაჭამეთ, მუქთად გემსახურებითო. თუ საქონლის პატრონს კაცი აკლია და მისი ოჯახი მწყემსობას ვერ ასდის, რა თქმა უნდა, სიხარულით ხელსაჰკიდებს ამისთანა მუქთად მოსამსახურეს. მუქთი ხელი, მუქთი მოსამსახურე მწყემსობაშიაც ისე სახარბიელოა, როგორც სხვა საქმეში საქმის პატრონისათვის. ხოლო საკითხავი ეს არის: განა ჰამა-სმის მეტი აღარა უნდა-რა კაცს? ჩაცმა-დახურვა, სოფლისა და სახელმწიფო ხარჯი ხომ უსაქონლო კაცისათვისაც ისეთი ჭირი და ბოროტია, როგორც სხვისთვის?

ყოველ ამისი პასუხი ის არის, რომ საქონლის პატრონი ხშირად მიიკედლებს ხოლმე ამისთანა ქონებით უღონო კაცს, ასმევს, აჰმევს და სხვა კი შენ თითონ იციო, როგორც გინდა იშოვეო. ისიც ჰშოობს, რაკი სხვა გზა არ არის. თუ ამისთანა კაცს თითონ მიმკედლებელი ამხანაგად არ გაუხდება, ხელის დამფარებელად კი — შექცეულია. უამისოდ მუქთა მსახურს ვერ იშოვის. აქედამა აქვთ თათრებს ქურდობის სახელი გავარდნილი ჩვენში. რაკი თათარი დადგა სადმე და ბინა გაიკეთა, ძნელად იქნება, რომ იქ ქურდობა არ გაჩნდეს. ყველა, რაკი იმ არემარეში დაიკარგება, თათარს დაჰბრალდება ხოლმე. იქნება ბრალი თათრისაც არ იყოს, მაგრამ მაინც გუმანს იმაზე მიიტანენ. ხშირად მართო ეს გუმანის მიტანა შეიქნება ხოლმე მიზეზად, რომ ზოგიერთი უამისოდაც გარეთ ტანტალს ჩვეული თამამი თათარი ფეხს დაჰკრავს და ყაჩაღად გავარდება, ცალკე იმის შიშით, რომ არ გამაბან და აქეთ-იქით სასამართლოებში გაუთავებლად არ მათრიონო, და ცალკე იმით, რომ გაჭირვებულ ცხოვრების სიმწვავე მუდამ გულში აქვს და ნაპერწკალიც საკმაოა გული

აუფეთქოს თავის დასახწევად და გარეთ გასავარდნად საშოვრისა და გაუქირვებელ ცხოვრებისათვის, რომელსაც სამაცდურო თავისუფლება ავაზაკისა წარმოადგენს.

ჩვენ ამით ვათავებთ იმ მიზეზთა დასურათებას, რომელთ შორისაც, ჩვენის ფიქრით, უნდა მოინახოს სათავე აქაურ ავაზაკობის საზოგადოდ და საკუთრივ მთიელ ოსისა და ელის თათრის შესახებ. მართალია, ზოგადი მიზეზი იმისთანა ავკაცობისა, რომელსაც სხვის ქონებაზე გული მიუდის, ყველგან და ყოველგან ეკონომიური უღონობა ყოფილა და იქნება კვლავაც, მაგრამ მაგ ეკონომიურ უღონობას ჩვენში აქაური, განსაკუთრებული გარემოება მკვიდრისა ჰქმნის და ამიტომ არის შესანიშნავი. შემდეგს წერილში ყოველს იმას, რაც ზემოთ ვთქვით, ერთად თავს მოვეუკრებთ და გრძლად თქმულს მოკლედ გამოვნასკევავთ, რომ შესაძლებელ იყოს ნასკვი საქმისა უფრო ცხადად გავითვალისწინოთ.

VI

ჩვენ წინა-წერილებში შევნიშნეთ იმ საბუთების ძალით, რაც გაგონილი გვაქვს, რომ თუ ჩვენში ქურდობა და ავაზაკობაა, უფრო ოსისა და თათრისაგან არის. სხვა თესლის კაცს ძალიან იშვიათად შეხვდებით ამისთანა ავკაცობის სარბიელზე. ამას რომ ვამბობთ, სახეში გვყავს მარტო ქალაქებ-გარეთ მოთარეშენი.

ჩვენ ისიც ვაჩვენეთ,—რა შინაგანი მიზეზი მოქმედებს, ჩვენის აზრით რომ ოსი და თათარი გამოდის საქურდლად და საავაზაკოდ. ეს ის მიზეზია, რომ ოსს და

თათარს შინ სამუშაო და გასამრჯელო იმისთანა არა აქვს-რა, რომ თავი ირჩინოს და დღევანდელ ცხოვრების ჭირ-ბოროტს გაუძღვეს. მთიელი ოსი და ჩვენებური თათარი სხვადასხვა გარემოებათა გამო, მარტო ხენა-თესვა-ზეა მიმდგარი და აქეთგან წარმოსდგება მისი ეკონომიური უღონობა, რომელიც გულს შინ არ უყენებს და თვალს გარეთ აყურებინებს.

ჩვენ ამით იმის თქმა არ გვინდა, ვითომც ხენა-თესვა იმისთანა მოქმედება იყოს, რომელიც აქეზებდეს კაცს საქურდლად და საავაზაკოდ. პირიქით, მხენელ-მთესველი ერი უფრო მშვიდობიანი, საკუთრების პატივის-მცემელი, უფრო მორიდებულია და თავდაპერილი. ხოლო ეგ იქ არის ესე, საცა ხენა-თესვის ნაამაგევს ან შინა აქვს ბაზარი, ან გარეთ და გზაც იეფი და კარგი აქვს საპალნის საზიდავად. ჩვენში სულ სხვაა. ჩვენში მხენელ-მთესველს არც შინა აქვს ბაზარი, არც გარეთ, არც გზა აქვს და არც კვალი, რომ ნაამაგევმა გზის ხარჯს გაუძლოს. ჩვენში დღეს მარტო ხენა-თესვა კაცს ვერ აცხოვრებს გაუჭირვებლად. ხენა-თესვის ნაამაგევს ფასი არა აქვს იმოდენა, რომ შრომის ხარჯი ამოაღებინოთ, და თუნდა ჰქონდეს, უგზო-უკვლობით ბაზარში ვერ გაიტანთ უიმისოდ, რომ ზედ თავისი არ წააგლისოთ. ცხოვრება-კი ჰთხოვს ფულსა სახარჯოდ წუთის-სოფლის ჭირ-ბოროტის გასაძლოად. შორს რომ არ წავიდეთ, საკმაოა თვალ-წინ ის დავიყენოთ, რომ დღეს რუსეთი პურს თითქმის უფრო იეფად იძლევა ჩვენში, ვიდრე ჩვენ შინ გვიჯდება, თითონ გზაც უფრო უკეთესი და იეფი აქვს შორიდან მოტანისათვის, ვიდრე ჩვენ ახლოდამ ბაზარში გასატანად და საიდან სად მისწვდება ჩვენებური მხენელ-მთესველი, რომ ფასების მეტ ნაკლებობაში ცილობა რამ

გაუწიოს. ჩვენში ხენა-თესვის მოსავალს საოჯახო მნიშვნელობა თუ შერჩება, თორემ სააღებ-მიცემო საგნად ძნელად-ღა გახდება, იმოდენად მაინც, რომ ჩიტი ბლღენად ღირდეს და დევნა მეტი არ იყოს.

არ ვიცით, იქნება ხენა-თესვის მნიშვნელობას ჩვენში მეტს ბრალსა ვდებდეთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის მიზეზებზედ ვლაპარაკობთ, მაგრამ საკვირველი ერთი ეს უეჭველი ამბავია: რატომ იმ არემარედამ არ გამოდის ასე ხშირად ქურდი და ავაზაკი, საცა მკვიდრნი, ხენა-თესვის გარდა, სხვა მიწის მოქმედებასაც ეტანებიან, მაგალითებრ, მევენახობას, მებაღობას, აბრეშუმის მოყვანა იციან და სხვა ამისთანა. იქნება აქ სხვა რამ მიზეზიც იყოს, მაგრამ თვალში საცემად დღეს მარტო ის გარემოებაა, რომ სარჩო-საბადებელის საშოვარი ერთგან მარტო ხენა-თესვაა, რომელიც გამრჯელს ხელს არ აძლევს, და მეორეთგან — ხენა-თესვასთან ერთად სხვა-გვარი მიწის-მოქმედებაც, რომლის ნაამაგვეს ბაზარიცა აქვს, ფასიცა და რომელიც პურზედ და სხვა ამისთანაზე უფრო სუბუქი და ადვილი საზიდია, ან ბაზარში ფასი იმოდენა აქვს, რომ ჩვენებურ გზების ვაი-ვაგლახის ხარჯს და წვალებას იტანს.

თუ ეს ეკონომიური უღონობა, რომელიც თანასდევს ჩვენში მხენელ-მთესველს, დავიჯერეთ იმის თავდა-თავ მიზეზად, რომ მთიელი ოსი და თათარი საქურდლად და საავაზაკოდ გამოდის, თითონ ეს მიზეზი პირდაპირ გვანიშნებს, რა გზით და ღონისძიებით შესაძლოა ცოტად თუ ბევრად ამოიკვეთოს ჩვენში ხსენებული ბოროტმოქმედება და ავკაცობა. გამოუყვალეთ მთიელ ოსს და ელის თათარს იგი გარემოებანი, რომელიც დღეს ერთსაც და მეორესაც ჰხუთავს, მიეცით და ასწავლეთ

ერთსაცა და მეორესაც იმისთანა გასამრჯელო, რომელიც კაცს დღეს ხელს აძლევს სარჩო-საბადებელის საშოვარად, ასწავლეთ და თვალი აუხილეთ ქვეყნიერობაზე ცოტად თუ ბევრად, გაუკეთეთ გზები, ხიდები, ხელი შეუწყეთ ყოველს ახალს ცდასა, ახლის რასმის შემოღებას და მოყვანას, და სხვა ამისთანას,—და ქურდობა და ავაზაკობა, სულ თუ არ ამოიკვეთება, დიდს კლებაში კი შევა. ხოლო ყოველ ამას დიდი სამზადისი უნდა, დიდი დრო და მოხერხება, დიდი თანდათანობა, რადგანაც აწ არსებულს ვითარებას ყოველივე ეს შიგ გულ-ღვიძლში სწვდება და ძნელია კაცმა ერთის შეტევით დაწინაუხედავად შიგნეული გადმოუბრუნოს უკვე დამყარებულ ცხოვრების ავკარგიანობას. გარდა ამისა, ზოგიერთი ეს ღონისძიება ძალიან გვიან გამოიღებს თავისს ნაყოფს და მარტო შორეული მერმისი ჰნახავს მისს კეთილ შედეგსა. ეს იმას არა ჰნიშნავს, ვითომც ეხლავ არ შეუდგეს კაცი დასაწყისს იმის შიშით, რომ ჩვენ არ მოგვესწრობაო. გონიერი და წინდახედული დასაწყისი წამლობისა საჭიროა ყოველთვის და ყოველს ჟამს, რაკი სატკივარი შენიშნულია და ცნობილი.

მეტის-მეტი იქნება ყოველივე ხსენებულ ეკონომიურ უღონობას დავაბრალოთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის შიზეზს ვიკვლევთ. თუ ეკონომიური უღონობაა მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა ჩვენში, არიან იმისთანა გარემოებანიც, რომელნიც აქეზებენ და ასაზრდოებენ ამნაირ ავკაცობასა და რომელთა წყალობითაც გაჭირვებული კაცი გაეტაცებინება ხოლმე მაკლდურებას—რაც არ უთესნია, ის მომკოს. ერთი ამ გარემოებათაგანი არის იმედი — არავინ გამომეკიდებაო. ქურდს და ავაზაკს ჩვენში შიში არა აქვს, რომ მღევარი, ან მკვლევარი მეყო-

ლებათ. თუ სადმე ქურდობა, ან ავაზაკობა მოხდება ხოლმე, მარტო გაქურდული და ჭირისუფალი შეუდგება თავში ცემას, სხვა არავინ არ იტყივებს თავს, თითქო ამისთანა ბოროტმოქმედება, როგორც ქურდობა და ავაზაკობაა, საკუთარი ჭირი იყოს ცალკე კაცისა და არა მთელის საზოგადოებისა, მთელის ერისა. ადგილის მოხელენი ან იმოდენა საქმეებით არიან დატვირთულნი, რომ ამაებისათვის ვეღარ იცლიან, ან ისე გულგრილნი, რომ ამისთანაებს ყურს არ ათხოვებენ.

ასეთი გულგრილობა იქიდან წარმოსდგება, რომ არავინ მოჰკითხავს ხოლმე მოხელეს, — აბა რა ღონისძიება იხმარე, როგორ გაისარჯე ამა-და-ამ ქურდობის, თუ ავაზაკობის აღმოსაჩენად. მოხელე, რომელიც უფრო ფრთხილი და გაოსტატებულია, კანცელიარულად „პროტოკოლს“ შეადგენს, ამა-და-ამ დღეს ესა-და-ეს კაცი მოვიდა და გამომიცხადა, ხარი მომპარესო, და ქურდისა და ნაქურდალის აღმოსაჩენად კანონიერი ღონისძიებაა მიღებულიო. ასე დაწყებული საქმე ამით თავდება. არც ღონისძიება, არც ხელის განძრევა, არც ადგილიდან დაძვრა! საკმაოდ მიაჩნია „პროტოკოლის“ შედგენა, რომ თუ ვინიცობაა მოჰკითხონ, გასამართლებელი საბუთი ხელთა ჰქონდეს, საქმე მიწარმოებიაო. ქურდს რა უნდა და ბნელი ღამეო, და ამაზე მეტი სიბნელე განა იქნება-ლა? *

*) ამის დადგენა ზოგიერთი მაგალითებიც იცის იმისი, რომ სოფლის პოლიციის ბოქაულს ამისთანა პასუხი ეთქვას გაქურდულისათვის: „მე ხომ შენი მეძროხე არა ვარ, შენს ხარ-კამეჩს ვუყარაულოვო, წადი, დამეკარგეო“. არ არის სულ ორი კვირა, რაც ერტს სოფელში ერთი უღელი კამეჩი მოჰპარეს გლეხკაცებს. მინდორში ვიდასაც დაეტოვებინა ცარიელი ჟრემი, შეაბეს თურმე მოპარული კამეჩები ქურდებმა ამ ჟრემში და გაუდგნენ გზას. კამეჩების

საზოგადო სენი ჩვენებურ მოხელეობისა ის არის, რომ ქურდობა და ავაზაკობა მოხელეს დიდ დავალებულ საქმედ არ მიაჩნია. ბევრს უფრო მეტი ქუშიში და რიდი აქვს უფროსისა, თუ უთავის დროზე უწყებები არ ჩააბარა, ვიდრე იმისი, რომ ქურდობისა და ავაზაკობის კვალს არ გამოუდგა და ქურდი ხელიდამ წაუვიდა. ეს იმისათვის არის ესე, რომ უწყების არ-ჩაბარებას მოიკითხვენ ხოლმე და ქურდისა და ავაზაკის კვალის კვლევას და არ-დევნას არავეინა ჰკითხულობს, თუ ერთი განსაკუთრებული, წრეს გადასული ამბავი რამ არ მოხდა, როგორც, მაგალითებრ, თხ. თომა ციციშვილის სახლზედ დაცემა, ან რომელიმე დიდის კაცის გზაში გაძარცვა, ფოსტის გატეხა და სხვა ამისთანა. იმაზე-კი, რომ გლეხკაცს უკანასკნელი ძროხა მოჰპარეს, წაართვეს, ან დახანჯლეს, ან ზოჰკლეს — თავს არავეინ იტკიებს. ამისთანებებში საკმაოდ მიჩნეულია, მოხელემ მოახსენოს ვისაც ჯერ არს, რომ ყოველი ღონისძიება ხმარებული იყო და ქურდი და ავაზაკი ვერ აღმოჩნდაო. მართლა იხმარა რამ ღონისძიება, ან რა-გვარი ღონისძიება იხმარა, სად რა ჩაიღინა, სად რა მოახდინა, სად რა გზები შეჰკრა, სად რა კვალს დაადგა, ამებზე-კი არავეინ ჰკითხულობს.

ჩვენის ფიქრით-კი თხაჯ რომ დაიკარგოს, პოლიციის ბოქაულმა თავი უნდა გამოიღოს, მთელი ის არე-მარე

პატრონები აქეთ ეცნენ, იქით ეცნენ და, რა თქმა უნდა, ვერას გაზდნენ. — რატომ პოლიციის ბოქაულს არ გამოუცხადეთ? — ვუთხარით ჩვენ. — განა არაო, — გვიპასუხეს: — ორჯელ დავაპირეთ, მივედით კიდეც სახლში და ველარ შევბედეთ შიშით: ერთი ახირებული კაცია, ლანძღვა-თრევიტ გამოგვყრიდაო. მოდით და ამას იქით იკითხეთ: ქურდობა და ავაზაკობა რათ არის-თქო ჩვენში? მაშ რა იქნება, საცა პოლიციის ბოქაულამდე კაცს შიშით ვერ მიულწევია.

ფეხზე დააყენოს, დიდი და პატარა მისძრას - მოსძრას, წავიდ - წამოვიდეს საძებნელად, გეში და კვალი მოხაზოს და არ მოიხვენოს, ვიდრე ყოველს საქმიანს და არა კანცელიარულს ღონისძიებას და ხერხს ზედ არ შეაღვეს, რომ ქურდი და ნაქურდული ხელთ იგდოს, ან საბუთიანად დარწმუნდეს, რომ საქმეს აღარა ეშველება-რა. ამისთანებში მართო ერთი უდევრობა, ხმაურობა და განგაშიც დიდი რამ არის, რომ ქურდობას და ავაზაკობას მაღა და ხალისი დაეკარგოს ცოტად თუ ბევრად და ცოტად თუ ბევრადვე კბილი მოეჭრას. ესეც ღვთის წყალობა იქნება, თუნდ მაგ ხმაურობისა და განგაშისაგან სხვა არა გამოვიდეს-რა. ისე არაფერი არ ამხნევენს ქურდსა და ავაზაკსა, როგორც ყურის მოყრუება მოხელესი და დაუდევრობა. აქ, რასაკვირველია, ტყუილ-უბრალო ფაცაფუცს და ციებ-ცხელებას ადგილი არა აქვს, რადგანაც სიცილის მეტს სხვას არ - რას გამოიწვევს. აქ საჭიროა მართალი, საქმიანი გამრჯელობა და მოხერხება და არა ტყუილ - უბრალო ალიაქოთი. ყველამ უნდა იცოდეს, რომ ყველა ხერხი და ძლიერება ადგილის მოხელეობისა ზედ შეეღვევა ქურდისა და ავაზაკის გზას, თუ რამ ბოროტი და ავკაცობა მოხდა სადმე და მაშინ მშვიდობით გადარჩენის იმედი ისე ადვილად ვერ აიყოლიებს ბოროტმომქმედს და არ წაიტყუებს, როგორც ღდეს არის, ჩვენდა სამწუხაროდ.

ყველამ უნდა გული დააჯეროს საქმით და მაგალითებით, რომ ქურდობა და ავაზაკობა დიდ ბოროტად მიაჩნია მოხელეობას, რომ ქურდი და ავაზაკი უდევნელად, უძებნელად ვერ გადურჩება, რომ ამ დევნასა და ძებნაში უნდა გამოიჩინოს მოხელემ თავისი ღირსება და სიკეთე და თვით უფროსი მოხელეობა ქურდის დევნასა და აღმო-

ჩენაში უნდა ჰპოულობდეს ღირსებას თავისი ხელქვეითის გულმოდგინებისას და ხერხიან გარჯისას.

რომ ამისთანა გულმოდგინებამ ჩვენში ფეხი აიდგას ავკაცობის ასალაგმავად, პოლიციის მოხელე ყოველთვის უნდა იყოს „на чеку“, რუსები რომ იტყვიან, როგორც საზოგადოების, ისეც უფროსების წინაშე. აი, ჩვენის ფიქრით, ამისათვის რა არის საჭირო: წესად დაიდოს, რომ მაზრის უფროსმა, თუ მის არემარეში ავაზაკობა ან ქურდობა რამ მოხდა, სულ ერთია თხა მოიპარეს, თუ დიდი რამ საუნჯე — მაშინვე დაუყოვნებლივ აუწყოს გუბერნატორს, სად და როდის რა მოხდა, რა ღონისძიება იქმნა მიღებულ ბოროტმოქმედების აღმოსაჩენად, რა-გვარ მოიქცნენ მაზრის უფროსნი და მისნი ხელქვეითნი ავკაცობის გამომჟღავნების პირველ ხანებში, სად რა გეგმა და კვალი მიტანილი, ვისზედ არის გუმანი აღებული და სხვა ამ-გვარი, რაც ცხადად ჰყოფს საქმიანს მოქმედებას მოხელისას. ვიდრე საქმე ან ისე, ან ასე გათავდებოდეს, ყოველი ახალი ვითარება მისი უნდა ეუწყოს გუბერნატორს. ამ გზით უმაღლესს მოხელეობას თვალი ეჭირება, ზედამხედლობა ექმნება, ვინ და სად როგორ ირჯება, როგორ ასრულებს თავის მოვალეობას, როგორ გულმოდგინებას და მოხერხებას იჩენს და ყოველ ამის შესაფერად მოექცევა მოხელეს. ყოველივე უქმობა, ყოველივე დაგვიანება, ყოველივე მოუხერხებლობა ამისთანა შემთხვევაში უნდა სასტიკად მოეკითხოს ხელქვეითსა და ეს შესაძლოა მარტო მაშინ, თუ ამნაირ მიწერმოწერას საქმიანად შიგ ჩამხედავი ეყოლება და არა კანცელიარული გამკითხავი.

ეს თვალყურის ჭერა თვით ხელქვეითსაც აღარ დაძინებს, ყურებს ააცქევტინებს და ბოროტმოქმედების აღ-

მოჩენას დიდ-მნიშვნელობიან საქმედ გახდის, როგორც მის საკუთარ თვალში, ისეც მკვიდრთა თვალშიაც. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ დაუზარებელი, სწრაფი, წინდახედული და ფიცხელი დევნა ქურდისა და ავაზაკისა მოხელეთაგან თვით ხალხსაც გაამხნევებს ბოროტმომქმედთა სადევნელად, რაკი ჰნახვენ, რომ თვით მოხელეობა ცეცხლმოკიდებული ირჯება და გამხნეებულ ხალხში დიდს შველას და შემწეობას იპოვის მოხელეობა. იძახიან, ხალხი არა ჰშველის მოხელეობასა, ხელს არა სძრავსო, ამას სხვადასხვა მიზეზი აქვს და სხვათა შორის ის, რომ ხელს არა სძრავს თვით მოხელეობა და ხალხს სხვა არა დარჩენია-რა, გულ-ხელი დაიკრიბოს და არ მიეცეს ქურდს და ავაზაკს ან დასახანჯლავად, ან სასიკვდილოდ, ან ცეცხლ-წასაკიდებლად, იმიტომ რომ უქმობა მოხელეთა ყოველ ამისაგან არა უშიშარჰყოფს.

იტყვიან, — ეს მიწერ-მოწერაც რომ ზურგზედ ავკიდოთ სოფლის პოლიციასა, სხვა საქმისათვის როგორღა მოიცალოსო. ჩვენის ფიქრით, სხვა მიწერ-მოწერისაგან რომ შეღავათი მიეცეს პოლიციას და ამ საქმეზე მოაცალონ, ქვეყანას თუ არ მოემატება, არა დააკლდება - რა. მკვიდრთა უშიშარყოფა სიცოცხლისა და ქონების მხრივ ერთი უდიდესი, თუ არ უპირველესი, მოვალეობაა სახელმწიფოსი. უამისოდ არც წინსვლა ერისა, არც წარმატება რაშიმე შესაძლებელი არ არის. ამიტომაც ბევრმა რამ სხვამ ამ უშიშარყოფას თავისი უპირატესობა და ადგილი უნდა დაუთმოს, თუ სხვა ღონე არ არის. თუ მაინც-და-მაინც პოლიციას სხვა უფრო დიდი და მძიმე საქმე აქვს, მაშინ მკვიდრთა უშიშარყოფას სხვა პატრონი, სხვა მოხელეობა უნდა გავუწინოთ და არ უნდა დაგტოვოთ ეს საქ-

მე იმათ ხელში, ვისაც იმისათვის დრო და მოცალობა არა აქვს. ეს აშკარაა.

სხვა ამ-გვარს მიზეზებს შემდეგ წერილში ჩამოვთვლით,

VII

იმ მიზეზთა შორის, რომელიც აქეზებს, ათამამებს და ამხნეებს ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას, უნდა ჩაირიცხოს დახანება საქმის გარჩევისა სამსაჯულოს მიერ. ქურდობისა და ავაზაკობის მოხდენის დღიდან გარჩევის დღემდე იმოდენა ხანი გადის, რომ დაზიანებულსაც ლოდინით გულს უტეხს, მოწმესაც ავიწყდება ზოგიერთი წერილმანი, მაგრამ არსებითი გარემოება ნახულისა, ხშირად გეში და კვალი დანაშაულისა იშლება და იკარგება და ამით სიცხადე და საბუთიანობა აკლდება საქმეს. ქურდობისა და ავაზაკობის საქმეში თვალად წერილმანი რამ გეში და კვალი ხშირად უფრო აცხადებს საქმის ვითარებას, უფრო მართლად და უტყუარად ჰხსნის საქმის ნასკესა, ვიდრე სხვა რამ. ამისთანა საქმეში მინამ თორნე ცხელია—ჰური უნდა გამოცხვეს.

მართალია, ავაზაკობის და დიდ ქურდობის საქმეში, ვიდრე გასარჩევად წარსდგება, ჯერ უნდა გამოძიებელის ხელში გამოიაროს, აქ უნდა შეიკრიბოს ყოველივე ჰო და არა საქმისა და ყოველ ამას დრო და ხანი უნდა ძალაუვნებურად. მაგრამ აქაც ტყუილ-უბრალოდ ბევრი დრო იკარგება ან იმის გამო, რომ გამოძიებელს მოცლა არა აქვს, ან იმის გამო, რომ გულს არ უდებს, რადგანაც

მომკითხავი არავინა ჰყავს. რაკი გამომძიებელმა შესაძლოდ დაინახა ბრალდებული ან თავდებობით, ან საზღაურით თავისუფლად დასტოვოს და ტუსაღად არ დაინარჩუნოს, იმას ბევრი აღარაფერი ატანს ძალას, რომ საქმეს სასურველად აუჩქარდეს. იგი მარტო ტუსაღის საქმეს აფიცებს, რადგანაც, რაკი ტუსაღია, საქმეს უფრო ცხარედ ეკიდებიან, თვალყურს უფრო ფიცხად ადევნებენ და უფრო მალ-მალე მოიკითხვენ ხოლმე. სულ სხვა სიფიცხით მიდის საქმე, როცა ტუსაღი ზურგთ არა ჰკიდია გამომძიებელს, ან სამსაჯულოს. ხალხის თვალში-კი ნემსის ქურდი და აქლემის ქურდი, ორივე ქურდია.

თუ მაინც-და-მაინც ავაზაკობისა და დიდ ქურდობის საქმეში დაგვიანება ეპატივება ვისმე ამა თუ იმ მიზეზითა, წერილმან პარვა-ქურდობაში-კი ყოვლად შეუწყნარებელია. ჩვენში და სხვაგანაც, თუ სოფლად მოპარვაა რისამე, უფრო პირუტყვისაა, ვიდრე სხვისა რისამე. ეს იმისთანა ბოროტმოქმედებაა, რომელიც ხშირად თვით ადგილზედვე სტოვებს გეშსა და კვალსა, მაგალითებრ, ნავალს ქურდისას და პირუტყვისას და სხვა ამისთანას. თუ მოსამართლემ დროზე არ მიასწრო და არ ინახულა ყოველივე ეს, შესაძლოა სამუდამოდ ხელიდამ წაუვიდეს ქურდიცა და ნაქურდალიც. აქ გამოძიება და სამართალი ერთსა და იმავე მოსწრებულ დროს უნდა მოხდეს. ეს აზრია კანონმდებლისა, რომელსაც საჭიროდ დაუნახავს მომრიგებელი მოსამართლე ერთსა და იმავე დროს გამომძიებელიც იყოს და მსჯავრის დამდებიცა, რომ გამოძიებამ მსჯავრის დადება არ დაახანოს და მსჯავრის დადებას არ დაუსუსტდეს ცხადყოფელი საბუთი.

ჩვენში კანცელიარულმა მსვლელობამ საქმისამ მთლად დაიმორჩილა მომრიგებელი მოსამართლეობა, რომლის

პირველი და უკანასკნელი ღირსება საცხოველმოყვარეობაა, სწრაფი საქმიანობა, დაუხანებელი სარჩლი მართლისა და დაზიანებულისა. ჩვენში გაქურდული გლეხ-კაცი, თუ სხვა ვინმე, მიდის მომრიგებელ მოსამართლესთან და შესჩივის თავის გულის სატკივარს; მომრიგებელი მოსამართლე იმის მაგიერ, რომ მაშინვე საჩივარს გამოუდგეს და ხელი ჩაჰკიდოს, თუნდ ამისათვის სხვა მორიგ საქმეების გადადება მოუხდეს, ვინ იცის როდის ჰნიშნავს საქმეს გასარჩევად. კიდევ შესაწყენარებელი იქნებოდა ამ შემთხვევაში დაგვიანება, რომ დრო, საქმის გასარჩევად დასანიშნავი, შეეტოლოს მართლ იმ ხანს, რაც ბრალდებულის და მოწმეების მოწვევას მოუხდება. ხშირად მომრიგებელი მოსამართლე შეურჩევს ხოლმე დროს, როცა თითონ უკვე დანიშნულ მორიგ საქმეთაგან მოცლილია.

ბევრი მაგალითია იმისი, რომ მკვიდრი, ამ დავებიანების მნახველი და ნაგემევი, სულაც აღარა სჩივის და გულჩათუთქვილი ემორჩილება თავისს უბედურებას. ამის გამო ბევრი ქურდობა სამართლამდენაც არ მიაღწევს ხოლმე და ქურდი უდევნელად და დაუსჯელად ჰრჩება, და ნუთუ ქურდობას ეს ამისთანა ამბავი გულს არ უკეთებს და უქეზებს. თუნდ ეგეც არ იყოს და სამართალს მიჰმართოს დაზიანებულმა, რა მდგომარეობაში სტოვებს ან მას, ან მოწმეს და მთხრობელსა დაგვიანება საქმისა. რაკი საქმე გვიანდება, დროც ბევრია ხიფათისა და განსაცდელის შესამთხვევად. დაზიანებული და ბრალდებული უიმისოდაც ერთმანეთზე გულშეგარდნილნი, უფრო გადაეკიდებიან ხოლმე, რაც მეტი დრო და ხანი გადის. კიდევ კარგია, თუ აღძრული მტრობა ამათ შუა დარჩა, თორემ ზოგჯერ ისეც მოხდება ხოლმე, რომ მთელი სახლობა და ნათესაობა ერთისა მეორეს გადაეკიდება და თუ შეხვდნენ

სადმე ერთმანეთს, იქნება სისხლის ღვრაც მოუხდეთ. როგორც დაზიანებული, ისეც მისი მოწმე, ან მთხრობელი, მუდამ შიშსა და ფიქრშია, რომ დაგვიანებამ საქმისამ დრო და ხანი არ მისცეს ბრალეულს და მის მომხრეთ ჯავრი ამოიყარონ, არ დასწვან, არ გადაჰბუგონ და უფრო უარესი არა აუტეხონ-რა. ამნაირს შიშსა და ფიქრში მყოფს კაცს რომ რაიმე უბედურება შეემთხვას ან თავისით, ან სხვისით, საკვირველი არა იქნება-რა. დრო და ხანი ამისთანა ამბებისათვის ბევრს შემთხვევას იძლევა. ამ გზით შესაძლოა ერთმა დანაშაულმა მეორე უფრო მძიმე და დიდი უბედურება გამოიწვიოს და მშვიდობიანი კაცი ავაზაკად გაჰხადოს.

თითონ ბრალეულსაც, ტუსაღად არის თუ თავისუფლად, საქმის დახანების გამო მსჯავრის ლოდინში გული თანდათან უფრო უწბილდება, ემღვრება. მერმისის უცნაურობაში შეშინებულის ფიქრის ტრიალი, ჰოსა და არას შუა ყოველდღე ტოკვა, შიშსა და იმედ შუა დღემუდამ ყოფნა ლოდინით დაუძლურებულ გულს ბრალდებულისას ვინ იცის საით არ გასწევს და გამოსწევს. განა საკვირველია, რომ ამისთანა ყოფაში ჩავარდნილ კაცს შიში იმოდენად გაუზვიადდეს, რომ გულმა უთხრას—თავს უშველეო და კაცმა ფეხი დაჰკრას და ყაჩაღად გავარდეს. განა ერთი და ორი მაგალითია, ამისთანა სულთა მოძრაობას კაცი ძალაუვნებურად ავაზაკად გაეხადნოს, რაკი ხზვა გზა ვერ დაუნახავს გულისა და ფიქრის დაამებისა და დაწყნარებისათვის.

შესაძლოა ყოველივე ეს საქმის დაუხანებლობაშიაც მოხდეს, მაგრამ დაგვიანება და დახანება ამისთანა შემთხვევას ახშირებს, რადგანაც დრო და ხანი შესწევს განსაცდელის მოვლენას და გულთა-თქმათა გაძლიერებას.

სწრაფი და დაუხანებელი განაჩენი-კი,—გამართლებისაა, თუ გამტყუნებისა,—რაკი ერთხელ და სამუდამოდ ბოლოს მოუღებს მიზეზიანს ლოდინსა, ბევრს ღროსა და ხანს აღარ მისცემს გულთა თქმათა გაძლიერებას, უცნაურობით საშიშს მერმისს დამნაშავესა ცხადჰყოფს და ამით მიჰს ჰოსა და არას შუა ყოფნას დასასრული ეძლევა. ამ გზით გულის ჩოჩოლი ჰნელდება, ფიქრს უცნაური შიში აღარ იტაცებს, უკვე გადაწყვეტილის ბედის დამორჩილება იღვიძებს და გულის-თქმანი წყნარდებიან თვით საქმეში ასე თუ ისე ჩარეულ მხარეთა შორის, ერთის სიტყვით, დიდი ნაწილი განსაცდელის მოვლენის მიზეზთა უღონოდ ჰბდება, უქმდება. დამნაშავე, ან მისი მომხრე-მოკეთე, ისეთივე ადამიანია, როგორც სხვა, და ერთსა და იმავე კანონს სულთა-მოძრაობისას ექვემდებარება და ყოველ ადამიანისათვის ხომ დანახული, განცხადებული განსაცდელი უფრო ადვილად გასაძლოელია და ასატანი სულიერად, თუ ხორციელად, ვიდრე უცნაური მოსალოდნელი, რომელიც ადამიანს მით უფრო ძლიერ აბოროტებს, აშფოთებს, გულსა და ფიქრს უმღვრევს, რამოდენადაც მეტს ხანს მოქმედობს თავისს მსხვერპლზე.

აქაც ვიტყვით: იქნება ჩვენ ვცდებოდეთ, რომ საქმეთა გარჩევის დაგვიანებას ამოდენა მნიშვნელობას ვაძლევთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის გახშირების მიზეზებზეა საუბარი. ან იქნება ამ დაგვიანებას იმ მხრით არ მოვექცეით, საიდანაც უფრო უეჭველად დასაზიანებია მისი ასეთი თუ ისეთი ზედმოქმედება. ეს ყველაფერი შესაძლებელია და ჩვენის მხრით მეტის-მეტე ახირება იქნება ამაში გავუჭირვეუდეთ ვისმე. ხოლო არც უიმისობაა, რომ კაცმა სრულიად თვალი მოარიდოს ამ გარემოებას და ანგარიში რამ არ გაუწიოს ცოტად თუ ბევრად. თუ ესეა,

საჭიროა კაცი ჩაუფიქრდეს ამ გარემოებას და წამალი რამ იღონოს. შემდეგს წერილში ვეცდებით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ამ მხრით გამოვარკვიოთ რამ.

VIII

ჩვენ წინა-წერილებში მოვიხსენიეთ იგი მიზეზნი, რომელნიც აქეზებენ და ათამამებენ ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას. ამ მიზეზთა შორის უკანასკნელ დავასახელებთ დაგვიანება საქმეთა გარჩევისა სამსაჯულოს მიერ. იქნება ჩვენ საკმაოდ და სასურველის სავსებით ვერ დავასაბუთეთ ეს ჩვენ მიერ დასახელებული მიზეზი, მაგრამ ამაზე-კი უარს არავინ არ იტყვის, რომ საქმის გარჩევის დახანება და დაგვიანება არ მოქმედებდეს ცოტად თუ ბევრად ქურდობისა და ავაზაკობის წახალისებასა და წათამამებაზე. მაშასადამე, თუ გვინდა ამ მხრით ცოტა რამ ხელი შეეშალოს ქურდობას და ავაზაკობას, საჭიროა წამალი რამ მოვიხერხოთ, რომ საქმეთა გარჩევას სასურველი და შესაძლებელი სისწრაფე მიეცეს.

იმ გარემოებაში, რომელშიაც დღეს ჩვენი მართლმსაჯულებაა და წესნი მისთა საქმეთა წარმოებისა, იქნება საჭირო იყოს ძირეული რამ ცვლილება. ამ მხრით საქმის გამოკეთება და მართლმსაჯულების წეს-რიგის გაჩარხვა არ შეადგენს საგანს დღევანდელ ჩვენ წერილებისას. ჯერ იმიტომ, რომ ჩვენ უღონონი ვართ ამისთანა მძიმე საქმე ვიტვირთოთ და მეორე იმიტომ, რომ გაზეთის მოკლე წერილებით ძნელია კაცი ამ ტვირთს გაუძღვეს. ჩვენ მარტო გავკადნიერდებით და იმ გზას ვუჩვენებთ, რომე-

ლიც ძირეულს ცვლილებას არ შეეხება და დღესვე შესაძლოა ადვილად აღსრულებაში მოვიდეს.

ყველაზე უწინარეს ჩვენი ყურადღება უნდა მიექცეს მომრიგებელ მოსამართლეობას. რა ღონისძიება უნდა მივიღოთ, რომ აქ საქმეთა გარჩევა არ იგვიანებდეს? ჩვენი ფიქრით, ერთად-ერთი ღონისძიებაა: უმაღლესმა მთავრობამ, რომელსაც ექვემდებარება მომრიგებელი მოსამართლეობა, ყველაზე მძიმე საქმედ უნდა მიიჩნიოს ქურდობა და მიაჩნევის თვით მომრიგებელ მოსამართლეობას. რომ ეს მიჩნევა უქმად არ დარჩეს და სასურველი ნაყოფი გამოიღოს, საჭიროა ზედამხედობა მომრიგებელ მოსამართლეზე გაძლიერდეს, გასაქმიანდეს. მომრიგებელ მოსამართლეს უნდა ებრძანოს, დაუყოვნებლივ, რაკი ქურდობაზე საქმე ასტყდა, საქმეს ხელი ჩაჰკიდოს, თუნდ ამისათვის სხვა მორიგ საქმეების გადადება მოუხდეს. თვისა და თვის თავს, საცა ჯერ არს, ანგარიში წარუდგინოს, თვის განმავლობაში რამდენი საქმე გაუჩნდა ქურდობისა, რამდენი რა ხანში და როგორ გაათავა, რამდენი დარჩა და რა პატივსადები მიზეზია საქმის დარჩენისა სამერმისოდ. ამ ანგარიშიდამ, თუ მარტო ფორმალურად არ იქნება განკითხული, აშკარად გამოჩნდება, ვინ როგორ ირჯება და მომრიგებელ მოსამართლეობის უფროსობას ხელთ ექნება ყოველთვის საბუთი ზედამხედობისა და თვალყურის ჭერისათვის. ამ გზით ზედამხედობა და თვალყურის ჭერა თვით მომრიგებელ მოსამართლესაც არ დააძინებს, რადგანაც შესაძლო იქნება ყოველივე დავიანება საქმისა მოეკითხოს და, თუ პატივსადები მიზეზი არ აქვს, უსაყვედუროდ არ გადარჩეს. ეს შიში საყვედურისა და ერთობ სამსახურში სახელის წახდენისა საკმაო ღონეა,

რომ მომრიგებელმა მოსამართლემ მთელი თავისი ბეჯითობა იხმაროს საქმის დაუხანებლობისათვის.

რაც შეეხება იმ საქმეებს, რომელიც დიდს ქურდობას და ავაზაკობას შეადგენს და ექვემდებარება ოლქის სასამართლოს, ჯერ საქმე უნდა აჩქარდეს გამომძიებლის ხელში და მერე ოლქის სასამართლოში. რომ ან ერთგან, ან მეორეთგან საქმე არა ბრკოლდებოდეს, ჩვენის ფიქრით, საჭიროა ყოველივე ავკაცობა, რომელიც მიმართულია სხვის ქონების პარვა-მტაცებლობაზე, მიენდოს განსაკუთრებულს გამომძიებელს და განსაკუთრებულს ნაწილს ოლქის სასამართლოსას. ეს განსაკუთრებული გამომძიებელი და განსაკუთრებული ნაწილი ოლქის სასამართლოსი მარტო ქურდობისა და ავაზაკობის საქმეებზედ უნდა იყოს მიჩემებული და სხვა სისხლის სამართლის საქმეთაგან თავისუფალი და ყოვლად მოცლილი.

ჩვენ წინა-წერილში, ჩვენის შეძლებისამებრ, ვაჩვენეთ, როგორ უნდა მოეკითხოს სასოფლო პოლიციას ქურდობისა და ავაზაკობის საქმენი. აქაც ჩვენ ჩვენი ვთქვით, რა გზით შესაძლოა სასამართლოებში ცოტად თუ ბევრად აჩქარდეს საქმეთა წარმოება შესახებ ხსენებულ ავკაცობისა, მაგრამ შორსა ვართ იმაზე, რომ ვითქვით, ვითომ ამით სრულად ბოლო მოეღოს ქურდობასა და ავაზაკობასა ჩვენში. ეს კია, რომ თვალაცქევეთით ყოფნა პოლიციისა, სასწრაფო და ფიცხელი ძიება და დევნა ავკაციისა, სწრაფი და დაუყოვნებელი მართლმსაჯულება დიდს ზედმოქმედებას იქონიებს ხალხზე, ბევრს გაამხნევენს, ბევრს ხელს გამოაღებინებს და მთავრობა თვით მკვიდრთა შორის მოიპოვებს შევლას და შემწეობას. ესეთი მღვიძარება ცალკე მთავრობისა, ცალკე მკვიდრისა, ბევრს წართმევს ხალისს, ბევრს მოუკლავს მადას სხვის ქონების

ქურდობით და ავაზაკობით შეძენისას. იმედს დაუსჯელად გადარჩენისას, ან მთავრობის ხელიდამ თავის დასახლეტისას, ბევრად შეასუსტებს, ბევრად შეამცირებს ასეთი შეერთებული ფიცხელი ზედმისევა პოლიციისა, მკვიდრისა და სასამართლოსი.

ერთი დიდ-მნიშვნელობიანი მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა მკვიდრთა უიარაღობაა. ქურდი, ავაზაკი თავიდან ფეხამდე გამოწყობილია თოფ-იარაღით მაშინ, როდესაც ძნელად-ლა ჰნახავთ ჩვენში სოფელს, რომ თოფი მოიპოვებოდეს. ხალხი იარაღ-აყრილია და, მაშასადამე, ყოვლად უღონოა, რომ თავი გამოიღოს ავაზაკის მოსაგერებლად და დასახვედრად, და რის შიში-ლა აქვს ავაზაკს და ქურდსა? ამიტომაც ასე სასაცილოდ აგდებული ჰყავთ ავაზაკებს სოფელიც და მისი მკვიდრნიც. სასაცილოდ აგდება არ არის, მაშ რა არის, რომ შუადღისას სოფელში მთელი გუნდი ავაზაკებისა შედის, რაც ჰსურს, ყოვლად დაუსჯელად იმას სჩადის, იტაცებს, სძარცვავს, ზოგჯერ სოფელს ხარჯს ახდევინებს და მშვიდობით გამოდის, თითქო თავის სახლში შევიდა და გამოვიდაო. განა ერთი და ორი მაგალითია იმისი? ვისი რიდი და შიში უნდა ჰქონდეს ავაზაკსა, როცა არავის ხელში არავითარი იარაღი არ ეგულება მთელ სოფელში. ან რა ჰქმნას თვით სოფელელმა კაცმა, თუნდაც დიდმა გულად-მა და თავგამომეტებულმა? ცარიელ მუშტით ხომ წინ არ დაუდგება კარგ თოფ-იარაღში გამოწყებილ ავაზაკს? ან თუნდ დაუდგეს, რა გამოვა აქედამ, გარდა ავაზაკის გამარჯვებისა და მშვიდობის-მოყვარე კაცის დამარცხებისა, წახდენისა, და იქნება სიკვდილისაც.

ამბობენ, იარაღის აყრა ამიტომ არის საჭირო, რომ აქაური ხალხი გულფიცხი ხალხია, ლხინსა თუ ჭირში,

ხან უბრალო ჩხუბში, მაშინვე იარაღსა სწვდება, ერთმანეთს აფუჭებენ, ჰხანჯვლენ და ზოგჯერ ჰხოცვენ კიდეცაო. კარგი და პატიოსანი. თუ ამისთანა ზომებით ეს-გვარი დანაშაულობა მოისპობა, იარაღის აყრა ძალიან მოსაწონებელია და სასურველი. ხოლო ესე კია? მას აქეთ, რაც იარაღი აიკრძალა, ამ-გვარმა დანაშაულობამ განა იკლო? დიდად საეჭვოა. თუნდ ეკლო კიდეც, განა ამ-გვარ დანაშაულობის კლება და ავაზაკობის გათამამება ერთი მეორეს ჰფარავს?

დანაშაულობა, რომელიც წარმოსდგება ჩხუბისა და ერთმანეთის წაკიდებისაგან, ჯერ კიდევ იმას არა ჰნიშნავს, რომ დამნაშავე ავაზაკია, გულთ წამხდარი კაცია. ეს-გვარი დანაშაულობა შეიძლება ფათერაკად შეემთხვეს ყოვლად პატიოსან კაცსა და ამიტომ ამისთანა დამნაშავე საშიში არ არის საზოგადოებისათვის. სულ სხვაა ავაზაკი, იგი დაუძინებელი მტერია, დაუძინებელი ბოროტია ყველასი. ავკაცობა მისი მუდამი ხელობაა. თუ უიარაღობა პირველ-გვარ დანაშაულობას უშლის ხელს, ავაზაკობას ხომ ხელს უწყობს, რადგანაც უშიშარჰყოფს და მით ათამამებს. ეს სწორედ იმასა ჰგავს, ვაის გავეყარე და ვუის შევეყარეო.

ვთქვათ, უიარაღობამ გადაგვარჩინა პირველ-გვარ დანაშაულობას. ხოლო ამ ზომამ რომ მთელი ქვეყანა ავაზაკის სარბიელად, ავაზაკის ლუკმად გაჰხადა, განა კაცმა ამას ანგარიში არ უნდა გაუწიოს? განა ამას ფიქრი და წამალი არ უნდა? რათ გაძლიერდა, ან რათ არის ავაზაკობაო? სხვათა შორის იმიტომ, რომ ავაზაკს შიში არა აქვს უიარაღო კაცისა, უიარაღო სოფლისა. იცის, რომ წინ არავინ დაუდგება, არავინ გაუძალიანდება, არავინ გამოეკიდება, არავინ გამოუდგება და რამ უნდა შეუ-

შალოს ხელი? ისიც მიდის და არხეინად ჰთარეშობს. ესეთი მდგომარეობა, ჩვენის აზრით, წაქეზებაა ქურდისა და ავაზაკისა, მიზეზია მისის გაკადნიერებისა და ხელის გაშლისა. გარდა ამისა, უიარაღო მკვიდრი აღარც თავისის თავისათვის არის, აღარც მეზობლისათვის, აღარც მთავრობისათვის, როცა საჭიროა ავაზაკის დევნა და წინ დახედრა. ამით მთავრობას აკლდება იგი ძლიერი ღონე, რომელსაც წარმოადგენს ამისთანა შემთხვევაში მხნეობა და თავის-გამოდება მკვიდრისა და საზოგადოებისა. აქ ხელშეკრულია მარტო მშვიდობის მსურველი და მფარველი მკვიდრი და ხელგახსნილია მარტო ქურდი და ავაზაკი. ჩვენა გვგონია, რომ ეს შეუფერებელი მდგომარეობაა, ადამიანის ყოფა-ცხოვრების თვალთ რომ დაევაკირდეთ, და საჭიროა ასეთის უხერხულ მდგომარეობისაგან გამოყვანა აქაურ მკვიდრისა.

თუ ყველას, ესე იგი თვითოეულს მსურველს ცალკე ვერ ენდობა თოფ-იარაღი იქონაოს, ეს მაინც უნდა, რომ თვითოეულ ცალკე სოფლის საზოგადოებას დაურიგდეს იარაღი, იგი ებაროს ერთს ვისმე სოფლის მოხელეს, რომ საჭიროების დროს მოიხმარონ. თუ მთავრობისაგან დარიგება იარაღისა ამა თუ იმ მიზეზით არ არის შესაძლებელი, თვით სოფლის საზოგადოებას მაინც ნება მისცენ და საცა საჭიროა დაავალონ იარაღი იქონიონ სამდევროდ და საგერებლად. როგორ და რა გზით მიენდოს სოფლის მოხელეობას თოფ-იარაღი, ამისი წეს-რიგი ადვილად შესადგენია და ჩვენ ამას არ გამოვუდგებით. საქმე თოფ-იარაღის ნებართვაა და ჩვენ მარტო ეს აღვნიშნეთ, სხვას ყველაფერს ადვილად მოევლემა.

ამით ვათავებთ ჩვენს წერილებს ქურდობისა და ავა-

ზაკობის თაობაზე ჩვენში. დასასრულ, იმას დავძენთ, რომ სახეში არა გვექონია უქმი იმედი, ვითომც სრულად ამოსაკვეთად ხსენებულ ავკაცობისა რაიმე გზა და ღონე გვეჩვენებინა. ეს რომ შესაძლებელი იყოს, ჩვენზე უკეთესნი ჩვენზე აღრე აღმოაჩენდნენ მაგისტანა გზასა და ღონესა და ქვეყანაზე ქურდობა და ავაზაკობა აღარ იქნებოდა. არ არის იმისთანა ქვეყანა, თუნდაც ძლიერ დაწინაურებული სიმდიდრით და განათლებითა, საცა ამ-გვარი ავაზაკობა არა ჰპუდობდეს და არ იჩენდეს თავს. ამის ძირეულს მიზეზებს ფესვი მაგრა და ღრმად გადგმული აქვს, როგორც ჩვენში, ისეც სხვაგან, იმ ავკარგიანობაში, რომელსაც წარმოადგენს მეტ-ნაკლებობა საეკონომიო და საზნეო ვითარებისა. ამაშია მისი სათავე და ამ გზით ამოწურვა საქმისა საჭირო სავესებითა ბევრს ძიებას, ცოდნას და შიგ-ჩახედულობას თხოულობს. გარდა ამისა, საეკონომიო და საზნეო ვითარების განკარგება, გასწორება იმოღენად, რომ ამ მხრით საზრდოება მოაკლდეს ქურდობასა და ავაზაკობას, ბევრს დროსა, ბევრს რთულს გარჯას და მეცადინეობას ნდომულობს. მინამ აქედამ საქმეს ეშველება რამ, ბევრი წყალი ჩაივლის, თუმცა საჭიროა-კი, ნამეტნავად ჩვენში, მალე მიჰყონ ხელი ამ განკარგებას და ეხლავ დაიწყონ მეცადინეობა.

ამ მიზეზით ჩვენ ეს საეკონომიო და საზნეო საჭიროებანი მარტო გაკვრით მოვიხსენიეთ და უფრო ვრცლად თვალ-წინ დავიყენეთ იგი გარემოებანი, რომელნიც გარედამ ხელს უწყობენ ჩვენში ქურდობის და ავაზაკობის გახშირებას და ნავარდობას. ეს-გვარნი გარემოებანი თვალ-და-თვალ დასანახავნი არიან და აღვილად გამოსაკეთებელნი. იქნება ჩვენ მიერ ნაჩვენები ზომიერებანი იმდენად არ ჰშველოდნენ საქმეს, რამოდენადაც სასურვე-

ლია. უკეთესთა ზომიერებათა მონახვა და აღმოჩენა შეუძლიანთ ჩვენზე უკეთესად საქმეში შიგ ჩახედულთა, ხოლო ჩვენ-კი მაინც ამას ვიტყვით, რომ გაურჯელობა მოხელეობისა, დაგვიანება სამართლისა, და ყოველ ამითი გულის გატეხა მკვიდრისა, იგი უთოფ-იარაღობა, რომელიც ავაზაკს ხელში უშიშრად აძლევს ხალხის მშვიდობით ყოფას, ხალხის ქონებას,— ისეთნი მიზეზნი არიან, რომ ამაებს ანგარიშის გაწევა უნდა. კიდევ ვიტყვით, აღმოკვეთა ამა მიზეზთა მთლად არ აღმოჰყვეთს ქურდობასა და ავაზაკობას, მაგრამ უეჭველად ალაგმავს, შეაცოტავებს, შეასუსტებს, და სხვა არა იყოს-რა, ხელს მაინც არ შეუწყობს, და ესეც მოგება იქნება. იმედი უშიშრად გადარჩენისა, ან ასე თუ ისე თავის დაძვრენისა, ბევრსა ჰშველის ქურდობისა და ავაზაკობის გაჩენას და გახშირებას. ავის ზნის კაცს ეს იმედი აქეზებს და ათამამებს და საჭიროა ამ იმედს გზა შეეკრას, ეს იმედი ჩამოართვან ქურდსა და ავაზაკსა.

[1897 წ.]

აჲ

დ ე დ ე თ ე ს ე ქ ქ ე

(1888)

ტფილისი, 12 დეკემბერი 1888 წ.

დედათა საქმე, რომელიც ჩვენში მონათლულია ქალების საქმედ, დღითი-დღე წინ მიდის განათლებულს ქვეყნებში, დღითი-დღე მომხრეებსა ჰპოულობს, ძლიერდება და კუთვნილს ადგილს იჭერს ადამიანის ცხოვრებაში. დედათა მხნეობა, სამართლიანის უფლების მოპოვებაზედ მიმართული, აღარა ჰრჩება „ხმად მლაღადებელად უდაბნოსა შინა“ და დღე თითქმის ისე არ გადის, რომ საღმე—რასაკვირველია, განათლებულს ქვეყნებში—კი—ცოტად ჯუ უვერად დედათა საქმე ფეხს არ იმაგრებდეს და ცხოვრების სარბიელზედ ცოტ-ცოტაობით მაინც ადგილს არ იპყრობდეს შემდეგის წარმატებისათვის. დედათა სქესმა კაცობრიობის უკეთესთა წარმომადგენელთა თაოსნობით, ღვაწლით და გარჯით უკვე დაიმტკიცა უფლება უმაღლესის სწავლისა და განათლების მიღებისა და ეხლა მარტო ბრმანი და თვალახვეულნი და ეურჩებიან ამ უფლებას. დედათა სქესმა დაიპყრა ამასთანავე ზოგიერთს სფერაში უფლება სახელმწიფო, თუ საზოგადო სამსახურისა და თუმცა აქ ბევრი რამ კიდევ დარჩენია დასაპყრობად, მაგრამ ეს პირველ-დაწყებითი ბიჯიც უმნიშვნელო არ არის შემდეგისათვის. იგი უსამართლობა, რომელიც დღეს აქამომდე დედათა სქესს, ამ ნახევარს მთე-

ლის კაცობრიობისას, საძიძაოდამ და სამზარეულოდამ გარეთ არ უშვებდა და ამათ გარე არავითარს საქმეში მონაწილედ არა ხდიდა, ასე რომ ლუკმა-პურის საშოვარის გზასაც არ აძლევდა, დიდხანს ველარ გაუძლებს ერთხელ ფეხადგმულს მოძრაობას.

რომ უფრო დიდი ავალა მისცენ ამ მოძრაობას და დედათა სქესს მისი სამართლიანი აღგილი მიეზომოს კაცთა ცხოვრებაში, დედათა საქმე ამ ბოლოს ხანებში იმაზედ მიიმართა, რომ ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში და კანონმდებლობაში ხმა მიანიჭოს დედათაცა, როგორც მამაკაცთა აქვსთ მინიჭებული. ამ მხრით ამერიკამ ჯერ-ხანად ყველა ქვეყნებს წინ გაუსწრო და იქ დღეს არამცთუ ვისმე ეხამუშება, რომ მოხელეთა და ქვეყნის საქმეთა გამგებელთა საარჩევანოდ მამაკაცებთან ერთად დედათაც კენჭი იჭონიონ, არამედ თითონ დედანიც-კი რომ ამორჩეულ იქმნან თუნდ რესპუბლიკის პრეზიდენტადაც, არავინ გაიკვირებს და იოცებს.

ამ ხანებში ამერიკის ქალაქში, რომელსაც ბჰისტონი ჰქვია, ქალაქის გამგეობის არჩევანები იყო. თუმცა როგორც აქ, ისე სხვაგანაც ამერიკაში, დედათა აქვსთ უფლება არჩევანში მონაწილეობისა, მაგრამ დღეს-აქამომდე დედანი ამ უფლებას ბევრს არაფერს დასდევდნენ და არ ერევოდნენ არჩევანებში. ეხლა-კი, ამ ბოლოს არჩევანებში, თითქმის ყველანი მოსულან და დედათა კენჭის წყალობით დემოკრატები, რომელთაც აქამომდე ხელთ ეპყრათ გამგეობა ქალაქისა, დამარცხებულან და რესპუბლიკელებს გაუმარჯვნიათ. 22.000 დედაკაცი ჩაწერილა, საარჩევანოდ მოსული. ამათ თავისი საკუთარი კომიტეტი ჰქონიათ „ასთა დედათა“. ამ „ასთა დედათა“ კომიტეტს ისე ხერხიანად წაუყვანია არჩევანის საქმე, რომ სწავლა-

განათლების საბჭოში და ქალაქის გამგეობაში სულ თავისი მომხრე რესპუბლიკანელები გამოურჩევიან.

თუმცა ევროპაში ესე საქმეში გამოყენებული უფლება დედათა სქესისა თითქმის არსად მაგალითს არ წარმოგვიდგენს, მაგრამ დედათა სანუგეშოდ უნდა ვსთქვათ, რომ აქაც-კი არჩევანის საქმეში აზრი მათკენ არის გადახრილი და ლამის დღესა თუ ხვალ საქმიანაც განხორციელდეს. კონსერვატორთა მეთაური სალუსბერი, რომელიც დღეს მთავარ-მინისტრია ინგლისში, მომხრეა იმისი, რომ დედათა მიენიჭოთ საარჩევანო უფლება. ამას წინათ ლორდი სალუსბერი ყოფილა შოტლანდიაში, ეს მომხრეობა გამოუცხადებია და ყველანი გაუოცებია, რადგანაც კონსერვატორთა მეთაურისაგან არავინ არ მოელოდა დედათა უფლებისათვის გამოსარჩლებას. ედინბურგში უთქვამს, რომ მე ჩემ-თავად არ ვეუბრები ამ მხრით დედათა ემანსიპაციასაო და „შორს არ არის ის დრო, როცა დედათაც ექნებათ ხმა ამორჩევისა, როცა ისინიც მიიღებენ მონაწილეობას როგორც ჩვენის ქვეყნის საპოლიტიკო საქმეთა მსვლელობასა და მიმართულებაში, ისეც საპოლიტიკო კაცთა ამორჩევაში“. ამისათვის არავითარს დაბრკოლებას არა ჰხედავს მთავარ-მინისტრი ინგლისისა.

თუ კონსერვატორთა მეთაური ასე ძლეულა დედათა საქმის სამართლიანობითა და ასეთის აზრით გამსჭვალულა ამ საქმის სასარგებლოდ და გასამარჯვებლად, სხვას ვისლა არა აქვს საბუთი სთქვას, რომ შორს არ არის ის დრო, როცა დედათა საქმე თავისას გაიტანს და ეს მთელი ნახევარი სქესი კაცობრიობისა მოწვეულ იქნება წუთისოფლის სუფრაზედ თავისის კუთვნილის ადგილის დასაქერად. რაკი დედანი კანონმდებლობაში ხმას მოიპო-

ვებენ მისთა მომხრე კაცთა წარმომადგენლობით და ქვე-
ყნის საქმისა გამგებლობის ამორჩევაშიაც მონაწილენი
იქნებიან, ამ გზით დიდს ზედმოქმედებას იქონიებენ თვით
კანონებზედ, რომელნიც დღეს სჩაგვრენ და ჰხუთვენ დე-
დათა სამართლიანს უფლებას. ამ ზედმოქმედების სიმძი-
მის ქვეშ შეიცვლებიან ის კანონები და დედათა საქმე
წარიმატებს იმოდენად, რამოდენაც შესაძლოა თვით ამ
საქმის ბუნებისაგან, იმიტომ რომ განგებ მოგონილი ბორ-
კილი აღარ შეუშლის ფეხს, ამ ბორკილისაგან დახსნილი
იქნება და მარტო თავის ბუნებაზედ-ღა დამოკიდებული.

ტფილისი, 6 მარტი 1889 წ.

რაც გინდ დიდ გაჭირვებაში ჩავარდეს კაცი, ერთად-ერთი გზა ხსნისა კაცის საკუთარი მხნეობა და გამრჯელობაა. მართალია, შესაძლოა სხვა გარემოებამაც ხელი შეუწყოს კაცს გაჭირვებისაგან დახსნისათვის, მაგრამ თავი-და-თავი მომქმედი ძალი მთა-კლდის გასარღვევად მაინც კაცის საკუთარი მხნეობაა, საკუთარი თვითმოქმედებაა. უამისოდ სხვისით საქმის წარმართვა, სხვისით ხსნა, სხვისაგან მოლოდინი შევლისა და ხსნისა უფრო მიძინებაა მხნეობისა, თვითმოქმედებისა და თავის-თავის შევლისა, ვიდრე საქმის გაჩარხვა, კეთება და წარმატება.

კაცი როცა მარტო სხვის ხელს შეჰყურებს,—აცა როდის რას მომაწვდისო, როცა მარტო სხვის გულს შეჰკნავის, ღვთის გულისათვის მიშველე რამეო, იგი მთხოვარაა უქში და არა მომქმედი და გამრჯელი. ამისთანა კაცმა დღეს რომ საქმე გაისწოროს, ხვალ ისევ იმავე დღეში ჩავარდება, რა დღეშიაც სამადლოდ გამოხსნამდე იყო, იმიტომ რომ თითონ უქმია და მოედანი ცხოვრებისა-კი იმისია, ვინც თითონ მხნეობს და ირჯება თავის-თავის საშველად. საზოგადოებას აიღებთ, თუ ცალკე კაცს, ყველგან ერთს და იმავე უცვალებელს ბედისწერასა ჰხედავთ, რომ მარტო საკუთარს თვითმოქმედებას, მხნეობას, გამრჯელობას წარუმართნია საქმე როგორც საზოგადოებისა, ისეც ცალკე კაცისა. რომელი საზოგადოებაც,

თუ ცალკე კაცი, სხვაზედ დანდობილა და თითონ გულ-
ხელი დაუკრებია, იმას ამ ქვეყანაში პური არსობისა ვერ
გამოუცხვია და საცა ეგ პური არ არის, იქ არც სიცო-
ცხლეა—იქ მკვდარი მკვდარზეა აკიდებული, საფლავამდე
წასაღებად.

ჩვენ ეს საუბარი ჩამოგვადგებინა ერთმა წერილმა,
რომელიც 4-ს მარტს ჩვენს გაზეთში იყო დაბეჭდილი ამ
სათაურით: „საზოგადოების საყურადღებოდ“. ჩვენდა
სასიხარულოდ, ამ წერილში ის ვიპოვეთ, რასაც არა-
ერთხელ ვნატრულობდით ეგრეთ-წოდებულ „დედაკაცთა
საქმის“ ჭეშმარიტს გზაზედ დასაყენებლად და, მაშასადა-
მე, წარსამატებლად. ამ წერილში არ არის ის უკბილო
საყვედური და უქმი ჩივილი, რომ აი, თქვე გულ-ქვაო
კაცებო, რატომ თქვენს უფლებას ჩვენც არ გაგვინაწი-
ლებთო? რატომ იმისთანა თავისუფლებას ჩვენც არ გვა-
ძლევთ, რომელიც თქვენ ასე ტკბილად გატარებინებთ
თქვენს სიცოცხლესაო და სხვა ამისთანა? არც ის უთავ-
ბოლო ფრაზებია იმაზედ თუ,—დედაკაცს ქვეყანაზედ
მარტო სამი „უწმინდაესი, უსამღვთოესი დანიშნულება“
აქვსო: დედობა, ცოლობა და ღობა, თითქო ყველაზედ
უწინარეს იგი იმავე ადამიანად არ იყოს გაჩენილი, რო-
გორც მამაკაცი და, მაშასადამე, მინამ დედობას, ცოლო-
ბას, ღობას იკისრებდეს, ყველაზედ უწინარეს იგივე ადა-
მიანობა არ მოეთხოვებოდეს, როგორც მამაკაცს. დედო-
ბა, ცოლობა და ღობა დიდი საქმე არ არის. ეს ზოგი
ბუნების საქმეა, ზოგი გარემოებისა. საქმე კაი დედაკა-
ცობაა, კაი ადამიანობაა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, კაი კაცო-
ბაა და მერე დედობა, მამობა, ქმრობა, ცოლობა და
სხვა. კაცს დედობის, ქმრობის და სხვა ამისთანის გარდა
კიდევ სხვა ბევრი მოვალეობა აწევს საზოგადოებისა და

ქვეყნის წინაშე და ყველაზედ უწინარეს ამ მოვალეობას უნდა გაუძღვეს, მამაკაცია, თუ დედაკაცი. ამას მარტო კაი-კაცობა შესძლებს. ვინც კაცად არ ვარგა, ის არც მამად ივარგებს, არც დედად და არც სხვად რადმე, იმიტომ რომ მამობა და დედობა ადამიანური, მარტო შვილების გამრავლება და ძუძუს წოება არ არის.

ჩვენ ეს, ამ-ხანად მოკლედ გამოთქმული, აზრი იქნება ოდესმე უფრო ვრცლად გაეარკვიათ, ეხლა-კი ისევ ზემოხსენებულ წერილს დავუბრუნდეთ. პატივცემული ავტორი ქალი გვაუწყებს, რომ ჩვენს ქალებს უთავნიათ, ღონე მოიპოვონ და სკოლა გაჰმართონ ქალების გასაზრდელად და თვით გაზრდა შეუფერონ ჩვენის დღევანდელის დღის საჭიროებასა.

„უთუოდ მეტყვით, მკითხველო,—ამბობს ავტორი,—რომ ამ-გვარ სკოლას დიდი-ძალი ფული მოუწოდება. მაგრამ, ბატონებო, თქვენის დახმარებით და ჩვენის მეცადინეობით იქნება ეს აზრი საქმედ ვაქციოთ. უეჭველია, საქართველოს ყველა კუთხითგან გამოგვეზნებებიან, ხელს მოგვაწვდენენ, აღმოგვიჩენენ შემწეობას და ამითი გაგვაძნეებენ და შეგვისუბუქებენ იმ ტვირთს, რომელიც ჩვენ ვიდეთ კისრად“.

ჩვენ ამ წერილისა ის მოგვწონს და ის გვიხარია, რომ ჩვენს ქალებს თავის-თავის შველა მოუწადინებიათ და სათავედ დაუდვიათ საკუთარი მხნეობა, საკუთარი მეცადინეობა. უკეთესს სახსარს, უკეთესს ღონეს სხვას ვერას იპოვიან, თუ მართლა ჰსურთ საქმის გაკეთება და არა ტყუილ-უბრალო წივილ-კივილი. ჩვენ ეს ამბავი სიხარულით შეგვაქვს ჩვენს მატთანეში და მიუფლოცავთ ჩვენს ქალებს, რომ ქეშმარიტს გზას დასდგომიან თავიანთ სვე-

ბედის გასასწორებლად. მალე შეუსრულდებათ ეს კეთილი განზრახვა, თუ გვიან,—დღეს საქმე იმაში არ არის. საქმე იმაშია, რომ თავიანთი საკუთარი მხნეობა, საკუთარი გამრჯელობა დაუდვიათ სათავედ თავიანთ მოქმედებისათვის და შესდგომიან, რომ თავის საკუთარს ხელითა და გარჯით გაიტანონ ცხოვრების მოედნიდამ თავიანთ სვე-ბედის ბურთი. რაც გინდ ბევრი დაბრკოლება აღმოუჩნდეს პირველ ხანებში ამ ქალებისაგან განზრახულს საქმეს, ბოლო მაინც გამარჯვებაა და გამარჯვება, რადგანაც იშვიათი ამბავია, რომ დაუღალავს მხნეობასა და საქმის ბოლომდე მედგრად მიყოლას თავი არ გაეტანოს. ძალიან სასიამოვნოა, რომ ჩვენს ქალებს წესად მიუღიათ, რომ —

„თუ¹ თვით არ ვიღვწით, ვერ ვპოვებთ
კეთილსა შესაკრებელსა“.

ტფილისი, 15 მარტი 1889 წ.

თქმა არ უნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზე და დიდი ზედმოქმედება იქონია ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერს ძალოვნეს შეადგენს და ჩვენს გონებას, ჩვენს აზრს, ჩვენს გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თვისი ავ-კარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მომქმედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხსენებულ ლიტერატურის ზედგავლენისაგან. საკვირველიც არ არის: რუსულმა სკოლამ—მეცნიერებამ გაგვიღო კარი განათლებისა და რუსულმავე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოჰკვება ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზედ. თვითოეული ჩვენგანი, გინდა თუ არა, უნდა დასწაფებოდა ამ ორს წყაროს თავის სულიერ წყურვილის მოსაკლავად. სხვა გზა არ იყო. ამიტომაც საბუთი გვაქვს ვსთქვათ, რომ თვითოეული ჩვენგანი რუსულის ლიტერატურით გაზრდილა, თვითოეულს ჩვენგანს მის გამონარკვევზედ აუგია თავისი რწმენა, თავისი მოძღვრება და თავისი საგანი ცხოვრებისა საზოგადო საქმისათვის ამ გამონარკვევის მიხედვით გამოუჩენია.

რასაკვირველია, ამ ზედმოქმედებამ რუსულის ლიტერატურისამ მარტო იმას შესძინა სიკეთე, რომელმაც ყოველი გამონარკვევი ამ ლიტერატურისა თავის საკუ-

თარ კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გაატარა, ბრმად არ იწამა, ბრმად არ მიიჩემა და ამ-რიგად არ დაიხვია ხელზედ ცხოვრებაში იოლად წასვლისათვის. ყოველი აზრი მართო ცარიელი ფრაზაა იმის ხელთ, ვისაც კრიტიკის ცეცხლში არ გამოუფოლადებია და ისე არ შეუთვისებია. ამნაირი კაცი კაჭკაჭია და არა ჭეშმარიტი წარმომადგენელი მის მიერ ქადებულის აზრისა, რომელიც თუ სხვისაგან დაუჩემებია, კრიტიკის ძალით უნდა უსათუოდ თავისად გარდაექცია. უამისოდ ზედმოქმედება უძლიერესისა უღონოზედ, უკეთესისა უარესზედ მართო ცარიელი მაიმუნობაა, სხვის ფეხის ხმაზედ ბრმად აყოლაა, ტყვეობაა და არა თავისუფლება და თვითმოქმედება გონებისა, რომელიც ერთად-ერთი ნიშანია ჭეშმარიტის განათლებულობისა და აღმატებულობისა. ამ სახით ყოველივე ზედმოქმედება—ავია თუ კარგი—არაფრის კეთილის მომასწავებელი არ არის. პირიქით იგი აძინებს, ჰკლავს მსჯელობის უნარსა, ყოველს მჭრელობასა და გამჭრიახობას გონებისას სჩაგრავს და აბათილებს.

ჩვენდა საბედნიეროდ, ვიტყვით, რომ ზოგნი ჩვენში, რუსულ ლიტერატურის მეოხებით გაზრდილნი და გაწურთვნილნი, ასე ბრმად ტყვედ არ მისცემიან ამ ლიტერატურის აუცილებელს ზედმოქმედებას. ამათ ჯერ გამოუძიებიათ მისი გამონარკვევნი და მერე ისე ან შეუთვისებიათ, ან უარუყვიათ. ჩვენდა სანუგეშოდ, მართო ამას არ დასჯერებიან: იმავე კრიტიკით და გამოძიებით მხარ-და-მხარ ასდევნებიან ამ ლიტერატურის წინსვლასა, წარმატებას და არ გაჩერებულან მის რომელსამე ხანაზედ. ლიტერატურა, რომელსაც მაღლი ცხოველმყოფელობისა სძრავს და ამოქმედებს, ერთი გაუწყვეტელი გრეხილია აზრთა ზედმიყოლებით განვითარებისა და წარმა-

ტებისა. ამისთანაა რუსული ლიტერატურაც. ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ რაც გუშინ სწამდა ლიტერატურას, რა მოძღვრებაც გუშინ ჰბატონობდა ლიტერატურაში, დღეს ყოველივე ის უარყოფილია და დევნილი იმავ ლიტერატურისაგან. ხშირად ერთს რომელსამე ხანაში აღძრული აზრი, თუ საგანი, მეორე ხანაში ისევ იმ საგანადა და აზრად რჩება, მხოლოდ სულ სხვა სახით, სხვა შუქით, სხვა სიგრძე სიგანით გამოდის. ამას ყოველსფერს თვალის დევნა უნდა და თუ არ ჯრიტიკითა და გამოძიებით გამოიკვება, შენიშვნა მაინც და ანგარიშის გაწევა. თორემ აქაო და ამ ოცისა და ოცდა-ათ წლის წინათ ამა-და-ამ საგანზედ ესა-და-ეს ითქვაო და დაიჟინონ,--ეს არის უკანასკნელი სიტყვა მეცნიერებისა და ლიტერატურისაო, მაშინ როდესაც უკანასკნელი სიტყვა დღეს სულ სხვაა, უჯიათობა და ჭირვეულობა იქნება ერთხელ და ერთხელ შემორკილებულ და დატყვევებულ გონებისა.

სწორედ ამისთანა საქმე მოსდის დღეს ჩვენში, სხვათა შორის, ერთს მოძღვრებასაც, რომელიც ეგრეთწოდებულ „დედათა უფლების საქმეს“* შეეხება. ეს საქმე ჩვენში დღესაც იმ საბუთებზე ჰტრიალებს, რა საბუთებითაც ამ ოცისა თუ ოც-და-ათის წლის წინათ თავი იჩინა და მოედანზედ გამოვიდა. თითქო კაცობრიობას საზოგადოდ და რუსულ ლიტერატურას ცალკე მას აქეთ ეს საქმე წინ არ წაეწიოს, უფრო ფართოდ არ გადგეშალოს, არ დაეყენებინოს და უფრო საბუთიანს საფუძველზედ არ ამოეყვანოს.

თუმცა ეს საქმე დიდად შესანიშნავი რამ არის და ჩვენთვისაც ისე საჭიროა, როგორც სხვისთვის, მაგრამ

*) Женский вопрос.

ჩვენდა სამარცხვინოდ, უნდა ვსთქვათ, რომ იგი ჩვენის თაოსნობით არ არის დღეს ჩვენში ფეხზედ დამდგარი. ამ საქმეს და მის საჭიროებას კვლავ იმავე რუსულმა ლიტერატურამ მიგვახვედრა და დღეს-აქამომდე იმ საბუთებითა და იმ აზრებით იკვებება, რომელნიც—როგორც ვთქვით—ხელზედ დახვეული ჰქონდათ ამ საქმის მომხრეთა ამ ოცისა და ოც-და-ათის წლის წინათ. აბა გადასინჯეთ ყოველი, რაც ამ საგანზედ ჩვენში წერებულა და იწერება დღეს, თუ უწინდელეზრ მარტო სახელითა „დედობისათა, ცოლობისათა და დობისათა“ არ ითხოვდნენ ამ საქმის ასე თუ ისე წარმართვას. ასე იყო დასაბუთებული ლაღადი დედათა უბედობის თაობაზედ ამ ოცისა თუ ოც-და-ათის წლის წინათ რუსულ ლიტერატურაში, თითქო დაავიწყდათო, რომ დედაც კაცია, ადამიანია და მარტო კაცისა და ადამიანის სახელით დედათა უფლების საქმე უნდა ჰლაღადებდეს და თხოულობდეს თვის წარმართვასა. ამ ფართო გზაზედ ჰდგას ეს საქმე ევროპაში დღეს და გვგონია ვერაფერს სამსახურს უწევენ ქალებს ისინი, ვინც ამ საქმეს მოკლე ფარგალით უზომავენ ადგილს და დედაკაცი ადამიანობიდან ჩამოჰყავთ, რომ მარტო დედობისა, ცოლობისა და დობის უღელი გააწევიონ, ესე იგი ბევრისაგან ცოტა უწყალობონ.

ჩვენს მეთაურს, რომელმაც გამოიწვია „ქართველის ქალის“ წერილი, დღეს ჩვენს გაზეთში დაბეჭდილი, სხვა არა უთქვამ-რა ამის მეტი. დღეს ჩვენ ხელთა გვაქვს საბუთი ვსთქვათ, რომ რუსულმა ლიტერატურამაც ამ-რიგად დაუწყო ყურება ამ საქმეს. 7-ს მარტს პეტერბურგში დაბეჭდილ და 13-ს მარტს ქალაქში მოსულ გაზეთებიდან ამოვიკითხეთ, რომ სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც ჩვენი მეთაური დაიბეჭდა, პეტერბურგში გამოსულა ჟურნალი

„Женское Образование“. ამ ჟურნალშია წერილი რუსეთში ცნობილ პედაგოგის ი. გ. გურევიჩისა, რომელიც სწორედ იმასვე ამბობს, რაც ჩვენის „ქართველის ქალის“ მიერ დაწუნებულ მეთაურში ჩვენ ვსთქვით. გაზეთს მოჰყავს-რა ამ გურევიჩის სიტყვები, თავის მხრით ამისთანა წინასიტყვაობას უძღვნის:

„Шаблонные моралисты, говоря о женском образовании, любят часто повторять по адресу школы классическое требование: „дайте нам хороших жен, матерей и хозяек... და მერე: Гуревич доказывает всю риторическую пустоту этого притязательного требования“.

აი თითონ გურევიჩის სიტყვებიცა:

„ამ კეკლუცმა ფრაზამ,—ამბობს სტაიუნინიო თავის-თავზედ,—მეც ერთხელ ამიყოლია. ხოლო მერმედ-კი სხვა მეორე საგანმა მიმიზიდა და ვკითხე ჩემს თავსა: რატომ მამაკაცის შესახებ-კი არავის წამოსცდენია სურვილი, რომ მოგვიმზადეთ კარგი ქმრები, კარგი მამებიო? ეს ღირსებანი ხომ ისე საჭირონი არიან მამაკაცისათვისაც ოჯახში, როგორც დედაკაცისათვის კარგი ცოლობა და კარგი დედობა. რატომ არავინ ჰფიქრობს, რომ ეს ღირსებანი დაუნერგონ და განუვითარონ მამაკაცებსა? იმიტომო,—ამბობს ახლა თავისით გურევიჩი,—რომ მამაკაცთა სწავლა განათლების თაობაზედ ჩვენ უფრო უკეთესი და მართალი აზრი გვაქვს, ვიდრე დედაკაცის სწავლა-განათლების თაობაზედაო. როცა მამაკაცი გვყავს სახეში, ჩვენ ვხედავთ, რომ ყველაზედ უწინარეს უნდა განვანათლოთ ადამიანი და რაკი ადამიანი განათლებულია, მალე გაიგებს თავისს მოვალეობას, რომელიც მან უნდა იკისროს იმ გარემოების მიხედვითა, რაშიაც ცხოვრება ჩააყენებს,

და მალე შეიძენს იმ განსაკუთრებულ ცოდნასაც, რაც დასჭირდება ცხოვრების ამა თუ იმ გზაზედ.

ამის შემდეგ, რასაკვირველია, სასაცილოა ის სურვილი, რომ მამაკაცი ვამზადოთ მარტო საკარგ-ქმროდ და საკარგ-მამოდ. განა ამავე აზრით არ უნდა მივმართოთ ქალების სწავლა-განათლების საქმეს? განა ქალიც არ უნდა გამოვზარდოთ იმის შესაფერად, რასაც სიტყვა ადამიანი ჰნიშნავს მამაკაცის შესახებ? განა საჭირო არ არის ყოველი ჩვენი მეცადინეობა მივაქციოთ იმაზედ, რომ ქალს გონება გავუხსნათ ქეშმარიტის აზრებისათვის, აღუფრთოვანოთ გულის-ტკივილი კაცობრიულის და მოქალაქობრივის ინტერესებისათვის, გავაგებინოთ იგი ვალი, იგი თანამდებობა, რომელიც ამ ინტერესებს თან მოსდევს? ესეთის აზრებით, რწმენით და თვალთა-მხედველობით დედაკაცი გაუთანასწორდება მამაკაცსა და მისებრივ ადვილად გაიგებს, ადვილად მიხვდება მოვალეობას კაი ცოლობისას, კაი დედობისას, და უკვე განათლებული ჰქუითა და გულით ადვილად შეიძენს იმ განსაკუთრებულს ცოდნასაც, რომელიც ოჯახში ასე თუ ისე მისთვის საჭირო იქნება“.

აი დღეს დედათა საქმე რა გზაზედ და რა ფართოდ არის დაყენებული რუსულ ლიტერატურაში და ჩვენი პატივცემული ქალი-ავტორი ამოადა ჰკდილობს გამოვლილ გზაზედ უკანვე დაბრუნებას. ამ ახალს მოძღვრებას დედათა საქმის შესახებ ვერავინ გაემკლავება, რადგანაც დღევანდელი ბურთი და მოედანი უფრო მეტის ცნობიერებით, უფრო მეტის სიმართლით და საბუთით ამ მოძღვრებას დაუჭერია არამც-თუ მარტო რუსეთში, სხვაგანაც. დღეის ამას იქით აგრე სამართლიანად განდიდებულს და გაფართოებულს საქმეს ველარავინ გამოჰკვებავს წინანდე-

ლის ნამცეცებითა. ჩვენ ამასაც ვიტყვით, რომ მართლ ამ მოძღვრებას შეუძლიან თავი გაატანინოს დედათა საქმეს ყოველთა სასიხარულოდ და სასიქადულოდ, და ვისაც დედათა საქმის სიდიადე გულწრფელად და გაგებულად გულში სდებია, არა გვგონია, ამ გზაზედ საქმის დაყენება მიიჩნიოს გზის გამრუდებად და არა გასწორებად.

შპანონოდ-მოგილთა უფლები
(1898)

უკანონოდ-შობილთა უფლება

I

შიდა-რუსეთის გაზეთები ერთს იმისთანა ამბავს იწერებიან, რომელსაც არც ერთი კაცთმოყვარე და მართლა განათლებული ადამიანი გვერდს ვერ აუქცევს და შეუმჩნევლად არ დააგდებს. იგინი გვაუწყებენ, რომ ახალი კანონპროექტი მზადდება, რომელსაც საგნადა აქვს ცოტად თუ ბევრად ადამიანური უფლება მიანიჭოს იმათ, ადამიანად იცნას იგინიც, ვისაც კანონი ღღევანდლამდე უფრო სდევნიდა, ვიდრე სწყალობდა. ამისთანანი არიან ეგრეთ-წოდებულნი უკანონოდ შობილნი, ესე იგი იგინი, ვინც თვისდა საუბედუროდ იბადებიან ქორწინებით შეუღლებას გარეთ. ყველას მოეხსენება, რომ ამ-გვარად შობილისათვის არც საზღოია, არც გვარია, არც დედა, არც მამა, არც მამეული, არც დედეული ქონება, არც მამა-შვილური და დედა-შვილური განწყობილება. ერთის სიტყვით, რაც ქვეყანაზე ერთ სისხლ-ხორცობა, მამა-დედა-შვილობა, ნათესავობა წილს უდებს ადამიანს, ამას ყოველფერს მოკლებულია, ვინც იბადება დაუქორწინებელ დედ-მამისაგან.

ასე უწყალოდ ყოფნა უბედურად დარჩენილისა სწორედ უღმობელობაა, გულქვაობაა, ცოცხალ-მკვდრად დამარხვაა უდანაშაულო და უცოდველის ადამიანისა. იმას ნულარ ვიტყვით, რომ ეს ერთი იმისთანა უსამართლობაა, რომლის გამო კაცი ჰორთის, თუ კარგად ჩააკვირ-

დება. თუ დედ-მამის მოქმედება ამ შემთხვევაში, კანონის და საზოგადოების თვალთ, საზღაური დანაშაულობა და ცოდვაა, შვილი მათი რათ უნდა დაისაჯოს მათის ცოდვის და დანაშაულობის გამო? მისი რა ბრალია, რომ დედ-მამამ უკანონოდ გააჩინა და ეს ამბავი დედ-მამისა საზღაურად რათ უნდა გაუხდეს შვილსა? მერე რა სასჯელი, რა საზღაური! ყოველივე პატივი და ღირსება, ყოველივე კაცებური ურთიერთობა, რითაც-კი ამ წუთის-სოფელში ჰთამამობს და თავს იწონებს სხვა ყოველი ადამიანი, უკანონოდ შობილს თვალის ახილებისსავე წართმეული და ჩამორთმეული აქვს. იგი უდედ-მამოა, თუ დედ-მამა გასწირავს, იგი უნათესავოა, უსახელოა, უგვაროა, უხარისხოა, არც მამეულის ქონებაზე მიუწვდება ხელი, არც დედეულისაზე და ყოველფერში უმწეო და უნუგეშოა. რა დააშავა? ვის რა წაართვა? ვის რა შესცოდა? განა აქ ადამიანს გულის-ტკივილი დაუამდება, რომ პასუხად უთხრან: მისი დანაშაული ის არის, რომ მისი დედ-მამა შესცდა და უკანონოდ გააჩინეს შვილიო?

დევნა და შეჩვენება უკანონოდ შობილისა დიდის ხნის ამბავია ქვეყანაზე. ამ დევნამ და შეჩვენებამ იქამდე მიალწია, რომ დედ-მამას მამა-შვილური და დედა-შვილური უწმინდაესი გრძნობაც-კი აგმობინა და მაშინ, როდესაც კანონიერად შვილის ყოლა მთელის ოჯახისათვის დიდს სიხარულს და დღესასწაულს შეადგენს, უკანონოდ შვილის გაჩენა საწყევლად და საკრულველად მიაჩნია დედ-მამას, და საცოდავს, უმწეოსა და უცოდველს ახლად-შობილს პაწაწას ხშირად ან ადრე და მალე გამოასალმებენ ხოლმე ამ შეუბრალებელს წუთის-სოფელს დედ-მამანივე, ან სხვას გადაუგდებენ თავიანთს სისხლ-ხორცს, თავიანთს ტირილითა და კვნესით ნაშობს.

რა თქმა უნდა, ამ ორისავე სახის საქციელს დედ-მამისას კანონი დიდ დანაშაულობად სთვლის და დიდს სასჯელსაცა სდებს, თუ შეუტყო, და, მაშასადამე, კანონი აქ არაფერს შუაშია. კანონს აქ ვერაფერს დასწამებს, ვითომც ამ-გვარ დანაშაულობას დღეს-აქამომდე ხელს უწყობდეს, ან უჩუმიდებოდეს. კანონი ყოველთვის სამართლის ხმლით ხელში წინ ედგა ამისთანა დანაშაულობას. ხოლო შიში კანონისა ამ შემთხვევაში ხშირად ადგილს უთმობს ხოლმე შიშს სირცხვილისას, განკიცხვისას, ძრახვისას და ყბად-აღებისას საზოგადოების მხრით, და აი ყოველივე ეს არის მიზეზი იმ ყოველ-გვარ ბოროტისა, რაც დედ-მამის უკანონოდ დაახლოებას მოსდევს სისხლის სამართლის თვალთ. მართალია, კანონის სათავე ცხოვრებაა, მაგრამ არც უიმისობაა, რომ კანონი არ მოქმედებდეს თვით ცხოვრების ავკარგიანობაზე. აქ ერთმანეთის ზედგავლენა უეჭველია და აუცილებელი: თუ ცხოვრება სწურონის კანონს, კანონიც სწურონის თვით ცხოვრებასა და, მაშასადამე, საზოგადოებასაცა, ერსაცა.

დღეს-აქამომდე უკანონო შვილს და დედ-მამის უკანონო დაახლოებას, რაც გინდ წმინდა გრძნობა და დიდი სიყვარული წინ უძლოდეს, თითონ კანონიც იმავე წყრომით და განკიცხვით უყურებდა, როგორც საზოგადოება. კანონის მიერ ასეთის თვალთ ყურება, რა თქმა უნდა, ცოტად თუ ბევრად კვერსა სცემდა საზოგადოებაში ამ საგანზე ძველათგანვე ფეხმოკიდებულ აზრსა და ძირს უმაგრებდა. ეხლა-კი სულ სხვას უკეთესს და სამართლიანს გზას დასდგომია კანონმდებლობა, როგორც გაზეთები გვაუწყებენ, და ამისი აუცილებელი სიკეთე ის იქნება, რომ თვით საზოგადოებასაც მოუღებება გული და ისეთის შერყენებით აღარ მოექცევა ასე თუ ისე შეცდო-

მილ მშობლებს უკანონო ზეგლისას, რომელნიც შესაბრალე-ბელნი უფრო არიან, რაკი ესეა, ვიდრე შესაჩვენებელნი და ჩასაქოლავნი. ზოგიერთისათვის შერცხვენა, სირცხვი-ლი ჯვარცმაზე უარესია და ეს არის მიზეზი, რომ ზოგი დედა თავს იწამლავს, ზოგი თავს იფუჭებს, ზოგი თვისს ნაშობს ასე თუ ისე იმეტებს, რომ სირცხვილს დაემა-ლოს, მიეთაროს და ჩვენს განკიცხვას და ძრახვას გა-დაურჩეს.

განა ადამიანთა. საზოგადოებისათვის, კრებულისა-თვის ამისთანა ყოფა-ცხოვრება, ამისთანა ურთიერთობა შესაწყნარებელია და საკადრისი? ცოდვა დედ-მამისა ამ შემთხვევაში მოსაწონებელი, რასაკვირველია, არ არის, ცოდვას ცოდვის სახელი უნდა ერქვას, მაგრამ მად-ლია ადამიანი ადამიანს ისე მოექცეს, რომ უბედურება დაუნელოს, სიმწარე დაუტკბოს, უნუგეშოს ნუგეში მია-წოდოს და მაინც-და-მაინც ცოდვილი იქამდე არ მიიყვა-ნოს, რომ იძულებულ ჰქმნას ან თავი მოიკლას, ან თვისი ნაშობი წყალს მისცეს. ადამიანურმა გულმტკივნეულობამ რომ ერთი ამისთანა ცოდვილიც შეიწყნაროს და ბო-როტს გადაარჩინოს, ისიც დიდი მადლი იქნება. მადლია მამისთვის, მადლია დედისთვის, მადლია სრულად უცო-დველ ბავშვისათვის, რომელსაც ხშირად შობის უმაღვე სიკვდილი, ან ქუჩაში გადაგდება მოელის მარტო იმის-თვის, რომ დედ-მამანი შესცდნენ, უკანონოდ ჰშობეს და ჩვენს სირცხვილს შეუშინდნენ.

თუნდ ესეც არ იყოს, აბა იფიქრეთ: რა ტანჯვა-წამებაში უნდა იყვნენ, რა ცეცხლში უნდა იწვოდნენ ან დედა, ან მამა, თუ ადამიანობა არ დახშვიათ, როცა სირ-ცხვილისა და შერცხვენის შიშის გამო ან თავისს თავს იმეტებენ სასიკვდილოდ, ან თავისს სისხლ-ხორცს შეილ-

სა მაშინ, როდესაც ბუნება ეუბნება: აი შვილი და გაი-
ხარეთო! აქ სასჯელი განა ერთი ათასად არ აღემატება
ცოდვას!.. განა სამართალია, ადამიანმა ადამიანი ამ გა-
ხურებულ თონეში ჩააყენოს! განა ცოტა მაგალითია, რომ
ეს ასე მომხდარა! სისხლის სამართლის მატთანე სავსეა
ამისთანა მაგალითებით და რამდენს სხვას კიდევ ამისთა-
ნა ამბავს ჩაუვლია ისე, რომ სამართლის კარამდე არც-კი
მიუღწევია.

ესეთი კაცთა-შორისი უსამართლო, უმადლო და
უღმრთელი ურთიერთობა, რასაკვირველია, ოდესმე თავის
დროსა და ჟამს მოიჭამს და მარტო ისტორიაში-ღა თუ
დარჩება კაცობრიობის არა-სასახელო სახსოვრად, ვი-
თარცა საწყაო ჩვენის ეხლანდელის გულის სიკეთისა და
საზომი ჩვენის ტკუა-გონების თვალთა მოკლედ ხედვისა.
ზემოხსენებული კანონპროექტი, როგორც შემდეგს წე-
რილში დავინახავთ, ამ მხრით საქმის გასწორებას ჰლა-
მის და საგნადა აქვს ცოტად თუ ბევრად მოარბილოს
ეხლანდელი გულქვაობა საზოგადოებისა და უფრო სამარ-
თლიანის თვალთ მიახედოს უკანონო მამა-შვილობასა და
დედა-შვილობაზე, ვიდრე ეს აქამომდე იყო. ასეთი წინ
ფეხის გადადგმა კანონისა თუკი ასრულდა და განხორ-
ციელდა, მოასწავებს განზე გადგმას ადამიანობის მიჯნე-
ბისას ამ წუთის სოფელში და ერთი უმთავრესი საგანიც
ეს არის ეგრეთ-წოდებულ პროგრესისა, სხვათა შორის.

II

ჩვენს გუშინდელს მეთაურში მოვიხსენიეთ, რომ მზად-
დება კანონპროექტი უკანონოდ შობილთა შესახებ შიდა-
რუსეთის გაზეთების სიტყვით. ესევე გაზეთები გვაუწყე-

ბენ, რა გზით განუზრახავთ გასწორება ამ შემთხვევაში საქმისა და რა წეს-რიგობა დაუპირებიათ დაადგინონ ამ საქმის უფრო სამართლიანად წარმართვისათვის. იგი წეს-რიგი ჩამოთვლილია იმ გაზეთში, საიდანაც ეს ამბავი შევიტყეთ, და რომ ჩავუყვირდეთ, დავინახავთ, რომ უკანონო შვილი ისე უნუგეშოდ და უმწეოდ აღარ აახელს თვალს ამ წუთის-სოფელში შემოსასვლელად, როგორც აქამომდე იყო. კანონპროექტი გარკვევით და ცხადად ამბობს, რა უფლება და მოვალეობა უნდა მიეკუთვნოს ცალკე დედას, ცალკე მამას და ცალკე უკანონო შვილს.

აქ ყველაზე უწინარეს სახსენებელი ის არის, რომ მშობლობის უფლება (родительская власть) ეძლევა დედას მთლად და განუყოფელად და არა მამას. ამასთან დედა მოვალეა უპატრონოს შვილს, გაზარდოს და მისი ინტერესების წარმომადგენელი იყოს ყველგან, საცა-კი საჭიროება მოითხოვს. ხარჯს უკანონო შვილის გაზრდისას და სწავლებისას კანონპროექტი ვალადა სდებს, შეძლებისამებრ, დედას, ვიდრე შვილი სრულწლოვანი შეიქმნება. უკანონო შვილს გვარი დედისა უნდა მიეთვისოს, და თუ დედა არ იციან ვინ არის, სახელი ნათლიასი, მამეულად გადაკეთებული უნდა მიეცეს გვარად. ოც-და-თერთმეტის წლის განმავლობაში დაბადებიუდან უკანონო შვილს ნება აქვს სამართლით დაიმტკიცოს თავისი შთამომავლობა ამა თუ იმ დედაკაცისაგან. დედეულის მამულსა და ქონებაში უკანონო შვილს ისეთივე მონაწილეობა ეძლევა, როგორც კანონიერ შვილს.

მამის შესახებ კანონპროექტს სულ ახალი წესი შემოაქვს, აქამდე არსებულ კანონებში არ-ხსენებულნი: მაგალითებრ, მამა უკანონო შვილისა მოვალეა, თავისი შეძლებისამებრ, იტვირთოს ხარჯი, რაც-კი მოუნდება გა-

ზრდას, მოვლას და სწავლებას უკანონო შვილისას, ვიდრე სრულწლოვანი შეიქმნება, თუ დედის შეძლება არ გასწვდა და ყოველ ამას არ ჰყოფნის. უკანონო მამა აგრეთვე მოვალეა აძლიოს ხარჯი თვით უკანონო შვილის დედასაც თავის შესანახად, თუ დედას ამისათვის შეძლება არა აქვს, ან ულონოა თავისის საკუთარის შრომით და გარჯით იზოვნოს საცხოვრებელი სარჩო. ორსავე შემთხვევაში სამართალმა იმოდენა ხარჯი უნდა დაავალოს უკანონო მამასა დედისა და შვილის სარჩენად, რაც დედის შეძლებას აკლია. ეს მოვალეობა უკანონო მამისა, რომ სახსარი ცხოვრებისა მისცეს დედასა და შვილს, თვით მამის სიკვდილ შემდეგაც უნდა შესრულებულ იქმნას და მისმა ქონებამ უნდა იხადოს იმ მემკვიდრეობის წილის კვალობაზე, რომელიც შეხვდებოდა უკანონოდ შობილს, მამისაგან შვილად მიჩნეულს.

ეს შვილად მიჩნევა უკანონო შვილისა ახალი ამბავი აწ არსებულ კანონებისათვის. უკანონო მამას ნება ეძლევა თავისი უკანონოდ შობილი შვილი შვილად აღიაროს და თავისი კეთილის ნებით მიანიჭოს უფრო მეტი უფლებანი, ვიდრე კანონითა აქვთ უკანონოდ შობილთა. უკანონო მამას შეუძლიან ნოტარიალურ წესით, ანდერძით, ან ადგილობრივ მოსამართლესთან განცხადებით თავისი უკანონო შვილი იშვილოს და ამით უკანონო შვილს მიენიჭება მამეულობის სახელწოდება და მამეული გვარი. გარდა ამისა, მიენიჭება უფლებაც მემკვიდრეობისა მამის ქონებასა და დედულ-მამულში, ხოლო კანონიერ შვილებთან თანასწორად კი არა, თუ კანონზე მივარდება საქმე გაყოფისა და განაწილებისა. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ნაშვილევს წილი უნდა მიეცეს მართო იმის ნახევრიდამ, რაც კანონიერ შვილების საწი-

ლობელია. სხვა არა-რა საზოგადო უფლებანი კანონიერ შვილებისა ნაშვილევს არ მიეთვისება, მამის ტიტული, წოდებრივი უფლებანი არ გადადიან უკანონო შვილზე, ამიტომაც ეს უკანასკნელი უნდა ჩარიცხულ იქმნან ხარჯთმძღველთა მკვიდრთა შორის.

მამას, რომელმაც თავისი უკანონო შვილი იშვილა, ნება აქვს ზედამხედობა იქონიოს შვილის მოვლასა, გაზრდასა და სწავლებაზე, თუნდ შვილი დედის ხელთ იყოს. მამას ნება აქვს, იყოს მის აპეკუნადაც და თუ, ვინიცო-ბაა, უკანონო შვილს დედა მოუყვდა, ან არ იციან დედა ვინ არის, მაშინ მშობლობის უფლება მამას უნდა ეკუთვნოდეს. მამას, როცა შვილად აღიარებს თავისს უკანონო შვილსა, ნება არა აქვს დაასახელოს დედა მისი, თუ მეტრიკის წიგნში დასახელებული არ არის. თუ უკანონო შვილის მამას კანონიერი ცოლი ჰყავს და მასთან კანონიერი შვილებიც, იგი ვერ იშვილებს უკანონოდ შობილ შვილს, ცოლის ნებადაურთველად და თვით ყმაწვილის დაუკითხავად, თუ 14 წლის ასაკშია ყმაწვილი.

თუ მამას, რომელმაც თავისი უკანონო შვილი იშვილა, კანონიერი შვილებიცა ჰყავს, მაშინ მამისაგან სამკვიდროდ დარჩენილ ქონებიდამ ნაშვილევს უნდა ერგოს წილად ნახევარი იმისი, რაც ერგებოდა, კანონიერი შვილი რომ ყოფილიყო. თუ კანონიერი შვილები არა ჰყავს და მემკვიდრეობა რჩებათ ძმებსა და დებს ნაშვილევის მამისას, მაშინ სამკვიდროს უნდა გამოაკლდეს საქვრივო კანონიერ ცოლისათვის და დანარჩენიდან მთელი ნახევარი უნდა ერგოს ნაშვილევსა, და თუ გარდაცვალებულ მამას ნაშვილევისას ცოლის მეტი არავინ დარჩა, არც ძმები, არც დები, მაშინ, საქვრივოს გარდა, რაც სამკვიდრო ქონებაა სულ ნაშვილევს უნდა მიეკუთვნოს. უკანონო

შვილნიც, ისე როგორც კანონიერნი, მოვალენი არიან უპატრონონ და შეინახონ დედ-მამა, თუ გაქირვებაში ჩას-
ცვივიან.

ეს არის იგი, რაც კანონპროექტით შეეხება უკა-
ნონო შვილების სვე-ბედსა. ხოლო კანონპროექტი იხსე-
ნიებს იმისთანა შვილებსაც, რომელნიც დაქორწილებულ
დედ-მამისაგან შობილან და მას მერმეთ ქორწინება კანო-
ნიერად არ უცვნიათ და გაუუქმებიან. ამისთანა შვილებს
კანონპროექტი აკუთვნებს უკლებლად ყოველს იმ უფლე-
ბას, რაც კანონიერ შვილებსა აქვთ. ხოლო განქორწინე-
ბას ცოლ-ქმრობის გაყრა მოსდევს და აქ საქმე ის არის,—
ვინ უნდა გაიყოლიოს შვილები, ვინ უნდა თავისთან იყო-
ლიოს? მართალია, შვილის თავისთან ყოლა მოვალეობაა,
მაგრამ დიდი ბედნიერება და სიხარულიც არის, როგორც
დედისათვის, ისეც მამისათვის და რაკი კანონი ცოლ-
ქმარს ერთმანეთს აშორებს, ამ ორკეც ტკივილსაც წა-
მალი უნდა დასდოს: ზოგს არ ენდომება შვილისათვის
მზრუნველობის ტვირთი ჰზიდოს, ზოგი ყოველ-გვარ
წვალებას და წამებას იკისრებს, ოღონდ შვილთან
იყოს და შვილი მასთან. ამ შემთხვევაში კანონპროექტი
საქმეს ჯერ დედ-მამის ნებაყოფლობაზე ავდებს და თუ
ვერ მორიგდნენო, ვაჟიშვილები მამას შერჩნენ და ქალი-
შვილები დედასაო, და ამასთან მამას მოვალედა ხდის,
დედასთან დარჩენილ შვილების საზრდოდაც ხარჯი გას-
წიოსო და საპატრონებელი და შესანახი ღონისძიება აძ-
ლიოსო.

აი ჯერ-ხანად ის ცნობები, რაც ერთმა სატახტო
ქალაქის გაზეთმა მოგვითანა, ვითარც მის მიერ გაგო-
ნილი ამბავი. ჯერ არვინ იცის, როგორ გაივლის ეს კა-
ნონპროექტი თავისს ჯეროვანს გზას, რა დაემატება, რა

გამოაკლდება, რა სახეს მიიღებს, ვიდრე ცხოვრებაში სამოქმედო კანონად შემოვა. იგი გაზეთი, საიდანაც ეს ამბავი ჩვენ ამოვწერეთ, ქებით და კმაყოფილებით იხსენიებს-რა ამ კანონპროექტს, ერთს წუნს სამართლიანად აღსდებს, როგორც ჩვენა გვგონია, და ძალიან კკუას ახლოც არის. კანონპროექტი, როგორც ზემოთა ვთქვით, სავალდებულოდ ჰხდის, რომ ცოლიანი კაცი, თუ ნებართვა არ აიღო ცოლისაგან, ვერ იშვილებს სხვასთან უკანონოდ ნაყოლს თავისი შვილსაო. თუო, ამბობს იგი გაზეთი, ქმარმა გარეთ აიჩინა საყვარელი, აშკარაა ცოლმა ეს ამბავი საწყენად უნდა მიიჩნიოს, ან არა და უკმაყოფილო ცოლქმრობა უნდა ჰქონდეთო, რომ ამისთანა წყენას არ მოერიდოს ქმარიო. და რა საფიქრებელია, რომ ან ერთს შემთხვევაში, ან მეორეში, წყენით გაწიწმატებულმა და გაბოროტებულმა ბევრმა წილმა ცოლმა ამისთანა ქმარს თავზე ხელი გადაუსვას, ბარაქალა უთხრას და გარეთ შობილი აშვილებინოს, რაკი მის ნებაზე იქნება ეს დამოკიდებული.

აშკარაა, აქ ცოლის ნებაყოფლობის აღება მეტიმეტი ბარგია და მერე იმისთანა ბარგი, რომლის სიმძიმის ქვეშ გაისრისება ყოველივე პატიოსანი გულთათქმა აღამიანისა, თუნდ პატიოსანი და გულწრფელი სურვილი დღე-და-ღამ ძალას ატანდეს შემცოდველს მამას საიმისოდ, რომ თავისი შვილი იშვილოს და მით ბუნებური და ზნეობური კანონი, მის მიერვე პირქვე დაცემული და გმობილი, აღადგინოს, თითონაც მოისვენოს სულითა და გულით სინიდისის ქენჯნისაგან და უცოდველს ბავშს თავისი ცოდვა საზღაურად არ გაუხადოს, ან დაბადებისვე უმაღლ, ან როცა ცხოვრების მოედანზე ფეხს გასდგამს.

[1898 წ.]

მზრებელთა საპროცესო
(1888)

ეპრაელთა საკითხზე

არც ერთს ერს არ გამოუვლია იმდენი სატანჯველი და წამება, რამდენიც ეპრაელთა ერს თავს გადაჰხედია. ამ ოდესმე დიდებულს და სახელგანთქმულს ერს ბედმა ხელიდამ გამოსხლიტა სამშობლო და თვითმყოფელობა და განაბნია იგი მთელის დედამიწის ზურგზე, ჩაათესლა უცხო ქვეყნებში, სადაც ეპრაელებს მოელოდა ყოველგვარი ტანჯვა და წვალება. აზიასა და ევროპაში, აფრიკასა და ამერიკაში, ყველგან ერთი და იგივე ბედი სდევნიდა უბედურს ერსა, რომელიც იბრძოდა და იბრძვის ყოველნაირის საშუალებით, რათა თავი დაიცვას და არ გახდეს მსხვერპლი ძულებისა და წამებისა. ამდენი ხანია ეს ერი მოგზაურობს მთელს დედამიწის ზურგზე და ამ ხნის განმავლობაში არა ყოფილა ისეთი სატანჯველი, რომელიც ეპრაელებს არ გამოეცადოს. აბა რომელი საბუთი არ უხმარიათ და ხელზე არ დაუხვევიათ ეპრაელთა სადევნელად და საწვალებლად? არ მოიპოვება ისეთი ისტორიული უსამართლოება, რომელსაც ეპრაელები არ დაეჩაგროს. სდევნიდნენ ეპრაელებს—ვითარცა ერს, სდევნიდნენ—ვითარცა თავისებურისა და განსაკუთრებულის რჯულის მაღიარებელთ, სდევნიდნენ—ვითარცა უსამართლო ეკონომიურის წესწყობილების წარმომადგენელთ და სხვა ერთა ეკონომიურ მჩაგვრელებს. მდევნელები ხან ერთს საბუთს აძლევდნენ უპირატესობას, ხან მეორეს და

არასოდეს არ დამცხრალა სიძულილი ებრაელთადმი.

ეხლაც-კი, როდესაც ეგოდენს ჰალაღებენ კაცთმოყვარეობაზე, იმავე საბუთების ძალით სდევნიან იმათ იქაც-კი, სადაც თითქოს აღგილი არ უნდა ჰქონდეს სიძულილსა და დაუნდობლობას. ეს რამდენი ხანია ევროპაში არსებობს ეგრეთ-წოდებული ანტისემიტიური, ესე იგი ებრაელთა მოწინააღმდეგე მოძრაობა, რომელიც სცდილობს რაც შეიძლება მეტად შეავიწროვოს და დაჩაგროს ებრაელნი. ნამეტნავად ავსტრიასა და გერმანიაშია ძლიერი იგი მოძრაობა, ისეთ წრეშიაც კი, რომლისაგანაც ნაკლებად მოსალოდნელი და საფიქრებელი იყო. ჩვენ ვამბობთ ავსტრიისა და გერმანიის მწერლობისა და განათლებულის საზოგადოების ერთს ნაწილზე. ზოგი გაზეთი მუდმივ ებრაელთა წინააღმდეგ იბრძვის; სტუდენტებიც-კი, რომლებისაგანაც საფიქრებელიც არ უნდა იყოს რომლისამე ერისადმი სიძულილი, საქვეყნოდ ღალატებენ და მოქმედებენ ებრაელთა წინააღმდეგ. ამას-წინათ ვენაში აკუროთხეს ძეგლი გლაზერისა, იუსტიციის მინისტრად ნამყოფისა. გლაზერი გვარ-ტომობით ებრაელი ყოფილა და ამიტომაც, როცა უნივერსიტეტის რექტორმა, ფოკელმა, დაიწყო ლაპარაკი განსვენებულის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე, სტუდენტებმა შეჰქმნეს ისეთი ხმაურობა, რომ უნივერსიტეტის მთავრობა იძულებული გახდა შეეჩერებინა დღესასწაული. სტუდენტები გამოვიდნენ უნივერსიტეტის დარბაზიდან და, როგორც აღმოჩნდა, უფროს-ერთი ანტისემიტიურის მიმართულებისა ყოფილა,—ასე გასინჯეთ, ანტისემიტიური გრძნობა არ დაცხრა არც მეცნიერების ტაძარში განსვენებულის სახელის წინაშე. გარდა ამისა, ამას წინათ, როცა ასამართლებდნენ შენერერს, ამ უკანასკნელის მომხრეებმა საქვეყნოდ აღიარეს, შენერერს რომ

ებრძანებინა ჩვენთვის, ებრაელებს თავს დაეცით და ამოს-
წყვიტეთო, ჩვენ ხმაამოუღებელივ შევასრულებდით იმის
ბრძანებასაო.

ანტისემიტიურს მოძრაობას ძალიან დაუფიქრებია
გერმანიის მმართველობაცა. ამასა ჰმოწმობენ ზოგიერთი
გაზეთები, რომელნიც ლაპარაკობენ ებრაელთა ყოფა-
მდგომარეობაზე. ეს გაზეთები ამბობენ, რომ სხვა ქვეყ-
ნებშიაც თანდათან ძლიერდება ანტისემიტიური მოძრაო-
ბაო. ამის მიზეზი ეროვნული სიძულილი და რელიგიური
ფანატიზმი-კი არ არის, არამედ ეკონომიური ძლიერება
ებრაელთა კაპიტალისტებისა, რომლებიც ხელში გროვდე-
ბა აუარებელი სიმდიდრე საფრანგეთისა, გერმანიისა და
სხვა სახელმწიფოებისაო. ამ გარემოებას არა მარტო ეკო-
ნომიური მნიშვნელობა აქვს, არამედ პოლიტიკურიცაო,
და თუ ებრაელთა ეკონომიურს გაძლიერებას თავის დრო-
ზე არ შევებრძოლებით, კაპიტალი შეიქმნება ყველა სა-
ხელმწიფოებზე უფრო ძლიერი და საშიშიო. კაპიტალის
ხელში მოიქცევა ბედი და უბედობა ერთა და მეფეთაო.
ყველანი იმასა სჩივიან, რომ ანტისემიტიური მიმართუ-
ლება თანდათან უფრო და-უფრო ძლიერდება, ნამეტნავად
განათლებულს საზოგადოებაშიო.

რასაკვირველია, ეს გარემოება მეტად საფიქრებე-
ლია, რადგანაც განათლებულს საზოგადოებას დიდი გა-
ვლენა აქვს ევროპის ყოფა-ცხოვრებაზე. ამ ნაწილს სა-
ზოგადოებისას შეუძლიან თავისი კვალი დააჩნიოს ებრა-
ელთა ბედსა და უბედობას.

[1888 წ.]

გვარამიის საფუძვლები
(1888)

პედაგოგიის საფუძვლები

I

გაზეთებმა მოგვიტანეს ამას-წინათ ამბავი და ჩვენს „ივერიაშიაც“ თავის დროზედ მოვიხსენიეთ; რომ პრუსიაში დედათა სასწავლებლებში შეუნიშნავთ დაქანცვა გონებისა მოსწავლეთა ქალთათვის მეტის-მეტი სწავლებისა გამო. ამის გამო ზოგიერთი ახალი წესები დაუდგენიათ, რომ მოსწავლეთა ქალთა გარჯა და შრომა შემსუბუქებულ ექმნათ. თუ არ მეტი, ესეთივე ქანც-გაწყვეტა სულითა და ხორცითა დიდხანია შეჰნიშნეს ევროპაში მოსწავლე ვაჟებსაცა და ამის გამო თითქმის მთელი ლიტერატურა შესდგა, ნამეტნავად გერმანიასა და საფრანგეთში, საცა ამ ამბავმა უფრო ძლიერ თავი იჩინა,—და დაანალღლა, როგორც იქაურნი გამგებელნი სწავლა განათლების საქმისანი, აგრეთვე დედ-მამანიცა.

ჩვენა გვგონია მეტი არ იყოს, გამოვარკვით, ჩვენის შეძლებისამებრ, მიზეზნი ამისთანა სამწუხარო ამბისა იმ თხზულებათაგან, რომელთა ავტორნიც მოეკიდნენ ამ საქმეს შესაფერის გულმტკივნეულობითა.

ამ უკანასკნელ ხანებში საპედაგოგიო ლიტერატურაში გახშირდა ხმა-მაღლად ღაღადება, რომ ეხლანდელის სკოლის ყოფა მდგომარეობა ევროპაში თავს არ მოდის და ახალს მოზარდს თაობას სჩაგრავს, რადგანაც ცალ-მხრივია და ცალ-კერძო. ყველანი ამაზედ თანახმანი არიან, რომ

ეხლანდელი სკოლა უფრო იმაზეა მიმართული, რომ რაც შე-
საძლოა, ბევრი ცოდნა აძლიოს მოსწავლესა და ზნე-ხასია-
თის წვრთნა, სწორება და გამართვა-კი მთლად უყურად-
ღებოდ არის დატოვებულიო. ამ ცალ-კერძოდ სკოლის
მომართვის შედეგზე აი რას ანბობს ერთი ავტორი:

„სამწუხარო სურათი წარმოუდგება თვალ-წინ ყვე-
ლას, ვისაც არ ეშინიან პირდაპირ შეხედოს მართალს და
თვალი თვალში გაუყაროს. თითო-ოროლა მაგალითს გარ-
და, ეხლანდელი ყმაწვილი-კაცი ჯანით მეტად უძლურია,
საშინლად ძარღვ-მოშლილი და მოდუნებული, თითქო
სნეულიაო. საკმაოა მცირე რამ დაბრკოლება დახვდეს და
მაშინვე უღონობისაგან ხელებს ჩამოჰყრის; გულს უხეტეავს,
ხალისს უკლავს ყოველი საქმე, რომელიც-კი ცოტად თუ
ბევრად მხნედ, მედგრად ხელის მოკიდებას ჰთხოულობს,
ხანგრძლივს, დაჟინებულს, გულგაუტეხელს ბეჯითობას და
გარჯას. არ არის იგი ჩვეული თავით თვისით ისაზროს,
იფიქროს და ამის გამო ადვილად ეძლევა უარყოფას ძვე-
ლისას და სრულიადაც არა ჰნაღვლობს უარყოფილის სა-
ნაცვლოდ ახალი რამ ჩააყენოს. ყოველ ამის გამო ეხლან-
დელი ყმაწვილ-კაცობა დიდად უბედურია და ძალიან
იშვიათად შემძლებელია, რომ გონიერად, ჰკვა-დასმით
და სასარგებლოდ თავით თვისით გააკეთოს რამ და ილ-
ვაწოს. იგი უღონოა თვითმოქმედებისა და მოღვაწეობი-
სათვის.

„ზოგნი ამათგანი, — ამბობს შემდეგ იგივე ავტო-
რი,— და ეს ზოგნი საკმაოდ ბლომად არიან, ნამეტნავად
ცოტაოდნად შემძლებელ ოჯახისანი—მთელს თავის სი-
ცოცხლეს იმას ანდომებენ, რომ პროტექციით ლუკმა პუ-
რი იშოვნონ და სცხოვრებენ. პირუტყვისავით დღე-დღე-
ურად, თითონაც არ იციან, რისთვის არიან და სად მი-

დიან: სკამენ, სმენ, თამაშობენ ქალაღდს, ჰტანციობენ, არშიყობენ, ჰმსახურობენ იმდენად, რომ ჯამაგირები ილონ. ეს ჯურა ხალხი მთლად ხელ-ასაღებელი ხალხია: ყოვლად უფარგისი, უხეირო, არარაის მაქნისი. ამათმკვდარი აქეთ ყოველივე ფანტაზია, ყოველივე აზრი, ყოველივე გრძნობა, ნაძირალ გრძნობის გარდა. ცოდნა, სკოლაში მიღებული, ზოგჯერ საკმაოდ ბევრიცა, ამათთვის მეტი ბარგია და მალე დაებღერტებათ, გაეფანტებათ ხოლმე (ხოვრების გზაზედ).

„სხვანი, უფრო ნიჭიერნი—ხელგამომავალნი არიან და ჯერ სკოლაშივე გამოარკვევენ ხოლმე,—რა საქონელსა აქვს გასაღალი საზოგადოების ბაზარში ამა-და-ამ დროს. ამათი ფანტაზია, აღფრთოვანებული ადვილად გამდიდრების ცოცხალ მაგალითებითა, წინ გადუფენს ხოლმე სარჩოიანს გზას ვეჭილისას, მკურნალისას, ინჟენერისას, არქიტექტორისას, მზითვიან ცოლის, თუ შემძლებელ ქმრის შერთვისას—ერთის სიტყვით, უხატავს იმ გამორკვეულს იდეალს ხერხიან კაცისას, რომელსაც საგნადა აქვს ადვილად გამდიდრება და მერე მაძლარი განცხრომა გაურჯელად და უშრომელად. ამ ჯურის ხალხი ყველაზედ უარესნი, ყველაზედ მავნებელნი მუქთამჰამელნი არიან და მეტის-მეტად საშიშარნი თავის ქვეყნისათვის, რადგანაც ყოველ წუთს მზად არიან მიჰყიდონ იმისი სვე-ბედი იმას, ვინც მეტს მისცემს“.

რა თქმა უნდა, რომ ავტორი აქ ჰლაპარაკობს უფროს-ერთზე, უმრავლესობაზედ. ვინ იტყვის, რომ თითო-ოროლა სასიხარულო მაგალითიც არ იყოს ეხლანდელს ყმაწვილ-კაცობაში. უამისობა ხომ ქვეყნის უკუქცევა იქნებოდა. ავტორი მარტო უმრავლესობის, უფროს-ერთის

უფერულობას, უღონობას გვანიშნებს და ამაში არა გვეგონია იგი გაამტყუნოს ვინმემ. იგი ამბობს, რომ:

„ბევრმა ყმაწვილ-კაცმა არ იცის, რა გზას დაადგეს და საით წავიდეს; ამის გამო ყმაწვილი-კაცი სასოწარ-კვეთილებას ეძლევა, გული უტყდება, აღარათვისათვის ერჩის. ეს სასოწარკვეთილება და გულის გატეხა ჰქვას უშრობს, გრძნობას უხშობს, უკლავს ყოველს ხალისს მოქმედებისას, რომელსაც მისგან მოელის იმისი სამშობლო და რომლისათვისაც ამ სამშობლოს გაუწყევია ღვაწლი იმ იმედით, რომ ჩემის შვილის მოქმედება ოდესმე გამომადგება და ერთი-ორად მაინც მიზლავს ჩემის ღვაწლის სამაგიეროსა“.

ეს მართლა-და სამწუხარო სურათი ყმაწვილ-კაცობისა ბევრს უდგა თვალ-წინ, მაგრამ — ერთის მწერალისა არ იყოს — ეს ბევრნი ან არა ჰხედვენ ამას, ან ჰხედვენ და მარტო ჰკიცხვენ და ჰკილვენ თითონ ყმაწვილ-კაცობას, აბეზლებენ საზოგადოების წინაშე, სდევნიან და აბრუს უტეხენ, იმის მაგიერ, რომ გულდასმით ჩაუკვირდნენ თითონ მიზეზს, თითონ სათავეს ამ მართლა-და სამწუხარო და მერმისისათვის საშიშარ მოვლენისას. ნეცნიერნი, რომელთაც მართლის გულმტკიცენულობით მიუქცევიათ ყურადღება ამ უნუგეშო სურათისათვის, მიზეზს ჰხედვენ ყოველთ უწინარეს იმ საზოგადო წრის უფერულობასა და უვარგისობაში, საცა ნორჩი სული ბავშვისა პირველ იღვიძებს და მერე ზრდაში შედის. რასაკვირველია, რომ იმ წრეს, საცა ბავში პირველ ხანიდამვე ჰტრიალებს, დიდი გავლენა აქვს მთელს ადამიანის მერმისზედ. ბავშვის ნორჩი სული და გული მეტად მგრძნობიერია და მალე დამჩნევი ავისა და კარგისა, და ამიტომაც წრე, საცა ბავში და მოზარდი სულს იბრუნებს, თავის ბეჭედს ავისას და კარგისას

აუცილებლად ზედ დაასვამს ხოლმე. ამ-სახით, არავითარი ეჭვია, რომ თითონ წრეს ცხოვრებისას დიდი ზედმოქმედება აქვს მოზარდის თაობის მერმისზედ. ხოლო არის მეორე საგანიც, რომელსაც, თუ არ მეტი, ნაკლები ზედმოქმედება არა აქვს ადამიანის ავ-კარგიანად გამოსვლაზედ. ეგ მეორე საგანი სკოლაა. ევროპაში ამ მხრით გამოიძიეს ეს ეხლანდელის სკოლის ყოფა-მდგომარეობა და ერთს დიდს ბრალს იმ სამწუხარო ამბისას, რომელიც ჩვენ ზევით მოვიხსენიეთ, თითონ სკოლის ეხლანდელს ყოფა-წყობილებასა სდებენ.

რა-გვარია ეს ბრალი და რამოდენად საბუთიანია — ამას შემდეგს ნომერში ვაცნობებთ ჩვენს მკითხველებს.

II

ჩვენ წინა-წერილში იმაზედ შევწყვიტეთ სიტყვა, თუ, — მეცნიერნი რა-გვარს ბრალსა სდებენ ეხლანდელს სკოლას და რამდენად საბუთიანად უკიჟინებენ, რომ თავის დანიშნულებას არ ასრულებსო. ვიდრე ამ ბრალის და საბუთების ჩამოთვლას შევუდგებოდეთ, ჯერ პირველად საჭიროა ვიცოდეთ, — რა უნდა მოეთხოვებოდეს სკოლას. ამის პასუხად ბევრს გამოუთქვამს აზრი და ყველა ეს აზრი, სხვადასხვაფერად გამოთქმული, ერთს საფუძველზეა აგებული, ერთის სათაგიდამ წარმომდინარებს. ეს საფუძველი, ეს სათავე ის არის, რომ სკოლა ერთსა და იმავე დროს უნდა სწუროთენიდეს კიდევ ბავშსა და ასწავლიდეს კიდევ. წუროთენა და სწავლა ხელი-ხელს გადაბმული უნდა ვიდოდეს სკოლაში.

წუროთენა სხვაა და სწავლა სხვა. ერთს ერთი საგანი აქვს და მეორეს — სხვა. წუროთენა მიმართულია ზნე-

ხასიათის ზრდასა და განვითარებაზე და სწავლა-კი—გონების გახსნასა და მსჯელობის გაძლიერებაზე. საკმაო არ არის, რომ კაცი მეცნიერი იყოს, დიდი სწავლა მიეღოს, ბევრი ცოდნა შეეძინოს. ამასთანავე იგი კაი კაციც უნდა იყოს და კაი-კაცობის შემძლებელობაც ჰქონდეს. ეს კაი-კაცობა და კაი-კაცობის შემძლებელობა მარტო ზნე-ხასიათისაგან ეძლევა ადამიანს. ავი კაცი რამოდენადაც მეცნიერია და დიდად სწავლული, იმოდენად უფრო ძლიერ საშიშარია, უფრო დიდად მავნებელია. ეს ყველამ იცის და, გვგონია, ბევრსაც თავის თვალთ უნახავს და გამოუცდია. რათ უნდა იყოს კაცი ავი, როცა მხოლოდ სწავლულია და არა ზნე-ხასიათ გაწურთენილიცა?

სავსება ერთობ ადამიანისა იმაშია, რომ მის გონების აღმატებულებას შეწონილ ჰქონდეს აღმატებულება ზნე-ხასიათისა. საჭიროა ზნე გაწმენდილი და გაფაქიზებული ჰქონდეს პატიოსნებითა, ნამუსიანობითა, კაცთმოყვარეობითა და სამართლიანობის გრძნობითა. უამისოდ მისი მსჯელობა და ყოფაქცევა ერთმანეთს გადუღდება, ერთმანეთს არ შეეთანხმება, მისი აზრი სხვა იქნება და ყოფაქცევა სხვა, გონება ერთს ეტყვის და გული სხვას აქმნევინებს. უზნეობა, უხასიათობაც ეს არის და ამ უზნეობითა და უხასიათობით არის ავი ზნეუწრთენელი სწავლული კაცი.

ქეშმარიტი განათლება განვითარებულ გონების და გაწურთენილის ზნე-ხასიათის ერთმანეთთან შეუღლებაა განუყრელად. თუ კაცს ან ერთი აკლია, ან მეორე, იგი განათლებული არ არის და, ჩვენის ფიქრით, ისევ გონება-განუვითარებელი და ზნე-ხასიათ გაწურთენილი კაცი სჯობია, ვიდრე გონება-განვითარებული და ზნე-ხასიათ გაუწრთენელი. ხოლო ზნე-ხასიათის წურთენა დიდად დამო-

კიდებულია სწავლასა და ცოდნაზედა, და ამიტომაც ჩვენა გვგონია, რომ თუ სკოლას უნდა თავის დანიშნულება შეასრულოს, ეგ სწავლა-ცოდნა ზნე-ხასიათის წურთვნასაც უნდა შეუტრჩიოს, ესე იგი იმ თვისების სწავლა-ცოდნა უნდა აძლიოს, რაც გონების გახსნილობასაცა ჰშველის და ზნე-ხასიათის წურთვნასა და დამთავრებასაც უზღუდა და ჰრგებს.

რასაკვირველია, ზნე-ხასიათის წარსამატებლად წურთვნას სკოლაში თავისი საკუთარი გზაცა აქვს, თავისი საკუთარი სახსარიცა. ამ შემთხვევაში დიდად დიდი მნიშვნელობა აქვს მთელს გამგეობას სკოლისას საერთოდ და ოსტატს და მოხელეს ცალკე. ამ შემთხვევაში დიდი რამ არის ოსტატის მოხერხებულობა, ყოფაქცევა, მაგალითი, სიფრთხილე, წინდახედულობა. ერთს მშვენიერს ამბავს გვიამბობს ერთი მწერალი მასზედ თუ, — წინდახედულად და გონიერად მოქცევა ოსტატისა რის შემძლებელია ზნე-ხასიათის წურთვნისათვის. თუმცა გრძელია ეს ამბავი, მაგრამ ისე კარგი რამ არის, რომ გვსურს სულ ამოვწეროთ და მით ვასიამოვნოთ ჩვენს მკითხველებსა. აი ის ამბავი:

✓ ჯიმის დასამტკიცებლად თუ, — რა-რიგად ლბილია ბუნება ბავშვისა და რა ადვილად შესაძლოა ბავშს შთაბგონოს კეთილი, თუ გონება-გახსნილი კაცი ხელსა ჰკიდებს საქმეს და სიყვარულით ეძლევა თავის დანიშნულებას, შემდეგი მომხდარი ამბავია. ამ რამდენისამე წლის წინათ ერთმა ყმაწვილმა კაცმა, გაათავა უნივერსიტეტი თუ ღრა, ოსტატის თანამდებობა მიიღო ერთ სასწავლებელში. პირველი გასაკვეთი ერგო საშუალო კლასში, საცა უფრო მოზრდილნი შეგირდები არიან, ესე იგი ბავშობიდან ყრმობაში გადამდგარნი. ამ ხანში ყმაწვილები

უფრო ცელქები და მოუსვენარნი არიან. დირექტორმა აუწყა ბავშებს ახალის ოსტატის ვინაობა, თითონ ოსტატმაც ორიოდე ტკბილი სიტყვა უთხრა ყმაწვილებს და დაუყოვნებლივ შეუდგა სწავლების საქმეს. გასაკვეთის ახსნის დროს დასჭირდა კლასის დაფაზედ წერა. როცა წერა დაიწყო, რა თქმა უნდა, ზურგშექცეული იქნებოდა და შეგირდებს ვერა ჰხედავდა. ამ დროს დაფას მოხვდა და ზედ დააჯდა დაღეჭილი ქაღალდი, რასაკვირველია, ერთ-ერთის შეგირდისაგან ნასროლი. ოსტატმა უკან არც-კი მოიხედა და განაგრძო წერა, მითამ-და საყურადღებო არა მოხდა-რაო. როცა გაათავა წერა, მოუბრუნდა შეგირდებს და უთხრა: „ყმაწვილებო, დღეს ჩემი პირველი გასაკვეთია, პირველი ნაბიჯია ოსტატობის სარბიელზედ. სამართალსა ვთხოვ თქვენს პატიოსნებას, თქვენს სინილისსა. აბა იფიქრეთ,—მას შემდეგ, რა უპატიურებაც მომაყენა ერთმა თქვენგანმა,—რა გამწარებული გრძნობა უნდა გამყვეს მე თან თქვენის კლასილამ, საცა ჩემს სიცოცხლეში პირველად დავიწყე სწავლება შეგირდებისა. მე არ მინდა ვიცოდე, მე არ მინდა შევიტყო, ვინ არის დამნაშავე ამ ჩემს გაუპატიურებაში. რა საჭიროა!.. დეე განიკითხოს ის იმისმავე სინილისმა. მე მით უფრო ვერ გამიგია ჩემის გამაუპატიურებელის საქციელი, რომ მან ჯერ არ იცის, როგორი ოსტატი ვარ და როგორი კაცი.

იქნება, თქვენის სიყვარულის ღირსი გამოვდგე. ჯერ გამიცანით, გამომცადეთ და მერე გამიკითხეთ. დიალ, ბატონებო, სამწუხაროა, რომ ჩემი პირველი გამოსვლა საპედაგოგიო სარბიელზედ ამისთანა ამბით დაიწყო. ხელმეორედ მოგახსენებთ, რომ მე არ მინდა შევიტყო ვინ არის ამ უკადრისის ცელქობის მომქმედი. დამნაშავის სახელი რომ შევიტყო,—ვინ იცის, მეც კაცი ვარ—იქნება

გულში იმისი ჯავრი ჩაეყოლიო და ჯავრმა ცოტად თუ ბევრად იმაზე გული ამაყრევინოს“.

„როცა ოსტატმა გაათავა ლაპარაკი, შეგირდებში ჩუმი ჩოჩქოლი ასტყდა. დაიწყეს აქეთ იქით ჩურჩული, ერთი მეორეს რაღაცას ეუბნებოდა, მეორე მესამეს და ეგრე მთელს კლასს აცნობეს ერთმანეთის გულის-პასუხი. ბოლოს წამოდგა ფეხზედ ერთი მათგანი და უთხრა ოსტატს: „ნება მომეცით მე, მოვითხოვო თქვენთან ბოდიში ყველას მაგიერ: ყველა ჩემი ამხანაგები გთხოვენ გვაპატიოთ ეგ მეტად ცუდი საქციელი ერთის ჩვენგანისა“. ოსტატმა სიხარულით მიიღო ბოდიში და გამოუტხადა, რომ სამუდამოდ დავიწყებას მივეცი ეს ამბავი და გული-დამ ამოვიღეო. ამ დღის შემდეგ ამ ახალგაზრდა ოსტატის საქმე ისე კარგად გაიმართა, რომ უკეთესი არ უნდოდა: ძალიან მალე მოიპოვა სიყვარული და პატივისცემა თავის შეგირდებისაგან მთელს ხუთსავე კლასში, ზომელ-შიაც იგი ასწავლიდა“.

ერთი ასეთი ჭკვიანური, გულთბილი საქციელი ოსტატისა უფრო ძლიერ მოქმედობს ბავშვის გაადამიანებაზედ, ვიდრე სამისა და ოთხის წლის ზეპირება გრამატიკისა, თუ სხვა რისამე ამისთანისა. ✓

ჩვენ ამ ამბავმა მეტად გაგვიგრძელა წერილი და რაც სათქმელი გვქონდა, იმასაც გადაგვახვევინა. ჩვენა გვგონია, რომ ამით ბევრი არა დაშავდა-რა და თუ დაშავდა, ვეცდებით, შემდეგში დანაშაული ვიპატივოთ.

III

ჩვენ წინა-წერილში ლაპარაკი გვქონდა ზნე-ხასიათის წრთვანაზედ. ხოლო რა არის ეს ზნე-ხასიათის წრთვნა, ეს

კი ვერ ავხსენით. ამის ახსნას დიდი გამოძიება უნდა და ჩვენთვის კი ამ-ჟამად საკმარისი იქნება ვსთქვათ, რომ ზნე-ხასიათის წრთვნა ზრდაა შინაგანის კაცისა, თუ ეგრე ითქმის. რადგანაც შინაგანობა კაცისა მისი სულიერი ვინაობაა, მისი სულიერი ბუნებაა, მაშასადამე, წრთვნა ზნე-ხასიათისა ზრდაა, გარკვევა მისის სულიერის ვინაობისა, სულიერის ბუნებისა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, მისის კაცობისა, ადამიანობისა. ამიტომაც ზნე-ხასიათის წრთვნა ერთი უდიდესი, უაღრესი საგანია სკოლისა, რადგანაც გააღამიანება კაცისა თავი და ბოლოა ყოველ-გვარის წრთვნისა, ზრდისა და განათლებისა.

სხვანი ამაზე უფრო შორს მიდიან და,—სწორედ მოგახსენოთ,—არც უსაბუთოდ. ეს სხვანი ამბობენ, რომ ზნე-ხასიათის წრთვნა არამც-თუ უდიდესი, არამედ ერთადერთი საგანია სკოლისა, მისი პირველი და უკანასკნელი დანიშნულებააო. სკოლას ამის მეტი სხვა არავითარი საგანი არ უნდა ჰქონდეს და ყოველი ღონე ამას უნდა მიჰმართოს და მოახმაროსო. კაცს თუ ღონე აქვს გამოიკვიოს პატიოსანი საგანი ცხოვრებისა და, ვითარცა გამორკვეულის საგნის კაცი, ქვეყანაში იყოს ერთი რამ კეთილი თავით თვისით, მისი სულიერი ვინაობა სასურველად დადგენილია და გამართული. აი სწორედ ეს ღონე და ხერხი გამორკვევისა, პატიოსანი წყურვილი და ხერხი ქვეყანაში ერთ რამედ ყოფნისა უნდა კაცს შესძინოს სკოლამ. ამისათვის უნდა იწრთვნებოდეს კაცი სკოლაში. უამისოდ იგი არაფრის მაქნისია, რაც უნდა ბევრი სწავლა და ცოდნა ჰქონდეს, იმიტომ რომ უამისოდ იმისი სწავლა-ცოდნა უქმი საუნჯეა და თითონ კაცი დაკეტილი ზანდუკია უქმად მდებარე საუნჯისა.

ამიტომაც თითონ სწავლა და ცოდნა, რომელსაც

სკოლა. იძლევა, ისე უნდა იყოს გაანგარიშებული და შერჩეული, რომ ზნე-ხასიათის წრთენას, ამ ერთად-ერთს საგანს თვისას, გაუძღვეს და ემსახურობდეს. სწავლა-ცოდნის ძლევა მარტო იმ აზრით, რომ კაცი სწავლული და მცოდნე იყოსო, ამაო და ბოლო-მოუბმელი წადილია სკოლისა.

დღეს ყველასაგან ცხადად დანახულია, რომ ვერც ერთი სკოლა, თუნდაც უნივერსიტეტი, იმოდენა სავსებით ცოდნას ვერ იძლევა, რომ კაცი მართლა მეცნიერი და სწავლული იყოს, ამ სწავლა-ცოდნაზე შეყენებული და გაჩერებული ეს ამბავი მით უფრო საბუთად სახმარია, რომ ეხლანდელი სკოლა, თუნდა უნივერსიტეტი, მარტო სწავლა-ცოდნის შეძენაზეა მიმართული და აგებული და სხვა არაფრისათვის არ აცლის არც მასწავლებელს, არც მოსწავლესა.

თუმცა ასეა, მაგრამ ჩვენ არც ერთი კაცი არ გვახსოვს, რომ უნივერსიტეტიდამ, თუ სხვა სკოლიდამ გამოსვლის უმაღლესი თავი ეჩინოს მეცნიერებასა და სწავლა-ცოდნაში. ვისაც თავი უჩენია, იმას სკოლის, უნივერსიტეტის შემდეგ უშრომია და ეს შრომა იმით ჰქონია გაადვილებული, რომ სკოლას, უნივერსიტეტს,—ჰქონია ფიქრად, თუ არ ჰქონია,—მაინც ასე თუ ისე უცოდინებია, უსწავლებია, სად და როგორ გაიგნოს სწავლა-ცოდნის, მეცნიერების გზა. ამ-სახით, თუმცა ეხლანდელს სკოლას განსაკუთრებულ საგნად სწავლა-ცოდნის შეძენა აქვს, მაგრამ ამ საგანს ამაოდ ებლაუჭება და ვერა-გზით ვერა სწვდება. ვიმეორებთ, თუ დღეს მეცნიერნი და სწავლულნი არიან, მარტო იმით, რომ სკოლისა და უნივერსიტეტის შემდეგ თითონ თავით თვისით შეუძენიათ სწავლა და ცოდნა.

მაშასადამე, სკოლამ ისე უნდა ამზადოს და სწუროვნოს, რომ კაცს ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს ერთ

რადმუ ყოფნისა ქვეყნის სასარგებლოდ; ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს, პატიოსანი რამ საგანი ცხოვრებისა იქონიოს; ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს, ყოველ ამისათვის მოიპოვოს შესაფერი სწავლა-ცოდნა. ეგრე მოწყურებული, გაღონიერებული და ხერხიანი კაცი არავითარს სიძნელეს საქმისას არ შეუშინდება, არ შეუდრკება და ზნე-ხასიათობაც ეს არის.

ეხლანდელი სკოლა-კი სულ სხვა საგანს მისდევს და ეს ზნე-ხასიათის წრთვნა თავმინებებულთა. ეხლანდელი სკოლა მარტო იმის ცდაშია, რომ პატარა ბავშვის თავში, რაც შესაძლოა, ბევრი ცოდნა დასტიოს, ყმაწვილს ბევრი რამ ასწავლოს მარტო ცოდნისა და სწავლისათვის და არა კაცის გაადამიანებისათვის. ამიტომაც არც კაცად ლა ვარგობენ ეხლანდელი ყმაწვილები და არც იმათის სწავლა-ცოდნიდამ გამოდის რამ. ამიტომაც სკოლაში მიღებული სწავლა-ცოდნა მეტი ბარგია იმათთვის და არც-კი ენანებათ, რომ ცხოვრების გზაზედ ეს ბარგი დღე-და-ღღე ეკარგებათ, როგორც მეტი რამ.

„ესეთი ყოფა და მიმართულება ეხლანდელის სკოლისა,—ამბობს ერთი მეცნიერი:—ერთი უსაშინელესი და უდიდესი ცდომაა ადამიანის ყოველ სხვათა ცდომათა შორის. ყმაწვილის ნორჩს გონებას ვტვირთავთ, საბარგულედა ვხდით რიცხვით აუარებელ და მრავალფერ ცოდნისათვის, იმისდა გამოუყვევლად თუ,—რა აზრით ვშვრებით ამასა. იმის მაგიერ, რომ ბუნებისამებრ ვზარდოთ, ვწურთ-ნოთ სული, ჩვენ მარტო იმასა ვსცდილობთ, რომ ბავშს გავუყვმოთ მხოლოდ ნიჭი გონებისა და ხსოვნა ციფირებისა, სახელებისა, წელიწადებისა, სამათემატიკო ფიგურებისა, საგრამატიკო ფორმებისა. ამას ჩვენ ისეთის აზირებითა ვსცდილობთ, იმოდენად ზედხეით ბევრს და დი-

დის საწყაოთი ვუწყავთ, რომ ბავში მთლად იქანცება ხორ-
ცით, აღარა აქვს დრო არც თავის ბუნებურ თვისების
თავის-თავად გახსნისა და წარმატებისათვის, არც იმისა-
თვის, რომ ამ აუარებელ სასწავლებელ საგნებ შორის გა-
მოარკვიოს, გაიგნოს რამ. შესვენებისათვისაც-კი აღარა
რჩება დრო თავისუფლად მიეცეს ფაქრსა უიმისოდ, რომ
ზედ არ დასცქეროდეს დაუძინებელი, გულის ასარევამდე
მოძულებული ოსტატი, ანუ ზედამხედველი“.

„ასწავლიან გრამატიკას, არითმეტიკას, გეოგრაფიას
ისტორიას,—იმბოზს სხვა მწერალი:—და უმთავრესს აზრს,
უმთავრესს საგანს სკოლისას კი ივიწყებენ, სახელდობრ,
იმას, რომ სკოლამ უნდა უშველოს, ღონე მისცეს შეგირ-
დის ზნე-ხასიათს თავის-თავობა იჩინოს და გაიწურთვნოს
წარსამატებლად და განსავითარებლად“.

„თუ ამ გზით არა ჰშველის სკოლა შეგირდსაო,—ამ-
ბოზს იგივე:—მაშინ აღარც იდეალია, აღარც ღონეა თავ-
დამჭერი ავში და წამახალისებელა კარგში და საკუთრივ
ამაებისაგან კი დაიწვნის ხოლმე უკეთესნი თვისებანი ადა-
მიანის ზნე-ხასიათისანა, სახელდობრ: კაცთმოყვარეობა და
სამართლიანობა“.

მართალიც არის. კაცურის კაცობის თავი-და-თავი
ღირსება ეს ორი გრძნობაა. თუ სამართლიანი ხარ და
კაცთმოყვარე, მაშინ ყველაფერი ხარ, საფსე კაცი ხარ, იმი-
ტომ რომ ილვაწებ და იმოქმედებ შეძლებისამებრ, რადგა-
ნაც უქმად ყოფნის ნებას გრძნობა სამართლიანობისა არ
მოგცემს ამ წუთისოველში, საცა ოფლის წურვით უნდა
ჰყიდულობდეს თვითოეული თავის კერძს ცხოვრებისას,
და კეთილის-მომქმედიც იქნები, რადგანაც ავკაცობის ნე-
ბას არ მოგცემს გრძნობა კაცთმოყვარეობისა. შეძლებისა-
მებრ ილვაწე და იმოქმედე კეთილი,—სხვას ამის მეტს

არასა სთხოვს ქვეყანა თავის შვილსა, და სკოლამ სწორედ ამისთანა შვილი უნდა გაუზარდოს ქვეყანას, ამისათვის გაუხსნას გონება, ამისათვის გაუღოს გული.

ეს ამისთანა აზრი სკოლის მოვალეობაზედ ახალი ამბავი არ არის. ამის სათავეს საშუალო საუკუნოებში ვპოულობთ და მაშინდელ დიდ ბუნებოვან კაცებს არა-ერთხელ წარმოუთქვამთ. თუ რა ახირებულია კაცობრიობა ყოველ იმაში, რაც ერთხელ დაუჩემებია, ამას გვიმტკიცებს ამ აზრის ისტორია: აბა, ამ ჯერ კიდევ საშუალ-საუკუნოებში გაღვიძებულს აზრს ამ მეცხრამეტე საუკუნეშიაც თავისი კუთვნილი ადგილი ვერ დაუჭერია.

შემდეგს ნომერში ამ ისტორიას ვუამბობთ ჩვენს მკითხველებსა.

IV

მოკლედ რომ მოვსჯრათ, რაც გრძლად ვსთქვით ეხლანდელს სკოლაზედ, გამოვა, რომ დღევანდელს სკოლას სახეში აქვს მართო ჭკვა-გონების წარმატება და გაძლიერება, თუმცა ბევრს შემთხვევაში საქმე ისე მიჰყავს, რომ ვერც ერთსა სწვდება და ვერც მეორეს. ეხლანდელი სწავლა-ცოდნა სკოლისა თუმცა ჰშველის კაცს გონების თვალთ დაანახვოს და გონებისავე ყურით გააგებინოს, რაც კაცის გარეშემო არსებობს და თავს იჩენს, მაგრამ ადამიანის საქციელზედ-კი თითქმის სრულებით არა ჰმოქმედობს. ამიტომაც დღევანდელს დღეს აღვილად შესაძლოა შეჰხედეთ,—კაცი ცოდნით ერთი იყოს, მოქმედებით და ცხოვრებით-კი სრულებით სხვა. ეს იმიტომ არის, რომ დედა-აზრნი, სკოლაში სწავლა-ცოდნით გამორკვეულნი,

მარტო ფორმალურად არიან მიღებული და არა მათის შინაგანის აზრითა, არა მათის ბუნებურის შინაარსითა.

ამას ნათლად გვიხატავს მეცნიერი ვესსიო, რომელიც ამბობს:

„ბერძნებსა და რომაელებს ფილოსოფოსი ასწავლიდა,—ასე რომ ვსთქვათ — ქუჩაში, ყველგან ეჩვენებოდა მთელის თავის შეგირდების კრებულითა, ცხოვრებას ცხოვრებაშივე აკვირდებოდა, უხსნიდა და განუმარტებდა მისთა მოვლენათა, ესაუბრებოდა და ეკამათებოდა ხალხსა, ერთის სიტყვით, საზოგადო, საყოველთაო მოღვაწე იყო. ეხლა ფილოსოფოსი განსაკუთრებულად მწიგნობარი კაცია, უფრო ხშირად მეთეორიეა. ჩვენ იშვიათად შეგვხვდება ხოლმე მოსმენა მისის ცოცხალის სიტყვისა, უფრო იშვიათი შემთხვევაა მისი საუბარი ჩვენთან. უფროს-ერთი მარტო იმათს თხზულებას ჰკითხულობს, ისიც მაშინ, თუ ფილოსოფოსმა გვადირსა და საქვეყნოდ გამოამჟღავნა თავისი სისტემა. ძველთა ფილოსოფოსთა მიმდევარი შესაძლო იყო გეცნათ მისის ცხოვრებისაგან, იმიტომ რომ სტოიკად, თუ სოფისტად ყოფნა ჰნიშნავდა, რომ ცხოვრებითაც სტოიკია, ანუ სოფისტი. ეხლანდელს დროში-კი არამც-თუ მე, ან თქვენ გამოვიცნობთ, რომ ჩვენი ნაცნობი პოზიტივისტია, არამედ შესაძლოა თითონ ორმა პოზიტივისტმა, რაც უნდა ხშირად ინახულონ ერთმანეთი, ერთმანეთსვე ვერ გაუგონ, რომ ერთისა და იმავე ფილოსოფიურ სისტემის მიმდევარნი არიან. ეხლანდელს ფილოსოფიას აქვს საქმე მარტო ჭკვა-გონებასთან და ცხოვრების მოვლენათა გაგებასთან ადამიანის მიერ, არც ადამიანის საქციელზედ-ღა მოქმედობს, არც არკვევს და წინ უძღვის ადამიანის თვითმოღვაწეობას“.

ამ-სახით, ჯერ ძველ დროშივე სკოდნიათ, რომ სწავ-

ლა-ცოდნა სკოლაში ზნე-ხასიათის საწურთვნელ ღონედ უნდა იხმარებოდეს და არა იქმნას მარტო თავის-თავად სა-
ნუგებარი რამ, თავის-თავად სანატრელი. ამ აზრმა ძველის
დროისამ უფრო მეტის გარკვევით, უფრო მეტის სიცხა-
დით თავი გამოიჩინა საშუალო საუკუნოებში, საკუთრივ
მაშინ, როცა ეგრეთ-წოდებულს სკოლასტიკას საძირკვე-
ლი შეერყა და მოძღვრება „ჰუმანობისა“ წამოდგა ფეხ-
ზედ. ეს ხანა ისტორიისა გამოიჩენილია მით, რომ ადამიან-
ის ჭკვა-გონება დიდად გაძლიერდა, მრავალი რამ შეიგ-
ნო და ისწავლა ბერძნებისა და რომაელების მწერალთა
ნაწერებისაგან და მრავალი რამ აღმოაჩინა. ყველაზედ
უდიდესი აღმონაჩენი ამ დროისა, — მიშლესი არ იყოს, —
ადამიანია, ესე იგი, ამ საუკუნემ ახალის თვალთ მიახე-
და კაცობრიობა ადამიანის ღირსებაზედ და იმის არსებო-
ბის საგანზედა.

„ჰუმანობის მოძღვრება იმაში მდგომარეობსო, — ამ-
ბობს ერთი მწერალი: — რომ ადამიანი შეჰხაროდეს ცხოვ-
რებას, ელინებრ სიხარულის თვალთ უყურებდეს; იმაში
მდგომარეობს. რომ კაცის ადამიანური ღირსება ღრმად პა-
ტივცემულ იყოს და არა-ნაკლებ ღრმადვე ჩანერგული
რწმენა გვქონდეს, რომ ყოველი ღონე და ნიჭი ადამიანის
ბუნებისა აუცილებლად საჭიროა განვითარებულ და წარ-
მატებულ იქმნას ერთიანად და გამოუკლებლივ“.

ეს პატივისცემა ადამიანის ღირსებისა დაიწერა თა-
ვის დროშაზედ ჰუმანობის მოძღვრებამ და ეს მოძღვრება
გარკვევით გამოსთქვა მაშინ ერთმა იტალიელმა ჰუმანი-
სტმა პიკო-დელა-მირანდოლამ, 1486 წელსა. ამ პიკოს
სიტყვით, — აი რას უბრძანებს ღმერთი პირველს კაცს
ადამსა:

„მე შენთვის, ადამო, არავითარი სამუდამო ბინა და

სადგური არ მომიცია, არავითარს სამუდამო და უცვალე-
ბელი საქმე არ ამიჩენია. ეს იმისთვის, რომ საცა შენ გა-
მოს, იქ იცხოვრო, რაც გინდოდეს, ის საქმე აიჩინო. მე შენ
არც სასიკვდილოდ გამიჩენიხარ, არც უკვდავად დამინიშ-
ვნიხარ. ეს იმისთვის, რომ შენ თითონ იყო შენის თავის
მკეთებელი და ისეთი სახე მიიღო, როგორიც შენ თითონა
გსურს: შენ შეგიძლიან პირუტყვამდინაც ძირს ჩამოხვიდე
და ანგელოზამდინაც ზე ახვიდე“.

კაცმა რომ ჩაიხედოს ამ სტრიქონებში და ამასთან
უნარიცა ჰქონდეს, გამოსარკვევი გამოარკვეოს და დასაწა-
ხავი დაინახოს, ჩვენთან ერთად იტყვის, რომ ამაზედ მარ-
ტივად და ამაზედ ნათლად ძნელია კაცმა გამოსთქვას-ლა,
როგორც ადამიანის არსებობის საგანი, ისეც ადამიანის
ღირსება.

ჯერ ეს პიკოს სიტყვა არ იყო თქმული, როცა იტა-
ლიაში დაიძრა აზრი, რომ სკოლა აგებულ იქმნას ჰუმანო-
ბის მოძღვრების მიხედვითა. ამისი პირველი მესვეური იყო
პადუელი ჰუმანისტი ვიტტორინო დე-ფელტრე, რომელიც
ახალის პედაგოგიის მამად ითვლება დღესაც.

ამისი ამბავი და სხვაც დანარჩენი შემდეგისათვის გა-
დიდვას.

V

ვიტტორინო დე-ფელტრე *, რომელიც, — როგორც
წინათა ვსთქვით, — პედაგოგიის მამად ითვლება, ერთის

*) ეს ცნობები თითქმის სიტყვა-სიტყვით ამოვსწერეთ, ცოტა-
კი შემოკლებით, თხზულებიდან: „პედაგოგიური თეორიები განახლე-
ბის ეპოქისა“.

ლარიბის ოჯახის შვილი იყო ვენეტიკას სამფლობელოში და დაიბადა 1378 წელსა. იმის ყრმობის დროს ერთი აქა-იქ მოარული ოსტატი იყო რიტორიკისა და ლათინურის ენისა, მეტად სახელგანთქმული. ეს იყო ჯიოვანნი დერავენა. პირველდაწყებითი სწავლა-განათლება ვიტტორინომ ამისაგან მიიღო, მერე პადუის უნივერსიტეტში გადავიდა და საოცარი წყურვილი ჰქონდა მათემატიკა ესწავლა. ხოლო გროში არა ჰქონდა ფული ეძლია მათემატიკის ერთად-ერთ მასწავლებელისათვის პადუაში, ბიაჯიო პელაკანისათვის, აიღო და მოსამსახურედ დაუდგა და მოსამსახურობით გასამრჯელოს უხდიდა თავის ოსტატსა.

მალე შეატყო ვიტტორინომ, რომ ბიაჯიო ვერაფერი ოსტატია და ამისაგან ვერას გამოორჩება. დიდის ნიჭის პატრონი და ამასთან ცოტაოდენ სწავლა-განათლებით გზა-კვალ-გახსნილიც, ვიტტორინო განშორდა ოსტატს და თითონ მარტოკა შეუდგა საყვარელის მეცნიერების სწავლასა. მალე ისე გაიმართა და ისე ისწავლა, რომ თვითვე შეეძლო ესწავლებინა მათემატიკა სხვისათვის. 1414 წელს ვიტტორინომ ვენეტიკაში ოსტატობა დაიწყო: აიყვანა რამდენისამე დიდკაცის შვილი სასწავლებლად ფულით და ღარიბებს-კი მუქთად ასწავლიდა. 1418 წ. რიტორიკის პროფესორადაც შეიქმნა. ამ პროფესორობაში ისე გაითქვა სახელი, რომ მანტუის ჰერცოგმა ჯიან ფრანჩესკო ჰონზაგომ მიიწვია თავის შვილების აღმზრდელად. ჰერცოგმა მშვენიერი სადგური მისცა ტბის პირას, ქალაქზედ მოშორებით, და 1425 წ. ვიტტორინო აქ დაბინავდა ჰერცოგის შვილებითა და მათის ტოლამხანაგებითა დიდკაცთა შვილთაგან. თუმცა ეს სკოლა მარტო ჰერცოგის და მის დარბაისელთა შვილთათვის და-

ნიშნული იყო, მაგრამ ვიტტორინომ ეს არ შეიწყენარა და იგი მანტუის სკოლა საყოველთაო სკოლად გადაქცია. ამ-სახით, სკოლის კარი გააღო ყველა წოდების შვილთათვის, როგორც მღიდართა, ისეც ღარიბთათვის. ხოლო ღარიბ-თათვის სკოლის მახლობლად გაჰმართა ცალკე სადგური, საცა იგი აქმევდა, ასმევდა, აცმევდა და აძლევდა ყოვე-ლისთვის, რაც სკოლაში სახმარად საჭირო იყო.

ჩვენ ეს მანტუის სკოლის მოკლე ისტორია იმიტომ მოვიხსენიეთ აქ, რომ იგი ერთი უძველესი საშუალო სას-წავლებელი იყო ევროპაში, რომელმაც ყველაზედ უწინ საფუძვლად და სათავედ დაიდო ახალი მოძღვრება ჰუმანობისა, ვიტტორინოს მეთაურობითა. ვიტტორინოს იდეა-ლად, ანუ მაგალითად, ჰქონდა ათინური „გიმნასიი“, სა-ცა ერთნაირი და თანასწორი ყურადღება იყო მიქცეუ-ლი, როგორც ყმაწვილის ჰკვა-გონების განვითარებასა და გაძლიერებაზედ, ისეც ძვალ-ხორც-ჯანის გამაგრებასა და გაღონიერებაზედ. ხოლო მისაღწევი საგანი კი ვიტტორი-ნოს სკოლისა ზნე-ხასიათის გაწვრთნა, დამთავრება და დადგენა იყო. ამიტომაც სკოლაში სწავლება და გარეთ ჰაერზედ ვარჯიშობა ერთი-ერთმანეთს რიგ-რიგად მოს-დევდა. ყოველ დღეს, დანიშნულს საათს, რაც გინდ ტა-როსი ყოფილიყო, ყმაწვილები ვარჯიშობდნენ სრბოლასა, კიდაობასა, ცურვასა, ბურთაობასა და შვილდოსნობაში, ზოგჯერ ნადირობის და თევზაობის ნებასაც აძლევდა. ზაფხულობით ოსტატების თანახლებით ყმაწვილებს სამ-გზავროდ ისტუმრებდა კარგა შორს, ზოგჯერ ალპიის მთებშიაც.

თუმცა სწავლების სახსრად ძველი ენები იყო, ბერ-ძნული და ლათინური, რომელთაც თითონ ვიტტორინო ასწავლიდა უფროსს კლასებში, მაგრამ მარტო იმისთანა

კლასიკებს აკითხებდა, რომელთაც შეეძლოთ ემოქმედნათ ყმაწვილების ზნე-ხასიათის გაწრთვნასა და გამართვაზედ. ამ კლასიკების სწავლებასთან ერთად მხარ-დამხარ ასწავლიდა მათემატიკას, რომელიც ვიტტორინოს მიაჩნდა გონებისათვის უკეთესს სავარჯიშოდ.

ვიტტორინო სულითა და გულით მიეცა თავის სკოლას და ყმაწვილებს ისე ექცეოდა, როგორც მამა შვილებსა. სკოლას შესწირა თავისი საკუთარი ბედნიერება: არ მოეკიდა არც ოჯახს, არც ცოლ-შვილიანობას. როცა მეგობრებმა ურჩიეს, ცოლი შეირთე და შენისთანა შვილები დაუტოვე შენს ქვეყანასაო, იმან უპასუხა, რომ უმაგისოდაც საკმაო შვილები მყვანან სკოლაშიო.

მაგრად იდგა რა პლატონ ფილოსოფოსის თქმულზედ, რომ თავისუფალი არსება თავისუფლად უნდა იზრდებოდესო უტყუებ-უტყუმლად, ვიტტორინო უძღვებოდა თავის შეგირდების წრთვნას მაგალითითა და ჩაგონებითა და მარტო ძალიან იშვიათს შემთხვევაში ჰხმარობდა ხორცთა სასჯელსა. როცა ამ გზით საქმის სვლამ დაანახვა, რომ საქმე კარგად მიდის, მან სამუდამოდ და უკუ-დაუბრუნებლად განაძევა თავის სკოლიდამ ხორცთა სასჯელი. სკოლის რიგი და წესი მარტო თავის-თავის ზნეობურს გავლენაზედ დაამყარა ამ საკვირველმა კაცმა, რომელზედაც მისი თანამედროვე ამბობს, რომ იგი იყო ზეგარდმო ღვთაებურის მადლით ცხებულო. მხიარულად და ხალისიანად მიდიოდა სკოლის საქმე, ასე რომ თითონ სკოლას „მხიარული სახლი“ დაერქვა სახელად.

ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ვიტტორინოს სკოლა უნაკლულო იყო. ბევრი რამ აკლდა და ვრცლად რომ აგვეწერა, იქნება დაგვენახა ზოგი რამ მეტიც, ხოლო ჩვენ თუ ეს ამბავი მოგეყავს, მარტო იმისთვის, რომ ვიტტო-

რინოს აზრი, მაშინდელის სკოლის საფუძვლად დადებულ, მხოლოდ დასაწყისია, ფეხის ადგმა ახალის საპედაგოგო თეორიისა, მაშასადამე, ვიტტორინოს მოქმედებას სასკოლო სარბიელზედ ისე უნდა ვუყუროთ, როგორც დვრიტას, რომელიც მერე და მერე გაღვივდა, როგორც კვირტს, რომელიც მერე და მერე გაიშალა და გადაიხსნა სხვათა მეცნიერთა შემწეობითა.

VI

„ივერიის №№ 92—96 მეთაურების საგნად * ავიღეთ ეხლანდელის სკოლის ვითარება საზოგადოდ და ვსთქვიტ, რომ ერთი უდიდესი ნაკლულოვანება ის არის, რომ ეხლანდელს სკოლას აზრად აქვს, რაც შეიძლება ბევრი სწავლაცოდნა შესძინოს მოსწავლესა და ზნე-ხასიათის წურთვნასკი თითქმის სრულიად უყურადღებოდ სტოვებს. ამ სწავლაცოდნასაც ისეთი დიდის საწყაოთი იძლევა, რომ მოსწავლე ძლივ-ძლიობით ასდის, სულით და ხორციტ იქანცება, არაქათი უწყდება და ბოლოს გამრჯელ, მზნე, სულითა და ხორციტ ღონიერ ადამიანის მაგიერ უძლური, უღონო და ჯან-გალეული კაცი გამოდის სკოლიდამ. ამსახიტ, ეხლანდელი სკოლა მიმართულია მარტო გონების აღმატებაზედ და სხვა მხარეს ადამიანის ბუნებისას არამც-თუ ჰშველის, არამედ სჩაგრავს და ჰხუთავს.

*) ბოდიშს ვიხდით მკითხველის წინაშე, რომ დღეს ისევ ძველს ამბავს უნდა დავუბრუნდეთ. მაშინ დავიწყეთ და ველარ შევასრულეთ სხვადასხვა მიზეზებისა გამო და რაც დაგვაკლდა, ეხლა გვსურს შევავსოთ. [ავტორი აქ გულისხმობს ამ წერილის პირველ ხუთ თავს, რომლებიც დაიბეჭდა 1886 წლის ივერიის №№ 92—96. რე დ.].

ეს შეჰნიშნეს მეცნიერთა და კაცთმოყვარეობით გა-
მსჭვალულებმა ამ დიდის შეცდომის გასწორება მოისურ-
ვეს. დედა-აზრი ეხლანდელის პედაგოგიის მიმართულე-
ბისა იგია, რომ ადამიანი უნდა იწუროვნებოდეს სკოლა-
ში ყოველ მხრით: გონებით, ზნე-ხასიათით, სულით და
ხორციით და არც ერთი ამათგანი არ უნდა შეეწიროს
მეორეს. ეს დედა-აზრი, რომელსაც ეხლანდელნი მეცნიერ-
ნი ჰლამობენ დაუდგან სკოლას, ახალი ამბავი არ არის.
მაგ დედა-აზრის სათავე ჯერ კიდევ საშუალ-საუკუნოებში
მოიპოვება, სახელდობრ, ეგრეთ-წოდებულ „განახლების
ეპოქაში“, როცა თავი იჩინა ჰუმანობის მოძღვრებამა.
პირველი კაცი, რომელმაც ჰუმანობის მოძღვრებაზე ააგო
სკოლა, იყო იტალიელი ვიტტორინო დე-ფელტრე. ამ კა-
ცის მოკლე ისტორია და იმისი საპედაგოგიო საფუძველი
უკვე მოვახსენეთ მკითხველს „ივერიის“ № 96-ში.

ეს მამამთავარი პედაგოგიისა ისე აღსრულდა, რომ
ერთი სტრიქონიც არ დაუწერია ახალ პედაგოგიის შესა-
ხებ. იგი მარტო საქმით მოქმედობდა და ამბობდა, რომ
კარგად მოქმედება სჯობს კარგად წერასაო. ხოლო იმისი
საქმით მოძღვრება უნაყოფოდ არ დარჩა. იმის დროს
სცხოვრობდა ორი სხვა მეცნიერი, პადუის პროფესო-
რი პაოლო ვერჟერიო და რომის პედაგოგი მატტეო ვე-
ჯიო. ვიტტორინოსაგან საქმით მოძღვრებულნი საფუძველ-
ნი ახალის პედაგოგიისა ამათ სამეცნიერო წესსა და რიგში
ჩაადგეს და თვითთველმა მათგანმა საკმაოდ გამოჩენილი
თხზულება დასწერა. ამ-სახით, ეს ორი კაცი შეიქმნა მეც-
ნიერულად დამფუძნებელი ახალის პედაგოგიისა. ამათი
ნაშრომი იმითია გამოჩენილი, რომ თვალსაჩინოდ, თვალ-
ნათლად გამოთქმულია დედა-აზრნი ახალის საპედაგოგიო
სისტემისა, წარმომდგარნი ჰუმანობის მოძღვრებისაგან.

ვერჯერიო თავის თხზულებაში სკოლის საფუძვლად სდებდა ამ ოთხს დედა-აზრსა: ა) საგანი აღზრდისა ის არის, რომ თავის რიგსა და წესზედ წარმატებულ იქმნას ყოველნი ძალნი და ნიჭნი ადამიანისა, როგორც გონე-ბითნი, ისე ზნეობითნი, როგორც სულიერნი, ისე ხორციელნი. ბ) სწავლებაში უნდა სახეში მიღებულ იქმნას არა მარტო ასაკი და წლოვანება მოწაფისა, არამედ მის-ნი განსაკუთრებულნი ზნენი და თვისებანი. გ) რადგანაც ბავშვის ცოცხალსა, მკვირცხლსა და აღვილად აღმშენებელ ბუნებაზედ ცოცხალი მაგალითი უფრო ძლიერ მოქმედობს, ვიდრე მკვდარი წესი და დარიგება, ამიტომაც ყველაზედ უკეთესი ღონე ის არის, რომ მოწაფეს წინ გადუშალოს ოსტატმა ცხოვრება დიდ-ბუნებოვანთა კაცთა, რომელნიც ასე ბევრნი მოიპოვებიან ძველს დროში. დ) სწავლა-ცოდ-ნა და ერთობ განათლება უნდა დაფუძნებული იყოს თავისუფალთა მეცნიერებათა შესწავლაზედ. ამ მეცნიერე-ბათა სათავეში სდგას ფილოსოფია, რომელიც ადამიანს გონებითად თავისუფალ ჰხდის, მას მოსდევს მეცნიერება მჭევრმეტყველებისა, რომელიც ასწავლის კაცს აზრის ნათ-ლადა და ლამაზად გამოთქმას. მერე მოდის ბუნებისმე-ტყველება, რომელიც გვაგებინებს ჰარმონიას ყოველ მი-სას, რაც არსებობს, და ბოლოს ისტორია, რომელიც მოგ-ვითხრობს სვლას და განვითარებას მეცნიერებისას და მრავალს სასარგებლო მაგალითს თვალ-წინ გვიყენებს.

როცა ვერჯერიო ამაებზედ ლაპარაკობს, ბევრს ეხლანდელ დროისათვისაც სასურველს აზრსა და ჭეშმა-რიტებას ამბობს. მაგალითებრ, იგი ამბობს, რომ ჭკუა-გონება მოწაფისა უფრო წარმატებაში შედის მაშინ, რო-ცა ერთს რომელსამე თხზულებას საფუძვლიანად ისწავ-ლის, ვიდრე მაშინ, როცა ხელ-და-ხელ და გაკვრით

გადააბუღებულებს ღრავალსაო. გადამეტებული ცოდნა წერილმანებისა მეტის მეტად ამძიმებს მოწაფის გონებასა, ჰქანცავს და ჰღალავს ყმაწვილსა იქამდე, რომ ბოლოს და-ბოლოს სამუდამოდ აუძღურებს და ასუსტებს. როგორც უწესურობა, ისე მეტის-მეტი მკაცრი წესიერება (დისციპლინა) სკოლაში ერთნაირად მავნებელიაო. პირველ შემთხვევაში სული და გული, ერთობ ბუნება და გუნება მოწაფისა აღვირაშვებულია, გაქსუებულია, მოწაფეს ეკარგება ღონე თავდაჭერისა და უნარი, ხალისი გარჯისა და შრომისაო; მეორე შემთხვევაში გატანჯული და დაშინებული მოწაფე ყოველს მხნეობასა ჰკარგავს, ნიჭი თაოსნობისა და თვით-მოქმედობისა უკვდება, იმიტომ რომ ვისაც ყველაფრისა ეშინიან, ის უღონოა რაიმე საქმეს შეუდგეს თავისითაო.

უფრო მეტის საბუთიანობით და სისტემით გამოჩენილია მეორე მეცნიერის ვეჯიოს თხზულებაო, ამბობს ავტორი, რომლის თხზულებებიდამაც ამოვკრიბეთ ჩვენ როგორც ეს ცნობანი, ისეც წინანდელნი. ეს მისი თხზულება ახალი პედაგოგია არისო,—ამბობს იგი ავტორი,—და ბავშვის აღზრდას დაბადების დღიდანვე თანა სდევსო. ვეჯიო მთელის თავის ძაღლონით ეწინააღმდეგება იმ ჩვეულებას, რომ შვილებს ძიძას აზრდევინებენ და ცხარედ იღვწის, რომ დედამ თითონ აწოვოს შვილსა. წესიერად და მართალის გზით განვითარება და წარმატება სულისა და ხორცისა, ჩანერგვა ბავშვის გულში კარგის მაგალითების შემწეობით კეთილ-მომქმედის ზნისა და ხასიათისა უნდა იყოს, ვეჯიოს აზრით, ერთად-ერთი საგანი აღზრდისა. ვეჯიოც, როგორც ვერყერიო, იმ აზრზედ სდგას, რომ აღზრდაში სახეში უნდა იქონიონ არამც-თუ მარტო ასაკი მოწაფისა, არამედ მისნი განსაკუთრებულნი ზნენი და თვისებანი. ხოლო ვეჯიო ამ საგანზედ უფრო ვრცლად

ლაპარაკობს. იგი ამბობს, რომ სხვადასხვა ბუნება სხვადასხვა ბავშისაო. ეს სხვადასხვაობა ბავშთა ბუნებისა იმოდენად ძლიერია, რომ უფრო ადვილია მზეს შეაცვლე-ვინონ გზა, ვიდრე დაბადებით თანდაყოლილნი მიდრეკი-ლებანი ბავშისა შეიცვალოსო. ამ სხვადასხვაობას უნდა შე-ეფეროს სხვადასხვა ღონისძიებაც აღზრდისაო. მკვირცხლს და თამამს ბავშს სხვარიგად უნდა მოექცნენ, ვიდრე მკდემარეს, მორცხვსა და აზიზს ყმაწვილსაო. ესევე უნ-და იქონიონ სახეში ჭკუა-გონების აღზრდაშიაცაო.

ამიტომაც ვეჯიო დედ-მამებს არ ურჩევს, შვილები ღმისთანა სკოლაში აძლიონ, საცა ბევრი ყმაწვილები არიან, იმიტომ რომ თვით უკეთესი ოსტატიც-კი ამ შემთხვევაში უღონო იქნება თვითოეულს ბავშს ცალკე აღეგნოს თვა-ლი და თვითოეულის განსაკუთრებულს ბუნებას და გონებას ცალკე შეურჩიოს გზა გონების გახსნისა და ზნე-ხასიათის წურთვნისა.

აი ეს სამნი — ვიტტორინო, ვერჟერიო და ვეჯიო, არიან პირველნი მესვეურნი ახალის პედაგოგიისა და ამ-სახით, იგი დედა-აზრნი, რომელნიც დღეს გაღვიძებულნი არიან მეცნიერთაგან, მომდინარეობენ ჯერ კიდევ მეთ-ხუთმეტე საუკუნიდამ. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ ეხლა ეგ აზრნი უფრო მეტის სავსებით, მეტის გარკვევით, მეტის მეცნიერებით და გამოცდილებით შემუშავებულნი, განვითარებულნი არიან და დასაბუთებულნიცა.

VII

ვიტტორინომ, ვერჟერიომ და ვეჯიომ, ამ -- რო-გორცა ვსთქვით, — სამმა მესვეურმა ახალის პედაგოგიისამ,

გზა გაუხსნა პედაგოგიასა და მათმა თეორიამ ახალის მოძღვრებისამ დიდი ზედმოქმედება იქონია შემდგომეზედ. სახელოვანი დეზიდერი ერაზმი როტტერდამელი, რომელიც დაიბადა 1467 წელსა და გარდაიცვალა 1536 წელს, ერთი იმათგანი იყო, რომელთაც ბოლოსდა-ბოლოს სრულად დაჰფუშეს ძველი სქოლასტიკური სისტემა სკოლისა და ახალი საფუძველი დაუდგეს, ჰუმანობის მოძღვრებაზედ აგებული. საპედაგოგიო აზრნი ერაზმისა იმითი არიან განსაკუთრებით შესანიშნავნი, რომ ერაზმი აღმატებულის სასოებით თაყვანსა სცემს ბავშსა და ამ სასოებისაგან შეპყრობილი იძლევა სარჩიელს ბავშვის წურთენისას და აღზრდისას. ბავშვი, ამბობს იგი, წმინდა ტაძარია. სულის-წმინდისა და სიფრთხილითა და სიყვარულით უნდა მოექცნენო. იგი არ ეთანხმება ვეჯიოს, რომელიც ბავშვის ბუნებურს მიდრეკილებას მეტის-მეტს მნიშვნელობას აძლევდა. ერაზმი, პირიქით, ამტკიცებს, რომ აღზრდას და წურთენას შეუძლიან სრულად გარდაჰქმნას ბავშვი. საქმე იმაშიაო, რომ ამ აღზრდამა და წურთენამ ბავში ჩაიგდოს ხელში პირველ ხანშივე, ნორჩობაშივე და ყოველს მის ფეხის გადადგმას უწინამძღვროსო.

ერაზმის აზრით, ბავშმა შემდეგი კიბე უნდა აიაროს აღზრდისა და წურთენის დროსაო: ჯერ პირველად ყმაწვილის ნორჩს და მალე შემთვისებელს გულში უნდა ჩანერგილ-იქმნას ფესვი სათნოებისა, სიყვარული შემოქმედისა და რწმენა მისი, რომ ღვთისათვის საცნაურია არამც-თუ საქმენი აღამიანისა, არამედ გულის-ზრახვანიცა. როცა ამ გზით სული და გული მოწაფისა საკმაოდ მომზადებული იქნება, მაშინ მეცნიერების სწავლებასაც უნდა შეუდგნენ და ბოლოს ხომ უნდა განუფითარონ

გრძნობა მოვალეობისა და ასწავლონ, როგორ უნდა მოექცეს და მოეპყრას თავის მსგავს ადამიანსაო. ყმაწვილის სწავლება უნდა დაიწყონ, ერაზმის აზრით, შვიდ, ანუ რვა წლიდამ, იმისდა მიხედვით, თუ სულით და ხორციით რა ღონისაა ყმაწვილი. რადგანაც ამ ხანში ბავშვს გართობა და თამაშობა უყვარს, ამიტომ საჭიროა სწავლა და წურთვნა ისე მოეწყოსო, რომ ბავშმა სწავლება წვალებად არ მიიჩნიოსო. იმაზედ უარესი არა არის-რა, რომ ბავშმა მოძულოს სწავლა-ცოდნა, ვიდრე შეიგნებდეს ერთისა თუ მეორის სიკეთესაო.

ერაზმი ოსტატისაგან ბევრს რასმე ჰთხოულობს. თუ ოსტატს ჰსურსო, რომ საქმე ემარჯვოს და კეთილად იმოქმედოს ბავშვზედა, აუარებელი ცოდნა უნდა ჰქონდესო, ოსტატმა თითქმის ყველაფერი უნდა ზედმიწევნით იცოდესო. „თქვენ მეტყვითო, ამბობს ერაზმი, რომ მე დიდს ტვირთსა ვსდებ ოსტატსაო. მართალია ეგ, მაგრამ ერთს რომ დიდს ტვირთსა ვკიდებ, ამით სხვა მრავალს ვუსუბუქებ ტვირთსაო. მე მსურსო, რომ ოსტატს გავლილი ჰქონდეს მთელი სივრცე კაცთა მეცნიერებისა, იმიტომ რომ მოწაფეებს აღარ დასჭირდეს თითონ ჰქმნან ეგევეო“. ხოლო ესეც საკმაო არ არის, ერაზმის აზრით ოსტატისათვის: იგი უნდა იყოს მაღალის ზნეობის კაცი, უნდა იცოდეს, როგორ მოექცეს ბავშვსა, უნდა შემძლებელი იყოს მოიპოვოს სიყვარული და პატივისცემა ყმაწვილისაო. „პირველი თავმდები ბავშვის ჯალბრდის მარჯვედ მსვლელობისა—სიყვარულია მოწაფისა, ოსტატის მიმართო“—ამბობს ერაზმი.

ერაზმი ძალიან ეუფრჩება, ძალიან ჰკიცხავს, თუ გასაკვეთი ხანგრძლივია სასწავლებელში. ხანგრძლივად სვლა გასაკვეთებისა ჰღალავსო შეგირდის გულისყურს, ჭანცს

ულევს ყმაწვილსა და სულიერად თუ ხორციელად სჩაგრავსო. ამიტომ რჩევას იძლევა, რომ რაც შეიძლება მალ-მალე უნდა იცვლებოდეს ხოლმე საშრომელი ბავშისაო: სწავლა, შესვენება, სეირნობა და გართობა ერთმანეთში რიგ-რიგად ჩართული უნდა იქმნასო.

ვეჯიოსებრ, ერაზმი სამჯობინარად ჰხედავს იმის-თანა სკოლას, საცა მოწაფენი ბევრნი არ არიან. ცოტა-შეგირდებიანი სკოლა სჯობია, როგორც შინ აღზრდასა, ისე ბევრ-შეგირდებიან სკოლასაო. შინ რომ იზრდება ყმაწვილი, თვალ-წინ არაგინა ჰყავსო, რომ უპირატესობისა და ჯობნობისათვის შეეჯიბროს ვისმე, და შეჯიბრება. კი ამ შემთხვევაში დიდი ღონეა ბავშის წარმატებისათვისაო. ბევრ-შეგირდებიან სკოლაში ხომ ოსტატი უღონოა თვითოეულ ბავშის ბუნებას ცალკე აღევნოს თვალ-ყურიო.

VIII

ამაოდ არ ჩაიარა საპედაგოგო მეცნიერებისათვის ვიტტორინოს, ვერჟერიოს, ვეჯიოს და ბოლოს ერაზმის ღვაწლმა და მეცადინეობამ. ამათმა საბუთიანმა და მართალმა მოძღვრებამ თანდათან ფეხი გაიდგა და მომხრენი მოიპოვა ჯერ კიდევ „განახლების“ ეპოქაშივე სხვა ქვეყნებშიაც. მაშინდელს საფრანგეთში გზა გაიკვალა ახალმა საპედაგოგო თეორიამ განოჩენილის და სახელგანთქმულის ფრანსუა რაბლეს მეოხებითა. ფრანსუა რაბლე იყო ფრანგი. იგი დაიბადა 1483 წელს და გარდაიცვალა 1558 წელსა. თუმცა პირველ ხანში რაბლე ბერ მონაზონი იყო, მაგრამ მერე შეიქმნა სახელოვან რომანის-

ტად და უფრო სახელოვან სატირიკოსად. ამან სრულიად შეითვისა ახალი საპედაგოგიო მოძღვრება ერაზმისა და მის წინა-მყოფთა, ხოლო ისე-კი, როგორც დიდ-ბუნებოვანს კაცს შეჰფერის. რაც კარგი იყო ახალის პედაგოგიის მესვეურთა ნამოქმედარსა, თუ ნაწერებში, ყოველივე იგი მიიღო და ამ მიღებულზედ ფეხმოკიდებულმა უფრო წინ წასწივა საპედაგოგიო მოძღვრება და გაუმატა. ამის გამო მეტი არ იქნება ვსთქვათ, რომ მან შეჰქმნა საკუთარი თეორია აღზრდისა და ამაში დიდი გამჭრიახობა, დიდი ცოდნა და დიდი ჰქვა-გონება გამოიჩინა.

რაბლეს არ დაუწერია განსაკუთრებული საპედაგოგიო თხზულება და არც თითონ ჰქონია სკოლა. ერაზმისებრ რაბლესაც თავის-თავზედ ჰქონდა გამოცდილი მთელი სიმძიმე სქოლასტიურის სწავლებისა, რომელიც უფრო წვალება და წამება იყო ბავშვისა, ვიდრე წრთვნა და ზრდა, და რომელსაც აზრად ჰქონდა, მარტო წყალსავით დასწავლება წიგნისა და არა გაგება საგნისა და ქვეყნიერობისა. ამიტომაც, როცა დრო მოეცა, მთელის თავის მწვავის ენით სასაცილოდ აიგდო სქოლასტიური წესი სწავლებისა და დასწერა მწვავე სატირა-რომანი, რომელსაც „გარგანტუა“ ჰქვია. ამ სატირაში ერთის მხრით სასაცილოდ აგდებულია ძველი სქოლასტიური წესი სწავლებისა და მეორეს მხრით გამოხატულია იდეალი ახალის ჰუმანიურის სწავლა-წრთვნისა. ერთიც და მეორეც ნაჩვენებია ორის ყმაწვილის გამოსახვითა. ამ ორ ყმაწვილში ერთი ძველის წესით იზრდება და მეორე ახალის წესითა.

ახალი წესი, რაბლეს მიერ მოძღვრებული, იმაში მდგომარეობს, რომ ბავში რაც შეიძლება ნაკლებ იყოს ნომწყვდეული ოთხ კედელს შუა, რადგანაც დახშული და

დაბუღებული ჰაერი ოთახისა და უმოძრაობოდ ყოფნა სჩაგრავს ყმაწვილსა. ყმაწვილი დღეში უფრო ბევრი წილი გარეთ უნდა იყოს, ჰაერზედ. არც ერთმა საათმა დღისამ უქმად არ უნდა ჩაუთაროს ბავშსა: ოსტატმა საცოდნელი და საწურთენელი ყოველთვის უნდა მოუპოვოს ბავშსა და ერთს წუთსაც უსაქმურად არ უნდა ამყოფოს. წიგნის კითხვისათვის და კლასში სასწავლებლად საკმაოა სადილის წინ სამი საათი და სადილის უკანაც სამი. სხვა დრო-კი შიგა-და-შიგ და რიგ-რიკად უნდა მოხმარდეს იმას, რომ შევირდს გაეხსნას. ნიჭი დაკვირვებისა, გამორკვევისა და ამიტომაც საჭიროა ბავშვმა თავის საკუთარის დანახვითა, საკუთარის მოაზრებითა და განსჯითა იცოდინოს ბუნება და ცხოვრება. სეირნობს ბავში, თუ ჰთამაშობს, თუ ტანის და აგებულობის წარსამატებლად ვარჯიშობს, სჭამს თუ სვამს, ოსტატმა ბავშვის თვალი და გონება უნდა მიახედოს ყველაფერზედ, რაც-კი საცოდნელად და საწურთენელად გამოსადეგია.

რაბლეს სისტემაში ტანის და აგებულების ვარჯიშობას დიდი ადგილი უჭირავს: ბურთაობა, კენჭაობა, ცხენზედ ჯდომა, ცურვა, ჭიდაობა,—ყოველივე ეს საჭიროდ დანახულია რაბლესაგან. რაბლეს აზრით, მოზარდმა თავის თვალთ უნდა გაიცნოს ცხოვრება და მისი ავკარგიანობა თავის ყურით გაიგონოს. ამიტომაც ოსტატი უნდა ატარებდეს ყმაწვილსა ფაბრიკებში, სამსჯავროში, სახელოსნოებში და ეკლესიებში ქადაგების სასმენლადო და, რაც საჭიროა და შესაძენევი, შეამჩნევინოს და გააგებინოსო.

ასე გაჩნდა და ასე გაიგო ახალი მიმართულება პედაგოგიისა „განახლების“ ეპოქაში, რომელიც საშუალო საუკუნოებს ეკუთვნის. რა თქმა უნდა, ეხლანდელს

სკოლას ბევრში ჩამორჩება სკოლა „განახლების“ დროებისა. ერთი დიდი უპირატესობა ეხლანდელის სკოლისა ის არის, რომ იგი მარტო დიდკაცთათვის აღარ არის და საყოველთაოა, როგორც დიდისა, ისე პატარისათვის, როგორც მდიდრისა, ისეც ღარიბისათვის. არც იმასა აქვს ეჭვი, რომ ეხლანდელს სკოლაში თითონ ხერხი სწავლებისა ბევრად უკეთესია უწინდელზედ, მაგრამ ესეც-კი უნდა ითქვას, რომ ეხლანდელი სკოლა ბევრში უკან ჩამორჩომილია უწინდელზედ. დღეს ყოველივერი შეწირული აქვს მარტო გონების გახსნას და დავიწყებულია, რომ ადამიანს, ჭკვა-გონების გარდა, გულიცა აქვს, რომელსაც კაი-კაცობისათვის ისეთივე წურთვნა და გახსნა უნდა, როგორც ცოდნისათვის ჭკვა-გონებასა; დავიწყებულია, რომ კაცს ტანი და აგებულობაცა აქვს, რომელიც წურთვნითა და ვარჯიშობით უნდა გაღონიერდეს, გაჯანიანდეს, გამაგრდეს, რადგანაც ჯანმრთელობა უდიდესი მადლია, რომელსაც-კი ღმერთი მიანიჭებს ხოლმე თვისთა რჩეულთა. ამ მხრით ეხლანდელი სკოლა ბევრში ჩამოუვარდება „განახლების“ დროების სკოლებს, რომელთაც საგნადა ჰქონდათ თანასწორი წარმატება ადამიანის სულისა და ხორცისა. ეხლანდელი სკოლა, მართალია, ბევრს ცოდნას აწვდის მოსწავლესა, მაგრამ ცალმხრივ მოქმედობს, ხასიათის წურთვნას თითქმის თავს ანებებს და ტან აგებულებას ადამიანისას არამც-თუ ჰშველის, არამედ ჰღალავს.

იკი ავტორი, რომელმაც ყოველივე ზემოხსენებული გვაუწყა, ამბობს: ყველამ იცის ეხლანდელის სკოლის ნაკლულებანება და საკულოდ არა ერთი და ორი ცვლილება და შევსება მოეღოს ეხლანდელს სკოლასა. ვინატრით, რომ შემცვლელთა და შემავსებელთა ხანდისხან

ყური ათხოვონ ისტორიას, ზოგჯერ უკანაც მიიხედონ და ზოგიერთი რამ შეითვისონ იმ დიდ-ბუნებოვან ჰუმანისტებ-პედაგოგთაგან, რომელთაც უმოძღვრეს კაცობრიობას ბევრი რამ მოზარდის თაობის საკეთილდღეოდ და საბედნიეროდ.

[1888 წ.]

საზოგადოებო,
რელიგიო და მოსალო.
(1886—1888)

ქართველი ერი და ღვაწლი წმინდა ნინოსი

14-ი იანვარი ყოვლად-სადიდებელი დღეა ყოველის ქართველისათვის. ამ დღესა უქმობს, ამ დღესა დღესასწაულობს საქართველოს ერი და ეს დღეა დღე მიცვალებისა ჩვენის განმანათლებელის მოციქულთა სწორის წმინდა ნინოსი. ამ ჩვენს ღვთისმშობლის წილადბდომილს ქვეყანას ღვთისმშობლისავე ღოცვით და კურთხევით მოეველინა ზეგარდამო შთაგონებული წმინდა ქალწული, გადმოლაბა თავისის უძლურის ფეხითა მთანი და კლდენი, მოვიდა იქ, „სადაცა ღმერთნი ღმერთობდნენ და მეფენი მეფობდნენ“, პირქვე დაამხო სალოცავნი კერპთმსახურებისანი და მათს ადგილას აღმართა ჯვარი ქრისტესი, ჯვარი პატიოსანი.

საქართველოს ერმა გადიხსნა გული, შიგ განიბნევა იგი ჯვარი პატიოსანი ჯვარცმულის ღმერთისა და თითონაც ჯვარს ეცვა და არავის-კი არ შეარყევინა არც თავისი გული და არც გულში ღრმად და მკვიდრად გაბნეული ჯვარი. მას აქეთ ხუთმეტი საუკუნეა და მთელი ეს ხუთმეტი საუკუნე გულში ჯვარით და ხელში ხმალით იბრძოდა, იღვწოდა, სისხლსა ჰღვრიდა ქართველი კაცი და ნათელი ბნელზედ ვერავინ შეაცვლევინა.

ჩვენის ისტორიის სახელი და დიდება, ჩვენთა დიდებულთა წინაპართა სასწაულთ-მომქმედი მხნეობა, თავგაწირვა, თავდადება, ვაჟკაცობა სულ იმ ნათელით არის

განსხივებული. იმ შარავანდედით არის მოსილი, რომელიც „ძელმა ჭეშმარიტებისამ“, წმინდა ნინოს მადლით და ღვაწლით აღმართულმა, მოჰფინა მაეღს ჩვენს ქვეყანასა. ამ ძელზედ სხივოსანის ასოებით, ქრისტეს წმინდა სისხლით დაწერილი იყო და არის იგი მცნება, რომელიც უდიდესია, უძლიერესია ყოველს სხვა მცნებაზედ: გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი.

ამ მცნების მოძღვარს ეთაყვანა ჩვენი ქვეყანა; იგი აღიარა ღმერთად და იმას აუთნო თავისი გული წმინდა სანთლად, რომელიც დღეს-აქამომდე არ გამქრალა და არც გაჰქრება, მინამ არ გაჰქრება თითონ ქართველიცა. ამ კაცთმოყვარე ღმერთისათვის იწამა ჩვენი ქვეყანა, ამას ანაცვალა, მას შესწირა ყოველივე, რაც-კი ადამიანს საბედნიეროდ აქვს მონიჭებული, ეკლის გვირგვინი დაიდგა თავზე, ხუთმეტი საუკუნე გულგაუდრეკლად ატარა თავპირ დასისხლიანებულმა, ჩვენს დრომდე შეუმწიკვლელად მოიტანა და ტანჯულმა და წამებულმა ჩვენ, შვილებს, გადმოგვცა,—ეხლა თქვენ იცითო.

ეკლის გვირგვინია, მაგრამ თვალ-მარგალიტით მორთულს გვირგვინს რითი ჩამოჰრჩება? გვირგვინი წამებისა ჭეშმარიტებისათვის, კაცთმოყვარებისათვის, გვირგვინი წამებისა მაშვრალთა და ტვირთმძიმეთა ნუგეშისათვის, გვირგვინი წამებისა ერთმანეთის ძმურად და სიყვარულით განკითხვისათვის, მშვიერთა, მწყურვალთა, სნეულთა, საპყართა და პატიმართა შველისა და ხსნისათვის, ობოლთა, ქვრივთა, უპატრონოთა შეწყნარებისათვის—ნუთუ ყოველივე ეს იგივე თვალ მარგალიტები და უფრო უკეთესნიც არ არიან?

დიდი წამება დიდ-ბუნებოვანობის ნიშანია, როგორც დიდი ძლევამოსილობა. დიდი წამება იგივე დიდი გამარ-

ჯგებაა, რომელიც წილად ჰხედება ხოლმე დიდ-ბუნებო-
ვანს კაცსა, ხოლო გამარჯვებული ბედნიერია იმიტომ,
რომ თითონაც სტკება მით, რაც გამარჯვებას მოაქვს
და წაშეშული-კი თვით იწვის სანთელსავით და სხვას კი
უნათებს.

ამიტომაც ეკლიანი გვირგვინი წამებულისა უფრო
უანგაროა, უფრო მიმზიდველია, უფრო საგულმტკივნეუ-
ლოა და, მაშასადამე, უფრო მშვენიერი, სასახლო და
სადიდებელი. მართო ამ წამებულთა ჰლოცულობს კა-
ცობრიობა, მართო ამ წამებულთა აღიარებს იგი წმინდა-
ნებად და თაყვანსა სცემს ლოცვითა და კურთხევითა.

ეკლიანი გვირგვინი, ჩვენს დღეძდე მოტანილი ჩვენ-
თა წინაპართაგან, ამ მშვენიერებითა ჰშვენის, ამ სახელი-
თა სახელოვნობს, ამ დიდებით ჰდიდებაულობს. თუ ვისმე
სამართლიანად ეთქმის, რომ თვით დაიწვნენ და სხვას-კი
გზა გაუნათესო, ეს ჩვენს მამა-პაპას ეთქმის და მად-
ლობელნი შვილნი ღმობიერებით პირქვე უნდა დავემხოთ
მათ საფლავთა წინაშე და ვუგალობოთ დიდება დიდე-
ბულთა და ქება ქებულთა.

ამ სამართლიან ქება-დიდებათათვის სხვა უკეთესს
დღეს ვერ ამოირჩევს ქართველი, თუ არ დღეს, ჩვენის
განმანათლებელის სახსოვრად დაწესებულს. მოგვევლინა
წმინდა ნინო, გვამცნო და გვასწავლა ქრისტეს რჯული
და ახალმა მშვენიერმა აღთქმამ განაახლა ჩვენი ქვეყანა
ახალს ცხოვრებისათვის. ქართველმა ამ რჯულს, ამ
ახალს აღთქმას, შეუერთა ძეგლისაგან ყოველივე ის, რაც-
კი რამ ძვირფასია ადამიანისათვის და რაც თავის-დღეში
არ დაძველდება, მინამ ადამიანი ადამიანობს: შეუერთა
მამული და ეროვნობა. ეს სამი ერთმანეთის ღირსი საგა-
ნი ისე ჩაიწვნენ, ისე ჩაქსოვდნენ ერთმანეთში, რომ რჯუ-

ლის დაცვა საქართველოს მიწა-წყლის დაცვად გარდიქმნა და მიწა-წყლის დაცვა—რჯულის დაცვად. რჯული ჩვენის მამულის, ჩვენის ეროვნობის ხმაად იქცა ზედმისევისათვის და ფარად ზედმოსეულთათვის.

ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გარდა, ჩვენში ჰნიშნავდა მთელის საქართველოს მიწა-წყალს, ჰნიშნავდა ქართველობას. დღესაც მთელს ამიერკავკასიაში ქართველი და ქრისტიანი ერთისა და იმავე მნიშვნელობის სიტყვები არიან. გაქრისტიანების მაგიერ გეტყვიან,—გაქართველდאו. ჩვენმა სამღვდელოებამ კარგად იცოდა, რომ მამული და ეროვნობა, რჯულთან ერთად შეერთებული, რჯულთან შეხორცთვისებული, უძლეველი ხმალია და შეუღელწელი ფარი მტრისა წინაშე. სიტყვას ქადაგებისას, სწავლას, მოძღვრებას სულ იმაზედ მიაქცევდა ხოლმე, რომ მამული და ეროვნობა რჯულამდე გააპატიოსნოს, სარწმუნოებამდე აღამაღლოს, ასწიოს და ყოველივე ამ სამს წმინდას და უდიდესს საგანს, ერთად შეერთებულს, თავდადებით ამსახუროს, თავგაწირვით ამოქმედოს.

აი სად და რაში ჰპოულობდა ჩვენი უწინდელი სამღვდელოება თავის სულიერს და ხორციელს ღონეს, თავის ძლიერებას, პატივისცემას! აი რით გაიმაგრა სამღვდელოებამ სარწმუნოება ქრისტესი ამ პატარა ქვეყანაში, რომელსაც გარშემო ვეშაპი-მტრები ეხვივნენ და ჰლამოდნენ ქრისტიანობა ძირიანად ამოეგდოთ. აი რამ მოაგერებინა ამ პატარა ქვეყანას აუარებელი მტერი! მამული და ეროვნობა მიაშველა სამღვდელოებამ რჯულს, რჯული—მამულსა და ეროვნობასა და ეგრეთ მოძღვრებულმა ერმა ეს სამება წაიმძღვარა წინ, ათას ხუთასი წელიწადი ომითა და სისხლის ღვრითა გამოიარა და ქართველს ბინაც შეუნახა და ქართველობაცა.

ამ სამთა უშმინდაესთა საგანთა შეერთებამ ასწია ჩვენი სამღვდელოება და დააყენა იმ მაღალ ხარისხზედ, სადაც ყოველი ბიჯი ღვაწლია და სამსახური ქვეყნის წინაშე. მოღვაწეს და მოსამსახურეს ყოველთვის დიდი პატივი და სახელი აქვს და ამიტომაც უწინ სასულიერო წოდებაში შესვლა და ყოფნა დიდ პატივად და დიდ ღირსებად მიაჩნდათ. დიდნი გვარიშვილნი, მეფეთა ოჯახისანი და ძენიც კი ბედნიერად ჰრაცხდნენ თავიანთ თავს, თუკი ეღირსებოდნენ სასულიერო წოდების კაცად გახდომას, სასულიეროში შესვლას და სამსახურსა. ყველამ იცოდა, რა მძიმეა ჯვარი ქრისტესი, ჯვარი მამულისა და ეროვნობისა, და სახელიც მოღვაწისა ამ სიმძიმეში იყო. ეს სიმძიმე აპატიოსნებდა ღვაწლსა, ეს ტვირთი ასხივოსნებდა სამსახურსა და ამ პატიოსნებასა და სხივოსნობაში იყო თავმოწონებაც და ჯილდოც მოღვაწისა.

ამ-სახით, წმინდა ნინოს მოციქულობით მოფენილმა და დამკვიდრებულმა ქრისტიანობამ გვიხსნა ჩვენ არამც-თუ სულიერად, არამედ ხორციელადაც. იმა უდიდესმა მოძღვრებამ, რომელიც ქრისტე-ღმერთმა მოუვლინა ქვეყანას ხსნად და ცხონებად, თავისი ძლევამოსილი კალთა გადაათარა ჩვენში ჩვენს მამულს, ჩვენს ეროვნობას, ვითა ობოლნი შეიკეტლა, თავისის ღვთაებურის ძალღონით გამოჰზარდა, შეჰმოსა, შთაუდგა გული რკინისა, გაუმღღვარა ჯვარი პატიოსანი და ძელი ჭეშმარიტებისა. და აი ათას ხუთასი წელიწადია ამ ძალღონით ქრისტიანობამ შეგვინახა ჩვენ ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ენა, ჩვენი ვინაობა, ჩვენი ეროვნობა.

ქრისტიანობის მოფენა და დამკვიდრება თითონ ცალკედ, თავის-თავადაც დიდი ღვაწლია, და რომ ქრისტი-

ანობამ ქვითკირსავით შეგვეკრა და გაგვამაგრა, რომ ქრისტიანობა გაგვიძღვა მამულისა და ეროვნობის შერჩენისა და ხსნისათვის, ღვაწლი იგი გვიორკეცდება, გვიდიდება, გვიძლიერდება. ეგ გაორკეცებული, ეგ განდიდებული ღვაწლი დაგვდო ჩვენ ჩვენმა განმანათლებელმა წმინდა ნინომ. აი რით არის მართლა სადიდებელი, მართლა სადიდ-დღესასწაულო იგი დღე, როდესაც ჩვენი ეკლესია დიდებით იხსენიებს ამ მოციქულთა-სწორს ქალწულსა. ამა ღვთაებურის მაღლით მოსილმა მოციქულმა დაგვაწაფა დაუშრობელს წყაროს ღვთაებურის ჭეშმარიტებისას და მოგვივლინა იგი მოძღვრება, რომელმაც იშვილა ჩვენი მამული, ჩვენი ეროვნობა, და ერძსაც და მეორესაც უბატონა დღემდე.

კურთხეულ ხარ შენ დედათა შორის! დიდება შენდა, დიდება!...

[1888 წ., 13 იანვარი].

შობა მაცხოვრისა

დაუძძიმდა კაცთა ნათესავსა ძველი რჯული, ძველი აღთქმა. შეერყა საძირკველი კაცთა ცხოვრებასა, რომელსაც ქვაკუთხედად ედვა ძველის აღთქმის მოძღვრება: „თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ“. სხვა მადლის მწყურვალმა სულმა კაცისამ იგრძნო, რომ ამ მოძღვრების საფარ-ქვეშ ველარ იდგომილება დიდხანს,—და ძველი ქვეყანა ირყევა, ირღვევა, მიდის და იფუშება. იგრძნო, რომ იგი ღმერთი მსჯავრისა და შურის-გებისა, ღმერთი წყრომისა და რისხვისა ამასთანავე კაცთმოყვარე, მადლის მომფენი, ყოვლად მოწყალე და ყოველთა შემწყნარებელი ღმერთიც უნდა იყოს.

ამ ქვეყნის რყევასა და რღვევაში ჯერ კარგად ვერ-გამორკვეული სასოება ადამიანისა, ჰხედავს-რა ძველს დედა-ბოძს სულის საფარისას წამოსაქცევად გამზადებულს, ჰკენესს და ჰლაღადებს ზეგარდამო შთაგონებულთ კაცთა ბაგითა. რყევისა და რღვევისაგან თავის ბუდიდამ ამომფრთხალი გული ადამიანისა უთვისტომოდ, უბინაოდ ჰრჩება. გული შეშინებული, ელდაცემული ეძიებს ახალს სადგურს, ახალს ბინას, რომ მივიდეს და იქ განისვენოს. ბუნდად და გამოურკვევლად ჰგრძნობს, რომ უნდა ამოვიდეს ახალი ვარსკვლავი, ახალი ალიონი, რომელმაც უნდა გზა აჩვენოს და გააგნებინოს ძველის ქვეყნის რყევისაგან ატეხილს მტვერ-ბუქსა და ბინდ-ბუნდში. ერთხელ

წაირღვნა ქვეყანა, ეხლა-კი უნდა დახსნილ იქმნას და აი ამ მხსნელს ელის ხსნის მწყურვალე სული.

„შენ, ბეთლემ, ქვეყანა ეგე იუდასი!—ჰლაღადებს ზეგარდაშო შთაგონებული წინასწარმეტყველი:—არა სადა უმრწემეს ხარ მთავართა შორის იუდასთა, რამეთუ შენგან გამოვიდეს წინამძღვარი, რომელმან დამწყოსოს ერი ჩემი, ისრაილი“!

ადამიანი რაღაც ლოდინშია, გარღვეულ უფსკრულის წინაშე მდგომარე; სასოს არ იკეთეს, რომ მოვა მაცხოვარი და თავის ყოვლად-მხსნელს ხელსა მომაწვდისო. სასოებით აღსავესენი, სულით განდიდებულნი და აღფრთოვანებულნი წინასწარმეტყველნი წინათ-ჰგონობენ ამა მოსვლასა და ვითა მახარობელნი ნუგეშ-სცემენ გულწასულს ადამიანს,* მოვაო, ოღონდ შენ „განმზადნე გზანი მისნიო“.

„აჰა ესერა მე წარვაგლინო ანგელოსი ჩემი წინაშე პირსა შენსა, რომელმან განმზადნეს გზანი შენნი წინაშე შენსაო,—ჰლაღებს სრულის რწმენის ღალადითა წინასწარ-გრძნობით აღტაცებული ისაია წინასწარმეტყველი:—განმზადენით გზანი უფლისანი და წრფელ-ჰყვენით ალაგნი მისნი“.

და აჰა ამა „გზათა განმზადებად და წრფელ-ყოფად ალაგთა მისთა“ მოველინა ქვეყანას იოანე წინამორბედი „მლაღადებელი უდაბნოსა შინა“. გულშერყეულს და ნუგეშის მწყურვალს ქვეყანას ჰგონია, რომ აი ეს არის იგი, ვინც ასე ძლიერ სწყურიან ჩვენს ობლად შთენილს სულსა და ვისაც ასეთის სასოებით მოველოდებოდითო. არაო, ეუბნება წინამორბედი იოანე:

„ესერა მოვალს უძლიერესი ჩემსა შემდგომად ჩემსა, რომლისა ვერ ღირსვარ განხსნად ზამლთა მისთასა. მე ნათელ-გცეთ თქვენ წყლითა, ხოლო მან ნათელ-გცეთ თქვენ სულითა წმიდითა“.

იშვა ქრისტე, იშვა იგი, რომელმან ნათელ-ს(კა) ქვე-
ყანას სულათა წმიდითა, იშვა იგი დედისაგან, რომელ
კურთხეულ არს დედათა შორის. იშვა იგი, რომელიც,—
როგორც იოანე მახარობელი ამბობს, — „დაემკვიდრა
ჩვენ შორის და ვიხილეთ დიდება მისი, დიდება ვითარ-
ცა მხოლოდ-შობილისა მამისა მიერ, სავსე მადლითა და
ქეშმარიტებითა... რამეთუ რჯული მოსესაგან მოეცა, ხო-
ლო მადლი და ქეშმარიტება იესოს მიერ იქმნა... რამე-
თუ არა მოაველინა ღმერთმან ძე თვისი სოფლად, რათა
დაჰსაჯოს სოფელი, არამედ რათა აცხონოს სოფელი მის
მიერ“. იშვა იგი, რომლის გამო სთქვა იოანე წინამორ-
ბედმავე:

„აჰა ტარიგი ღვთისა, რომელმან აღიხვნეს ცოდვანი სოფლი-
სანი! ესე არს, რომლისათვის იგი ვსთქუ: შემდგომად ჩემსა მო-
ვალს კაცი, რომელი პირველ ჩემსა იყო, რამეთუ უპირატეს ჩემ-
სა არს“.

„ნუ გეშინინ,—ახარებს ქვეყანას ანგელოზი:—ნუ გე-
შინინ, რამეთუ აჰა ესერა გახარებ თქვენ სიხარულსა
დიდსა, რომელი იყოს ყოვლისა ერისა, რამეთუ იშვა
დღეს თქვენდა მაცხოვარი... და ესე იყოს თქვენდა სას-
წაულად: ჰპოვოთ ყრმა იგი, შეხვეული და მწოლარე ბა-
გასა“.

რა დიდებული სახეა, რა დიდებული ხატია!.. ღმერ-
თი, მოვლინებული ცხონებად და ხსნად ქვეყნისა, ღმერთი
ახალის აღთქმისა, რომელმან უნდა „აღიხვნეს ცოდვანი სო-
ფლისანი“. ძე ღვთისა და კაცისა, რომელმან უნდა ნუგეშ-
სცეს ქვეყანას,—„მოვედინ, მაშვრალნო და ტვირთ-მძი-
მენო, და მე განგისვენოთ თქვენ“, ღმერთი, რომელმან
უნდა ნათელ-სცეს ბნელს ქვეყანას სულითა წმიდითა—
იშვა ვითა ღარიბი ღარიბ საფარ ქვეშ და არის „შეხვე-

ული და მწოლარე ბაგასა“!.. მარტო ერთი ვარსკვლავი-
ლაა აღმომხდარი აღმოსავლეთით და იგი დაჰნათის ზედ
ადგილსა მას შობისასა ნიშნად მისად თუ,—რა სხივოსა-
ნი მაღლი მოეფინა ქვეყანას დედისაგან, რომელიც ამი-
ტომ „კურთხეულ არს დედათა შორის“! ყრმა-ლმერთი
„შეხვეული და მწოლარე ბაგასა“! არისლა სადმე სხვა ხა-
ტი, რომ დიდებამ ასე აღიღოს სილარიბე და სილარიბემ
ასე აღიღოს დიდება! ყველაზედ უწინარეს ამ ხატითა ით-
ქვა შობისავე უმაღ იგი თავდაბლობა კაცთმოყვარე ქრი-
სტე-ლმერთისა, რომელმაც მერე გააოცა ცუდმედიდობით
გარყვნილი ძველი ქვეყანა.

იშვა იგი, ვინც გაჭირვებულს და ძირით თხეძამდე
შერყეულს ქვეყანას მოაცალა უღმობელი საძირკველი
„თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ“ და ამის
მაგიერ შთაუდგა „გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარ-
ცა თავი შენი“ და ამაზედ ხელახლად დაადგინა დასარ-
ღვევად გამზადებული ქვეყანა, ვითარცა კლდეზედ, რო-
მელსაც ვერც ჟამი და ვერც დრო ვერ შეჰმუსრავს და
ვერ შეარყევს. ამ კლდეს ზედ დაანთხია მან თვისი ღვთა-
ებური სისხლი და ზედ გადაატეხა თვისი უბიწო ხორცი.
კაცთმოყვარე ძე-კაცისა, ქვეყნის ხსნად მოვლინებული,
კაცმავე ჯვარს აცვა და ჯვარცმული მაინც ჯვართმცმელ-
თათვის ჰლაღადებდა ღვთისა მიმართ: ღმერთო, შეუწიდე,
რამეთუ არა უწყიან რას იქმან! აი რა სულგრძელი, რა
კაცთმოყვარე, რა ყოვლად-მოწყალე ღმერთი იშვა დღეს
და ამას სამართლიანად ჰხარობს და დღესასწაულობს მთე-
ლი ქრისტიანობა.

მას აქეთია აღსდგა ქვეყანა ახალის აღთქმისა, ახა-
ლის ცხოვრებისათვის. მას აქეთ შეაფარა კაცმა თავი
თვისი ღმერთსა სიყვარულისას, მშვიდობისას, მოწყალე-

ბისას და შენდობისას. განახლდა კაცი და ღღეს განახლებულს კაცს ძალუძს სასოებით სთქვას: „შენ ხელახლად შემქმენ მე, ქრისტე-ღმერთო, და დამდეგ ჩემზედა ხელი შენი... შენ სცან დაჯდომაი ჩემი და აღდგომაი ჩემი. ალაგნი ჩემნი და ნაწილნი ჩემნი შენ გამოიკვლიენ და ყოველნი გზანი ჩემნი წინასწარ იხილენ... საკვირველ იქმნა ცნობა შენი ჩემგან, განძლიერდა და ვერ შეუძლო მას! შენ ხარ ხსნა ჩემი, შენი მოძღვრება—მაცხოვარ ჩემდა, და ველარსად განვერინო სულისა შენისაგან და პირისა შენისაგან ველარსად ვივლტოდე: აღ-თუ-ვჰხდე ცად, შენ მუნ ხარ! შთა-თუ-ვჰხდე ჯოჯოხეთად, ახლოსვე ხარ! აღ-თუ-ვიპყრნე ფრთენი ჩემნი განთიად და დავემკვიდრო მე დასასრულსა ზღვისასა,—და რამეთუ მუნცა ხელი შენი მიძლოდეს მე და მარჯვენემან შენმან შემიწყნაროს მე!“

[1886 წ., 24[•]დეკემბერი.]

სააღდგომო

ქრისტე აღსდგა!.. აღსდგა ჯვარცმული იგი ღმერთი, რომელმანც ჰსთქვა: „ესე არს ხორცი ჩემი, თქვენთვის განტეხილი, ესე არს სისხლი ჩემი, თქვენთვის და მრავალთათვის დანთხეული მისატევებელად ცოდვათა“.

აღსდგა იგი ღმერთი, რომელმანც გვიანდერძა ჩვენ ურთიერთის სიყვარული და გვითხრა: „ამას გეტყოდი თქვენ, რათა სიხარული ჩემი თქვენთანა ეგოს და სიხარული თქვენი სავსებით იყოს. რამეთუ ესე არს მცნება ჩემი, რათა იყვარებოდეთ ურთიერთთარს, ვითარცა მე შეგიყვარენ თქვენ“.

აღსდგა იგი დევნული, ტანჯული, ვნებული ღმერთი, რომელმან ხსნად ჩვენდა გვითხრა ჩვენ: „უფროსი ამისა სიყვარული არვის აქვს, რათა სული თვისი დაჰსდვას ნეგობართა თვისთათვის“.

აღსდგა იგი მეუფეთა-მეუფე, რომელმანც აღადგინა ღირსება ადამიანისა და ჰრქვა მონებით შეგინებულს ქვეყნიერობას: „არლა გეტყვით თქვენ მონად, რამეთუ მონამან არა იცის, რასა იქმნ უფალი მისი; ხოლო თქვენ გარქჳ მეგობრად, რამეთუ ყოველი, რაოდენი მესმა მამისა ჩემისაგან, გაუწყე თქვენ“.

აღსდგა იგი ნუგეშმცემელი ღმერთი, რომელმან ჰსცა ნუგეში სასოწარკვეთილს კაცობრიობას ამ სიტყვით: „ნუ გეზინინ, რამეთუ მე მიძლევდეს სოფელსა“.

აღსდგა იგი ყოვლთა შემწყნარებელი ღმერთი, რო-

მელმანც უბრძანა ჩაგრულთა, სოფლისაგან ძლიულთა და დევნულთა: „მოვედინ ჩემთან, მაშვრალნო და ტვირთ-მძიმენო, და მე განგისვენოთ თქვენ“.

აღსდგა იგი ღმერთი მადლისა, სიყვარულისა და გაჭირვებულთა განკითხვისა, რომელმანც სიმშილი, წყურვილი, სიშიშვლე, სნეულ-ყოფა, პყრობილება თვითოეულის ადამიანისა თავის საკუთარ სიმშილად, წყურვილად, სიშიშვლედ, სნეულ-ყოფად, პყრობილებად მიითვალა და ჰრქვა წყალობით გამკითხველს ადამიანს: „მოვედით, კურთხეულნო მამისა ჩემისანო, და დაიმკვიდრეთ განმზადებული თქვენთვის სასუფეველი დასაბამითგან სოფლისათ, რამეთუ მშოიდა და მეცით მე ჭამადი, მწყუროდა და მასვუთ მე, უცხო ვიყავ და შემიწყნარეთ მე, შიშველ ვიყავ და შემმოსეთ მე, სნეულ ვიყავ და მომხედეთ მე, საპყრობილესა ვიყავ და მოხვედით ჩემდა... ამინ გეტყვით თქვენ: რავდენი უყავთ ერთსა ამას მცირეთაგანსა ძმათა ჩემთასა, იგი მე მიყავთ!“

აღსდგა იგი სიკვდილით სიკვდილის დამრთუნველი ღმერთი, რომელმანც, რა მოიწია ჟამი მისის ვნებისა, აღიხილნა თვალნი თვისნი ზეცად და სთქვა: „მამაო, მოიწია ჟამი ჩემი! აღიდე ძე შენი, რათა ძემანცა შენმან გადიდოს შენ. მე გადიდე შენ ქვეყანასა ზედა, საქმე აღვასრულე, რომელი მომეც მე, რათა ვჰყო. წმინდა ჰყვენ ესენი ჭეშმარიტებითა, რამეთუ სიტყვა შენი ჭეშმარიტ არს; რათა ყოველნი ერთ-იყვნენ, ვითარც შენ, მამაო, ჩემდამო და მე შენდამი. მე დიდებაი, რომელიც მომეც მე, მივეც მათ, რათა იყვნენ ერთ, ვითარცა ჩვენ ერთ ვართ, მე მათ შორის და შენთანა; რათა იყვნენ სრულ ერთობითა და რათა უწყოდეს სოფელმან, რამეთუ შენ მე მომავლინე, და შეიყვარენ იგინი, ვითარცა მე შემიყვარე“.

აღსდგა იგი კაცთა-მხსნელი ღმერთი, რომელიც მის მიერ ხსნილთა კაცთავე „განჰსძარცვეს და ქლამინდი მეწამული შეჰმოსეს; შესთხზეს გვირგვინი ეკალთაგან და დაადგეს თავსა მისსა და ლელწამი მისცეს მარჯვენსა ხელსა მისსა და მუხლნი დაიდგნეს მის წინაშე, ემღერდეს მას და ეტყოდეს: გიხაროდენ, მეუფეო ურიათაო! და ჰნერწყვიდეს მას და მოიღეს ლელწამი და სცემდეს თავსა მისსა.“

აღსდგა იგი ჯვარცმული კაცთაგან კაცთმოყვარე ღმერთი, ღმერთი ყოვლად-მხსნელის სიყვარულისა, შენდობისა და მიტევებისა, რომელიც ნამეტნაობისაგან მოწყალებისა, სიბრალულისა და შეწყნარებისა იტყოდა მტერთათვის: „მიუტევე, მამაო, რამეთუ არ იციან, რას იქმან“.

„და აჰა ძეგრა იყო დიდი, რამეთუ ანგელოზი უფლისა გარდმოჰხდა ზეცით“ და აღსდგა ქრისტე მაცხოვარი ჩვენი!..

აღსდგა იგი ღმერთი მკვდრეთით, რომელმანცა სიკვდილითა სიკვდილი დასთრგუნა და განახლებულს კაცობრიობას ახალი ცხოვრება მიანიჭა.

ქრისტე აღსდგა!..

[1886 წ., 13 აპრილი.]

საზოგადოება და ზნეობა

საფრანგეთის მეცნიერი სახელგანთქმული რენანი, ლაპარაკობს-რა ქრისტეს აქეთ პირველის საუკუნის ნახევარზედ და გვიხატავს-რა მთელის ქვეყნიერობის ცხოვრების სურათს ამ ხანში, ამბობს, რომ თუმცა რომის იმპერია მოწამლული იყო მრავალ-გვარის მწიკვლითა და გარყვნილობითა, მაგრამ მაინც ეს დრო იმისთანა არ იყო, რომ კაცს ამ მხრით სასოება წარეკვეთნა და ქვეყნის ზნეობითაჲ დამხობის მოლოდინს მისცემოდაო. „მართალიც არისო, — განაგრძობს რენანი: — ძველი სული რომისა კიდევ სცოცხლობდა და ჰტრიალებდა. პატიოსნება კაცუ-რის ხასიათისა ჯერ შორს იყო საუკუნოდ წაწყმედისაგან და არ გამქრალიყო. დიდნი ანდერძნი თავმოწონებულის რიდისა და სათნოებისა შეიკედლა თავის საფარველს ქვეშ ზოგიერთმა ოჯახმა, რომელმაც იმპერატორის ნერვის დროს ხელისუფლებამდე მიაღწიეს და ბრწყინვალე შარავანდედი მოჰფინეს ანტონინების საუკუნესა, მკვერ-მეტყველებით ტაციტის მიერ აღწერილსა. იგი დრო, რომელმაც გამოზარდა, გამოაყენა, ახეირა ისეთი ღრმად პატიოსანის ჭკუის კაცი, როგორც კვინტილიანი, პლინი უმცროსი, ტაციტი, იმისთანა არ იყო, რომ შესაძლო ყოფილიყო ადამიანი სასოწარკვეთილებას მისცემოდა. უმართებულობა ზედაპირისა თავის-დღეში არ დასწვდენია იმ დიდს საძირკველს პატიოსნებისას და ჭკვათა-მყოფობისას, რომელსაც რომის კარგი საზოგადოება შე-

ადგენდა. ზოგიერთი ოჯახები ჯერ კიდევ თავდადებულნი იყვნენ კეთილზნობისათვის, მოვალეობის ერთგულობისათვის, თანხმობისა და სათნოებისათვის. კეთილშობილ სახლგეულობაში კაცი შეხვდებოდა დიდად პატიოსანს მეუღლეს, მშვენიერს და დიდად პატიოსანს დასა. განა ყოფილა ვისიმე ბედი ისე გულშესატკიველად სამაგალითო, როგორც ახალგაზრდა და უბიწოებით სავსე ოკტავიასი, კლავდიის ასულისა და ნერონის ცოლისა, რომელსაც სიწმინდე თვისი არ შეუბღალავია არც ერთის მოქმედებითა, თუმცა ბიწი, მწიკვლი გარს ეხვია? იგი ოც-და-ორის წლისა მოაკვდინეს, ესე იგი მაშინ, როცა ჯერ არც ერთი სიხარულიც არ ეგემნა ქვეყნიერობაზედ. ცოლები ქმრებს მისდევდნენ ექსორიაში, სხვები ქმრებთან ერთად ჰრჩეობდნენ სახელოვანს სიკვდილსა. ძველი სადა ცხოვრება რომისა არ იყო გამქრალი, შვილებს დიდის ზრუნვით და თავდადებით ჰზრდიდნენ. ქალები დიდის ოჯახებისა და გვარეულობისა არა ჰთაკილობდნენ მატყლის კეთებასა და რთვასა; მორთვისა და პრანჭიობის ზრუნვა კარგს ოჯახებში თითქმის არც-კი იცოდნენ, რა არის“.

გარდა ამისა, რა საოცარი მაგალითებია მაშინდელ კაცების დიდ-ბუნებოვანობისა. ნუთუ მართლა გამოკეთების ძალნი თვითვე არა აქვს იმ საზოგადოებას, რომელიც ჰბადავს, ჰზრდის და გამოაყენებს ხოლმე მტკიცე ხასიათების კაცებს, გმირებს? განა ამ შემთხვევაში სამართლიანად ხელზედ დასახვევი და ჭკუად-მისაღები საბუთი არ არის, მაგალითებრ, ჰელვიდი პრისკუსის გმირობა, რომელსაც თვით რენანი მოგვითხრობს? ეს ჰელვიდი ვესპასიანის დროსა სცხოვრებდა, და რადგანაც ამხილებდა იმ დროების ბოროტსა, სიკვდილით დასჯა გადუ-

წყვიტეს. და როცა ვესპასიანმა ეს გამოუცხადა, — ჰელვიდ-
მა მშვიდობიანად და თავმოწონებით უთხრა: „შენი საქ-
მეა კვლა და ჩემი საქმე-კი — კაცურად სიკვდილიო“. ანუ,
მაგალითებრ, დემეტრე ცინიკის ამბავი, როცა განრისხე-
ბულს და გამწყრალს ნერონს უბასუხა: „თქვენ მე მემუქ-
რებით სიკვდილს და ბუნება თქვენ გემუქრებათ მაგა-
სვეო“.

ამისთანა კაცების აღმზრდელი და სულის ჩამდგმე-
ლი ძალი დიდი ძალია და ამ ძალის მექონს საზოგადოე-
ბას ვერ ეთქმის, რომ ფესვი ცხოვრებისა შეჰსუსტებია.

ამაებზედ აფუძნებს რენანი იმ აზრს, რომ საცა მის
მიერ ჩამოთვლილნი სათნოებანი ჯერ კიდევ არსებობენ,
ბინას ჰპოულობენ და თავს ირჩენენ, იქ საზოგადოება
ჯერ შორს არის აღმოფხვრისაგანა და გამძლეობის ძალნი
თვითვე აქვსო. კაცობრიობა კი არა, რომი დაეცა, ვი-
თარცა თვითმპყრობელი მაშინდელის ქვეყნისა, და მის
გასამძლეო ნაშთზედ აშენდა ახალი ქვეყანა, წარმოდგნენ
სხვა, ახალნი თუ ძველნი ერნი, რომელთაც დღეს სვე-
ბელი ქვეყნიერობისა ხელთ უჭირავთ და კაცობრიობას
წინ უძლევიან.

ჩვენ ამ აზრის გარჩევაში არ შევალთ. ეს კი უნდა
ვსთქვათ, რომ ძალიან დასაფიქრებელი აზრია, გულში
მეტად მოსახვედრია და დასაჭდევი. მართალია იგი, თუ
არ არის მართალი რომის ისტორიის ახსნისათვის, მაინც
ძნელია კაცმა მაგ აზრს ანგარიში არ გაუწიოს, როცა
რომელისამე ერის ყოფა-ცხოვრებაში ღრმად ჩაიხედავს.
ეს ერთი კი, ჩვენის ფიქრით, შეეჭველია: თუ რენანის
მიერ ჩამოთვლილნი სათნოებანი დედაკაცობისა თუ მა-
მაკაცობისა, აქა-იქ საზოგადოებაში დარჩენილნი არ
არიან თავმდებნი ბევრ-წილად მიხრწნილის ერის გამო-

კეთებისა, გამობრუნებისა, ამ სათნოებათა არ-ქონა კი უსათუო ნიშანია, რომ ერი ქვეყნის ზურგიდამ ასაგველად გადადებულია. თუ ამ სათნოებათა კანტი-კუნტად ქონა ვერ შესძლებს ერი წინ წააყენოს გამოკეთების გზაზედ, არ-ქონა კი უსათუოდ უკან დამწევი მიზეზია. ამიტომაც ერს, რომელსაც დღეგრძელობა და მერმისი ჰსურს, ერთი ფიქრი უნდა ჰქონდეს: სათნოება დარგოს და ახაროს თავის გულში, თავის ოჯახში. ამისათვის საჭიროა ზნეობის ამაღლება და გაწმენდა. ამაზედ უნდა მიიქცეს მთელი ღონე ერის გულშემატკივარის კაცისა. იგი დედა, თუ მამა, რომელიც თავისი შვილისათვის მზრუნველობას იმაზედ არ მიაქცევს, რომ კაცური კაცი გამოვიდეს, იგი ჭიკა, რომელიც თავის ერს მერმისის ძირს უთხრის და უღრღნის დღე-მუდამ და იქნება არც-კი ჰგრძნობდეს, რა ცოდვაში ჰდგება: იგი ნელ-ნელა ჰლესავს დანას, რომელმაც, ადრე იქნება თუ გვიან, ყელი უნდა გამოსჭრას მისსავე შთამომავალსა, მისსავე ერსა.

[1887 წ.]

ილიას ნაწარმოებთა
ტიქსტი და ქრონოლოგია

ილიას ნაწარმოებთა ტექსტი და კრიტიკა

(ტომი VIII)

* *

1. ცხოვრება და კანონი (გვ. 3 -- 110).--პირველად დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1877—1881 წლებში (№№ 1, 2, 3, 4 და 6 1877 წლისა, №№ 1, 2 და 3 1879 წლისა და № 1 1881 წლის).

* *

2. პოლემიკური წერილები „ცხოვრება და კანონის“ გამო (გვ. 113—126).—დაიბეჭდა მეთაურების სახით გაზ. „ივერიაში“ 1887 წელს, №№ 2, 55 და 56, ავტორის ხელმოწერა.

ილიას ავტორობას ადასტურებს ის გარემოება, რომ ეს მეთაურები გადაწერილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5.168 (ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმისა*).

მეორე მაჩვენებელი ილიას ავტორობისა ის არის, რომ გაზეთ „ივერიის“ კომპლექტში, რომელიც რედაქციიდან იყო გადმოგზავნილი წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკისათვის (—ამ ჟამად დაცულია ტფილისის

*) ამ ხელნაწერის შესახებ იხ. ტ. VII, გვ. 326—327, ტ. IV, გვ. 416.

უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში № 2242), ამ მეთაურების ქვეშ მიწერილია ილიას ინიციალი („ი“).

* *

3. ხიზნების საქმე (გვ. 129—204).---

პირველი ნარკვევი—დაბეჭდილი იყო გაზ. „დროებაში“ 1880 წელს, №№ 60, 65, 87, 89 (მეთაურები);

მეორე ნარკვევი—გაზეთ „ივერიაში“ 1886 წ. №№ 105, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 188, 189, 190, 191, 196, 197, და 198 (მეთაურები).

ორივე ეს ნარკვევი ილიას ხელმოუწერელად გამოქვეყნდა.

კერძოდ, რომ მეორე ნარკვევი ილიას ეკუთვნის ამას ადასტურებს ზემოთ-ნაჩვენები წყაროები: იგი შეტანილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5168; ამას გარდა „ივერიის“ კომპლექტში № 2241 (ყოფ. წერაკითხვის საზოგადოების მუზეუმისა) აქაც ცალკე მეთაურების ქვეშ მიწერილია ილიას ინიციალი („ი“).

რაც შეეხება პირველ ნარკვევს, იგი არაა გადაწერილი ხელნაწერში № 5168, რაც იმით აიხსნება, რომ აქ არაა საერთოდ შეტანილი 1880 წლის „დროებაში“ დაბეჭდილი ილიას ნაწერები. ამას გარდა არც ძველი სარედაქციო ეკზემპლიარები შენახულა „დროებისა“, რომ აქ გვეპოვა რაიმე პირდაპირი ცნობა ავტორის შესახებ.—მაგრამ მიუხედავად პირდაპირი ჩვენების უქონლობისა, ილიას ავტორობა მაინც უდავოა: ეს პირველი ნარკვევი, როგორც მკითხველი დაინახავდა, უშუალოდ არის გადაბმული მეორე ნარკვევთან, რომლის შესახებაც ილიას ავტორობა გამორკვეულია.

*) ანალოგიური შემთხვევები ჩვენ უკვე აღნიშნული გვქონდა მე-VII ტომში (იხ. გვ. 347—350, 333).

4. კერძო და სათემო მიწათმფლობელობა (გვ. 207-226).—დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1886 წ. №№ 48, 56, 57, 59, 160 და 62, ხელმოუწერელ მეთაურების სახით.

ილიას ავტორობას ადასტურებს იგივე ხელნაწერი კრებული № 5168, და ილიას ინიციალის აღნიშვნა ცალკე მეთაურების ქვეშ „ივერიის“ კომპლექტში № 2241 (ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმისა).

* *

5. საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები (გვ. 229—273).—დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1897 წელს, №№ 189, 194, 196, 200, 201, 215, 217 და 226 (მეთაურები).

ეს ნაწერიც აგრეთვე ავტორის ხელმოუწერელად დაიბეჭდა. ილიას ავტორობა იმის მიხედვით გამოირკვა, რომ ილიას არქივში აღმოჩნდა თვით ილიას ხელით დაწერილი პატარა ნაწყვეტი, რომელიც წარმოადგენს ამ წერილის შავს (იხ. ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმის ხელნაწერთა კომპლექტი, № 5297*).

*) მოგვყავს აქვე შედარებისთვის ტექსტი ილიას ამ შავისა (შედარეთ ეს ნაწყვეტი ზემოთ-დაბეჭდილს მე-VI წერილის დასაწყისს, გვ. 252):

„მ ე თ ა უ რ ი

ჩვენ წინა-წერილებში *) შევნიშნეთ, რომ ქურდისა და ავაზაკის მძლეველი ჩვენში უფრო ოსია, ან თათარი. სხვა თესლის კაცს ძალიან იშვიათად შეხვდებით ამისთანა ავკაცობის სარბიელზე. ჩვენ ვამბობთ ქალაქებ-გარეთ მოთარეშებზე. ქალაქებში ძარცვა-გლეჯას, ქურდობას და ერთობ ავაზაკობას სულ სხვა სათავე აქვს, სულ სხვა გარემოება, და აქ არც ერთის თესლის კაცს არაფერი არ დაეფიცება“.

* *

6—9. **დედათა საქმე** (გვ. 277—291).—სამივე წერილი დაიბეჭდა „ივერიაში“, ხელმოუწერელ მეთაურების სახით: პირველი წერილი—1888 წ., № 262, მეორე—1889 წ., № 49, მესამე 1889 წ., № 57.

სამივე ეს წერილი აღნიშნულია ილიას ინიციალით ივერიის კომპლექტებში №№ 2243 და 2651/ბ (ყოფ. წერაკითხვის საზოგადოების მუზეუმისა). ამას გარდა პირველი წერილი (1888 წლისა) შეტანილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5168 *).

* *

10. **უკანონოდ-შობილთა უფლება** (გვ. 295—304). დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1898 წ. №№ 248 და 249 (ხელმოუწერელი მეთაურები).

რაიმე პირდაპირი წერილობითი ჩვენება ილიას ავტორობის შესახებ არ მოიპოვება. ამ ტექსტის ილიასადმი კუთვნილება დაადასტურეს ივერიის ძველმა თანამშრომლებმა არტემ ახნაზარმა და თედო სახოკიამ.

* *

11. **ებრაელთა საკითხზე** (გვ. 307—309).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1888 წ. № 98.

12. **პედაგოგიის საფუძვლები** (გვ. 313—343).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1888 წ., №№ 92—96, 142—144.

13. **ქართველი ერი და ღვაწლი წმინდა ნინოსი** (გვ. 347—352).—დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1888 წ. № 9.

*) რაც შეეხება მეორე და მესამე წერილებს, რომლებიც 1889 წელს ეკუთვნიან, მათი მოუთავსებლობა აღნიშნულ ხელნაწერ კრებულში № 5168 იმით აიხსნება, რომ ეს ხელნაწერი დასრულებულია 1888 წელზე, და აქ საერთოდ არაა შეტანილი ილიას არც ერთი ნაწარმოები 1888 წლის შემდგომი დროისა.

14. შობა მაცხოვრისა (გვ. 353—357).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1886 წ., № 280.

15. სააღდგომო (გვ. 358—360).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1886 წ. № 81.

16. საზოგადოება და ზნეობა (გვ. 361—364).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1887 წ., № 74.

ეს უკანასკნელი ექვსი ნაწარმოებიც აგრეთვე ავტორის ხელმოუწერელად გამოქვეყნდა. —ილიას ავტორობა ირკვევა იმავე წყაროების მიხედვით, სახელდობ: ექვსივე ეს ნაწარმოები შეტანილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5.168; ამას გარდა ყველა ეს ნაწარმოებნი აღნიშნულია ილიას ინიციალით „ივერიის“ კომპლექტებში წერა კითხვის საზოგადოების მუზეუმისა (№№ 2241, 2242, 2243 და 2651/ბ).

პ. ი.

